

SFÂRȘITUL BIZANȚULUI

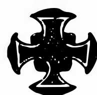

JONATHAN HARRIS

Jonathan Harris revizitează istoria Bizanțului dintr-o perspectivă nouă și poate nu întâmplător extrem de actuală. Imperiul din răsăritul Europei a fost excepțional de longeviv. Care să fie explicația? – se întreabă istoricul englez. Peste Constantinopol au venit valuri de populații, de multe ori puternice și agresive, cu armate capabile să distrugă orice împotrivire. Şi se pare că soluția salvatoare a fost de cele mai multe ori abila transformare a dușmanilor în aliați și apoi integrarea lor în imperiu.

Jonathan Harris este profesor de istorie a Bizanțului la University of London.

SAVOIR-VIVRE ®

IMPERIAL

Creat cu pasiune şi savoir-faire. Un volum Baroque Books & Arts®.

JONATHAN HARRIS

SFÂRȘITUL BIZANȚULUI

traducere din limba engleză de
MIHAI MOROIU

Colecție coordonată de Dana MOROIU

Jonathan Harris
THE END OF BYZANTIUM

Originally published by Yale University Press

Imaginea copertei: Trupele sultanului Mahomed al II-lea asediind Constantinopolul
în 1453, miniatură, Turcia, secolul al XV-lea. (© DeAgostini/Getty Images)
Concepție grafică © Baroque Books & Arts®
Redactor: Aida Teodorescu
Lector: Nicoleta Valentina Arsenie

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
HARRIS, JONATHAN
Sfârșitul Bizanțului / Jonathan Harris;
trad. din lb. engleză de Mihai Moroiu. - București: Baroque Books & Arts, 2022
Conține bibliografie. - Index
ISBN 978-630-6522-05-7
I. Moroiu, Mihai (trad.)
94

Tipărit la ARTPRINT S.A.

MULŢUMIRI

În elaborarea acestei cărţi, am adunat o mulţime de datorii pe care aş vrea să le fac cunoscute aici. Dimitri Gondicas şi Slobodan Ćurčić m-au primit cu braţele deschise la Programul de Studii Elene de la Princeton University, unde am putut desfăşura netulburat o bună parte din cercetări, iar Royal Holloway, University of London (RHUL) mi-a oferit perioada de învoire necesară pentru a putea profita de invitaţie. Eugenia Russell m-a susţinut să înving dificultăţile elinei bizantine şi a desenat hărţile. Am beneficiat de informaţii şi corecturi de la Hannes Kleineke, Mark Lehnertz, Marios Philippides şi de la doi referenţi anonimi care au făcut comentarii extrem de utile pe o schiţă preliminară. Heather McCallum, Tami Halliday şi Rachael Lonsdale de la Yale University Press m-au încurajat şi susţinut permanent de la încheierea contractului şi până la publicare, iar Richard Mason a redactat cu migală manuscrisul, eliminând numeroase greşeli. Adresez mulţumirile mele şi bibliotecarilor de la Institutul de Cercetări Istorice de la King's College din Londra, Princeton University, Royal Holloway şi Senate House, la fel şi celor de la British Library. În fine, trebuie să îi menţionez pe toţi studenţii din anul al treilea de studii care, începând din 2005, au urmărit cursul meu consacrat căderii Constantinopolului. Comentariile, întrebările şi scepticismul lor măsurat m-au ajutat să rafinez şi să corijez textul.

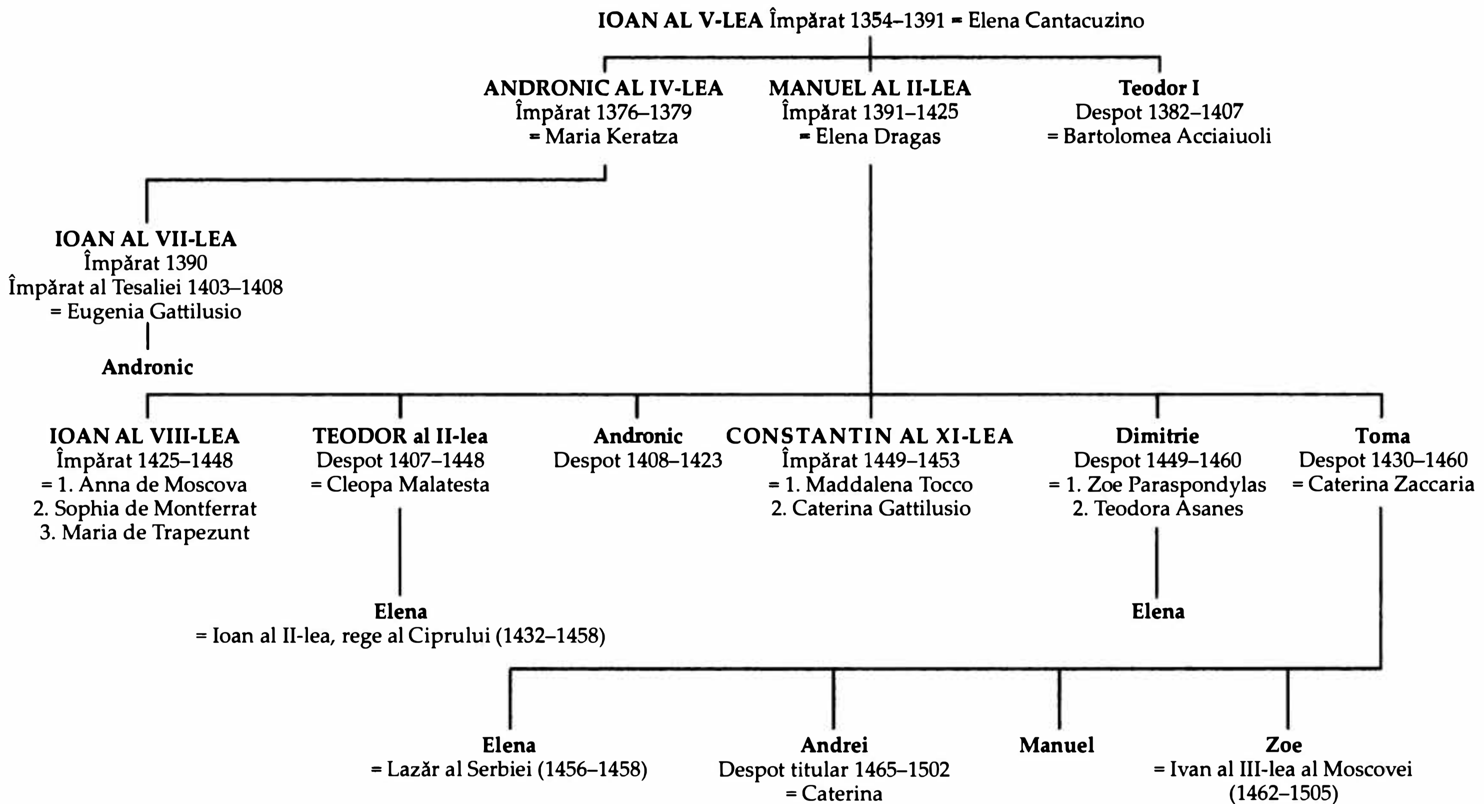
În ce priveşte versiunile preferate de mine pentru numele bizantine şi turceşti şi denumirile unor localităţi din Europa şi Asia Mică, le-am ales pe cele care mi s-au părut mai fireşti şi mai familiare.

TABEL CRONOLOGIC

1354	Otomanii ocupă Gallipoli
1361 *cca*	Otomanii ocupă Adrianopol
1366	Contele Amadeo de Savoia recucerește Gallipoli
1369	Vizita lui Ioan al V-lea la Roma
1372 *cca*	Ioan al V-lea devine vasal otoman
1376	Andronic al IV-lea ocupă Constantinopolul
1385	Moartea lui Andronic al IV-lea
1387	Capitularea Tesalonicului în fața lui Murad I
1389	Bătălia de la Kosovo. Începutul domniei lui Baiazid I
1390	Ioan al VII-lea intră în Constantinopol
1391	Moartea lui Ioan al V-lea și suirea pe tron a lui Manuel al II-lea
1394	Baiazid I asediază Constantinopolul
1396	Înfrângerea Cruciadei la Nicopole
1399	Manuel al II-lea pleacă în vizită în Occident
1402	Timur-Lenk îl învinge pe Baiazid I la Ankara
1403	Tratat între bizantini și otomani. Întoarcerea lui Manuel al II-lea
1408	Moartea lui Ioan al VII-lea
1411	Răsturnarea lui Soliman de către Musa
1413	Răsturnarea lui Musa de către Mahomed (I), care reunește teritoriile otomane
1415	Începutul lucrărilor la zidul Hexamilion
1421	Moartea lui Mahomed I. Începutul domniei lui Murad al II-lea
1422	Asediul Constantinopolului de către Murad al II-lea

1423	Tesalonicul este predat Veneției
1424	Tratat de pace între Murad al II-lea și Bizanț
1425	Moartea lui Manuel al II-lea. Ioan al VIII-lea rămâne împărat unic
1428	Ocuparea orașului Glarența
1429	Constantin Paleolog ocupă Patras
1430	Murad al II-lea ocupă Tesalonic
1437	Acord pentru întrunirea unui Conciliu al Bisericii în Italia
1439	Se proclamă unirea Bisericilor la Florența
1442	Tentativă de lovitură de stat a lui Dimitrie Paleolog
1444	Înfrângerea Cruciadei la Varna. Abdicarea lui Murad al II-lea
1446	Revenirea lui Murad al II-lea
1448	Moartea lui Ioan al VIII-lea
1449	Sosirea la Constantinopol a lui Constantin al XI-lea
1451	Moartea lui Murad al II-lea; accesiunea lui Mahomed al II-lea
1452	Se construiește Rumeli Hisar
1453	Căderea Constantinopolului
1456	Asediul Belgradului
1458	Pius al II-lea devine papă
1459	Congresul de la Mantua
1460	Mahomed al II-lea cucerește Morea bizantină
1464	Moartea lui Pius al II-lea
1465	Moartea lui Toma Paleolog
1470 *cca*	Moartea lui Dimitrie Paleolog
1472	Moartea cardinalului Bessarion (Visarion)
1481	Moartea lui Mahomed al II-lea
1502	Moartea lui Andrei Paleolog

TABELUL GENEALOGIC AL FAMILIEI PALEOLOG (1354–1502)

Harta 1. ORAŞUL CONSTANTINOPOL

Harta 2. IMPERIUL BIZANTIN 1403

Harta 3. EUROPA LA ÎNCEPUTUL SEC. AL XV-LEA

PROLOG

Târziu în noaptea de 28 mai 1453, împăratul Constantin al XI-lea Paleolog i-a întâlnit pe comandanții săi. De șase săptămâni apărau zidurile Constantinopolului, capitala și unul dintre ultimele avanposturi ale odată puternicului Imperiu al Bizanțului, împotriva forțelor sultanului otoman, Mahomed al II-lea. Reușiseră să rămână pe poziții, în ciuda șanselor mici de succes, fiind copleșiți numeric și depășiți din punctul de vedere al armamentului, în fața tunurilor uriașe ale sultanului. Acum, de la înălțimea zidurilor, puteau să-și dea seama văzând grămezile de scări și cârlige de asediu și judecând după activitatea febrilă din tabăra asediatorilor că pregătirile turcilor în vederea asaltului final se încheiaseră. În acest moment critic, împăratul a căutat să-și pregătească soldații pentru bătălia care îi aștepta și să le ridice moralul cu o cuvântare însuflețită:

> Așadar, frați și camarazi ai mei, fiți pregătiți pentru dimineața ce vine! Cu iscusința și forța date vouă de Dumnezeu și cu ajutorul Sfintei Treimi, în care ne-am pus toată nădejdea, trebuie să silim dușmanul să plece de aici cu toată rușinea.

Comandanții săi au fost profund mișcați și s-au declarat gata să moară pentru Hristos și imperiu. Împăratul a trecut apoi pe la fiecare în parte, cerându-le să-l ierte dacă le greșise vreodată cu ceva. Și oamenii au făcut la fel și s-au îmbrățișat între ei, pentru că în asemenea momente „nu există bărbat, măcar să fi fost făcut din lemn ori din piatră, care să-și poată opri lacrimile"[1]. Apărătorii s-au întors apoi pe poziții ca să înfrunte atacul otoman, dar rezistența lor eroică avea să se dovedească zadarnică. În primele ore ale zilei de 29 mai, împăratul și mulți dintre comandanți au fost uciși și turcii s-au revărsat în cetate, punând capăt îndelungatei istorii a Constantinopolului creștin.

Povestea ultimului discurs al împăratului, cu îmbrățișările în lacrimi și declarațiile înflăcărate ale comandanților că sunt gata să moară pentru țara și credința lor, a fost spusă și repetată de nenumărate ori peste secole, ca exemplu și inspirație de eroism neclintit și de sacrificiu de sine în fața unei situații disperate, fără ieșire. Din păcate, ea este aproape sigur neadevărată. Cronica în care apare descris momentul este un fals. Ea se pretinde a fi relatarea unui martor ocular la asediu, curteanul bizantin și omul de stat George (Georgios) Sphrantzes (1401–*cca* 1478), dar a fost de fapt redactată cu mai mult de un secol mai târziu de un arhiepiscop grec care trăia la Neapole. Scriind cu speranța că sfântul împărat roman avea să pornească în curând la război împotriva sultanului pentru a repune Constantinopolul sub stăpânire creștină, autorul a înfrumusețat și a exagerat eroismul strămoșilor lui bizantini, cu dorința de a-i ridica la război pe compatrioții săi împotriva

[1] Pseudo-Sphrantzes (Makarios Melissenos) în George Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, trad. M. Philippides (Amherst, MA, 1980), pp. 124–125.

inamicului musulman comun. Numeroasele relatări contemporane autentice ale asediului de la 1453 spun o poveste total diferită. Unele menționează că împăratul a ținut o cuvântare, dar i-au atribuit cu totul alte cuvinte, și nici măcar una nu descrie cererea sa emoționantă de a fi iertat sau îmbrățișările și declarațiile reciproce. Dimpotrivă, multe dintre expunerile participanților direcți consemnează că bizantinii din Constantinopol nu erau deloc dispuși să-și sacrifice viața și că apărătorii cei mai activi ai cetății erau trupele de venețieni și genovezi. Se spune că bizantinii bogați preferau să-și tezaurizeze averea, în loc să facă donații ca să finanțeze apărarea, în vreme ce oamenii mai săraci pretindeau să fie plătiți ca să lupte.

Chiar și în rândul claselor conducătoare bizantine domnea prea puțin interes pentru gesturi eroice ultime. În vreme ce Constantin al XI-lea și unii dintre comandanții săi și-au dat cu siguranță viața pe zidurile Constantinopolului luptându-se până la capăt cu turcii victorioși, nu toți erau pregătiți de acest ultim sacrificiu. Frații mai mici ai împăratului, Dimitrie și Toma, au avut șapte ani mai târziu ieșiri mult mai puțin dramatice din fortărețele lor din Pelopones. Dimitrie a capitulat blajin în fața sultanului și i-a predat fără luptă orașul Mistra. Toma nici nu a mai așteptat sosirea turcilor, ci a fugit pe o ambarcațiune pe insula Corfu. De-a lungul întregii perioade dintre 1372 și 1460, au existat exemple de rezistență bizantină totală în fața turcilor, dar relativ puține la număr și la intervale mari. Mai tot timpul împăratul bizantin era în vasalitate, fiind aliat oficial al sultanului otoman. În locul unei confruntări deschise, împăratul își limita opoziția la intrigi cât mai ascunse, testând la maximum limitele toleranței sultanului. Membrii dinastiei conducătoare Paleolog erau mult mai dispuși să se lupte între ei decât cu turcii, iar adesea o partidă sau alta intrată în dispută îl chema în ajutor pe sultan.

Cel mai probabil, toate aceste aspecte au ridicat dificultăți în scrierea poveștii sfârșitului Bizanțului. Unii au adoptat o atitudine compătimitoare, și în special Sir Steven Runciman (1903–2000), care a povestit asediul din 1453 și urmările lui în stil strălucit, de neuitat. Ca filoelen înfocat, nu și-a ascuns câtuși de puțin simpatia și a repovestit fără spirit critic episoadele cronicii lui Pseudo-Sphrantzes. Alții au fost mult mai reținuți cu vorbele de laudă la adresa ultimilor bizantini și în special a familiei domnitoare Paleolog. Unii au considerat prăbușirea lor un rezultat inevitabil al lașității și decadenței. Edward Gibbon (1737–1794), critic acerb al Bizanțului, considera că domnitorii lui „au susținut palid numele și măreția cezarilor", iar George Finlay (1799–1875) îi socotea pe ultimii Paleologi drept „cei mai lipsiți de valoare dintre prinți". O părere extremă a fost exprimată de jurnalistul american Herbert Adams Gibbons (1880–1934), care i-a condamnat pe Paleologi, considerându-i „cea mai nelegiuită familie care a dezonorat vreodată rangul de rege" și declarând moartea lui Constantin al XI-lea „o ilustrare frapantă a mâniei lui Dumnezeu dezlănțuite asupra celei de-a patra generații a celor care Îl urâseră și Îl disprețuiseră". Pentru cei crescuți în atmosfera naționalismului secolului al XIX-lea, era de neiertat aparenta ușurință cu care Paleologii și supușii lor au sacrificat interesele țării spre avantajul propriei facțiuni.[1]

---

[1] Steven Runciman, *The Fall of Constantinople, 1453* (Cambridge, 1965), p. 131; Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire,* (ed.) J.B. Bury, 7 vol. (Londra, 1926–1927), vol. VII, p. 161; George Finlay, *History of Greece from its Conquest by the Romans to the Present Time, B.C. 146 to A.D. 1864,* (ed.) H.F. Tozer, 7 vol. (Oxford, 1877), vol. IV, p. 267; Herbert Adams Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire* (Oxford, 1916), p. 48.

Comentatorii recenți au adoptat o linie mai echilibrată în ce-i privește pe ultimii bizantini și ușurința cu care capitulau în fața turcilor și se lansau în certuri dinastice mărunte. Unii au pledat pentru faptul că mulți bizantini preferau dominația puterii musulmane celei a Occidentului catolic deoarece, chiar dacă turcii erau păgâni, se arătau dispuși să tolereze credința ortodoxă. Alții au evidențiat că problemele economice și legăturile de familie, și nu doar ambiția personală, s-au aflat adesea la originea luptelor dintre Paleologi. Dar persistă oricum un element de critică. Bizantinii au fost acuzați de izolare și intoleranță, care i-au împiedicat să judece corect realitatea acelei situații. Astfel, au rămas incapabili să ajungă la o înțelegere în chestiunile religioase care să deschidă calea ajutorului din partea Apusului european și, în același timp, nu au fost pregătiți să facă sacrificii ca să reziște în fața autorității sultanului otoman.[1]

Prin urmare, problema rămâne deschisă. Până astăzi, există percepția că bizantinii au fost într-un fel oarecare deficitari sau lași în reacția lor față de amenințarea otomană. Este o părere indusă în parte de fascinația durabilă exercitată de cruciade. Interesul popular a făcut să se publice o grămadă de cărți despre acest subiect, iar multe reflectă presupunerea că a existat (și există) un conflict inevitabil și inerent între creștinism și islam și că musulmanii și creștinii medievali s-au aflat într-o stare permanentă de antagonism și de război. Aceeași ipoteză stă și la baza convingerii multor musulmani de astăzi că de-a lungul

---

[1] Donald M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261–1453* (ed. a 2-a, Cambridge, 1993), p. 412; *idem*, „The Byzantine view of Western Europe", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 8 (1967), pp. 315–339; Nevra Necipoğlu, *Byzantium between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire* (Cambridge, 2009), pp. 73, 130–135, 225–227, 285–289.

secolelor ar fi fost victime perpetue ale agresiunii creștine și ale pretenției la fel de eronate a occidentalilor că islamul ar fi o religie de o violență aparte. În această lumină, disponibilitatea unor bizantini de a ceda cu docilitate în fața dominației musulmane arată ca o lipsă de loialitate față de „tabăra" proprie și întrucâtva ca o deviație de la ceea ce ar fi fost de așteptat în mod normal în acele împrejurări.

În realitate, indiferent care ar fi fost deosebirile ideologice ori religioase dintre grecii bizantini creștini și turcii musulmani, ei nu erau inevitabil dușmani. Dimpotrivă, în viața de zi cu zi grecii și turcii au interacționat pașnic o bună parte din prima jumătate a secolului al XV-lea. Erau vecini și parteneri comerciali și, evident, adoptau unii de la ceilalți obiceiuri și elemente lingvistice. Intrau, desigur, în dezacord dacă Iisus Hristos era Dumnezeu întrupat sau doar un simplu profet, dar chiar și în Evul Mediu era un aspect pentru care oamenii porneau rareori un război, Cruciada I (1095–1099) fiind poate doar un moment de excepție evidentă. Ceea ce a iscat conflictul au fost politicile celor de la putere – sultanii otomani ambițioși, care căutau să parvină din poziția de șefi de trib la cea de conducători de imperiu, ori împărații bizantini dispuși să se amestece, convinși că își puteau ameliora poziția șubredă prin stratageme prost cântărite. Este purul adevăr că veleitățile politice, mai mult decât dogma, au fost cauza celor mai multe războaie din Evul Mediu târziu. Altfel, nu ar fi existat Războiul de 100 de Ani (1337–1453) dintre englezii creștini și francezii la fel de creștini și nici ciocnirea dintre otomanii musulmani și karamanizi, coreligionari și la rândul lor turci.

Prin urmare, în faza finală a istoriei bizantine, înclinația unor bizantini de a se acomoda cu turcii nu a însemnat obligatoriu lașitate ori lipsă de „patriotism", ci conștiința faptului că turcii reprezentau o trăsătură permanentă

a peisajului politic pe a cărei dispariție nu aveau cum să conteze. Factorii hotărâtori la care reacționau bizantinii nu erau atât cei legați de religie ori de țară, ci de realitățile politicii internaționale și ale manevrelor diplomatice și de nevoia de a lua o decizie personală menită să asigure viitorul lor și al familiilor lor. Narațiunea care urmează se concentrează asupra unor figuri individuale, fie împărați și prinți care luau hotărâri, fie aristocrați, intelectuali, artizani, artiști și orășeni siliți să aleagă, obligați de evenimente. Uneori, este adevărat, ei acționau în concordanță cu ceea ce considerau un imperativ moral care le dicta să reziste și să se sacrifice, dar de cele mai multe ori preferau să-și urmeze interesele economice ori politice, așa cum le percepeau ei. Aceste opțiuni și experiențe personale sunt cele care alcătuiesc, laolaltă, povestea sfârșitului Bizanțului.

1

TOAMNĂ LA CONSTANTINOPOL

De praznicul Sfântului Ioan Gură de Aur, sărbătorit în fiecare an pe 13 noiembrie, era obiceiul ca împăratul bizantin să iasă călare în fruntea curtenilor din Palatul Blachernae (Vlaherne), situat în colțul nord-vestic al capitalei sale, Constantinopol. Procesiunea se desfășura de-a lungul străzii principale, cunoscute sub numele de Mese, și traversa piața mare a cetății, Augusteion, unde descălecau și intrau în masiva Catedrală Hagia Sofia. Acolo, sub cupola avântată a clădirii și printre lumânările și candelele care erau singura sursă de lumină a serii întunecate, de toamnă târzie, împăratul asculta vecernia, ținută de clericii catedralei. La încheierea slujbei, se retrăgea în reședința patriarhului, deținătorul funcției ecleziastice supreme din oraș, în clădirea aflată chiar alături de catedrală. După ce petrecea noaptea ca oaspete, împăratul revenea în Hagia Sofia de dimineață ca să participe încă o dată la liturghie, înainte de a porni călare înapoi, spre palatul său. Putem presupune că, în noiembrie 1403, acest ritual, sau unul asemănător, a fost urmat de Manuel al II-lea Paleolog

(1391–1425), aflat atunci în fruntea Imperiului Bizantin – sau a Bizanțului, după cum mai este cunoscut. De-a lungul acelei toamne își îndeplinise fără îndoială toate celelalte îndatoriri ceremoniale care îi reveneau, potrivit funcției sale. De Sfântul Dimitrie, la 26 octombrie, asistase la praznicul din mănăstirea închinată sfântului, unde erau înmormântați mulți dintre înaintașii împăratului din familia Paleolog. Ca să marcheze Intrarea în Biserică a Maicii Domnului, pe 21 noiembrie, participase cu siguranță la procesiune la Mănăstirea Peribleptos, din sudul orașului.[1] Aceste ritualuri trebuie să fi devenit uneori plicticoase, dar avem motive să bănuim că Manuel le făcea față foarte bine. Avea norocul ca acest rol să i se potrivească perfect. Deși scund de statură, împăratul în vârstă de 53 de ani era robust și bine proporționat. Ca toți bizantinii trecuți de o vârstă, purta barbă lungă și bogată, deși de acum cu multe fire cărunte. Mai presus de toate, avea o ținută demnă, vrednică de un monarh, care creștinilor le amintea de cei Trei Crai, iar musulmanilor de profetul Mahomed. Se spunea că dacă îl vedeai pe Manuel chiar fără să știi cine este, îți dădeai seama de îndată că era împăratul.[2]

Înfățișarea impozantă a lui Manuel i-a prins de minune și într-o altă îndatorire a sa îndeplinită în acea toamnă. La 28 octombrie a primit la Palatul Blachernae o delegație a regelui Henric al III-lea de Castilia (1390–1406). I-a întâmpinat pe trimișii spanioli în odaia privată, așezat pe o platformă înaltă, acoperită cu un covor. Alături se afla

---

[1] Pseudo-Kodinos, *Traité des offices*, ed. și trad. Jean Verpeaux (Paris, 1966), pp. 242–243.

[2] George Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, trad. M. Philippides (Amherst, MA, 1980), p. 28; John W. Barker, *Manuel II Palaiologos (1391–1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship* (New Brunswick, NJ, 1969), pp. 395–400.

împărăteasa Elena, fiica unui prinț sârb, căsătorită cu Manuel de doisprezece ani. De față mai erau și cei trei fii ai lui Manuel, Ioan, Teodor și Andronic, cel mare fiind în vârstă de 11 ani. Împăratul și-a petrecut mult timp alături de oaspeții spanioli, discutând amical, iar când s-au retras în casa rezervată lor, le-a trimis un cerb pe care vânătorii lui tocmai îl doborâseră, ca să le servească drept cină. Câteva zile mai târziu, când a primit din partea delegaților cererea de a vedea sfinte relicve din cele pentru care era faimos Constantinopolul, Manuel a fost încântat să le vină în întâmpinare. I-a încredințat această misiune ginerelui său, un genovez numit Ilario Doria, căsătorit cu fiica nelegitimă a lui Manuel, Zampia. Doria i-a condus pe spanioli la o mănăstire din apropiere, Sfântul Ioan din Petra, unde au rămas extrem de impresionați de arhitectură și mozaicuri, dar și de brațul Sfântului Ioan Botezătorul, înfățișat lor. Din nefericire, vizitatorii nu au putut să vadă toate celelalte moaște, din cauză că împăratul plecase la vânătoare și îi lăsase împărătesei cheia raclei în care se găseau aceste comori. Dintr-un motiv oarecare, ea nu trimisese cheia la biserică. Această scăpare din vedere a fost îndreptată câteva zile mai târziu cu prilejul unei a doua vizite la mănăstire, când oaspeții au fost încântați să vadă un fragment din Pâinea pe care Hristos i-o dăduse lui Iuda la Cina cea de Taină și o mică fiolă conținând un strop din sângele lui Hristos.[1] Una peste alta, Manuel și-a tratat cu pricepere vizitatorii spanioli, combinația sa de demnitate și bunăvoință lăsând o impresie cât se poate de favorabilă, iar ei și-au văzut de drum foarte mulțumiți de primirea făcută.

---

[1] Ruy González de Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, trad. G. Le Strange (Londra, 1928), pp. 61–64, 80–83.

Dincolo de solemnitatea cu care își desfășura Manuel îndatoririle ceremoniale și diplomatice, exista un aspect de care erau cu toții foarte conștienți: era aproape un miracol că se mai aflau acolo. Cu nici optsprezece luni în urmă, Constantinopolul fusese prins într-un asediu prelungit și părea condamnat să cadă în mâinile inamicilor. Manuel nici nu se afla în capitală, ci într-o țară străină îndepărtată, de unde părea puțin probabil să se mai întoarcă vreodată.

*

Dușmanii care ajunseseră la un pas să-l jefuiască pe Manuel al II-lea de capitala și de imperiul lui erau turcii otomani. În 1403, erau încă, relativ vorbind, niște novici pe scena internațională. Cu cincizeci de ani mai devreme, nu fuseseră decât unul dintre multele triburi de turci, inițial nomade, care profitaseră de slăbiciunea Imperiului Bizantin, dar și a puterii musulmane locale, turcii selgiucizi, ca să se facă stăpâni pe mici teritorii din vestul Asiei Mici. Spre sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul celui de-al XIV-lea, turcii aidini își întemeiaseră propriul emirat pe țărmul Mării Egee, în jurul orașelor Smirna și Efes. Turcii karamanizi ocupaseră capitala selgiucizilor, Konya, în 1316, făcând-o centrul unui emirat care a dominat o mare parte din sudul Asiei Mici. Otomanii, sub conducerea lui Osman I (*cca* 1299–1324) și a fiului său Orhan I (1324–1362), pătrunseseră în nord-vestul Asiei Mici, stabilindu-și capitala în orașul Bursa. Toate aceste triburi nou-sosite erau musulmane, dar cât se poate de tolerante cu numeroșii creștini aflați sub stăpânirea lor, asigurându-se în acest fel ca ocupația să întâmpine cât mai puțină opoziție.

În acea epocă timpurie, otomanii nu se numărau în niciun caz printre cei mai puternici sau mai remarcabili dintre nou-sosiți, în schimb dispuneau de un avantaj solid,

pe care urma să se întemeieze viitoarea lor măreție. Teritoriul lor se afla în fața celor două strâmtori, Dardanele și Bosfor, care separă Asia de Europa. În vreme ce celelalte emirate turcești se învecinau fie între ele, fie cu marea deschisă, otomanii aveau șansa continuării expansiunii în teritoriul creștin. La mijlocul secolului al XIV-lea, posibilitatea s-a transformat în realitate, atunci când otomanii au reușit să-și asigure mai multe puncte de sprijin pe malul european al Dardanelelor, cel mai remarcabil fiind portul Gallipoli, ocupat în 1354. Până la sfârșitul acelui an, aveau controlul asupra celei mai mari părți din țărmul nordic al Mării Marmara și începuseră să avanseze în ținutul Traciei. Pornind din acest punct de sprijin, la un moment dat, undeva prin 1360, otomanii au ocupat cetatea bizantină Adrianopol. Plasată strategic la confluența râurilor Marița și Tundja (Tunca), această nouă achiziție deschidea accesul spre alte teritorii din vest. Adrianopolul a devenit baza europeană a otomanilor, de unde au început să întreprindă raiduri spre Macedonia, pentru a supune și alte teritorii.[1]

Succesul obținut de otomani la Gallipoli și Adrianopol nu a însemnat însă o invadare masivă a Balcanilor, ci doar o serie de incursiuni de sondare. Emirul otoman Murad I (1362–1389) era cât se poate de conștient de fragilitatea poziției lui pe acel teritoriu. Turcii erau copleșiți numeric de populația locală creștină și nu aveau nicio speranță că ar putea să o domine prin forța armelor. Prin urmare, Murad și-a consolidat cuceririle cu remarcabilă abilitate. Nu a făcut nicio încercare de subjugare a întregii zone balcanice ori de desființare a statelor creștine existente.

---

[1] Laonikos Chalkokondyles, *Historiarum Libri Decem*, (ed.) Immanuel Bekker (Bonn, 1843), p. 33. Despre cucerirea de către otomani a Adrianopolului, vezi Peter Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, 3 vol. (Viena, 1975–1977), vol. II, pp. 297–299.

În schimb, otomanii au adoptat o politică de întărire a poziției lor în Balcani, asigurându-și o sursă de venituri și mult mai multă forță de muncă, un aspect de maximă importanță în perioada medievală. Conducătorilor locali învinși li s-a permis să-și păstreze rolul, fiind însă reduși la statut de vasali care plăteau anual un tribut emirului otoman și puneau la dispoziție trupe care să servească în armatele turcilor. Victoria asupra sârbilor în bătălia de la Marița, din septembrie 1371, i-a asigurat lui Murad I prilejul să-i subjuge pe conducătorii lor, iar soldații sârbi au devenit un element de seamă în armatele otomane. Și bulgarii au acceptat în același fel stăpânirea otomană, în jurul anului 1376. A existat și un alt mod în care otomanii s-au folosit de popoarele cucerite. Este posibil ca Murad să fi fost cel care a introdus *devșirme,* adică tribut plătit în copii. Otomanii strângeau un număr de băieți din satele creștine aflate sub stăpânirea lor, pe care îi creșteau ca musulmani. Cei mai promițători dintre ei erau apoi recrutați să intre în rândul ienicerilor, corpurile de elită ale armatei otomane. Aceste politici au făcut ca la sfârșitul secolului al XIV-lea otomanii să dispună de armate cu adevărat puternice, capabile să-și copleșească numeric dușmanii, fie ei creștini din Balcani, fie emirate turcești rivale din Asia Mică.[1]

Cât despre împăratul bizantin de la Constantinopol, Ioan al V-lea Paleolog (1354–1391), tatăl lui Manuel al II-lea, nu i-a rămas decât să asiste neputincios de pe zidurile capitalei sale, în vreme ce otomanii l-au lipsit mai întâi de Gallipoli, apoi de Adrianopol, iar în final de aproape tot restul Traciei. Imperiul Bizantin trecea de mulți ani printr-un

---

[1] Halil Inalcik, „Ottoman methods of conquest", *Studia Islamica,* 2 (1954), pp. 103–129.

declin, dezbinat de războaie civile și jefuit de vecinii lui și de teritorii și de venituri, în așa fel încât nu mai era capabil să se opună militar lui Murad I. În aceste circumstanțe, Ioan al V-lea nu a avut de ales. La fel ca suveranii Serbiei și Bulgariei, a devenit vasal al emirului otoman în jurul anului 1372. Și-a trimis fiul și viitorul succesor, Manuel, la curtea lui Murad de la Adrianopol, împreună cu un corp de armată, ca să lupte alături de armata otomană. Astfel s-a ajuns la un echilibru. Împăratul bizantin pierduse mult din teritoriile din Europa, în schimb putea păstra ce mai rămăsese. Emirul otoman nu a făcut nicio încercare de atac asupra Constantinopolului și avea posibilitatea să-l cheme în ajutor pe vasalul său, împăratul, când era necesar. Faptul că împăratul era creștin, iar emirul musulman, nu avea nicio relevanță. Aranjamentul nu făcea decât să reflecte realitățile politice ale zilei.[1]

Cu toate astea, deși supunerea lui Ioan al V-lea în fața lui Murad salvase probabil Constantinopolul de perspectiva unui atac otoman, aceasta nu a fost bine văzută de toți supușii lui. Acceptarea suzeranității emirului li s-a părut unora un pact cu diavolul, temându-se că puterea otomanilor în Balcani avea să crească odată ce rămânea necontestată. Susținătorii acestei opinii și-au descoperit un lider în fiul lui Ioan al V-lea, Manuel. În 1382, cu bravura tinereții, Manuel a plecat de la Constantinopol în fruntea unei cete de partizani loiali, mergând spre apus, la Tesalonic, cel de-al doilea oraș important al Imperiului Bizantin, care până atunci evitase soarta cetăților Gallipoli și Adrianopol. Acolo a condus o rezistență curajoasă față de puterea otomană, sfidându-l atât pe împărat, cât și pe emir, cu obiectivul de a reface autoritatea bizantină asupra Macedoniei

---

[1] Chalkokondyles, *Historiarum*, p. 51.

și Tesaliei. După câteva succese de început, o mulțime de voluntari i-au venit în ajutor la Tesalonic.

Din nefericire, Manuel a descoperit curând neajunsurile acelei confruntări. Murad nu avea cum să lase nepedepsit un asemenea afront și a instituit o blocadă la Tesalonic. Deși pe mare se mai putea face aprovizionare, blocada și-a făcut în scurt timp efectul și s-a instalat lipsa de alimente. Pe parcursul lunilor de măsuri riguroase și privațiuni, unii cetățeni din Tesalonic au început să considere că, decât o rezistență fără roade, era preferabil să capituleze. După cinci ani de asediu, în cele din urmă l-au lăsat pe Manuel să înțeleagă limpede că nu mai era dorit. Descurajat, a părăsit cetatea în aprilie 1387, iar după trei zile orășenii au deschis de bunăvoie porțile în fața trupelor lui Murad. Cum nu se putea întoarce la Constantinopol, unde tatăl său l-ar fi întâmpinat cu mânie, Manuel s-a refugiat mai întâi pe insula Lesbos și apoi pe Tenedos, dar în cele din urmă a trebuit să-și croiască drum la Bursa, ca să încheie pacea cu Murad. Potrivit unei relatări, emirul l-a primit cu bunăvoință, dar l-a prevenit prietenește:

> Fiule de împărat, știu bine că ai acționat cu oarecare dreptate ocupând ținuturi care acum îmi aparțin, dar care au fost cândva ale tale. Ceea ce ai făcut a fost cu dreptate și te iert acum. Dar păzește-te să fii din nou găsit că lucrezi în acest fel împotriva mea și a autorității mele. Eu și Dumnezeul care se îngrijește de mine am arătat că ai procedat cu nesăbuință. Așadar, dacă vrei ca lucrurile să meargă bine, trebuie să recunoști că noi controlăm mersul afacerilor europene.

Manuel s-a întors apoi la Constantinopol, aducând cu sine o scrisoare de la Murad prin care îi cerea lui Ioan al V-lea

să-și ierte fiul și să-l primească înapoi, ceea ce împăratul a și făcut. Nu putea exista o dovadă mai limpede a inutilității rezistenței, iar de atunci Manuel a urmat linia tatălui său, acceptând suzeranitatea otomană.[1]

*

La fel cum statu-quoul putea fi atacat de partida bizantină, și tabăra otomană era liberă să o facă. Exact așa s-a întâmplat la doi ani după supunerea lui Manuel. Schimbarea de politică a fost rezultatul unei serii dramatice de evenimente desfășurate în anul 1389. Sârbii s-au ridicat împotriva seniorilor otomani, refuzând să mai plătească tribut, iar Murad I a acceptat provocarea și a pornit spre Serbia cu armate. Bătălia de la Kosovo a reprezentat o victorie otomană, însă Murad nu a apucat să o vadă, fiind asasinat în cortul său de un spion sârb, cu puțin înainte să înceapă ostilitățile. După cum a trebuit să recunoască un cronicar creștin: „Moartea lui a fost nedemnă de un rege care a luptat atâția ani și a împlinit atâtea fapte mărețe."[2]

Fiul și succesorul lui Murad, Baiazid I (1389–1402), era de cu totul de altă factură. Dacă tatăl său a fost prudent și precaut, el s-a arătat agresiv și impetuos, câștigându-și porecla de „Ilderim", Fulgerul, datorită vitezei cu care era capabil să-și manevreze trupele. Baiazid a hotărât că venise vremea să renunțe la jumătățile de măsură. Dacă tatăl său se mulțumise cu titlul umil de emir, Baiazid, din câte se

---

[1] Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 46–47; trad. din Nicolaos Nicoloudis, *Laonikos Chalkokondyles: A Translation and Commentary of the Demonstrations of Histories (Books I–III)* (Atena, 1996), p. 143; Barker, *Manuel II*, pp. 46–66; Necipog˘lu, *Byzantium*, pp. 39–72.

[2] Chalkokondyles, *Historiarum*, p. 53; trad. Nicoloudis, p. 153.

pare, și-a spus „sultan", ca să reflecte nivelul formidabil de putere la care ajunseseră acum otomanii. Aproape imediat, noul sultan a abandonat politica de a le permite mărunților domnitori creștini să continue ca vasali otomani. În 1393, armata lui a invadat Bulgaria și a ocupat capitala Târnovo. De data asta, țara a fost anexată pe loc și transformată în provincie, cu un guvernator numit de sultan. Era un precedent de rău augur, iar la același tratament se puteau aștepta acum și alți vasali ai lui Baiazid.

Cât despre bizantini, Baiazid nu era pregătit să ia cu asalt Constantinopolul, în schimb a început să insiste să primească scrisoarea de vasalitate impusă de tatăl său. În 1390, a intervenit ca Ioan al V-lea să-l trimită pe fiul său Manuel împreună cu o sută de soldați să însoțească armata otomană într-o expediție în Asia Mică, unde Baiazid s-a angajat în subjugarea unei serii de mici emirate turcești. Ironia face că o îndatorire obligatorie pentru Manuel a fost să participe la asaltul asupra Filadelfiei, oraș bizantin din sudul Asiei Mici care rezistase ani în șir împotriva otomanilor. Chiar în cursul acestei expediții, la care participa fără nicio tragere de inimă, Manuel a primit în primăvara anului 1391 vestea despre moartea tatălui său. A trebuit să plece din tabăra otomană de la Bursa și să călătorească în grabă până la Constantinopol ca să-și revendice tronul. După ce a luat toate măsurile necesare în capitală, s-a întors la armata lui Baiazid în iunie, să-și completeze serviciul militar.[1]

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, trad. H.J. Magoulias (Detroit, MI, 1975), pp. 81–82; Chalkokondyles, *Historiarum*, p. 64; Stephen W. Reinert, „The Palaiologoi, Yildirim Bayezid and Constantinople: June 1389–March 1391", *To Hellênikon: Studies in Honor of Speros Vryonis Jr.*, (ed.) John S. Langdon, 2 vol. (New Rochelle, NY, 1993), vol. I, pp. 289–365, 298–303, 332–333; Barker, *Manuel II*, pp. 79–98.

Pentru noul împărat a fost o experiență amară să fie obligat să lupte de partea otomană, după cum recunoștea sincer în scrisori trimise din tabăra turcească unui prieten, în iarna dintre 1391 și 1392:

> Evident, nu este ușor să suporți toate astea, ca să nu mai vorbim despre lipsa de provizii, asprimea iernii și boala care i-a doborât pe mulți dintre oamenii noștri, ceea ce, poți înțelege, m-a întristat peste măsură.

Nu este greu de deslușit, sub cuvintele precaute, nici profunda aversiune personală față de Baiazid însuși, care pare să fi pus sare pe rană insistând ca involuntarii săi tovarăși de arme bizantini să-l acompanieze în chefurile nocturne:

> Căci încă de pe acum parcă aud ceaușii care ne invită să mergem la stăpânitor. Presupun că iarăși vrea să bea înainte de cină și să ne forțeze să ne umplem cu vin din variata lui colecție de căni și cupe din aur. El crede că asta va alina deprimarea cauzată de cele despre care scriam, pe când, chiar și dacă aș fi în bună dispoziție, nu ar face decât să mă umple de tristețe.[1]

Manuel a reușit să se întoarcă în capitală abia după încheierea campaniei și să-și sărbătorească încoronarea mult întârziată la 11 februarie 1392. Indiferent cât de neplăcută fusese experiența lui Manuel din Asia Mică, s-a dovedit doar începutul, căci Baiazid a continuat să se joace de-a pisica și șoarecele cu nefericitul lui vasal. Spre sfârșitul

[1] Manuel II Palaiologos, *Letters*, ed. și trad. George T. Dennis (Washington, DC, 1977), pp. 46, 48.

anului 1393, din partea sultanului a venit o convocare pentru împărat prin care i se cerea să-l însoțească în orașul Serres din Macedonia. Simțind că ar fi prudent să se supună, Manuel s-a conformat, dar la sosire a descoperit cu spaimă că nu doar el primise invitația. Se adunaseră acolo și alți conducători creștini, printre care Ștefan Lazarevici, despotul Serbiei (1402–1427), și chiar și fratele mai mic al lui Manuel, Teodor, domnitor în Peloponesul bizantin. Deloc nerezonabil, au presupus că Baiazid îi chemase cu gândul să-i omoare pe toți și s-au apucat să-și facă testamentele. De fapt, Baiazid primise diverse plângeri de la supușii oaspeților săi și s-a folosit de ele ca pretext să-i terorizeze și să le smulgă concesii.[1]

Până să-i fie în sfârșit îngăduit să plece de la Serres, Manuel ajunsese probabil la concluzia că nu mai era posibil să evite un război total cu Baiazid. Astfel, a ferecat porțile Constantinopolului, așteptând năvala. Fidel numelui său, Baiazid Fulgerul nu a pierdut vremea. În septembrie 1394, a venit cu o armată până sub „zidurile continentale", fortificațiile Constantinopolului ridicate de Teodosie, și a trimis un mesaj, sfătuindu-l pe împărat să „închidă porțile orașului și să domnească în spatele lor. Tot ce se află în afară este al meu". Oricât de arogant și de grăbit ar fi fost, Baiazid era un comandant foarte competent și nu intenționa să riște un asalt frontal asupra fortificațiilor formidabile ale Constantinopolului. Prin urmare, a adoptat o tactică inteligentă:

> Nu a instalat mașini de asediu care să demoleze crenelurile și zidurile, nici nu a utilizat vreun altfel de dispozitiv

[1] Manuel II Palaiologos, *Funeral Oration on his Brother Theodore*, ed. și trad. J. Chrysostomides (Tesalonic, 1985), p. 136.

> pentru asalt. Nu a dat ordin trupelor sale cu armuri ușoare să hărțuiască populația. A angajat, în schimb, mai mult de zece mii de luptători de jur împrejurul orașului, care să păzească porțile în așa fel încât să nu intre și să nu iasă nimeni și nimic. Prin urmare, în oraș s-a instalat o lipsă teribilă de grâne, vin, ulei și alte provizii. Nu exista nici pâine, nici altă mâncare gătită din cauză că nu mai erau nici lemne de foc...[1]

Pentru ca blocada să fie cu adevărat eficientă, trebuia să funcționeze nu doar de pe uscat, ci și de pe mare. Otomanii fuseseră mereu dezavantajați din acest punct de vedere deoarece se trăgeau dintr-un popor de păstori din stepe și nu aveau tradiții de navigatori. Dar Baiazid înființase un șantier naval și un arsenal la Gallipoli, cu spațiu pentru circa patruzeci de nave, prin urmare avea la dispoziție o mică flotă. Această forță nu reușea să oprească total accesul dinspre mare în Constantinopol, iar navele comerciale venețiene și genoveze mai reușeau să intre în Cornul de Aur, portul Constantinopolului. Însă flota turcă limita numărul de vase care ajungeau la țintă și, drept urmare, prețurile alimentelor erau în continuă creștere, lăsându-i pe săraci în pragul foametei. Ca și cum nu ar fi fost de ajuns, în lunile de vară a izbucnit ciuma, iar trupurile victimelor puteau fi deseori văzute zăcând pe străzi. Mulți dintre locuitorii Constantinopolului și-au pierdut speranța și au fugit din cetate, coborând noaptea pe frânghii de pe Zidurile continentale sau plecând în mici ambarcațiuni. Alții au început să susțină că singura cale rațională era să-i cedeze sultanului cetatea. La rândul lui, Baiazid era pregătit să rămână pe poziții atât cât era necesar

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 83.

să o îngenuncheze. Săptămânile s-au făcut luni și lunile ani, iar asediul continua nemilos.[1]

*

Manuel al II-lea s-a văzut blocat la Constantinopol într-un fel care trebuie să-i fi amintit intens de asediul Tesalonicului, în 1383–1387. Nu avea nicio posibilitate să adune forțe suficiente să-i învingă pe otomani în înfruntare directă și încă o dată exista primejdia ca orășenii asediați să nu mai suporte privațiunile și să deschidă porțile în fața inamicului. Singura speranță de salvare era intervenția unei puteri din afară, care să pună astfel capăt asediului. De vreme ce Constantinopolul era o însemnată cetate creștină aflată sub atacul musulmanilor, Manuel și sfetnicii lui au hotărât să caute sprijin la puterile creștine. Și Rusia era ținta cea mai potrivită. Rușii, la fel ca bizantinii, sunt creștini ortodocși, dar spre deosebire de sârbi și bulgari, ortodocși la rândul lor, nu se aflau sub dominația otomană. Sub cneazul Vasili I (1389–1425), crescuseră puterea și influența Marelui Ducat al Moscovei, iar Vasili își dovedise cu puțin timp înainte prietenia trimițând în dar bani pentru a ușura situația din Constantinopolul asediat. Așa se face că în 1400, în toiul ofensivei lui Baiazid, o misiune bizantină condusă de vărul lui Manuel al II-lea, Teodor Paleolog Cantacuzino, a fost trimisă la Moscova să ceară ajutor suplimentar. Mai târziu, Manuel a încheiat o alianță matrimonială între fiul său cel mare, Ioan, și Anna, fiica lui Vasili. Din păcate, în pofida acestor legături, când

---

[1] Necipogˇlu, *Byzantium*, pp. 149–180; Dionysios Bernicolas-Hatzopoulos, „The first siege of Constantinople by the Ottomans (1394–1402) and its repercussions on the civilian population of the city", *Byzantine Studies/ Études Byzantines*, 10 (1983), pp. 39–51.

a fost vorba de sprijin militar direct pentru Constantinopol, Moscova s-a dovedit de puțin ajutor. Trebuia, la rândul ei, să facă față unui dușman musulman la fel de puternic ca otomanii, Hoarda de Aur, care domina o mare parte din Rusia, Ucraina, Moldova, Kazahstan și Caucaz. Marele duce, cneazul Moscovei, se afla și el în aceeași stare de vasalitate în care se aflase și împăratul bizantin față de sultanul otoman, fiind obligat să plătească tribut hanului Hoardei de Aur.[1]

De vreme ce creștinii din nord nu erau capabili să dea un ajutor substanțial, Manuel al II-lea s-a văzut obligat să privească spre Apus, spre cei pe care bizantinii îi numeau „latini". Acest termen acoperea o multitudine de popoare și țări, căci la sfârșitul secolului al XIV-lea harta Europei de Vest era un mozaic complicat, alcătuit din câteva regate mari, centralizate și o puzderie de mici formațiuni statale și orașe-stat. Cea mai întinsă, dar și greoaie structură era Sfântul Imperiu Roman, care cuprindea Germania, Austria și Republica Cehă moderne. Cele mai mici erau orașele-stat din Italia, ca Republica Siena ori Ducatul Ferrara, care controlau doar un mic teritoriu din jurul orașului central. Oricât de complicată era harta Europei, statele occidentale reprezentau o forță considerabilă. Unele dintre ele, de pildă regatele Franței, Angliei și Ungariei, aveau armate foarte puternice. Altele, ca orașele-stat ale Italiei, se îmbogățiseră nemăsurat datorită comerțului – așa ca Florența, Milano, Veneția și Genova. Puține, ca Ducatul Burgundiei, erau și bogate, și puternice. Toate, cu excepția emiratului Granada din sudul Spaniei, erau predominant creștine.

---

[1] Barker, *Manuel II*, p. 345; Dimitri Obolensky, „A Byzantine grand embassy to Russia in 1400", *BMGS*, 4 (1978), pp. 123–137.

Aici se puteau găsi resursele și forțele capabile să-i alunge pe otomani din Europa și existau motive întemeiate de speranță că ele puteau fi desfășurate exact în acel scop. În Europa medievală exista o puternică tradiție potrivit căreia una dintre cele mai înalte îndatoriri ale creștinului era să plece la război împotriva necredincioșilor, altfel spus să lupte în așa-numitele cruciade. Prima Cruciadă fusese declanșată de papă în 1095, în vederea recuceririi Ierusalimului de la musulmani, ceea ce a îndeplinit cu succes. În 1394, Orașul Sfânt era din nou de mult pierdut, dar etosul cruciat își păstrase mare parte din vigoare, iar obiectivele lui se schimbaseră, pe măsură ce frontierele Islamului veniseră tot mai aproape. În 1344, o flotă cruciată cucerise portul Smirna de pe țărmul Asiei Mici de la turcii aidini, iar în 1366 o altă expediție, condusă de contele Amadeo de Savoia, luase Gallipoli de la otomani și îl retrocedase împăratului bizantin. Când asemenea campanii relativ restrânse puteau obține așa mult, dacă se lansa o cruciadă generală împotriva otomanilor Constantinopolul putea cu siguranță să fie salvat.

Exista totuși un impediment în calea chemării în ajutor a latinilor. Doar papa putea să inițieze o cruciadă. Doar el putea conferi răsplata spirituală ce o însoțea, așa-numita indulgență, care promitea tuturor participanților iertarea păcatelor și, prin urmare, perspectiva de a petrece doar puțin timp în purgatoriu sau scutirea cu totul de această etapă înainte de a fi primiți în paradis. Din nefericire, relațiile bizantinilor cu papalitatea erau de o vreme încordate. În timp ce țările latine, inclusiv Ungaria, erau catolice și îl considerau pe papa de la Roma cap și autoritate supremă a Bisericii, bizantinii, împreună cu sârbii, bulgarii și rușii erau ortodocși. Din secolul al XI-lea, cele două Biserici, Ortodoxă și Catolică, se aflau în schismă. Existau două probleme principale care provocaseră această ruptură.

Una ținea de autoritatea ecleziastică. Bizantinii nu doreau să accepte pretenția ca papa să fie capul întregii Biserici. Ei erau de părere că autoritatea supremă revine unui sinod ecumenic la care participă reprezentanți ai întregii Biserici. Cealaltă chestiune era legată de teologie. Bizantinii obiectau din cauza adăugării sintagmei *Filioque* („și de la Fiul") în versiunea latină a Crezului și cu atât mai mult față de propunerea occidentalilor de a adopta și ei această versiune. Crezul, în formula originală în latină și greacă adoptată de sinoadele ecumenice de la Niceea în 325 și Constantinopol în 381, nu cuprindea această sintagmă, și prin urmare bizantinii o considerau eretică.

Pe acest fundal, era de așteptat ca orice solicitare adresată papei – de a da semnalul unei cruciade pentru ajutarea Constantinopolului – să întâmpine răspunsul ca mai întâi să fie rezolvată schisma. Tatăl lui Manuel al II-lea, Ioan al V-lea, care sperase și el la o intervenție apuseană împotriva otomanilor, încercase să ocolească acest obstacol. În 1369, se dusese la Roma, unde anunțase convertirea sa personală la catolicism și acceptarea autorității papale. Acest gest nu a avut darul să pună capăt schismei, deoarece Ioan vorbea doar în nume propriu, și nu în numele Bisericii și al întregului popor bizantin, dar era un pas în direcția cuvenită și papa a fost dispus să facă, la rândul lui, concesii. De la curtea papală au pornit imediat scrisori către conducătorii creștinătății apusene, îndemnându-i să-l ajute pe Ioan și poporul lui împotriva turcilor, indiferent că erau schismatici sau nu.[1] Din nefericire, această lovitură diplomatică majoră nu a stârnit în rândul puterilor occidentale dorința de a răspunde chemării, iar împotriva

---

[1] Aloysius L. Tăutu, *Acta Urbani P.P. V (1362–1370)* (Roma, 1964), p. 292; *idem, Acta Gregorii P.P. XI (1370–1378)* (Roma, 1966), pp. 93–94.

otomanilor nu s-a pornit nicio expediție. Întors de la Roma la Constantinopol cu mâna goală, Ioan a înțeles că nu are de ales și trebuie să devină vasal al emirului otoman.

Rezultatul descurajator al inițiativei tatălui său ar fi putut să-l facă pe Manuel al II-lea să se gândească bine înainte de a reînnoi strigătul de ajutor către Apus, dar cu armata lui Baiazid în fața zidurilor Constantinopolului nu părea să existe nicio altă soluție. Sperând să găsească o cale mai potrivită de a-i convinge pe creștinii occidentali să-i sară în ajutor, Manuel a învățat din experiența tatălui său. A luat hotărârea de a nu face nicio altă propunere papei ori de a pune în discuție schisma și orice posibilitate de rezolvare a ei. Era mult mai bine să folosească perspectiva reunificării Bisericilor ca pe o metodă de a-l speria pe Baiazid, a socotit el, decât să se lase prins în dezbaterile teologice de care ar fi fost nevoie pentru rezolvarea disputei.[1] A hotărât, în schimb, să îi abordeze direct pe suveranii regatelor europene occidentale, pe cei care ar fi urmat propriu-zis să organizeze și să conducă o cruciadă. Lipsa lor de reacție fusese ceea ce pecetluise soarta apelului făcut de papă după vizita din 1369. Dacă puteau fi determinați să treacă la acțiune acum, bizantinii aveau șansa să valorifice disponibilitatea papei de a ignora schisma, cel puțin pentru moment.

Prin urmare, în mai 1395, un ambasador bizantin și-a făcut apariția la Lyon, cu scrisori din partea împăratului către regele Franței, Carol al VI-lea (1380–1422). Trimisul pare să fi fost cât se poate de nepotrivit pentru ce avea de făcut, fiind doar vorbitor de greacă, ceea ce a produs unele dificultăți de comunicare cu amfitrionii. Cu toate astea, se făcuse un prim pas și se stabilise un contact direct cu unul

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 50.

dintre cei mai puternici conducători ai creştinătăţii din Occident. Au urmat alţi soli, ţintele principale fiind Veneţia şi Ungaria, cele mai importante puteri creştine navale şi, respectiv, militare din Marea Egee şi din Balcani. Apelul lui Manuel a fost bine primit. Ştirile despre acţiunile lui Baiazid ajunseseră oricum în Apus, prin alte canale, iar situaţia era suficient de alarmantă ca să impulsioneze pregătirea unei expediţii în Răsărit. În definitiv, dacă Baiazid reuşea să ocupe Constantinopolul, ce l-ar mai fi împiedicat să pornească în marş spre Ungaria sau chiar Italia? Se spune chiar că sultanul se lăuda pe faţă că foarte curând îi va da calului său ovăz de pe pristolul altarului Bazilicii Sfântul Petru, de unde va pleca spre Paris, în vizită la regele Franţei. Chiar dacă Manuel al II-lea nu ar fi cerut ajutor, este posibil ca Apusul să fi avut oricum o iniţiativă.[1]

În vara anului 1396, la Constantinopol a sosit vestea că o armată comună franco-burgundo-ungară traversa Dunărea, venind în ajutorul cetăţii. Forţele de sub comanda lui Sigismund, rege al Ungariei (1387–1437) şi viitor suveran al Sfântului Imperiu Roman, şi Jean de Nevers, fiul ducelui de Burgundia, numărau circa 15 000 de luptători, printre care un corp masiv de cavaleri bine înarmaţi, pentru care Franţa era faimoasă. Fără să se lase descurajat de dimensiunile armatei venite să-l înfrunte, Baiazid şi-a confirmat încă o dată renumele, demonstrându-şi calităţile militare ieşite din comun. Ridicând blocada, a pornit de la Constantinopol spre nord, cu o viteză incredibilă. S-a ciocnit cu armata creştină la Nicopole, în Bulgaria, la 25 septembrie, şi a nimicit-o după o bătălie aprigă.

---

[1] Aimé Champollion-Figéac, *Louis et Charles, ducs d'Orléans, leur influence sur les arts, la littérature et l'esprit de leur siècle*, 3 vol. (Paris, 1844), vol. III, p. 39; Barker, *Manuel II*, pp. 129–131; Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204–1571)*, 4 vol. (Philadelphia, PA, 1976–1984), vol. I, p. 341.

Mulți dintre cavalerii francezi au fost uciși sau luați prizonieri, printre ei și Jean de Nevers. Sigismund a trebuit să se refugieze pe un vas, coborând pe Dunăre. Odată ce amenințarea occidentală a fost în bună măsură neutralizată, Baiazid s-a întors să reia blocada Constantinopolului. Manuel era disperat, plângându-se că tocmai fusese martor cum „necredincioșilor le fusese netezită calea de a înainta"[1]. Iar șansele de a primi alt ajutor apusean erau foarte îndepărtate.

Dar nu era totul pierdut, deoarece creștinii apuseni erau foarte conștienți de pericolul pe care îl reprezenta Baiazid. După cum scria Sigismund al Ungariei la scurt timp după dezastrul de la Nicopole, pierderea Constantinopolului ar fi fost „o vătămare extremă adusă întregii creștinătăți", nu doar împăratului bizantin. Manuel a susținut același punct de vedere într-o scrisoare către regele Franței din anul următor, avertizând „ce mare stricăciune se va abate asupra creștinătății" de ar fi să cadă cetatea.[2] Drept urmare, monarhii din vestul Europei nu i-au întors spatele împăratului aflat în impas. La sfârșitul verii anului 1399, apărarea Constantinopolului s-a întărit cu un corp mic, dar binevenit, de 1 200 de militari trimiși de Carol al VI-lea al Franței, a căror flotă de șase nave se strecurase prin blocada lui Baiazid, ajungând cu bine în Cornul de Aur. Comandantul expediției, mareșalul Boucicaut, nu a irosit mult timp ca să-l convingă pe Manuel al II-lea că era posibil să obțină mai mult sprijin militar din Apus dacă făcea un nou apel la regele Franței și la alți monarhi creștini. Și ca să fie mai convingător, Manuel trebuia să meargă personal acolo. Împăratul i-a

[1] Manuel II, *Letters*, p. 82.
[2] Barker, *Manuel II*, pp. 155, 483.

ascultat sfatul. În decembrie 1399, a plecat pe mare de la Constantinopol împreună cu Boucicaut, luându-și familia cu el și încredințând apărarea capitalei nepotului său, Ioan. Și-a lăsat soția și copiii la Monemvasia, în Pelopones, sub protecția fratelui său mai mic, Teodor, și apoi a pornit spre Italia. În iunie 1400, a sosit la Paris, iar de Crăciun se afla în Anglia, ca oaspete al regelui Henric al IV-lea (1399–1413). La începutul anului 1401, s-a întors în Franța, iar de acolo a intrat în legătură cu suveranii din Norvegia, Danemarca, Suedia, Aragon, Castilia și Navarra, în speranța de a le obține ajutorul.

La un anume nivel, vizita lui Manuel în Apus a fost un mare succes. Oriunde s-a oprit, împăratul a fost primit cu entuziasm. La Padova, a fost întâmpinat cu muzică și veselie, iar la Genova, cu steaguri multicolore. A intrat în Paris în iunie 1400, însoțit de regele Carol al VI-lea, cu mare pompă, iar la Londra s-a organizat un turnir și un bal mascat, spre distracția lui. Exista multă înțelegere față de dificultatea în care se găsea Manuel, iar un observator velș comenta: „Cât de trist că acest mare conducător creștin din îndepărtatul Răsărit fusese mânat de puterea necredincioșilor să viziteze insule îndepărtate din Apus ca să caute susținere împotriva lor!"[1] Schisma abia dacă a fost menționată. Au existat câteva murmure în 1401, când Manuel a luat parte la liturghie alături de regele Franței în biserica Mănăstirii Saint-Denis de lângă Paris. Unii au considerat că prezența sa, ca schismatic, era necuvenită. În general însă, reacția la vizita lui Manuel a fost pozitivă. Din 1378, papalitatea era divizată de o schismă, cu un papă la Roma și altul la Avignon, în sudul Franței, dar de data asta au

---

[1] Adam of Usk, *The Chronicle of Adam Usk, 1377–1421,* (ed.) Chris Given-Wilson (Oxford, 1997), p. 121.

adoptat aceeași poziție. Papa Bonifaciu al IX-lea (1389–1404) a predicat o cruciadă, promițând indulgențe celor care îl ajutau pe Manuel împotriva dușmanului său „Baisetus" (Baiazid). Ca să nu se lase mai prejos, rivalul de la Avignon, Benedict al XIII-lea (1394–1409), a procedat la fel. În bisericile din toată Europa s-au plasat cutii pentru a aduna bani pentru apărarea Constantinopolului. Mulți au donat: în Anglia s-au colectat 3 000 de mărci, iar la Siena 500 de ducați de aur.[1]

Inițial, Manuel a sperat că reacția binevoitoare se va traduce prin ajutor militar concret pentru Constantinopol. La începutul anului 1401, el scria că Henric al IV-lea al Angliei „ne pune la dispoziție asistență militară, prin soldați, arcași, bani și nave". Speranța s-a dovedit iluzorie, căci împăratul a descoperit cel de-al doilea mare impediment din calea ajutorului acordat de apuseni Constantinopolului, și anume lipsa de unitate și instabilitatea lumii catolice. Oricât de impresionante păreau pentru un observator din afară multe dintre marile puteri, ele sufereau deseori de instabilitate internă cronică. Spre exemplu, Manuel trebuie să fi știut în decembrie 1400, când a sosit în Anglia, că amfitrionul său, Henric al IV-lea, era un uzurpator care îl răsturnase și îl asasinase pe predecesorul lui, Richard al II-lea, doar cu un an mai devreme. Poziția lui Henric era încă foarte șubredă, prin urmare nu era de așteptat să dispună de resursele necesare pentru a ajuta

---

[1] Aloysius L. Tăutu, *Acta Urbani P.P. VI (1378–1389), Bonifacii P.P. IX (1389–1404), Innocentii P.P. VII (1404–1406), et Gregorii P.P. XII (1406–1415)* (Roma, 1970), pp. 112–113; Francis McGurk, *Calendar of Papal Letters to Scotland of Benedict XIII of Avignon, 1394–1419* (Edinburgh, 1976), p. 115; Barker, *Manuel II*, pp. 167–199; Donald M. Nicol, „A Byzantine emperor in England: Manuel II's visit to London in 1400–1401", *University of Birmingham Historical Journal*, 12 (1969–1970), pp. 204–225; Jonathan Harris, *Greek Émigrés in the West, 1400–1520* (Camberley, 1995), pp. 77–80.

Constantinopolul. Regatele apusene erau sfâșiate și de rivalitățile îndelungate dintre ele. Între Anglia și Franța era pace în vremea vizitei lui Manuel al II-lea, dar în 1413 au reluat vechiul lor conflict cunoscut sub numele de Războiul de 100 de Ani, legat de pretențiile regelui Angliei la coroana franceză. Regatul Ungariei, cea mai apropiată putere catolică de Constantinopol, era angajat într-o luptă dinastică asemănătoare, coroana fiind disputată între regele Ladislau de Neapole (1386–1414) și Sigismund al Ungariei. Orașele-stat italiene Veneția și Genova, a căror susținere navală era esențială pentru supraviețuirea Constantinopolului, se aflau în cruntă rivalitate comercială, iar ostilitatea lor se soldase în trecut de mai multe ori cu ciocniri armate. Nici papalitatea nu era capabilă să impună unitatea ori să asigure conduita morală, ținând seama de schisma papală deschisă dintre Roma și Avignon. Sultanul Baiazid era conștient de toate astea. L-a susținut deschis pe Ladislau de Neapole în pretențiile la coroana ungară și a comentat ironic că, „atât timp cât creștinii au doi papi, nu mi-e teamă să mă bat cu ei; când vor avea doar unul, voi fi silit să închei pacea"[1].

Chiar dacă Manuel nu a știut toate astea înainte de vizită, cu siguranță le-a aflat atunci. A lăsat impresia, cel puțin din vara anului 1401, că începea să fie deziluzionat și să priceapă că nu avea să reușească să-și ducă la îndeplinire intențiile. Poate că renunțase la orice speranță de salvare a Constantinopolului. Este cert că nu s-a grăbit să se întoarcă în capitală, ci a mai zăbovit la Paris ca oaspete al regelui francez, la Palatul Luvru. Acolo s-a ocupat cu scrisul,

---

[1] Manuel II, *Letters*, p. 102; Elizabeth A. Zachariadou, „Europe and the Ottoman Empire around 1444", în *550th Anniversary of the Istanbul University: International Byzantine and Ottoman Symposium (XVth Century)*, (ed.) Sümer Atasoy (Istanbul, 2004), pp. 69–74.

compunând o expunere teologică savantă despre purcederea Sfântului Duh. Poate nu foarte copleșit de această lucrare, a găsit timp să facă și descrierea unei scene de primăvară dintr-o tapiserie de pe peretele palatului:

> Totul este în floare, iar lumina limpede învăluie totul cu blândețe. Frunzele foșnesc lin și iarba pare să se unduiască, plecându-se sub briza care o mângâie iubitor. Ce scenă încântătoare![1]

A venit și vara anului 1402, iar Manuel se afla tot la Paris. Este foarte posibil să se fi așteptat în orice clipă la vestea că Baiazid a cucerit Constantinopolul, și atunci ar fi putut să se retragă pentru tot restul vieții sale în confortul oferit de Franța. Și într-o bună zi vestea chiar a sosit, dar nu cea așteptată de Manuel. Asediul se încheiase. Armata lui Baiazid fusese zdrobită și sultanul însuși luat prizonier. Constantinopolul fusese salvat.

*

În stilul său caracteristic, Baiazid a mers prea departe. Nu a avut răbdare să rezolve problema Constantinopolului și a creștinilor din Balcani înainte de a-i ataca pe musulmanii din Asia Mică, încercând să subjuge celelalte emirate turcești. În 1397 invadase emiratul karamanizilor din sud și ocupase capitala Konya. În anul următor s-a mutat spre nord și a atacat Sivas, exilându-l pe emir și anexând

---

[1] John Davis, „Manuel II Palaeologus's *A Description of Spring in a Dyed, woven Tapestry*", în *Porphyrogenita: Essays on Byzantine History and Culture and the Latin East Presented to Julian Chrysostomides*, (ed.) Charalambos Dendrinos, Jonathan Harris, Eirene Harvalia-Crook și Judith Herrin (Aldershot, 2003), pp. 411–421.

teritoriile. Dar sultanul nu a ținut seama că emirul din Sivas avea un protector puternic. El era vasal al marelui stăpân al Samarkandului, Timur-Lenk sau Tamerlan (1370–1405). Acest geniu militar, printre ale cărui realizări se numărau cucerirea Persiei și prădarea orașului Delhi în 1398, a considerat acțiunile lui Baiazid o provocare deliberată. A răspuns ducându-se la Sivas și pustiind cu brutalitate acel loc. În atmosfera încinsă, sultanul otoman ar fi putut foarte bine să se retragă, dar a ales calea confruntării directe. Bătălia s-a petrecut la Ankara, la 28 iulie 1402. Timur-Lenk a avut grijă să abată râul local înaintea ciocnirii, lăsând trupele lui Baiazid fără apă, sub soarele torid al verii. Deloc surprinzător, soldații lui Timur-Lenk, care nu sufereau de sete, au ieșit învingători, iar Baiazid s-a refugiat în munții din apropiere. Dar nu a ajuns departe, deoarece a fost căutat și prins de luptătorii lui Timur-Lenk.

Puterea otomană s-a prăbușit dintr-o singură lovitură. Lipsiți de conducător, supraviețuitorii dezastrului de la Ankara nu s-au mai putut opune și armata lui Timur-Lenk a pătruns fără să întâmpine rezistență în vestul Asiei Mici. Prima lor țintă a fost capitala otomană, Bursa, ocupată și devastată la 3 august. Apoi au pornit spre portul Smirna, aflat încă în mâinile Cavalerilor Ioaniți, după ce îl cuceriseră în cruciada din 1344. O vreme, cavalerii au opus o rezistență dârză mongolilor lui Timur-Lenk, dar în cele din urmă au fost siliți să cedeze, iar cei care nu reușiseră să fugă pe mare au fost masacrați și din capetele lor retezate s-a înălțat o piramidă. Armata victorioasă a pornit apoi să devasteze zona rurală învecinată cu asemenea cruzime, încât la plecarea lor „nu se mai auzea nici lătrat de câine, nici cotcodăcit de găină, nici strigăt de copil". Ca să recunoaștem adevărul, în trecerea lui prin Asia Mică, Timur-Lenk nu a fost mânat doar de setea de distrugere și de răzbunare. Cea mai bună cale

de a împiedica o redeșteptare a puterii otomane era să-i întărească pe rivalii ei, prin urmare Timur-Lenk a retrocedat teritoriile otomane tuturor emirilor turci înlăturați de Baiazid. Emirul karamanizilor a fost repus în drepturi la Konya, și chiar a primit un teritoriu suplimentar. Smirna i-a fost înapoiată emirului de la Aidin, fiind luată de cruciați în 1344 de la predecesorul său. Astfel, nefericitul Baiazid a fost silit să asiste neputincios la dezmembrarea imperiului său. Potrivit legendei, a însoțit armata lui Timur-Lenk în campania din Asia Mică purtat într-o cușcă. Nu-i de mirare că nu a rezistat mult și redutabilul sultan a murit la 9 martie 1403, în captivitate.[1]

Pentru bizantinii de la Constantinopol, știrea căderii lui Baiazid a însemnat că asediul pornit când sultanul a plecat să se lupte cu Timur-Lenk nu avea să mai fie reluat. Lui Manuel al II-lea nu-i mai rămânea nimic de făcut la Paris și în toamna anului 1402 a pornit spre casă, ajungând în cele din urmă la Constantinopol în iunie, anul următor. Deloc surprinzător, împăratul era fericit peste măsură de prăbușirea dușmanului său, care, spunea el, „plătea dintr-odată pentru toate nemerniciile făcute încă de la început". Manuel a putut atunci să întâmpine Crăciunul nu la o curte străină, așa cum făcea de mai mulți ani, ci în propria sa capitală. Potrivit obiceiului, în Ajunul Crăciunului împăratul ieșea din apartamentele private din Blachernae și mergea în Triklinos, marea sală de festivități a palatului. Era însoțit de un cor care intona obișnuitele aclamații, urându-i împăratului mulți ani de viață și sănătate. Ajuns în Triklinos, împăratului i se înfățișa o simeză

---

[1] Schreiner, *Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. II, p. 376; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 96–99; Dimitris J. Kastritsis, *The Sons of Bayezid: Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402–1413* (Leiden, 2007), pp. 41–50.

cu icoane pe care le săruta cu evlavie, mai cu seamă pe cea care reprezenta Nașterea Domnului. Doar cu puțin timp în urmă părea cu totul improbabil, dacă nu chiar imposibil, ca Manuel să mai participe vreodată la acest ceremonial. Ocazia să o facă din nou, în propriul său palat, trebuie să fi fost un moment de mare bucurie.[1]

---

[1] Pseudo-Kodinos, *Traité des offices*, pp. 189–194; Barker, *Manuel II*, p. 515.

2

UMBRA IMPERIULUI

Căderea dramatică a lui Baiazid, din vara anului 1402, salvase Constantinopolul de amenințarea imediată a înfometării și capitulării, dar asta nu însemna că orașul era în siguranță. Deși Baiazid se afla în mâinile lui Timur-Lenk, numeroșii săi fii scăpaseră din catastrofa de la Ankara. Unul dintre ei, Soliman (Suleiman), a traversat câteva săptămâni mai târziu Dardanelele la Gallipoli pe un vas genovez și, odată ajuns la Adrianopol, a reușit să-și impună recunoașterea ca stăpânitor de drept al posesiunilor tatălui său din Balcani. Timur-Lenk, care nu avea la dispoziție o flotă, nu l-a putut urmări până acolo. Prin urmare, exista din nou în Balcani un stăpânitor otoman care să amenințe capitala bizantină.[1]

Dar Soliman nu a pus în primejdie Constantinopolul. Cu jumătate din Imperiul Otoman ocupat de trupele lui Timur-Lenk și în condițiile în care frații săi îi puteau

---

[1] Schreiner, *Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. II, pp. 373–374.

contesta moștenirea de la tatăl lor, Soliman nu avea prea mult spațiu de manevră. Și atunci s-a grăbit să se împace cu bizantinii și cu alte puteri creștine din zonă. La începutul anului 1403, a intrat în legătură cu Ioan, nepotul lui Manuel al II-lea, care juca încă rolul de conducător la Constantinopol, în absența împăratului, și cei doi principi au încheiat un tratat de pace și de prietenie. În dorința lui de a evita orice încurcături, Soliman a făcut o serie de concesii foarte generoase. S-a renunțat la tributul anual în aur pe care împăratul fusese obligat să îl plătească sultanului. Zona imediată din jurul Constantinopolului, ocupată de Baiazid în vremea asediului, a revenit sub stăpânire bizantină, iar Tesalonicul, care își deschisese porțile în fața lui Murad I în 1387, a fost returnat împreună cu teritoriile din jur. Soliman a mers până acolo încât s-a referit în tratat la împăratul bizantin ca la un părinte al său, anulând simbolic relația de senior și vasal. Termenii erau atât de favorabili, încât din tabăra otomană s-au făcut auzite murmure că Soliman ar fi mers prea departe. În ce îi privea pe bizantini, tratatul le oferea un viitor care cu câteva luni mai devreme părea să nu mai existe, iar la cinci luni după semnarea lui, împăratul s-a întors acasă să îi cârmuiască din nou.[1]

Imperiul Bizantin, așa cum se înfățișa în 1403, după asediul lui Baiazid, era o instituție curioasă, plină de contraste și de contradicții. Păstra conceptul politic de imperiu universal creștin, cu toate că teritoriul pe care îl controla în mod fizic era minuscul. Capitala lui era plină de monumente ridicate în amintirea bogăției și măreției sale de odinioară, însă majoritatea celor care o locuiau, inclusiv împăratul, trăiau într-o sărăcie amară. În același timp,

---

[1] George T. Dennis, „The Byzantine-Turkish treaty of 1403", *OCP*, 33 (1967), pp. 72–88; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 100.

chiar și slăbiciunea imperiului era contrazisă de evenimente. Părea într-atât de vulnerabil, încât abia mai reușea să supraviețuiască, dar tot a fost capabil să se mai agațe de viață încă o jumătate de secol. Iar sărăcia majorității locuitorilor era în contrast flagrant cu averile vaste adunate de un cerc restrâns.

Din perspectiva conceptului politic, Manuel al II-lea dispunea și de un titlu august pe măsura înfățișării sale imperiale. Se semna „Împărat și Autocrat al Romanilor" în greaca lui natală, cu cerneală roșie ori purpurie, pe tratate și scrisori imperiale, la fel ca înaintașii săi. Titlul însuma conceptul politic bizantin potrivit căruia împăratul care domnea la Constantinopol era succesor direct al celui dintâi împărat roman, Augustus (31 î. Hr.– 14 d. Hr.), în vremea căruia s-a născut Hristos. Prin urmare, se considera că împăratul bizantin era îndreptățit să dețină un loc privilegiat în rândul monarhilor creștini și, ideal vorbind, domnia lui trebuia să cuprindă întreaga lume creștină, așa ca în vreme primului împărat creștin, Constantin cel Mare (306-337). După cum interpreta patriarhul Constantinopolului, în jurul anului 1393, Manuel al II-lea era „Împărat și Autocrat al Romanilor, adică al tuturor creștinilor"[1].

Manuel avea o capitală pe măsura titlului său. Constantinopolul era unul dintre orașele grandioase ale lumii medievale, cunoscut locuitorilor lui drept „Regina Cetăților". Era o metropolă extrem de întinsă, după standardele Evului Mediu târziu. Un vizitator compara dificultatea orientării prin oraș cu aceea dintr-un codru.[2] Între zidurile

---

[1] Barker, *Manuel II*, pp. 107, 258–259; Donald M. Nicol, „Byzantine political thought", în *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350–c. 1450*, (ed.) J.H. Burns (Cambridge, 1988), pp. 51–79, 71–74.

[2] George P. Majeska, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries* (Washington, DC, 1984), p. 44.

lui se afla o suprafață de aproape 30 000 de hectare, într-o vreme când Florența, unul dintre cele mai mari și mai prospere orașe din Apusul Europei, cuprindea doar 630 de hectare. În plus, spre deosebire de multe orașe medievale apusene, centrul Constantinopolului nu era o învălmășeală de străzi întortocheate și aglomerări de case, ci un mediu urban plănuit, lăsat moștenire de întemeietorul lui, Constantin, care îl concepuse ca pe o capitală potrivită pentru jumătatea de răsărit a Imperiului Roman. Avea o stradă principală largă, Mese, care lega Zidurile continentale de piața cea mare, Augusteion. Existau alte câteva piețe publice de mari dimensiuni, ca Forul lui Teodosie și Forul lui Constantin, ambele dominate de columne centrale înalte. Mai erau și două palate întinse, Blachernae, lângă Zidurile continentale, și Marele Palat, lângă Catedrala Hagia Sofia. Constantinopolul se lăuda și cu un stadion, Hipodromul, unde încăpeau 100 000 de oameni și unde, în vremuri mai fericite, se desfășurau curse de care. Așa cum se cuvenea unei culturi atât de deschis creștine, în Constantinopol se găseau sute de biserici și mănăstiri. Cupolele lor reprezentau o trăsătură extraordinară a peisajului, iar multe erau decorate în interior cu mozaicuri și fresce somptuoase.

Teritoriul propriu-zis aflat sub controlul împăratului bizantin în 1403, pe de altă parte, era cu mult sub pretențiile titulaturii sale și sub cele ale dimensiunilor capitalei. În vremea lui Manuel al II-lea, Constantinopolul era întrucâtva la fel ca Viena după Primul Război Mondial, o măreață capitală imperială în centrul unui teritoriu mărunt, mai bine descris ca o îngrămădire de petice de pământ, și nu imperiu. Constantinopolul însuși era un asemenea petic. La vest de porțile lui, împăratul controla o zonă de circa 80 de kilometri, până la Vize și la portul

Selimbria. La nord, deținea o fâșie îngustă, de-a lungul malului Mării Negre, până la Mesembria și poate până la Varna. Atât de întinsă era autoritatea sa, restul teritoriului fiind separat de capitală fie de mare, fie de zone aflate sub un alt control. Tesalonicul, cel de-al doilea oraș al imperiului, se afla la circa 513 kilometri spre vest, în Golful Thermaic, regiunea dintre orașe fiind teritoriu otoman. Aidoma Constantinopolului, Tesalonicul era un oraș întins, cu ziduri lungi de circa 8 kilometri. Construit pe un teren care cobora spre mare, era despărțit în zona de sus și cea de jos, majoritatea populației fiind concentrată spre țărm, în jurul portului unde puteau acosta cele mai mari nave de negoț. La fel ca la Constantinopol, orașul avea un teritoriu modest. La vest și la sud controla un ținut îngust, de-a lungul țărmului Tesaliei. La est, cuprindea cele trei promontorii stâncoase din Halkidiki. Cel mai îndepărtat era Muntele Athos sau Sfântul Munte, în întregime destinat călugărilor și pustnicilor care duceau acolo o viață de rugăciune și abstinență în cincizeci sau șaizeci de mănăstiri. În rest, teritoriul se afla sub stăpânirea turcilor otomani.

Un alt petic de pământ se afla ceva mai la sud. Împăratul bizantin deținea circa o treime din Pelopones, numit și Morea, peninsula din extremitatea sudică a Greciei. Principalul oraș din această enclavă bizantină era Mistra, de pe versanții muntelui Taygetos, cu o perspectivă largă asupra văii Spartei. La sud, pe țărm, se afla Monemvasia, iar la nord orașul fortificat Mouchli, marcând mai mult sau mai puțin granițele posesiunilor bizantine. Împăratul bizantin era oficial și stăpânitor al unor insule din nordul Mării Egee. Dintre ele, cea mai mare și mai importantă era Lemnos (sau Limnos), care, în virtutea poziției ei, controla calea maritimă dintre Constantinopol

și Tesalonic. Împăratul mai deținea, în apropiere, și insulele Thasos și Imbros.[1]

Acesta era imperiul asupra căruia domnea Manuel al II-lea în 1403 – fără ca autoritatea lui să rămână necontestată, indiferent cât de mică era suprafața. Fragmentarea domeniului făcea ca și comunicațiile să fie dificile, stăpânirea sa fiind cu totul îndoielnică în anumite locuri. Insula Thasos, spre exemplu, pare să-și fi neglijat uneori supunerea față de împăratul de la Constantinopol, aflându-se sub jurisdicția cârmuitorilor din insulele învecinate. În secolul dinainte, când imperiul devenise tot mai fărâmițat, se dezvoltase o metodă de guvernare potrivită cu noua situație. Zonele separate s-au transformat în „apanaje" (teritorii dependente) conduse de membrii tineri ai familiei imperiale, având puteri depline, însă rămânând în subordonarea împăratului de la Constantinopol. Astfel, în 1403, conducătorul de fapt în Morea bizantină era fratele mai mic al lui Manuel al II-lea, Teodor, purtând titlul de „despot", adică, simplu, „domn". Își guverna micul domeniu fără să se consulte prea mult cu fratele său mai mare. În mai 1394, spre exemplu, Teodor a încheiat din proprie inițiativă un tratat cu Veneția, cedând acestei republici italiene orașul Argos. În toamna anului 1403, Manuel i-a acordat apanajul Tesalonicului nepotului său, Ioan, cel care mai devreme administrase Constantinopolul cât timp Manuel se aflase

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium,* p. 100; Dennis, „Byzantine-Turkish treaty", pp. 78, 81; Apostolos E. Vacalopoulos, „Les limites de l'empire byzantin depuis la fin du XIVe siècle jusqu' à sa chute (1453)", *BZ,* 55 (1962), pp. 56–65; Dionysios A. Zakythinos, *Le despotat grec de Morée,* (ed.) Chryssa Maltezou, 2 vol. (Londra, 1975), vol. II, pp. 71–109; Necipoğlu, *Byzantium,* pp. 233–258; John Haldon, „Limnos, monastic holdings and the Byzantine state: ca. 1261–1453", în *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society,* (ed.) A.A.M. Bryer și Heath Lowry (Birmingham, 1986), pp. 161–215.

în turneul din Europa Occidentală. Împărații bizantini le acordaseră de mult autonomie aproape totală călugărilor de pe Muntele Athos, iar ei și-au întemeiat astfel un fel de republică monahală.[1]

Cea mai uluitoare limitare a autorității suveranului în micul său imperiu era poate existența unei enclave, practic independente, lângă capitală și a alteia în interiorul zidurilor, care le aparținea negustorilor din Veneția și se întindea de-a lungul Cornului de Aur, de la Poarta Drungarios până la Poarta Perama, de la Zidurile maritime. Venețienii avuseseră la Constantinopol propriul lor cartier, *embolo*, încă din 1082, dar enclava din 1403 era statuată de un tratat încheiat de împăratul bizantin și venețieni în 1277. În zona rezervată venețienilor erau cheiuri unde se descărcau mărfuri de pe vasele comerciale și antrepozite pentru ele. Mai existau magazine, taverne, mori și două biserici unde se slujea în latină, și nu în greacă, așa ca în lăcașurile bizantine. Rezidenții venețieni din *embolo* nu erau obligați să plătească impozitele bizantine și nici nu răspundeau în fața curților de justiție bizantine, fiind conduși de un reprezentant desemnat de guvernarea de la Veneția. Prin urmare, împăratul nu avea autoritate în *embolo* din niciun punct de vedere.[2]

Cealaltă enclavă era orașul Pera, sau Galata, care se afla de cealaltă parte a Cornului de Aur față de Constantinopol.

---

[1] Julian Chrysostomides, *Monumenta Peloponnesiaca: Documents for the Study of the Peloponnese in the 14th and 15th Centuries* (Camberley, 1995), pp. 269–275; Barker, *Manuel II*, pp. 243–245. Despre apanaje, vezi John W. Barker, „The problem of appanages in Byzantium during the Palaiologan period", *Byzantina*, 3 (1971), pp. 103–122.

[2] Julian Chrysostomides, „Venetian commercial privileges under the Palaeologi", *Studi Veneziani*, 12 (1970), pp. 267–356; Donald M. Nicol, *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations* (Cambridge, 1988), pp. 198–201.

Și acolo existau biserici catolice, depozite și magazine ale negustorilor italieni, dar în oraș locuiau în număr mare și greci și evrei. Pera era deținută de genovezi din 1267. În teorie, prezența lor reprezenta o concesie acordată cu bunăvoință de împărat. Guvernatorul, *podestà,* avea datoria să depună un jurământ de supunere împăratului bizantin, iar inițial trebuia să se plece adânc dinaintea lui, când era de față. Vasele genoveze care intrau pe Cornul de Aur în mod normal salutau când treceau pe lângă Marele Palat. Însă, în 1403, este de presupus că aceste semne de politețe fuseseră date uitării și Pera era efectiv un oraș genovez, cu totul în afara jurisdicției împăratului.[1]

Prăpastia creată între pretențiile teoretice ale împăratului bizantin și măsura reală a puterii sale nu trecuse neobservată, și nici diferența dintre neputința lui prezentă și forța și maiestatea predecesorilor de mult dispăruți. Vizitatorii Constantinopolului aminteau deseori de acest aspect vorbind despre statuia colosală care reprezenta un împărat, așezată în vârful columnei din fața Catedralei Hagia Sofia. Personajul impunător stătea pe calul său cabrat, în postură triumfală, privind spre răsărit, cu mâna înălțată într-un gest de amenințare la adresa dușmanilor. În mâna stângă, împăratul ținea un glob cu cruce, simbol al dominației asupra întregii lumi creștine. Unii erau de părere că ar fi Constantin, primul împărat roman creștin și

---

[1] Pero Tafur, *Travels and Adventures, 1435–1439,* trad. Malcolm Letts (Londra, 1926), p. 149; Bertrandon de la Brocquière, *The Travels,* trad. Thomas Wright, *Early Travels in Palestine* (Londra, 1848), pp. 283–382; Nicolas Oikonomides, „The Byzantine overlord of Genoese possessions in Romania", în *Porphyrogenita: Essays on Byzantine History and Culture and the Latin East...,* (ed.) Charalambos Dendrinos, Jonathan Harris, Eirene Harvalia-Crook și Judith Herrin (Aldershot, 2003), pp. 235–238; Geo Pistarino, „The Genoese in Pera – Turkish Galata", *Mediterranean Historical Review,* 1 (1986), pp. 63–85; Nicol, *Byzantium and Venice,* p. 190.

întemeietor al Constantinopolului, alții că era Heraclius (610–641), care îi învinsese și îi umilise pe persani. Dar unii știau că de fapt era Iustinian I (527–565), cel care înălțase măreața catedrală lângă care se afla monumentul.

Statuia era considerată acum simbolul contradicției dintre trecutul glorios al imperiului și prezentul mizerabil. Fusese ridicată atunci când Bizanțul se întindea din Egipt până în Italia, însă cele nouă secole trecute de atunci își lăsaseră amprenta atât asupra statuii, cât și asupra imperiului. Așa cum stătea cocoțată pe columnă, era deosebit de expusă puternicelor vânturi dinspre nord-est care își făceau de cap în Augusteion, iar calul fusese ancorat cu un lanț solid, ca să nu fie măturat de la înălțime. În ciuda acestei precauții, statuia suferea cu regularitate stricăciuni, iar în câteva rânduri globul fusese suflat din mâna împăratului și se zdrobise în piața de dedesubt. Cei care vizitau orașul în perioadele în care împăratul era cu mâna goală atribuiau o semnificație adâncă absenței însemnului imperial. Un observator bavarez comenta: „Tâlcul este că el a fost odată un împărat puternic, stăpânind asupra creștinilor și păgânilor; dar acum nu mai are acea putere". Alții remarcau că mâna împăratului arăta spre răsărit, spre Asia Mică, de unde apăruseră otomanii, trăgând concluzia că făcea o profeție – „din acea direcție va veni cel care mă va nimici"[1]. Prin felul în care vorbeau despre împăratul bizantin, străinii mai arătau că sunt perfect conștienți de starea de fapt. Supușii loiali ai lui Manuel al II-lea

[1] Johann Schiltberger, *The Bondage and Travels in Europe, Asia and Africa, 1396–1427*, trad. J. Buchan (Londra, 1879), p. 80; Tafur, *Travels*, pp. 140–141; Nicolò Barbaro, *Diary of the Siege of Constantinople, 1453*, trad. J.R. Jones (New York, 1970), p. 61; Michael Angold, „The decline of Byzantium seen through the eyes of western travellers", în *Travel in the Byzantine World*, (ed.) Ruth J. Macrides (Aldershot, 2002), pp. 213–232.

îl puteau numi „împărat al romanilor", însă toți ceilalți îi spuneau „împăratul Constantinopolului" sau „împăratul grecilor", ceea ce reflecta mai exact cuprinderea autorității sale. Alții, așa ca marele cneaz al Moscovei, îi negau lui Manuel calitatea de împărat. Un vizitator spaniol la Constantinopol îl compara cu un episcop fără scaun, și chiar Manuel însuși recunoștea întristat că i se potrivea mai bine denumirea de „îngrijitor" decât de împărat. Bizanțul se transformase cu adevărat într-un imperiu din umbră, așa cum fusese încă de când Ioan al V-lea recunoscuse statutul său de vasal al emirului otoman.[1]

*

Bizanțul din anul 1403 era nu numai mic și lipsit de putere, ci și sărac. După cei opt ani de ostilități cu Baiazid, rămăsese în mizerie și stagnare economică. Îndelungata blocadă a Constantinopolului dinspre mare și uscat lăsase orașul depopulat și în ruine. Lipsa de lemn de foc fusese atât de mare, încât se demolaseră o mulțime de case pentru grinzile din acoperișuri și tavane. Așa cum remarca un vizitator din 1403:

> Peste tot în oraș sunt multe palate, biserici și mănăstiri mărețe, însă majoritatea căzute în ruină. Dar este limpede că pe vremuri, când Constantinopolul era în floare, a fost una dintre cele mai splendide capitale din lume.

Chiar dacă Hagia Sofia se păstra în stare bună, alte biserici nu au fost la fel de norocoase. Biserica Maicii

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 50; Tafur, *Travels*, p. 145; Barker, *Manuel II*, p. 107.

Domnului din Blachernae (Vlaherne) avea găuri în acoperiș și nu fusese cruțată nici chiar Biserica Sfinții Apostoli, cea de-a doua ca mărime din Constantinopol, cu cele cinci cupole ale ei. Servea de multe secole ca lăcaș de veci pentru împărații bizantini, printre care Constantin și Iustinian, ale căror sarcofage monumentale din porfir se aflau în continuare în capelele laterale. Dar, în apropiere, biserica se năruia încetul cu încetul.[1] Pe măsura ruinării clădirii, și populația scăzuse dramatic. Mulți părăsiseră orașul în timpul asediului lui Baiazid și, deși tratatul din 1403 cu fiul lui Soliman preciza că se pot întoarce în siguranță, se pare că nu toți au profitat de ocazie și numărul locuitorilor s-a aflat în permanent declin, ajungând undeva la 50 000. Drept urmare, în zone întinse din interiorul zidurilor locuitorii erau rari, majoritatea rezidenților fiind concentrați în cartierul din jurul Cornului de Aur.[2]

Alte părți ale imperiului nu fuseseră supuse unui exercițiu la fel de neînduplecat ca blocada Constantinopolului, dar suferiseră și ele. Baiazid își trimisese de mai multe ori armatele în Peloponesul bizantin între 1395 și 1400, într-o serie de nemiloase raiduri de pedepsire comandate de generalii Evrenos și Yakub. Zona din jurul cetății Mistra fuseseră sistematic pustiită, situația înrăutățindu-se în asemenea hal, încât despotul Teodor vânduse orașul Argos venețienilor, ba chiar se gândea la vânzarea întregului domeniu pentru a se refugia într-un loc mai sigur.[3]

---

[1] Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, pp. 87--88; Bertrandon de la Brocquière, *The Travels*, p. 340; Cristoforo Buondelmonti, *Description des îles de l'archipel*, trad. Émile Legrand (Paris, 1897), p. 244.

[2] Michael Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*, trad. C.T. Rigg (Princeton, NJ, 1954), p. 76; Dennis, „Byzantine-Turkish treaty", p. 81; Tafur, *Travels*, p. 146; Bernicolas-Hatzopoulos, „First siege", pp. 49–50.

[3] Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 96--98; Chrysostomides, *Monumenta*, pp. 417--418, 510–511; Zakythinos, *Despotat*, vol. I, pp. 157–158; Necipoğlu, *Byzantium*, pp. 240–242.

Tesalonicul scăpase mai ușor deoarece, fiind sub dominație otomană între 1387 și 1403, nu mai fusese atacat. Suferise, în schimb, de dezordinea generală provocată comerțului de război și nu era deloc într-o stare înfloritoare când a revenit sub control bizantin, în 1403.

Sfârșitul războiului cu Baiazid i-a găsit pe mulți dintre supușii lui Manuel al II-lea într-o stare de adâncă sărăcie, după cum observa un oaspete nu foarte înțelegător al Constantinopolului:

> Locuitorii nu sunt bine îmbrăcați, ci triști și săraci, arătându-și greaua soartă care, pe de altă parte, nici nu este atât de rea pe cât ar merita, căci sunt oameni depravați, cufundați în păcat. Obiceiul lor este, când moare câte cineva, să nu deschidă ușa acelei case tot anul, decât dacă se arată mare nevoie. Umblă tot timpul prin oraș văitându-se în gura mare, prevestind în acest fel, încă de mult, răul care se abate acum asupra lor.[1]

Mulți dintre cei care rămăseseră la Constantinopol și supraviețuiseră asediului fuseseră obligați să-și vândă proprietățile și bunurile de valoare ca să se hrănească pe ei și familiile lor. Un brutar, Manuel Chrysovergis, și un negustor de vin, Stylianos Chalkeopoulos, s-au văzut în această situație și au ajuns în cele din urmă în fața curții patriarhale, deoarece nu-și putuseră plăti datoriile. Aristocrații au fost la fel de vulnerabili ca oamenii de rând. Manuel Vouzenos, membru al casei imperiale, a vândut tot ce avea ca să facă față lipsurilor și în cele din urmă a trebuit să se adreseze patriarhului pentru permisiunea de a vinde și casa soției sale. Patriarhul a fost de acord, dar

---

[1] Tafur, *Travels*, p. 146.

a insistat să se facă o licitație, pentru a vedea dacă nu se puteau obține mai mult decât cei 275 de galbeni care i se oferiseră lui Vouzenos pentru imobil. La închiderea licitației, nu a apărut nicio ofertă mai bună, iar cumpărătorul inițial și-a retras și el propunerea. Dar totul s-a terminat în chip fericit, căci s-a ivit un alt interesat, dispus să dea cei 275 de galbeni. Cum a reușit să-și întrețină Vouzenos familia după ce au cheltuit și acești bani rămâne să ghicească fiecare. Aceeași situație s-a petrecut și la Tesalonic, unde mulți dintre cetățenii mai bogați, cu proprietăți în afara fortificațiilor, sărăciseră în urma unei combinații dintre lipsa mâinii de lucru din agricultură și instabilitatea politică și militară a vremurilor. În 1420, spre exemplu, Maria Hagoreitissa a donat o parte din proprietatea ei de la Tesalonic Mănăstirii Dionisiu din Muntele Athos deoarece, spunea ea, nu-și mai permitea să o întrețină. Nici oamenii Bisericii nu au făcut față efectelor războiului. Monahii din Mănăstirea Kosmidion, chiar din afara Zidurilor continentale ale Constantinopolului, o duceau atât de greu, încât au fost nevoiți să vândă lespezi de marmură din podeaua bisericii.[1]

Nici împăratul în persoană nu a fost ocolit de pauperizarea generală. Palatul lui Manuel de la Blachernae era în paragină. S-ar părea că multe dintre marile săli și spații de recepție pretindeau asemenea costuri de întreținere, încât fuseseră închise. Împăratul și suita se înghesuiseră acum în câteva camere, în vreme ce restul vastului complex de clădiri fusese abandonat. Sărăcia imperială se reflecta cel mai acut în monede. Manuel al II-lea nu a emis galbeni,

[1] Alan Harvey, „Economic conditions in Thessaloniki between the two Ottoman Occupations", în *Mediterranean Urban Culture, 1400–1700,* (ed.) Alexander Cowan (Exeter, 2000), pp. 115–124; Bernicolas-Hatzopoulos, „First siege", pp. 46–47; Necipog˘lu, *Byzantium,* pp. 59, 149–155, 163, 178–179.

din cauză că nu avea aur, și nu a reușit să pună în circulație decât o monedă din argint anemică, jumătatea de *hiperpiron* sau *stavraton*. În strâmtoarea din timpul asediului lui Baiazid, greutatea ei a trebuit redusă de la circa 8,5 la circa 7,5 grame, compromițându-i și mai mult credibilitatea. Cei care își permiteau, își tezaurizau averea în monede străine – ducați venețieni sau aspri otomani, cu un conținut mai bogat de metal prețios. Uitate erau vremurile când împărații bizantini băteau *nomisma* de aur, a cărei greutate standard a rămas constantă secole la rând, fiind acceptată ca mijloc de schimb în toată lumea Mediteranei.[1]

*

Ținând seama de fărâmițarea imperiului și de suferințele lui economice, perspectivele supraviețuirii după 1403 puteau să pară reduse, cu toate că dispăruse amenințarea imediată a lui Baiazid. Chiar dacă otomanii nu au reușit să pună mâna pe imperiul redus la dimensiuni neînsemnate, altcineva avea să o facă în curând. Dar, până atunci, mini-imperiul lui Manuel al II-lea avea să mai supraviețuiască încă cincizeci de ani după întoarcerea lui din Franța. Deoarece, cu toate cele petrecute, mai mulți factori acționau în continuare în favoarea Bizanțului. Un imperiu restrâns era mai ușor de apărat, iar puterile care îl înconjurau erau la rândul lor mici și fragmentate și, în cele din urmă, deși imperiul era secătuit în 1403, exista posibilitatea să se îmbogățească din nou.

---

[1] Tafur, *Travels*, p. 145; Simon Bendall și P.J. Donald, *The Later Palaeologan Coinage* (Londra, 1979), p. 160; Julian Baker, „Later medieval monetary life in Constantinople", *Anatolian Archaeology*, 9 (2003), pp. 35–36; Necipog˘lu, *Byzantium*, p. 207.

În privința apărării, imperiul lui Manuel era foarte bine înzestrat. Fiecare oraș important dispunea de o garnitură formidabilă de fortificații. Exemplul evident era chiar Constantinopolul. Zidurile continentale de pe latura de vest îi asigurau o protecție excelentă împotriva atacurilor. Ele alcătuiau un sistem complex de apărare, cu un zid interior înalt de circa 12 metri și gros de circa 5 metri și jumătate, construit din blocuri de calcar, intercalate la intervale cu straturi de cărămidă. Structura era punctată de 96 de turnuri, cu platforme largi pentru arcași și catapulte. Dincolo de peretele interior se ridica un zid exterior mai scund, cu alte 92 de turnuri. Iar în fața lui exista un șanț, mărginit cu cărămidă, lat între 15 și 20 de metri și adânc de 5 până la 7 metri, cu o palisadă din cărămidă și lemn pe partea dinspre oraș. Orice forțe de atac erau obligate ca mai întâi să traverseze șanțul și să treacă dincolo de palisadă, fiind expuse în acest timp tirului de pe zidurile interioare și exterioare. Și chiar dacă izbuteau traversarea și ocupau zidul exterior, se trezeau prinși în coridorul lat de 5 metri dintre el și zidul interior.

Fortificațiile continuau de-a lungul laturii de la mare a Constantinopolului, fiind legate de Zidurile continentale și menite să împiedice asaltul dinspre ape. Aceste Ziduri maritime nu erau la fel de impunătoare ca Zidurile continentale, dar pentru o bună parte din lungimea lor nici nu aveau nevoie să fie, atât timp cât curentul predominant de pe Bosfor făcea imposibil ca vasele să se apropie de țărm suficient pentru a organiza un asalt. Singura porțiune a țărmului constantinopolitan unde navele puteau să acosteze era cea de pe Cornul de Aur. Orice șansă ca vasele inamice să încerce să profite intrând în port era exclusă la vremuri de criză, deoarece exista un lanț greu, din fier, lung de 300 de metri, agățat de un turn din oraș și de un altul din Pera. Plute de lemn plasate de-a lungul lanțului îl

mențineau la suprafață, prevenind în acest fel pătrunderea navelor dușmane.[1]

Grație acestor sisteme de apărare, Constantinopolul rezistase la numeroase asedii de-a lungul secolelor, cel mai recent fiind pus la cale de Baiazid. În ciuda suferințelor și a lipsurilor provocate locuitorilor orașului de blocadă, sultanul nu reușise să străpungă zidurile. Deși strategia principală a lui Baiazid fusese de a obliga Constantinopolul să capituleze prin înfometare, după câțiva ani devenise nerăbdător și începuse să spere că va afla o soluție mai rapidă, prin descoperirea unei breșe în fortificații. La un moment dat, probabil în 1396–1397, își îndreptase atenția spre Pera și își mutase catapultele și celelalte mașini de război pe un deal, la nord de orașul condus de genovezi. Dacă ar fi ocupat Pera, turcii ar fi reușit să demonteze lanțul și să-și aducă vasele în Cornul de Aur. Dar nici zidurile de aici nu s-au dovedit mai ușor de penetrat și Baiazid și-a văzut zădărnicit planul. A trebuit să reia „jocul de-a așteptarea" până la ridicarea asediului din 1402, când a pornit în marș spre est, împotriva lui Timur-Lenk, drum pentru el fără întoarcere.[2]

Fortificațiile altor orașe din imperiul lui Manuel nu se ridicau la nivelul celor din Constantinopol, dar erau și ele suficient de bine apărate. Tesalonicul era înconjurat de un dreptunghi neregulat de ziduri, atât spre uscat, cât și spre mare, cu circa douăzeci de porți și peste o sută de turnuri, care se uneau în punctul cel mai înalt al orașului, fortăreața Heptapyrgon (Eptapyrgio). Și aceste fortificații își

---

[1] Alexander van Millingen, *Byzantine Constantinople: The Walls of the City and Adjoining Historical Sites* (Londra and New York, 1899), pp. 40–58; Jonathan Harris, *Constantinople: Capital of Byzantium* (Londra and New York, 2007), pp. 46–53.

[2] Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, pp. 89–90; Barker, *Manuel II*, pp. 140–141.

dovediseră meritele în trecut, când Tesalonicul îi servise tânărului Manuel drept bază a rezistenței împotriva turcilor, în anii 1380. Orașul a fost în cele din urmă cucerit de Murad I, în 1387, dar nu prin forță, ci predat de bunăvoie de cetățeni. Mesembria, cetatea din imperiul lui Manuel de la Marea Neagră, beneficia de apărare naturală, orașul fiind construit pe o peninsulă legată de țărm doar printr-un drum îngust. La fel era Monemvasia, în sudul Peloponesului, fapt reflectat și de nume – „singură intrare". Locuitorii de aici mai aveau și avantajul că orașul lor era cocoțat pe o stâncă greu accesibilă, dominând marea, fiind practic imposibil de luat cu asalt. Mistra, capitala Peloponesului bizantin, era înconjurată de un zid puternic, însă adevăratul ei avantaj defensiv era castelul, construit pe stânca înaltă de deasupra orașului. Grație pantelor abrupte, fortăreața era inaccesibilă din aproape toate direcțiile și efectiv inexpugnabilă. Bizantinii fortificaseră toate celelalte orașe ale lor lipsite de asemenea avantaje geografice – Selimbria, la Marea Marmara, Palaiokastron și Kotzinos pe insula Lemnos, și Mouchli în Morea, care controla principalele căi de comunicare din sud.[1]

Întâmplarea face că, în 1403, în zonă nu se ivise nicio putere capabilă să pună la încercare aceste sisteme de apărare. Bizanțul exista într-o lume de state la fel de risipite și

---

[1] Michael Vickers, „The Byzantine sea walls of Thessaloniki", *Balkan Studies*, 11 (1970), pp. 261–280; Charalambos Bakirtzis, „The urban continuity and size of late Byzantine Thessalonike", *DOP*, 57 (2003), pp. 35–64; Vasil Gjuzelev, „Diemittelalterliche Stadt Mesembria (Nesebâr) im 6.–15. Jh.", *Bulgarian Historical Review*, 6/1 (1978), pp. 50–59; Manolis Chatzidakis, *Mystras: The Medieval City and the Castle* (Atena, 2000), pp. 123–124; Bertrandon de la Brocquière, *The Travels*, p. 343; F. Dirimtekin, „La forteresse byzantine de Selymbria", *Actes du X. congrès internationald'études byzantines (Istanbul, 15–21, vol. IX, 1955)* (Istanbul, 1957), pp. 127–129; Haldon, „Limnos", p. 178; Zakythinos, *Despotat*, vol. II, pp. 113–114.

de șubrede, niciunul capabil să reprezinte o amenințare directă și imediată. În Balcani, spre exemplu, conducătorul otoman Soliman mai controla de la Adrianopol un teritoriu considerabil, dar nu mai dispunea de supunerea tuturor statelor vasale care îi puseseră la dispoziție tatălui său, Baiazid, luptători pentru armate și tribut pentru vistierie. Soliman fusese silit să renunțe la toate astea când încheiase tratate cu ele, în 1403. Autoritatea lui nu funcționa nici în părțile răsăritene ale Imperiului Otoman, în Asia Mică, unde mai mulți dintre frații săi își însușiseră zone de teritoriu.

Odată ce puterea otomană fusese redusă atât de sever, ar fi fost de așteptat ca un alt stat să umple golul apărut și să domine Balcanii. Sârbii ar fi putut fi pretendenții potriviți, atât timp cât în secolul al XIV-lea, sub domnitorul lor, Ștefan Dușan (1331–1355), Serbia era cea mai mare putere din regiune, fiind la un moment dat pregătită să preia în întregime Balcanii, dar și Constantinopolul. Însă acele zile nu se mai puteau întoarce, deoarece în 1403 sârbii se aflau în plin război civil. Conducătorul lor, despotul Ștefan Lazarevici, revenise în 1402 din bătălia de la Ankara, în care luptase de partea otomană, în plină revoltă a nepotului său, Gheorghe Brancovici. Ștefan a reușit să înăbușe insurecția, dar numai acceptând suzeranitatea lui Sigismund, regele Ungariei. Prin urmare, Serbia a trecut de sub vasalitatea otomană sub cea ungară. De golul rămas după înlăturarea lui Baiazid nu a profitat nicio putere majoră, ci doar micile formațiuni statale. Aventurierul italian Carlo Tocco, spre exemplu, care a domnit în insulele ioniene Cefalonia și Lefkada din 1376 până în 1429, a profitat de moment ca să se extindă pe continent, preluând orașul Ioannina, în 1411, și ocupând întregul Epir până la sfârșitul anului 1416. Micul oraș-stat Ragusa de pe coasta Croației (Dubrovnikul modern) a

prosperat economic sub noua ordine, transformându-se în centru de manufacturare și export de tunuri, care erau vândute oricui avea bani.[1]

Spațiul Mării Egee și Peloponesul prezentau o imagine de fragmentare asemănătoare celei din Balcani. Insulele din Marea Egee au fost împărțite între o mulțime de conducători și regimuri. Creta și Negroponte (astăzi, Evvia) erau colonii ale Veneției. Chiosul, împreună cu orașul Phokaia (Fokea) de pe coasta Asiei Mici, din dreptul insulei, aparțineau genovezilor, care exploatau rezervele lor bogate de mastic și alaun. Rhodosul era cartierul general al Cavalerilor Ospitalieri, cunoscuți și sub numele de Cavaleri ai Sfântului Ioan, ordinul militar catolic stabilit acolo în 1309, după expulzarea din Țara Sfântă și Cipru. Lesbosul era condus de familia genoveză numită Gattilusi, nominal vasalii împăratului bizantin, iar alte insule aparțineau unor familii italiene, spre exemplu Crispi și Sanudi. În Pelopones, teritoriul bizantin de lângă Mistra era înconjurat de mici enclave și domenii inițial întemeiate pe foste teritorii bizantine de aventurieri francezi, italieni și catalani în secolele al XIII-lea și al XIV-lea. Cel mai mare principat era Ahaia, care cuprindea mare parte din teritoriul Peloponesului aflat în afara controlului bizantin. Patrasul era fief al papalității, condus de arhiepiscopul lui. Orașele Modon și Coron, iar după 1394 și Argos aparțineau Veneției. Corintul era deținut de Cavalerii Ospitalieri, în 1403. Atena era condusă de o ramură a unei familii de bancheri florentini, Acciaiuoli,

[1] John V.A. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest* (Ann Arbor, MI, 1994), pp. 491, 495, 500–503, 543.

care își construiseră ducatul printr-o combinație de căsătorii, achiziții și războaie. Cât Baiazid domnise peste un Imperiu Otoman unit și puternic, s-ar fi zis că aceste mici formațiuni aveau să fie înghițite, una după cealaltă. Acum, după moartea lui Baiazid, când fiul său, Soliman, stăpânea doar provinciile balcanice, vechiul mozaic de state a primit un nou răgaz de viață. Niciunul nu prezenta o amenințare pentru Bizanț.

Exista și un alt element în favoarea miniimperiului lui Manuel al II-lea. Deși fusese devastat și adus la sapă de lemn de războiul cu Baiazid, avea potențialul să se refacă și să se îmbogățească. De îndată ce amenințarea a dispărut, în 1402–1403, a început refacerea economică, iar cea mai pronunțată recuperare s-a petrecut în Pelopones, care din punct de vedere economic era cea mai valoroasă posesiune a împăratului. Oricât de severe fuseseră invaziile turcești și oricât de turbulenți deveneau uneori locuitorii ei, zona era în mod natural extrem de fertilă. Un vizitator italian din 1444 remarca peisajul „bogat în lanuri cultivate, vii și livezi de măslini", iar acestea produceau din belșug și în surplus grâne, ceară, miere, stafide, vin, cârmâz, mătase neprelucrată și ulei de măsline. Bogăția din Morea pare să fi stârnit oarecare invidie la Constantinopol, unde un curtean a fost sfătuit în modul următor:

> Du-te, cu cățel și cu purcel, în Morea, acolo ai să-ți umpli burta cu măsline și carne, cu pâine și nectar, ca să nu mai vorbim de șuncă și de supa aceea nemaipomenită.

Surplusul agricol era vândut venețienilor din Coron și Modon, de unde erau exportate spre Apus. Vinul din Morea a devenit un produs cât se poate de căutat acolo,

fiind cunoscut sub numele de „Malmsey", după cum fusese greșit înțeleasă denumirea „Monemvasia".[1]

Insulele bizantine aveau și ele potențial să devină înfloritoare. Mănăstirile de pe Muntele Athos posedau domenii întinse și prospere pe Lemnos și Thasos. Regiunea răsăriteană joasă, relativ fertilă a insulei Lemnos, era o sursă de grâne și vin care puteau fi transportate pe apă la Constantinopol și în alte părți. Tot de aici provenea și așa-numitul „pământ de Lemnos", un lut cenușiu-gălbui care se considera că tămăduiește mușcături de șarpe și alte răni. Thasosul învecinat era mai muntos și mai împădurit decât Lemnosul, fiind sursă de cherestea și de marmură.[2]

Agricultura și silvicultura nu aveau cum contribui prea mult la prosperitatea Constantinopolului și Tesalonicului, orașe întinse înconjurate de regiuni asupra cărora aveau doar un control sporadic, în schimb prezentau alte avantaje. Tesalonicul dispunea, în spatele zidurilor lungi de apărare, de mult spațiu deschis, care putea fi cultivat, dezvoltat și închiriat, devenind o sursă de îmbogățire pentru unii, după plecarea turcilor din 1403. Mai mult, poziția îi oferea Tesalonicului prosperitate. Aflându-se la malul mării și în același timp pe Via Egnatia, vechiul drum roman care traversa Balcanii, reprezenta răscrucea pe unde treceau călători de toate felurile. Era centru de pelerinaj, grație protectorului cetății, Sfântul Dimitrie – soldat creștin martirizat în vremea romanilor, care prin intervențiile sale miraculoase, se spunea, salvase în nenumărate rânduri Tesalonicul de dușmani. Mormântul din marea bazilică

---

[1] Cyriac of Ancona, *Later Travels*, ed. și trad. E.W. Bodnar (Cambridge, MA, 2003), p. 313; Mazaris, *Journey to Hades: Or interviews with dead men about certain officials of the imperial court*, ed. și trad. J.N. Barry et al. (Buffalo, NY, 1975), p. 9; Zakythinos, *Despotat*, vol. II, pp. 245–260.

[2] Haldon, „Limnos", pp. 161–178.

închinată lui ar fi răspândit o mireasmă de mir vindecător, sărbătoarea sfântului din 26 octombrie fiind prilejul unei săptămâni de serbări și târguri care atrăgeau oaspeți de departe. Poziția geografică făcea din Tesalonic un centru comercial natural, un loc de întâlnire a mărfurilor venite de pe uscat și de pe mare. Odată ce vremurile s-au liniștit, vasele comerciale și caravanele au început să vină din nou la Tesalonic. Bumbacul se exporta iarăși din port, pe vase venețiene. În câțiva ani, Manuel al II-lea putea scrie cu mulțumire că „orașul drag mie înflorește"[1].

Constantinopolul se bucura de aceleași avantaje, dar în măsură mai mare decât Tesalonicul. Cum populația, tot mai puțină, era concentrată de-a lungul Cornului de Aur și în zona care înconjoară Hagia Sofia și Augusteion, restul teritoriului din interiorul zidurilor putea fi folosit pentru lanuri de grâu și livezi, care trebuie să fi fost o sursă utilă de provizii în zilele negre ale asediului lui Baiazid. La fel ca Tesalonicul, Constantinopol putea să profite de pe urma comerțului prilejuit de pelerinaje. Grație mulțimii de biserici și colecției de relicve care îi impresionase în asemenea măsură pe oaspeții spanioli ai lui Manuel al II-lea, orașul își păstrase o anume aură spirituală. Pelerinii veneau de departe, chiar și din Rusia, ca să se apropie de minunile care se petreceau acolo, iar unul dintre ei, vizitator în vremea lui Manuel al II-lea, nota că erau atâtea biserici și moaște, încât era imposibil să le vezi sau să le numeri pe toate. Constantinopolul era, în oarecare măsură, și centrul de producție a bunurilor de lux, mai ales broderii în aur, dar și firul folosit pentru ele. S-au păstrat asemenea

[1] Freddy Thiriet, *Régestes des délibérations du sénat de Venise concernant la Romanie*, 3 vol. (Paris, 1958–1961), vol. II, pp. 54, 56, 84; Manuel II, *Letters*, p. 132; Harvey, „Economic Conditions", pp. 119–121; Bakirtzis, „Urban continuity", pp. 39–42; Necipoğlu, *Byzantium*, pp. 62–75.

fragmente de broderie din epoca bizantină târzie, iar documentele atestă că firul de aur era exportat de la Constantinopol în Italia.[1]

Constantinopolul era mult mai important ca pivot al comerțului internațional decât ca loc de pelerinaj sau centru de producere a obiectelor de lux. Datorită poziției geografice, de punte între Europa și Asia, funcționase dintotdeauna ca antrepozit unde mărfurile dintr-o parte a lumii puteau fi schimbate cu cele venite din cealaltă parte. Cerealele, peștele și blănurile de la țărmul Mării Negre și din Crimeea, vinul și brânza din Creta stăpânită de Veneția, bumbacul, sulful, inul, smochinele, stafidele, săpunul, pieile, staniul, fierul și plumbul erau doar câteva din vasta gamă de produse comercializate la Constantinopol. Cele mai profitabile erau mătăsurile, mirodeniile și alte mărfuri exotice care veneau pe mare din Egipt ori din Asia, după ce fuseseră transportate pe uscat și apoi spre Trapezunt, la aproape 900 de kilometri spre est. Constantinopolul funcționa și ca un centru de distribuție a hainelor din mătase produse în Italia, comercializate înainte de a fi expediate spre Creta ori Alexandria. Rolul de placă turnantă pentru mărfuri pare să fi fost reluat de îndată ce a plecat armata lui Baiazid și blocada navală s-a ridicat, deoarece un vizitator al orașului de la sfârșitul anului 1403 remarca mulțimea de nave de pe Cornul de Aur care descărcau, în vreme ce malul dinspre Pera era plin de depozite și de magazine doldora cu marfă adusă de peste mări. Toată

---

[1] Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, pp. 87–88; Majeska, *Russian Travelers*, p. 164; Frederic C. Lane, *Andrea Barbarigo: Merchant of Venice, 1418–1449* (Baltimore, MD, 1944), pp. 66, 69, 71, 76; David Jacoby, „Late Byzantium between the Mediterranean and Asia: Trade andmaterial culture”, *Byzantium: Faith and Power (1261–1557): Perspectives on Late Byzantine Art and Culture*, (ed.) Sarah T. Brooks (New York, 2006), pp. 20–41.

această activitate trebuie să fi fost în contrast flagrant cu sărăcia cruntă a împăratului și a majorității supușilor lui.[1]

*

Prăpastia dintre sărăcia imperiului și comerțul lui înfloritor se datora și faptului că o bună parte din comerț se afla în mâinile puterilor străine, și în primul rând ale republicilor italiene maritime Veneția și Genova. Navele lor aduceau majoritatea mărfurilor și tot în depozitele lor din Pera ori din cartierele venețiene din Constantinopol ori Tesalonic erau păstrate, după care porneau încărcate tot pe vasele lor ca să fie vândute în alte părți, cu profit enorm. Genovezii din Pera dețineau o cotă foarte ridicată din volumul comercial, pentru că portul lor avea avantajul unor ape mai adânci, unde puteau să intre până la chei și cele mai mari galere, nefiind nevoie ca mărfurile să fie transferate la mal cu ambarcațiuni mai mici.[2]

Negustorii străini asiguraseră dintotdeauna o bună parte din acest trafic, dar în trecut autoritățile bizantine profitaseră percepând o taxă vamală, *kommerkion*, pentru

---

[1] Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, pp. 88–89; Francesco Balducci Pegolotti în Giovanni Francesco Pagnini della Ventura, *Della decima e delle altre gravezze, della moneta e della mercatura de'Fiorentini* fino al secolo XVI, 3 vol. (Lisabona și Lucca, 1765–1766), vol. III, pp. 15–17; Jean Claude Hocquet, „Ships, sailors and maritime activity in Constantinople (1436–1440)", *Journal of European Economic History*, 30 (2001), pp. 533–567; Nicol, *Byzantium and Venice*, pp. 294–295; Angeliki E. Laiou, „The Byzantine economy in the Mediterranean trade system: thirteenth-fifteenth centuries", *DOP*, 34–35 (1980–1981), pp. 177–222; David Jacoby, „Cretan cheese: a neglected aspect of Venetian medieval trade", *Medieval and Renaissance Venice*, (ed.) Ellen E. Kittell și Thomas F. Madden (Urbana and Chicago, IL, 1999), pp. 49–68; *idem*, „The silk trade of late Byzantine Constantinople", în *550th Anniversary of the Istanbul University: International Byzantine and Ottoman Symposium (XVth Century)*, (ed.) Sümer Atasoy (Istanbul, 2004), pp. 129--144.

[2] Bertrandon de la Brocquière, *The Travels*, p. 335.

toate mărfurile care intrau sau ieșeau din Cornul de Aur sau, de altfel, din oricare alt port al imperiului. Dar până în anul 1403, puternicii venețieni și genovezi îl obligaseră pe împăratul bizantin să le acorde scutire totală de această taxă, prin urmare activitățile lor nu aduceau aproape niciun beneficiu în vistieria bizantină. Până la mijlocul secolului al XIV-lea, s-a estimat că, deși genovezii câștigau câte 200 000 de galbeni pe an sub formă de taxe pentru comerțul din Pera, în tezaurul bizantin intrau doar 30 000. Teoretic, desigur, împăratul bizantin mai putea să colecteze *kommerkion* de la negustorii din alte părți, spre exemplu cei din orașul italian Ancona și din statele balcanice, așa ca Valahia. Practic, taxa era ușor de evitat de antreprenorii vicleni, care se foloseau de vase venețiene ori genoveze pentru transport. O altă stratagemă era cumpărarea cetățeniei venețiene ori genoveze, obținând astfel scutirea de taxe.[1]

Împăratului i-a venit greu să schimbe starea de fapt: în parte deoarece se temea ca italienii să nu recurgă la represalii militare, în parte deoarece venețienii mai ales îl aveau la mână pentru lucruri petrecute cu o generație mai devreme și chiar mai de mult. În 1343, bunica lui Manuel al II-lea, împărăteasa Anna de Savoia, obținuse de la Veneția un

[1] Nikephoros Gregoras, *Byzantine Historia*, (ed.) Ludwig Schopen, 3 vol. (Bonn, 1829–1855), vol. II, pp. 841–842; Laiou, „Byzantine economy", p. 216; Klaus-Peter Matschke, „The late Byzantine urban economy, thirteenth–fifteenth century", în *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, ed. Angeliki E. Laiou, 3 vol. (Washington DC, 2002), ii, pp. 463–495; Necipog˘lu, *Byzantium*, pp. 67–68, 193–194; Chrysostomides, „Venetian commercial privileges", pp. 336–337. Vezi și Agostino Pertusi, „The Anconitan colony in Constantinople and the report of its consul, Benvenuto, on the fall of the city", în *Charanis Studies: Essays in Honor of Peter Charanis*, (ed.) A.E. Laiou-Thomadakis (New Brunswick, NJ, 1980), pp. 199–218; Ernest Oberländer-Târnoveanu, „Moldavian merchants and commerce in Constantinople in the fifteenth century in the ,Book of Accounts' of Giacomo Badoer", Études Byzantines et Post-Byzantines, 2 (1991), pp. 165–180.

împrumut de 30 000 de ducați drept contribuție la finanțarea unui război civil în care imperiul era implicat pe atunci. Ea depusese drept garanție bijuteriile coroanei bizantine. Împrumutul nu mai fusese înapoiat, și nici dobânda, iar trimișii venețieni îi aduceau mereu aminte împăratului bizantin de suma enormă pe care le-o datora. În aprilie 1403, chiar înainte ca Manuel al II-lea să se întoarcă din Franța, un asemenea sol se afla deja în drum spre Constantinopol, pretinzând plata cel puțin a unei rate.[1]

Împăratul făcea totuși încercări sporadice de a-și renegocia poziția și de a recupera câte ceva din veniturile comerțului constantinopolitan. În 1418, Manuel al II-lea a impus un impozit modest pe vinul vândut în tavernele din proprietatea venețienilor de la Constantinopol. Venețienii au protestat vehement că ar fi o încălcare a privilegiilor lor comerciale și, după multe certuri, împăratul a fost de acord să retragă taxa pe vinul consumat în afara acelor localuri, dar a rămas ferm pe poziții în ce privește vinul băut în taverne. Până la urmă este puțin probabil să fi obținut un mare profit financiar, căci multe dintre tavernele venețienilor au intrat în faliment, fiind ocolite de clienții care considerau acum că vinul era prea scump.[2]

O încercare asemănătoare de a redresa balanța în ceea ce îi privea pe genovezi s-a petrecut circa șaisprezece ani mai târziu, iar de astă dată s-a ajuns la conflict armat. *Podestà* genovez din Pera a aflat că împăratul bizantin încerca să îi îndepărteze pe negustori din portul lui, ca să-și descarce mărfurile pe celălalt mal al Cornului de Aur, plătindu-și taxele autorităților imperiale. O asemenea

---

[1] Thiriet, *Régestes*, vol. II, pp. 37–38; Nicol, *Byzantium and Venice*, pp. 258–260.

[2] Chrysostomides, „Venetian commercial privileges", pp. 308–310; Nicol, *Byzantium and Venice*, p. 355.

provocare nu avea cum să rămână fără reacție și *podestà* a trimis o flotilă de nave genoveze pentru a face represalii pe malul opus. Echipajele lor au incendiat magazine și depozite, după care au fost interceptate de vase bizantine și s-a iscat o bătălie înverșunată, dar nu de mare amploare. Bizantinii au avut câștig de cauză în urma ciocnirii și în cele din urmă genovezii au cedat. *Podestà* a consimțit să plătească daunele, fără tragere de inimă.[1] În ambele incidente, împăratul rămăsese ferm pe poziție, obținând mici ameliorări ale poziției sale, dar a întâmpinat o opoziție atât de îndârjită, încât nu mai merita să continue. Profiturile comerțului din Constantinopol au rămas cu totul de partea republicilor italiene.

Prin urmare, este tentant să-i considerăm pe venețieni și genovezi lipitori lacome care se agățaseră de imperiul aflat în declin și se îmbogățeau pe seama lui. Au existat cu siguranță contemporani care îi priveau în această lumină. Un papă îi acuza pe venețieni că ar fi „negustori a căror fire, pornită să obțină câștig, se ferește de obicei de țeluri nobile, care nu pot fi atinse fără cheltuială". Dominația venețiană și genoveză a comerțului de antrepozit al Constantinopolului a servit totuși într-un fel bizantinilor. Galerele lor comerciale s-au dovedit salvatoare în timpul asediului lui Baiazid, când au adus proviziile de grâu grație cărora orașul nu a pierit prin înfometare. Mai mult, deși își apărau cu tărie privilegiile față de împăratul bizantin și unii față de ceilalți, venețienii și genovezii erau în același timp aceia mulțumită cărora comerțul se dezvolta și aducea profit. Creaseră și acum mențineau toate condițiile necesare

---

[1] Peter Schreiner, „Venezianer und Genuesen während der ersten hälfte des 15 Jahrhunderts in Konstantinopel (1432–1434)", *Studi Veneziani*, 12 (1970), pp. 357–368; Necipog˘lu, *Byzantium*, pp. 190–191.

pentru comunicarea și schimburile comerciale la mare distanță. Cea mai evidentă dintre aceste condiții era transportul naval. Atât Veneția, cât și Genova realizaseră așa-numitele „mari galere", vase comerciale de dimensiuni ample, lungi de până la 46 de metri și capabile să transporte 250 tone de încărcătură sub punți. Flote formate din asemenea ambarcațiuni porneau în fiecare primăvară nu numai spre Constantinopol și estul Mediteranei, ci și spre vestul Europei. Ele erau o prezență obișnuită în porturile Bruges, Rouen, Southampton și Londra, la fel cum erau la Alexandria sau pe Cornul de Aur, asigurând o rețea de comunicare și transport internațional care acoperea o mare parte din lumea creștină și din cea musulmană. Aceste mari galere nu transportau doar marfă aparținând negustorilor venețieni sau genovezi, ci ofereau servicii oricui plătea costurile. Spre exemplu, în 1393, peste o sută de saci de lână au fost transportați de la Southampton la Genova pe vase genoveze, dar proprietarii erau negustori englezi, nefiind nici pe departe un exemplu izolat.[1]

Poate și mai important ca stimul al comerțului internațional, Veneția și Genova, alături de alte cetăți italiene, erau centre bancare și de schimb internațional. Genova era sediul faimoasei Banco din San Giorgio, în vreme ce bancherii din Veneția au fost cei care au folosit primii instrumentul esențial al poliței. Acestea erau ordine de plată într-un loc cu un fel de bani în schimbul unei depuneri

---

[1] Pius II, *Commentaries*, trad. Florence A. Gragg și Leona C. Gabel (Northampton, MA, 1936–1957), p. 257; Bernicolas-Hatzopoulos, „First siege", p. 40; Bertrandon de la Brocquière, *The Travels*, pp. 340–341; Lionel Carson, „Merchant galleys", în *The Age of the Galley: Mediterranean Oared Vessels since Pre-Classical Times*, (ed.) Robert Gardiner (Londra, 1995), pp. 117–126; Frederic C. Lane, *Venice: A Maritime Republic* (Baltimore, MD, and Londra, 1973), pp. 52–53, 138–140, 378–379; Alwyn A. Ruddock, *Italian Merchants and Shipping in Southampton, 1270–1600* (Southampton, 1951), p. 187.

făcute în altă parte, adesea chiar la Veneția, într-o altă monedă, permițând astfel negustorilor și călătorilor să opereze în destinații îndepărtate fără să fie nevoie să transporte cu ei cantități mari de monede. Cât era de răspândit și de util acest serviciu rezultă din experiența lui Arnold von Harff, nobil german pornit în pelerinaj la sfârșitul secolului al XV-lea. Sosit la Veneția la bordul navei sale, von Harff a trebuit mai întâi să primească în schimbul banilor bilete care puteau fi schimbate la destinație. Deloc surprinzător, von Harff s-a temut întrucâtva că, odată ajuns pe teritoriu musulman, acele bilete nu vor fi onorate. Dar nu ar fi trebuit să-și facă griji:

> Când am ajuns într-un oraș păgân și am prezentat aceste bilete omului către care fuseseră emise, deși nu puteam vorbi cu el, am făcut semn din cap și mi-am sărutat degetul ca să-mi arăt respectul, apoi i-am întins biletele. Atunci, m-a privit intens și pe urmă a dispărut în spatele casei, întorcându-se de îndată și plătindu-mi banii, indicându-mi cu degetul că trebuia să scriu suma primită.[1]

Disponibilitatea transportului și a finanțării internaționale a declanșat un alt contrast care caracteriza imperiul lui Manuel al II-lea. Împăratul bizantin nu putea profita prea mult de pe urma comerțului, în schimb unii dintre supușii săi da. În vreme ce împăratul și majoritatea poporului erau cuprinși de sărăcie, aceste persoane, împotriva curentului general, au prosperat până și în anii teribili ai asediului, din 1394 până în 1402. La fel ca negustorii din Southampton, aveau șansa să importe și

---

[1] Arnold von Harff, *The Pilgrimage of Arnold von Harff*, trad. Malcolm Letts (Londra, 1946), p. 71; Tafur, *Travels*, p. 32; Lane, *Venice*, pp. 146–147.

să exporte mărfuri pe vase italiene. Banii se puteau depune la Constantinopol sau Pera la o bancă ori la un agent comisionar, care apoi îi investea în încărcături care plecau și soseau, asigurându-i investitorului un profit. Vânzările cu amănuntul reprezentau un alt prilej de afaceri. Produsele de import, de obicei țesături, puteau fi achiziționate de la transportatorii italieni și apoi vândute cu câștig. În același fel, grâne, piei, lână și mătase neprelucrată puteau fi vândute venețienilor și genovezilor, în vederea exportului.[1]

Printre cei care au profitat de pe urma rețelelor comerciale venețiene și genoveze era George Goudelis. Se specializase în achiziționarea de grâu de la genovezii din Pera, iar familia sa a dus-o bine până și în vremea asediului lui Baiazid. Fiul său Ioan reușea să evite flota sultanului și aducea în siguranță încărcături de grâu și de vin pe Cornul de Aur. Familia Goudelis vindea apoi aceste produse la prețuri enorme. O altă familie cunoscută și de succes era Notaras, provenită din Monemvasia, în sudul Peloponesului. În 1403, Nikolaos Notaras era pe cale să devină cel mai bogat om din Constantinopol. Acest gen de ocupație nu se limita la capitală, existau și la Tesalonic clanuri comerciale capabile să profite în aceeași măsură de comerțul orașului lor.[2]

De aceste oportunități nu profitau doar familii noi, ca Notaras. Un satirist comenta sumbru că unii curteni bizantini

---

[1] Lane, *Andrea Barbarigo*, pp. 94–97, 202–205; Peter Spufford, *Power and Profit: The Merchant in Medieval Europe* (Londra, 2002), p. 43; Laiou, „Byzantine economy", p. 204.

[2] *PLP* 4334, 4337, 20733; Jonathan Harris, „The Goudelis family in Italy after the fall of Constantinople", *BMGS*, 33 (2009), pp. 168–179; Klaus-Peter Matschke, „The Notaras family and its Italian connections", *DOP*, 49 (1995), pp. 59–72; Necipoğlu, *Byzantium*, pp. 66–68, 157–161.

> iau exemplul stilului aristocratic al grupului italian, cu tot cu lăcomia specifică de bani, cu mentalitatea de negustoraș, cu atmosfera înăbușitoare și crispată, cu escrocherii și înșelăciuni.[1]

Acestea erau familiile ale căror membri dețineseră prin tradiție funcții la curtea bizantină și constituiseră așa-numitul senat. Își marcau statutul elitar prin nume lungi, compuse, menite să facă paradă de legăturile lor imperiale, ca Manuel Paleolog Iagaris. Se făleau că îi studiaseră pe clasicii greci și etalau titluri impozante, ca „mare stratopedarh" ori „protostrator", conferite de împărat. Dar în acele vremuri de strâmtoare nici asemenea personaje nu se dădeau în lături să facă bani din negustorie. Vărul mai vârstnic al lui Manuel al II-lea, Teodor Paleolog Cantacuzino, pe care îl trimisese ca reprezentant al său în Rusia în 1400, se număra printre cei care aveau legături economice cu negustorii venețieni, probabil în domeniul materialelor textile. Din câștiguri a putut să-și ridice o vilă splendidă în colțul de sud-vest al Constantinopolului. Indiferent de dificultățile financiare ale împăratului bizantin, unii au reușit să se descurce cât se poate de bine.[2]

Prin urmare, acesta era imperiul-fantomă asupra căruia domnea Manuel al II-lea în 1403 – un imperiu al contradicțiilor. În teorie, era universal, dar practic se constituia dintr-un mic set de teritorii la mare distanță între ele. Avea în frunte un urmaș al cezarilor, însă hotărârea sa era rareori valabilă chiar și în interiorul micului domeniu. Împăratul

---

[1] Mazaris, *Journey to Hades*, p. 79.

[2] Urs Peschlow, „Mermerkule: ein spätbyzantinischer Palast in Konstantinopel", *Studien zur byzantinischen Kunstgeschichte: Festschrift für Horst Hallenleben zum 65. Geburtstag*, (ed.) Birgitt Borkopp, Barbara Schellewald și Lioba Theis (Amsterdam, 1995), pp. 93–97; Necipoğlu, *Byzantium*, pp. 197–198, 212.

și majoritatea supușilor sărăciseră în urma anilor de război și a blocadei, dar unii bizantini făceau averi imense grație negoțului. Mai exista o contradicție. În ciuda dimensiunilor sale reduse, imperiul nu era deloc unit, iar sciziunile profunde aveau să îi definească ultimul deceniu de existență.

3

JOCUL DE-A POLITICA

Chiar în vreme ce turcii loveau în porțile Constantinopolului și imperiul era la marginea prăpastiei, bizantinii reușeau să mai găsească răgaz să se bată în războaie civile și să se angajeze în complexe și interminabile certuri teologice. Modul lor aparent dezordonat de a-și înțelege prioritățile a contrariat generațiile următoare, exasperându-le, făcându-i mai greu de agreat. Așa se face că ultimii bizantini au fost acuzați de a nu fi avut „cea mai vagă idee de patriotism, de onoare personală sau de sfințenie a legăturilor de familie"[1]. Asemenea judecăți nu sunt capabile să înțeleagă natura situației. În vreme ce într-o lume ideală toți ar fi de acord și ar lucra împreună spre atingerea unei ținte de comun convenite, în orice societate există diferențe de opinie și de interese care trebuie exprimate și decise într-un fel sau altul. În lumea medievală, asta nu se întâmpla prin partide politice, dezbateri televizate sau

[1] Gibbons, *Foundation of the Ottoman Empire,* p. 48.

alegeri, ci prin rivalitate dinastică pentru funcția cea mai înaltă din țară, de obicei cea de rege. Un excelent exemplu este Anglia dintre 1399 și 1485, când casele Lancaster și York au luptat pentru tron și patru regi au sfârșit dramatic. Bizanțul nu se deosebea de alte regate medievale, rivalitatea politică fiind concentrată asupra controlului tronului imperial. Și, la fel ca în alte societăți, acea rivalitate era un mod de expresie a unor diferențe ideologice profunde, în cazul nostru de modul cum trebuia procedat față de latini și de turcii otomani.

În trecutul îndepărtat, când Bizanțul era o mare putere a lumii, s-au petrecut mereu revolte stârnite de generali ambițioși care doreau să pună mâna pe tron și să-și întemeieze propria dinastie. Ceea ce nu s-a mai întâmplat însă și după sfârșitul secolului al XIV-lea. Tronul Bizanțului nu mai era atunci un trofeu atât de dorit și se luase hotărârea ca doar membrii familiei conducătoare Paleolog să îl poată ocupa, dar, din nefericire, s-au iscat mereu neînțelegeri în alegerea lor.

Manuel al II-lea nu fusese inițial succesorul desemnat de tatăl său, Ioan al V-lea. Exista un frate mai mare, Andronic, categoric moștenitor la tron. Situația s-a înrăutățit însă când Andronic s-a arătat nemulțumit să mai aștepte. Înalt, chipeș și atletic, adunase în jurul lui un cerc de susținători indignați de direcția dezastruoasă spre care păreau să se îndrepte evenimentele sub Ioan al V-lea. De fapt, din câte se pare, Andronic nici nu-și agrea prea mult tatăl. În 1371, când Ioan al V-lea se întorcea din vizita de la papa din Roma în vederea supunerii personale la credința catolică, nu a ajuns decât până la Veneția, unde a fost arestat în mod rușinos de guvernarea orașului, din cauza datoriilor. Ioan i-a scris din închisoare lui Andronic, lăsat să administreze Constantinopolul în absența sa, cerându-i să trimită suficienți bani ca să-i mulțumească pe venețieni. Andronic

a refuzat, pe motiv că ar fi un mod necuvenit de cheltuire a banilor din tezaur. Din fericire pentru Ioan, cel de-al doilea fiu al său, Manuel, nu era la fel de hain. El a adunat fondurile necesare, s-a dus la Veneția și a obținut eliberarea tatălui său. Când Ioan al V-lea a ajuns la Constantinopol, tensiunea dintre el și Andronic a atins punctul de fierbere.[1]

În mai 1373, a izbucnit furtuna. Andronic și acoliții lui au încheiat o alianță cu Saudzi (Savci), fiul emirului otoman Murad I, iar cei doi prinți au pus la cale simultan răzmerițe împotriva taților lor. În câteva săptămâni, rebeliunea a fost zdrobită după ce Murad și Ioan al V-lea și-au unit forțele împotriva fiilor lor nesupuși. Andronic a capitulat, iar apoi a fost exilat de tatăl său pe insula Lemnos. Nu era vorba de o cădere în dizgrație temporară, deoarece se pare că Ioan al V-lea luase hotărârea de a-l exclude pe Andronic de la succesiune, asigurându-se ca el să nu mai poată vreodată să revendice tronul.

Exilul și dezmoștenirea nu au fost singurele pedepse ale lui Ioan al V-lea pentru fiul său rebel. Din câte se pare, suzeranul lui otoman i-a dat dispoziție ca Andronic să fie orbit, deoarece Murad îi aplicase lui Saudzi aceeași oribilă pedeapsă. Ioan al V-lea, care, din câte se pare, nu avea prea multă voință și nici nu strălucea prin inteligență, s-a conformat fără să protesteze și a dat ordin ca fiului său cel mare să i se aplice acel tratament. Fapta s-a comis prin turnare de oțet clocotit. Ca să nu mai lase nicio portiță, împăratul a pus să fie supus aceluiași tratament și Ioan, fiul lui Andronic, care trebuie să fi fost copil în acel moment. Potrivit tradiției de la Bizanț, un orb nu putea să ocupe tronul imperial, prin urmare nu avem cum să ne îndoim de intențiile împăratului Ioan. În aceeași vreme,

[1] Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 49–50.

l-a încoronat coîmpărat pe cel de-al doilea fiu al său, Manuel, desemnându-l astfel succesor.[1]

Ioan al V-lea se înșela grav dacă își imagina că ajunsese la finalul poveștii. Indiferent dacă din omenie ori din incompetență, încercarea de a-i orbi pe Andronic și pe fiul său a dat greș și ambii și-au recuperat vederea, deși Ioan avea să rămână sașiu toată viața. Bârfele din acea vreme au pus vindecarea pe seama remediilor administrate de soția credincioasă a lui Andronic, care îl vizita cu regularitate la închisoare. Și lui Ioan al V-lea i s-a făcut milă de fiul său și a hotărât să-l elibereze, ceea ce s-a dovedit un lucru lipsit de înțelepciune. În vara anului 1376, cu asistența militară a otomanilor și a genovezilor din Pera, Andronic a pornit în marș spre Constantinopol. Susținătorii din interior au lăsat să intre trupele printr-o poartă din Zidurile continentale, iar după trei zile de lupte de stradă a rămas stăpân pe oraș. Ioan al V-lea și fiii săi, Manuel și Teodor, s-au refugiat în fortăreața Cornului de Aur de la capătul Zidurilor continentale din sud-vestul orașului, unde au rezistat în fața soldaților lui Andronic. Manuel nu a putut contribui prea mult, deoarece fusese rănit în luptă și apoi a zăcut epuizat, cu capul în poala fratelui lui mai mic, Teodor. Fără perspectiva de ajutor din afară, Ioan și fiii lui au fost obligați să capituleze în câteva săptămâni. Andronic cel răzbunător i-a încarcerat pe toți trei în Turnul Anemas, aproape de Palatul Blachernae, și s-a încoronat sub numele de Andronic al IV-lea. După aceea, a condus imperiul în toată regula aproape trei ani.[2]

---

[1] Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 40–45; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 79–80; Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, pp. 85–86; Schreiner, *Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. II, pp. 304–310; Barker, *Manuel II*, pp. 19–22; Necipoğlu, *Byzantium*, pp. 119–120.

[2] Manuel II, *Funeral Oration*, p. 100; Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 60–62; Schreiner, *Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. II, pp. 312–316.

Atunci, situația s-a schimbat dramatic. Un grup de susținători au reușit să-i elibereze pe Ioan al V-lea și pe fiii lui din Turnul Anemas și să-i ajute să fugă din Constantinopol, suficient de departe de Andronic. Însă s-au întors apoi cu o armată la 1 iulie 1379 și au pătruns în oraș, obligându-l pe fostul împărat să fugă cu familia în Pera. Scurta domnie a lui Andronic ajunsese la capăt, dar nu și vrajba din sânul familiei Paleolog. Cum Andronic era în siguranță în Pera, conflictul dintre el și tatăl său a intrat într-un fel de fază de îngheț. În cele din urmă, Ioan al V-lea a hotărât să dea înapoi și în mai 1381 a încheiat un tratat cu fiul cel mare. I-a acordat lui Andronic ca apanaj orașul Selimbria și i-a redat calitatea de moștenitor la tron. Manuel, considerat vreme de câțiva ani succesor, a fost efectiv dezmoștenit. Așa se explică probabil plecarea lui Manuel la Tesalonic, în 1382, ca să-i înfrunte pe turci, nemulțumit că fusese iarăși retrogradat pe poziția secundă.[1]

În câțiva ani, complicata poveste a luat o nouă turnură. La 28 iunie 1385, Andronic, în vârstă de nici 40 de ani, a murit subit. Tatăl lui, Ioan al V-lea, era încă în viață și pe tron, așadar în teorie moștenitorul devenea Ioan, fiul lui Andronic. Dar tânărul Ioan pare să se fi temut că unchiul său Manuel avea să-și croiască din nou drum la succesiune și, prin urmare, a decis să prevină această posibilitate. În miezul nopții de 13 aprilie 1390, susținut de trupele serviabilului sultan otoman Baiazid, a reușit să pătrundă în Constantinopol, iar confuzia creată a fost descrisă astfel de un pelerin rus aflat din întâmplare acolo:

> Era zarvă în tot orașul și soldații luminau peste tot cu făclii, umblând încolo și încoace pe jos și călare printre

---

[1] Schreiner, *Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. II, pp. 323–324; Barker, *Manuel II*, pp. 24–36; Necipog˘lu, *Byzantium*, pp. 123–127.

mulțimile de oameni ieșiți în straiele lor de noapte. Purtau arme în mâini și aveau săgeți pregătite în arcuri și strigau cu toții „Trăiască [fiul lui] Andronic!"... Era minunat să vezi și să auzi tumultul din cetate: unii tremurau de frică, alții erau înflăcărați.[1]

S-au dat lupte care au continuat până spre dimineață, dar între timp era cât se poate de limpede că lovitura dată de tânărului Ioan avusese succes, el obținând control deplin asupra orașului. Înțelegând că nu avea ce face, bătrânul Ioan al V-lea a procedat ca în 1376 și s-a baricadat în grabă în fortăreața de la Cornul de Aur. Până seara, nepotul lui era recunoscut de mai toată lumea ca împăratul Ioan al VII-lea.

Știind că bunicul său ar putea oricând să își pună la cale revenirea, noul împărat a asediat toată vara fortăreața de la Cornul de Aur, dar nu a reușit să convingă garnizoana să capituleze. Între timp, Manuel reușise să scape din Constantinopol pe mare, înainte ca soldații lui Ioan al VII-lea să preia controlul deplin. Și s-a îndreptat spre sud, în Lemnos și apoi în Rhodos, a adunat trupe, inclusiv un contingent din rândul Cavalerilor Ioaniți. S-a întors cu aceste forțe și a efectuat o serie de asalturi navale la Constantinopol, reușind în cele din urmă să-și croiască drum în portul de lângă fortăreața Cornul de Aur. Apoi a organizat un contraatac, pornind cu partizanii săi împotriva asediatorilor. Și-a ales bine momentul, chiar când Ioan al VII-lea și soldații lui se retrăseseră la masă, dezarmați, prin urmare s-au dezmeticit mai greu. Iar când au făcut-o era prea târziu. Forțele lui Manuel au pus

---

[1] Majeska, *Russian Travelers*, p. 102.

stăpânire pe oraș și lui Ioan al VII-lea nu i-a rămas decât să se refugieze la Selimbria, vechiul apanaj al tatălui său.[1]

Din această poziție în mod limpede avantajoasă, Manuel, și nu nepotul său, a urcat pe tronul imperial când, într-un târziu, Ioan al V-lea a murit la 16 februarie 1391. Deși ieșise învingător din această cursă, Manuel nu putea să-și ignore nepotul în continuare, deoarece acesta avea aliați puternici, care i-ar fi susținut oricând pretențiile la tron. Mulți îl considerau pe Ioan al VII-lea împăratul de drept și căutau deschis o cale să i se permită întoarcerea la Constantinopol. El se bucura de o susținere solidă în afara cetății, fiind periculos de apropiat de dușmanul lui Manuel, Baiazid. La apariția lui Ioan la scandaloasa întâlnire de la Serres din 1394, Manuel a fost îngrozit, socotind că Baiazid avea de gând să-l omoare și să dea Constantinopolul pe mâna lui Ioan. În cele din urmă, s-a realizat o apropiere. Mareșalul Boucicaut, sosit la Constantinopol în 1399, s-a angajat cu succes în împăcarea celor doi bărbați. Ioan al VII-lea s-a întors la Constantinopol în decembrie 1399 și a acceptat să guverneze cetatea cât Manuel al II-lea își vedea de călătoriile în Europa Occidentală, în căutarea de ajutor militar.[2]

Tensiunea nu avea cum să dispară cu totul, în ciuda strădaniilor lui Boucicaut. La întoarcerea în Constantinopol, în iunie 1403, Manuel a aflat lucruri tulburătoare despre ce se petrecuse în absența sa. Soldații bizantini, care prădaseră tabăra turcească abandonată din afara

---

[1] Majeska, *Russian Travelers*, pp. 100–104; Barker, *Manuel II*, pp. 71–78; Necipog˘lu, *Byzantium*, pp. 131–137; Reinert, „Palaiologoi, Yildirim Bayezid and Constantinople", pp. 310–327.

[2] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 85; Manuel II, *Funeral Oration*, p. 138; Schreiner, *Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. II, pp. 365; Barker, *Manuel II*, pp. 165, 490–493.

cetății odată cu ridicarea asediului, găsiseră o epistolă scrisă de Baiazid lui Ioan, care, din câte se pare, negociase cu sultanul capitularea Constantinopolului. Indignat de ceea ce considera un act de trădare din partea nepotului său, Manuel l-a exilat la Lemnos. Ca de fiecare dată în asemenea situații, Manuel nu își putea permite ca un Ioan al VII-lea iritat și periculos să-i poată face probleme în orice moment. Și nu după mult timp s-a aflat că Ioan plănuia să adune o flotă și să atace Tesalonicul cu ajutorul conducătorului genovez din Lesbos. Trebuia din nou să se ajungă neîntârziat la o înțelegere. În toamna anului 1403, s-a convenit ca Ioan să poată conduce Tesalonicul, ca apanaj. Titlul lui urma să fie nu cel de „despot", ca al lui Teodor, fratele mai mic al lui Manuel de la Mistra, ci de „împărat al întregii Tesalii". Înțelegerea mai prevedea ca Ioan să-i urmeze ca împărat lui Manuel la moartea acestuia și ca Ioan, fiul lui Manuel, să fie apoi moștenitorul lui Ioan al VII-lea, urmat de fiul lui Ioan al VII-lea, Andronic. Manuel a avut grijă totuși ca lui Ioan să-i țină companie la Tesalonic unul dintre cei mai de încredere ofițeri ai lui, Dimitrie Laskaris Leontaris, care fără îndoială îi raporta personal conduita nepotului.[1]

Lui Manuel trebuie să nu-i fi fost la îndemână să uite trecutul. Public, avea grijă să nu-i scape nicio urmă de resentiment, mergând până acolo încât îl lăuda pe Ioan al VII-lea pentru felul în care administra Tesalonicul, numindu-l „un cârmaci minunat, care știe cum să mâne un car și să navigheze stând la timonă, de al cărui semn toți ascultă". Cu alt prilej, când își scria un discurs, se pare că Manuel a

---

[1] Manuel II Palaiologos, *Dialogue with the Empress-Mother on Marriage,* ed. și trad. Athanasios Angelou (Viena, 1991), p. 99; Clavijo, *Embassy to Tamerlane,* p. 52; Necipog˘lu, *Byzantium,* pp. 180–182; Barker, *Manuel II,* pp. 242–245.

fost copleșit de simțăminte autentice și a adăugat mai multe rânduri caustice, pe care apoi le-a tăiat, să nu mai fie lizibile. Abia în secolul XX, când lumina ultravioletă a permis să se citească sub ștersătura din manuscris, s-a dezvăluit profunzimea înverșunării lui Manuel:

> Acea persoană josnică – pentru că asta este el, și nu nepot al meu –, acea amenințare funestă la adresa poporului romaic [adică bizantin], care își este primejdie și lui însuși, face ceea ce consideră că îl va urca la putere; dar ceea ce face el îl va duce și la sclavie. Este limpede că distrugând imperiul – chiar imperiul pe care visează să îl conducă – de fapt se distruge pe sine...[1]

Manuel nu era întru totul drept. Ioan nu era atât de egoist și de distructiv pe cât îl zugrăvea unchiul său. Domnia lui la Tesalonic pare să fi avut mult succes, lăsând în urmă amintirea unui om credincios și plin de virtuți. Iar după ce a murit, s-a afirmat chiar că la mormântul său s-au petrecut vindecări miraculoase. Cu toate astea, deloc surprinzător, multă lume nu avea încredere în șansele unei păci de durată între cei doi împărați, cineva exprimându-și părerea că „este fapt cert că niciunul nu va duce la îndeplinire prezenta învoială"[2].

---

[1] Manuel II, *Letters*, p. 130; *idem*, *Dialogue with Empress-Mother*, pp. 16–19, 99, 111.

[2] Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, p. 87; Marios Philippides (ed.), *Emperors, Patriarchs and Sultans of Constantinople: An Anonymous Greek Chronicle of the Sixteenth Century* (Brookline, MA, 1990), p. 25; George T. Dennis, „John VII Palaiologos: ‚A holy and just man'", în *Byzantium State and Society: In Memory of Nikos Oikonomides*, (ed.) Anna Avramea, Angeliki E. Laiou și Evangelos Chrysos (Atena, 2003), pp. 205–217; *idem*, „An unknown Byzantine emperor, Andronicus V Palaeologus (1400–1407?)", *Jahrbuch der* Österreichischen *Byzantinistik*, 16 (1967), pp. 175–187.

*

Indiferent de suișurile și coborâșurile din această poveste întortocheată, este cât se poate de limpede, citind relatări contemporane, că nu era vorba de o simplă ceartă între prinți, ci era implicată și o bună parte din societatea bizantină. Ambele partide aveau propriii lor susținători care le stăteau alături în nesfârșitul șir de lovituri și contralovituri. Ioan al V-lea și Manuel al II-lea, care reprezentau statu-quoul, se bucurau evident de multă susținere și se spune că în 1390, la pătrunderea lui Ioan al VII-lea în Constantinopol, mulți dintre susținătorii lor s-au adăpostit în Hagia Sofia. Dar nici partizanii lui Ioan al VII-lea nu erau de neglijat. În ajunul loviturii din aprilie 1390, în jur de cincizeci de conspiratori care plănuiau să-l ajute să intre în Constantinopol au fost demascați și pedepsiți, dar tot a rămas cineva care să-i deschidă porțile douăsprezece zile mai târziu. La apariția lui Ioan al VII-lea în cetate, pe străzi au ieșit să-l aclame mulțimi de săraci, deși un martor ocular considera că prezența soldaților lui Ioan, cu săbiile scoase, ar fi sugerat multora că este inteligent să-și arate acordul în acest fel. Se pare că și Ioan al VII-lea dispunea de protectori puternici și bogați, gata să stea alături de el la bine și la rău. Când a fost alungat din Constantinopol, în august 1390, unii dintre ei l-au însoțit înapoi la Selimbria, printre care și Komnenos Vranas, căsătorit cu mătușa lui Manuel al II-lea. Și multe persoane de vază l-au însoțit pe Ioan în exilul de pe Lemnos și apoi la Tesalonic, când a preluat domnia, în 1403.[1]

---

[1] Mazaris, *Journey to Hades*, p. 37; Majeska, *Russian Travelers*, pp. 100–102; Necipog˘lu, *Byzantium*, pp. 132–134.

O loialitate atât de perseverentă stârnește întrebarea de ce ar fi fost un bizantin înclinat să susțină un membru sau altul al familiei Paleolog. Fiecare avea, fără îndoială, motivul său. Devotamentul personal juca probabil rolul de căpătâi. Manuel al II-lea, spre exemplu, se putea bizui pe susținerea prietenului și fostului său profesor Dimitrie Kydones, care a refuzat să slujească sub Andronic al IV-lea, când acesta a preluat puterea în 1376. Dimitrie Chrysoloras, pe de altă parte, i-a fost credincios lui Ioan al VII-lea, rămânând alături de el la Selimbria și fiind principalul lui sfetnic la Tesalonic, după 1403.[1] Existau, pe de altă parte, și rațiuni economice și ideologice care determinau alegerea unei tabere sau a celeilalte. Dintre aceste motivații, se disting ca importanță următoarele: legăturile cu republicile italiene maritime Veneția și Genova și cu rețelele lor comerciale care îi îmbogățiseră pe mulți bizantini și, apoi, atitudinea față de turcii otomani.

Dacă vorbim despre republicile maritime italiene, este semnificativ că atât Andronic al IV-lea, cât și fiul său, Ioan al VII-lea, s-au bucurat de susținerea genovezilor din Pera. În momentul în care a ocupat Constantinopolul, în 1376, Andronic avea alături de el un numeros corp genovez din care, potrivit relatărilor, 150 de oameni ar fi murit în luptele de stradă ce au urmat. Drept răsplată pentru contribuția lor, Andronic le-a promis genovezilor insula Tenedos, cu mare importanță strategică. Ioan al VII-lea, la rândul său, era căsătorit cu o membră a familiei genoveze Gattilusi, iar după eșecul loviturii lui din 1390 s-a oprit la Genova, poate în speranța de a găsi susținere în vederea

---

[1] Manuel II, *Letters*, pp. xxxiv–xxxv, xxxix.

unei noi încercări de a pune mâna pe tron.[1] Ioan al V-lea și Manuel al II-lea, pe de altă parte, se pare că au fost ajutați de venețieni, care este posibil să-i fi asistat ca să evadeze din închisoare și să-l răstoarne pe Andronic al IV-lea în 1379. Cele două republici italiene se aflau într-o aprigă rivalitate comercială și prin urmare îi sprijineau pe apropiații lor dintre Paleologi cu speranța de a-și realiza interesele. Susținerea Veneției pentru Ioan al V-lea, în 1379, a fost în bună măsură motivată de hotărârea ca genovezii să nu pună mâna pe Tenedos, pentru că asta le-ar fi permis să blocheze intrarea vaselor comerciale venețiene pe Dardanele.[2]

Aceste evoluții îi interesau nu numai pe venețieni și genovezi, ci și pe acei bizantini îmbogățiți pe seama exploatării rețelelor comerciale create de cele două orașe-stat italiene. Dacă interesele lor financiare vizau Genova, era logic să-l susțină pe Ioan al VII-lea. Și se pare că Nikolaos Notaras și George Goudelis s-au încadrat în această categorie. În săptămânile dinaintea loviturii din 1390, amândoi se aflau la Genova negociind transporturi de grâne și poate și susținerea militară genoveză pentru Ioan al VII-lea. Deși lovitura lui Ioan al VII-lea a fost un eșec în cele din urmă, cei care l-au susținut nu au ieșit neapărat în pagubă. La un moment dat, spre sfârșitul secolului al XIV-lea, un nobil numit Teodor Potamios scria o epistolă mânioasă, demascând efectul conflictului dintre Manuel al II-lea și Ioan al VII-lea asupra imperiului:

---

[1] Schreiner, *Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. I, p. 96; Eurydice Lappa-Zizicas, „Le voyage de Jean VII Paléologue en Italie", *REB*, 34 (1976), pp. 139–142; John W. Barker, „John VII in Genoa: a problem in late Byzantine source confusion", *OCP*, 28 (1962), pp. 215–238; Necipoğlu, *Byzantium*, p. 131.

[2] Manuel II, *Funeral Oration*, pp. 108–109, nota 27; Barker, *Manuel II*, pp. 32–33; Necipoğlu, *Byzantium*, pp. 126–127.

> Fiecare împărat este absorbit doar de plăceri, de onoruri deșarte și de avere murdară obținută pentru sine. Iar ei târăsc Țara Romeilor până în acest hal de mizerie.

Dar continua recunoscând că efectul nu a fost dezastruos pentru oricine:

> Un efect este că un mare număr de oameni se aleg pe nemeritate cu cele mai înalte onoruri și, împotriva oricărei dreptăți și rațiuni, adună și averi.

Potamios nu i-a numit pe cei care profitaseră de pe urma conflictului, însă este foarte posibil să fi avut în minte oameni din categoria lui Nikolaos Notaras și George Goudelis. Ambii se bucuraseră de succes considerabil și adunaseră bogății enorme pentru familiile lor.[1]

Mai exista un aspect care ar fi putut să-i determine pe unii bizantini să-l susțină pe Ioan al VII-lea, și nu pe Manuel al II-lea: chestiunea relațiilor cu turcii otomani. Grație expansiunii inițiale agresive a Islamului și reacției creștine de mai târziu, prin cruciade, este la îndemână să pornim de la ideea că musulmanii și creștinii Evului Mediu s-ar fi aflat într-o stare de permanent antagonism și beligeranță. Lucrurile stau cu totul altfel, iar relațiile dintre bizantini și turcii otomani reprezintă un bun exemplu. Deși este adevărat că mulți din tabăra otomană se uitau cu invidie la Constantinopol și doreau cu orice preț să găsească o cale să ocupe cetatea, relația dintre ei nu se reducea în niciun caz la asta, iar de la sosirea lor în Balcani,

---

[1] George T. Dennis, „The letters of Theodore Potamios", în George T. Dennis, *Byzantium and the Franks 1350–1420* (Londra, 1982), nr. XII, pp. 1–40; Barker, „John VII", pp. 229–231, 236; Necipogˇlu, *Byzantium*, pp. 134–135; Matschke, „Notaras family", p. 62.

la mijlocul secolului al XIV-lea, turcii au interacționat cu bizantinii în tot felul de moduri pașnice.

Bizantinii și turcii erau parteneri comerciali. La Skoutari se desfășura un intens trafic comercial peste Bosfor. Călătorii aflați în trecere remarcau că negustorii bizantini făceau cu regularitate traversări în acel loc, în scopuri de afaceri, iar supușii sultanului otoman se numărau printre cei care profitau de antrepozitele din Constantinopol. Acolo exista o comunitate restrânsă de negustori turci care aveau un cartier propriu, ca al venețienilor, și un judecător, *kadi,* care le reprezenta interesele și le arbitra disputele comerciale. Aceste înțelegeri au fost întrerupte în 1394, când Baiazid schimbase politica tatălui său, Murad, și pornise asediul Constantinopolului. Deloc surprinzător, Manuel al II-lea a reacționat prin alungarea tuturor rezidenților turci din oraș și demolarea moscheii lor. Acum, la terminarea războiului, tratatul din 1403 a prevăzut în mod expres ca negustorii bizantini să aibă acces la porturile otomane, la un nivel rezonabil de taxe vamale. Apoi, la un moment dat, *kadi* s-a întors la Constantinopol împreună cu negustorii otomani și atunci s-au reluat relațiile normale.[1]

Dincolo de legăturile comerciale, simpla apropiere în care trăiau bizantinii și turcii otomani practic îi obliga să colaboreze, ceea ce se și întâmpla frecvent. Înainte de 1394, împăratul bizantin fusese vasal al sultanului otoman, dator să-i pună la dispoziție trupe, dar existau și mercenari turci care serveau în armata bizantină. Din câte se pare, erau numiți *ianitzaroi,* poate o versiune stâlcită a cuvântului turcesc „ieniceri". Existau și bizantini în

---

[1] Bertrandon de la Brocquière, *The Travels,* pp. 335, 341; Majeska, *Russian Travelers,* pp. 190–191; Dennis, „Byzantine-Turkish treaty", p. 81; Matschke, „Late Byzantine urban economy", pp. 480–481; Necipoğlu, *Byzantium,* pp. 201–207.

serviciul otomanilor, ca Taronites, medicul personal al emirului Orhan, alături de numeroși scribi și administratori. În afara orașelor, grecii bizantini și turcii erau vecini și de multe ori în relații de prietenie. În 1403, când fiul lui Baiazid, Soliman, a sperat să cumpere pacea cu Veneția, a promis republicii italiene o fâșie de teritoriu din zona continentală grecească, vizavi de colonia lor din insula Negroponte. Turcilor care trăiau în zonă nu le-a convenit deloc să intre astfel sub stăpânire venețiană, refuzul de a ceda teritoriu fiind susținut de vecinii greci.[1]

Interacțiunea permanentă, de zi cu zi, dintre bizantini și turci nu avea cum să nu ducă și la adoptarea reciprocă a unor caracteristici de cultură. Se spunea că bizantinii deprinseseră arta mânuirii arcului călare de la turci, care de multă vreme se pricepeau să lanseze roiuri de săgeți din galop. În același fel, este limpede că și turcii învățaseră multe despre vase și tehnici navale de la bizantini, vocabularul de specialitate turcesc fiind de aceea în bună măsură derivat din greacă. În general, s-ar părea că, deși otomanii erau superiori din punct de vedere militar, cultural vorbind, ei au primit mai mult de la bizantini decât invers. Capitala otomană Adrianopol era un centru comercial activ și a început să fie înzestrat cu mari moschei, păstrând însă caracterul de oraș de frontieră, în care mulți turci locuiau în corturi. Constantinopolul rămăsese o metropolă culturală și comercială la care turcii priveau cu invidie,

[1] Sylvester Syropoulos, *Mémoires*, ed. și trad. V. Laurent (Roma, 1971), p. 297; Dennis, „Byzantine-Turkish treaty", p. 86; Mark C. Bartusis, *The Late Byzantine Army: Arms and Society, 1204–1453* (Philadelphia, PA, 1992), pp. 284–285; Harris, *Greek Émigrés*, p. 161; Speros Vryonis, „The Byzantine legacy and Ottoman forms", *DOP*, 23–24 (1969–1970), pp. 253–308, 275–276.

iar tradiția bizantină din arhitectură și arte decorative avea să influențeze profund cultura otomană materială.[1]

Având în vedere apropierea în care funcționau și interacționau societățile bizantină și otomană, nu este deloc surprinzător că unii bizantini nu priveau cu ochi buni orice confruntare cu turcii. La urma urmei, erau oameni cu care aveau de-a face zi de zi, iar ostilitățile inutile nu făceau decât să întrerupă relațiile negustorești. O victorie totală a turcilor într-un război ar fi însemnat o catastrofă pentru viețile și proprietățile bizantinilor. Manuel al II-lea avea să constate curând acest punct de vedere, mai precis când l-a înfruntat deschis pe sultan. În anii 1380, când se afla la Tesalonic, s-a arătat profund afectat de ceea ce el considera lipsă de patriotism în rândul locuitorilor, plângându-se cu furie într-o scrisoare:

> Trebuie să-i convingi cumva... că este mai nobil și mult mai puțin rușinos să suporte de bunăvoie soarta sclavilor din respect pentru propria lor libertate decât, odată ce au căzut în robie, să încerce să-și câștige drepturile de om liber.[2]

Însă Manuel nu a reușit să-i convingă și în 1387 au deschis din proprie inițiativă porțile în fața turcilor. La fel s-a întâmplat în timpul asediului lui Baiazid asupra Constantinopolului, între 1394–1402. Pe măsură ce treceau

[1] Bertrandon de la Brocquière, *The Travels*, pp. 339, 343; Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, p. 115; Tafur, *Travels*, p. 127; Vryonis, „Byzantine legacy", pp. 280–283; Henry Kahane, Renée Kahane și A. Tietze, *The Lingua Franca of the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin* (Urbana, IL, 1958), pp. 14–15.

[2] Manuel II, *Letters*, p. 12; Michel Balivet, „Le personnage du ‚turcophile' dans les sources byzantines antérieures au concile de Florence (1370–1430)", *Travaux et recherches en Turquie*, 2 (1984), pp. 111–129.

anii și nu apăreau semne de ușurare, se ridicau din ce în ce mai multe voci în favoarea capitulării. La urma urmei, dacă Baiazid lua cetatea cu asalt, totul urma să fie prădat. Dar dacă se ajungea la o înțelegere în urma negocierilor ca orașul să fie cedat pașnic sultanului, atunci locuitorii ar fi putut probabil să-și păstreze proprietățile și averile sub noul regim. Înfrângerea cruciadei de la Nicopole din 1396 a umplut paharul. Oamenii au început să se refugieze noaptea din orașul asediat, coborând pe frânghii de pe Zidurile continentale și predându-se turcilor.[1]

Ioan al VII-lea pare să fi fost într-o oarecare măsură purtătorul de cuvânt al susținătorilor compromisului, la fel cum în anii 1380 Manuel al II-lea îi reprezentase pe cei declarați în favoarea rezistenței împotriva otomanilor. Spre deosebire de Manuel, Ioan se păstra în termeni prietenoși cu sultanul Baiazid, care i-a acordat ajutor militar pentru lovitura din 1390. Când a fost lăsat să conducă la Constantinopol, între 1399 și 1402, Ioan al VII-lea și-a făcut datoria cu credință, dar după doi ani în care eforturile diplomatice făcute de unchiul său în Occident au rămas fără rezultate palpabile, a inițiat un dialog cu Baiazid. În august 1401, o delegație bizantină a pornit de la Constantinopol la Bursa. Baiazid era plecat într-o campanie în est, prin urmare ambasadorii au negociat cu una dintre soțiile sale, mama lui Soliman. Rezultatul pare să fi fost înțelegerea că, dacă Baiazid ieșea victorios în campania împotriva lui Timur-Lenk, Ioan avea să predea Constantinopolul și să continue să îl conducă plătind sultanului un tribut anual. În desfășurarea evenimentelor, acordul și-a pierdut

---

[1] Necipoğlu, *Byzantium*, pp. 151–152.

orice valabilitate și Ioan a trebuit să înfrunte mânia unchiului său revenit acasă.[1]

*

Prin urmare, cearta din sânul familiei Paleolog nu avea în vedere doar puterea. În joc erau aspecte mai largi, spre exemplu interesele economice ale unora dintre cetățenii de frunte ai Constantinopolului și dilema dacă ar fi fost mai bine să li se opună rezistență turcilor sau să se ajungă la o cale de compromis cu ei. Chiar și așa, indiferent de înverșunarea dintre Manuel al II-lea și Ioan al VII-lea, conflictul dintre Paleologi nu a fost defel o prăpastie de netrecut în societatea bizantină târzie.

Un motiv este că, așa cum se petrece în toate strategiile politice, liniile de demarcație nu erau fixe și rigide. Ar fi greșit să-l caracterizăm pe Ioan al VII-lea ca „pro-otoman", căci era dispus să discute cu oricine pentru a-și impune cauza. A încercat să salveze Constantinopolul de la dezastru în timpul asediului lui Baiazid nu numai prin negocieri cu sultanul, ci și propunând să cedeze cetatea mai întâi regelui Franței, apoi lui Timur-Lenk. Era chiar gata să susțină inițiativa lui Manuel al II-lea de a căuta sprijin împotriva lui Baiazid în Occidentul latin, scriindu-i la un moment dat regelui Angliei ca să întărească apelul unchiului său. La fel cum politicile lui Ioan al VII-lea nu erau rigide, nici loialitatea susținătorilor lui nu era fermă. Nikolaos Notaras, omul de afaceri și sprijinitorul lui Ioan al VII-lea, a fost dispus să contribuie activ la politica de sfidare a lui

---

[1] George T. Dennis, „Three reports from Crete on the situation in Romania, 1401–1402", *Studi Veneziani,* 12 (1970), pp. 243–265, 251–252; Clavijo, *Embassy to Tamerlane,* p. 52.

Baiazid, dusă de Manuel al II-lea mai târziu. În 1397, a plecat în Italia ca trimis al lui Manuel și a organizat strângerea la Siena a 500 de ducați ca donații pentru ajutorarea Constantinopolului, înainte de a merge la Paris și poate la Londra, probabil în același scop. Dimitrie Chrysoloras, fără discuție partizan al lui Ioan al VII-lea, a păstrat relații cât se poate de bune cu Manuel al II-lea, corespondând cu el și vizitându-l la Constantinopol.[1]

Mai mult decât atât, după cum s-au desfășurat evenimentele, în ciuda prezicerilor sumbre ale observatorilor, lupta dintre Manuel al II-lea și Ioan al VII-lea nu a fost reluată după 1403. Manuel și Ioan au guvernat fiecare în orașul său, Constantinopol și Tesalonic, fără să intre în conflict, ceea ce se datorează cel puțin în parte lui Dimitrie Chrysoloras. Numit prim-ministru al lui Ioan al VII-lea, a acționat ca intermediar în negocierile dintre unchi și nepot. În afara rivalității pentru tron, între cele două partide existau acum mai puține motive de dezbinare. După 1403, au fost mai mulți ani de pace cu turcii otomani, în așa fel încât modul de a răspunde la această amenințare nu mai părea o chestiune atât de arzătoare.

Apoi, la 22 septembrie 1408, Ioan al VII-lea a murit pe neașteptate.[2] Cum se pare că și Andronic, copilul de vârstă fragedă al lui Ioan, ar fi murit și el între timp, complicațiile dinastice care apăsaseră imperiul din 1373 s-au rezolvat, deoarece devenise limpede cine va ajunge pe tronul lui Manuel. Nu mai existau decât fiii săi. Manuel avusese

---

[1] Manuel II, *Letters*, pp. xxxiv–xxxv; Syropoulos, *Mémoires*, pp. 173–175; Giuseppe Müller, *Documenti sulle relazioni delle città toscane coll'oriente cristiano e coi Turchi* (Florence, 1879), pp. 147–148; Harris, *Greek Émigrés*, pp. 44–45; Barker, *Manuel II*, pp. 157–159, 164, 213–214, 500–509.

[2] Manuel II, *Letters*, pp. xxxiv–xxxv; Syropoulos, *Mémoires*, pp. 173–175; Schreiner, *Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. II, p. 389.

multă grijă să nu rămână fără moștenitori. În 1403, avea trei succesori potențiali – Ioan, Teodor și Andronic. Deja trecut de vârsta mijlocie, a mai avut trei fii, Constantin, născut în 1405, Dimitrie, în 1406, și cel mai mic, Toma, sosit pe lume în 1409. Fiind cel mai vârstnic, Ioan a fost desemnat succesor la tronul imperial, iar pentru ceilalți doi fii Manuel a urmat practica de acum obișnuită a apanajelor. La moartea fratelui său mai mic, Teodor, în iunie 1407, Manuel și-a instalat pe cel de-al doilea fiu, și el Teodor, ca despot în Morea, la Mistra. La moartea lui Ioan al VII-lea, un an mai târziu, cel de-al treilea fiu al lui Manuel, Andronic, a devenit conducător la Tesalonic, cu titlul de despot. Andronic fiind încă minor, soldatul veteran Dimitrie Laskaris Leontaris a rămas în oraș, ca să-i fie mentor. Așadar, la cinci ani după întoarcerea la Constantinopol, Manuel al II-lea avea nu puține motive de mulțumire. Imperiul renăștea economic și rivalitatea dinastică veche de peste patruzeci de ani fusese în sfârșit rezolvată.[1]

*

Dar pe măsură ce dispărea un motiv de dezacord, era înlocuit de altul. Decizia lui Manuel al II-lea de a cere ajutor la Apus în timpul asediului lui Baiazid a redeschis o veche dezbatere legată de relațiile cu Biserica Catolică și cu lumea latină în general. Dar nu problemele teologice sau ecleziastice ale schismei au făcut atât de supărătoare această chestiune, cei mai mulți fiind bucuroși să le lase în

---

[1] Manuel II, *Letters*, pp. xxxiv–xxxv; Syropoulos, *Mémoires*, pp. 173–175; Schreiner, *Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. II, pp. 387, 389; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 22, 87; Donald M. Nicol, *The Immortal Emperor: The Life and Legend of Constantine Palaiologos, Last Emperor of the Romans* (Cambridge, 1992), p. 4.

seama teologilor și a clericilor plicticoși. Ceea ce stârnea pasiunea populației bizantine era amintirea catastrofei petrecute cu vreo două sute de ani mai devreme. La începutul lui aprilie 1204, o flotă venețiană era ancorată în Cornul de Aur. Vasele porniseră de la Veneția, având la bord o mare armată de cavaleri francezi făcând parte din Cruciada IV-a, cu scopul de a cuceri Egiptul de la sarazini, însă nu au mai ajuns acolo, ci s-au abătut pe la Constantinopol ca să dea sprijin uneia dintre părți în lupta pentru putere din interiorul familiei regale bizantine de atunci, Anghelos. Când candidatul lor a fost răsturnat și asasinat, francezii și venețienii s-au considerat insultați și trădați. Au pus la cale un atac în toată regula asupra Zidurilor maritime și după patru zile de luptă au străpuns fortificațiile și s-au năpustit în Constantinopol. Jaful care a urmat s-a dovedit brutal și eficient, dar ceea ce i-a șocat cu adevărat pe bizantini a fost felul în care această armată creștină s-a purtat față de bisericile orașului, pe care le-a prădat sistematic. Trupele latine au intrat în Catedrala Hagia Sofia și au jefuit vasele de împărtășanie și candelele de argint, dar se spune că ar fi profanat și altarul. Un preot bizantin a descris năvala lor pe străzi:

> Jefuiau lăcașurile sacre, ridicându-se împotriva celor sfinte și călcându-le în picioare, aruncând pe jos sfintele icoane ale lui Hristos și ale Preasfintei Lui Maici și ale sfinților care din veșnicie au fost plăcuți Domnului Dumnezeului nostru, rostind defăimări și blasfemii...[1]

---

[1] Ioan Mesarites, în Charles M. Brand, *Byzantium Confronts the West, 1180–1204* (Cambridge, MA, 1968), p. 269.

Când s-au abătut din drum la Constantinopol, cruciații au atacat și au jefuit cetatea, fără să fi avut însă nicio autorizare și niciun îndemn din partea papei. Cu toate astea, având cetatea în mâinile lor, și-au prezentat victoria ca pe o rezolvare a schismei. Au ales din rândul lor un împărat și au adus un cleric venețian pe care l-au numit patriarh ca să impună ritul catolic în bisericile orașului. Dat fiind modul cum fusese impusă reunificarea, puțini bizantini au fost dispuși să o accepte, fugind în centrele de rezistență de la Niceea și Arta. Constantinopolul a rămas sub dominație latină până în 1261, când strămoșul lui Manuel al II-lea, Mihail al VIII-lea Paleolog (1259–1282), a cucerit din nou orașul și l-a repus pe patriarhul ortodox la Hagia Sofia.

Amintirea acelor evenimente era ceea ce învenina relațiile bizantine cu Apusul. Așa cum până și papa a trebuit să recunoască, mulți bizantini i-au considerat după aceea pe latini „un exemplu de calamitate și de lucrare a Iadului", pe care îi detestau „mai mult decât pe câini". Unul dintre episcopi l-a sfătuit astfel pe papă:

> Să știi bine că o diferență de dogmă nu îndepărtează inimile grecilor de tine atât cât ura ce a pătruns în duhul lor împotriva latinilor ca urmare a multor și mari suferințe la care latinii i-au supus pe greci în diverse vremuri, pe care încă le mai îndură și azi. Până când această ură nu va fi stârpită, unirea nu va fi posibilă...[1]

Amintirile amare nu s-au șters nici peste ani. Călătorii occidentali din secolele al XIV-lea și al XV-lea erau adesea

---

[1] Varlaam din Calabria, în Kenneth M. Setton, „The Byzantine background to the Italian Renaissance", *Proceedings of the American Philosophical Society*, 100 (1956), pp. 1–76.

șocați de ostilitatea cu care îi întâmpina populația bizantină. Un călugăr dominican care trăia în Pera se plângea că unii bizantini preferau să spargă cupa din care băuse un latin decât să riște să se molipsească folosind-o în continuare. Un călător burgund, Bertrandon de la Brocquière, a cunoscut direct această ostilitate. Traversând Bosforul de la Skoutari la Pera în 1432, bizantinii care l-au dus pe o ambarcațiune i-au acordat mai mult respect la început, considerând că este turc. Când au aflat că este latin, au hotărât să îi crească taxa și s-au arătat foarte agresivi când pasagerul a refuzat să plătească. Probabil s-ar fi iscat o bătaie dacă nu ar fi intervenit în ajutorul lui Bertrandon un cizmar genovez care locuia în zidul de la Pera, lângă poartă. Călătorul mâhnit își încheie povestea cu un avertisment sumbru:

> Spun asta ca prevenire pentru călători care, asemenea mie, vor avea ceva de-a face cu grecii. Toți cei cu care am avut o legătură m-au făcut și mai bănuitor, căci am găsit mai multă cinste la turci. Acești oameni nu-i iubesc pe creștinii de rit roman.[1]

Pe lângă amintirile din 1204, exista un alt factor care adâncea înstrăinarea dintre Răsăritul bizantin și Apusul latin. Cele două Biserici se dezvoltaseră și teologic în direcții foarte diferite în secolele de după ruptură. În Europa Occidentală, Biserica Catolică adoptase o teologie rațională, naturală, în mare măsură grație eforturilor lui Toma de Aquino (*cca* 1225--1274). În lumea bizantină,

[1] Bertrandon de la Brocquière, *The Travels*, pp. 334–335; Alfred J. Andrea, *Contemporary Sources for the Fourth Crusade* (Leiden, 2000), p. 166; Thomas Kaeppeli, „Deux nouveaux ouvrages de Fr. Philippe Incontri de Péra OP", *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 23 (1953), pp. 163–183; 179.

dimpotrivă, ieșise în prim-plan o tendință de teologie mistică, sub influența a ceea ce a fost numit „isihasm". Este vorba despre un corp de învățături care subliniază că țelul suprem al credinciosului este să se roage în sine fără încetare, prin tehnici cum ar fi respirația controlată și repetarea constantă a unei formule, de obicei numele lui Iisus Hristos, așa-numita „Rugăciune a lui Iisus". Cei care urmează această cale spun că uneori trăiesc experiența unor stări extatice în care li se revelează divinitatea, lumina necreată care a strălucit în jurul lui Hristos în timpul Schimbării la Față de pe Muntele Tabor. Rațiunea omenească nu juca vreun rol în această experiență, care era doar un dar al lui Dumnezeu. La mijlocul secolului al XIV-lea, practicile și învățăturile isihaste erau răspândite în rândul călugărilor și pustnicilor de pe Muntele Athos.

Asemenea idei mistice nu erau noi în Biserica Bizantină. Există descrieri în operele misticilor și ale sfinților mai vechi, dar ele au căpătat deodată o mare importanță la Constantinopol în 1334, când călugărul Varlaam din Calabria a denunțat public practicile isihaste ca iraționale și superstițioase. A urmat apoi o controversă teologică lungă și înverșunată, isihasmul găsindu-și apărătorul în călugărul athonit Grigorie Palama (1296–1359), viitorul arhiepiscop al Tesalonicului. Disputa s-a rezolvat oficial în 1351, când a fost convocat un sinod la Palatul Blachernae care să dea o sentință definitivă în această chestiune. Ea a fost în favoarea lui Palama și a isihaștilor, stabilind că învățăturile și practicile lor erau întru totul ortodoxe, amenințând cu excomunicarea pe oricine avea altă părere. Isihasmul a devenit astfel parte a dogmei Bisericii Ortodoxe, împrumutându-i un aspect teologic cu totul diferit de cel din Occidentul catolic.

Dezbinarea nu era doar între Răsărit și Apus. O despărțire exista și în societatea bizantină. Unii bizantini erau

profund nemulțumiți de teologia palamită și de practicile isihaste, mai ales în rândul intelectualilor care considerau profund dezagreabile simplitățile iraționale ale experienței religioase extatice. Dintre ei se distingea un curtean numit Dimitrie Kydones (*cca* 1324–*cca 1398*). Ca parte a îndatoririlor lui diplomatice, Kydones învățase latina și s-a angajat în dificila traducere a operei *Summa contra gentiles* a lui Toma de Aquino din latină în greacă. *Summa* cuprindea un rezumat exhaustiv al teologiei Bisericii Catolice, iar Kydones a descoperit în ea genul de religie rațională și luminată foarte îndepărtată de călugării din Athos și viziunile lor. După cum a consemnat în autobiografie, Kydones a înțeles deodată că tradiția teologică latină ar putea fi superioară celei în care fusese crescut:

> Gustasem din lotus și nu mă mai puteam stăpâni. M-am înfruptat pe săturate din limba vorbită în Latium și ori de câte ori intra cineva în posesia unui text scris în latină, mi-l aducea de îndată... Se dovedea astfel că și printre latini erau oameni capabili de cele mai înalte realizări intelectuale.

Kydones s-a aflat apoi în centrul unui cerc de persoane cu aceleași gusturi, care, spre deosebire de atât de mulți dintre compatrioții lor, admirau profund religia și cultura Apusului catolic. Unii au mers până acolo încât și-au comparat cultura și civilizația în mod defavorabil în raport cu cele din Apus, și în special din Italia.[1]

În acest stadiu, sciziunea dintre prolatini și propalamiți nu a avut un efect considerabil. Discipolii lui Kydones

---

[1] Demetrius Kydones, „Apologia for his conversion", trad. James Likoudis, *Ending the Greek Schism* (New Rochelle, NY, 1983), pp. 22–70; Ihor Ševčakcenko, „The decline of Byzantium as seen by its intellectuals", *DOP*, 15 (1961), pp. 169–186.

reprezentau doar un grup mărunt în cadrul întregii populații, iar numărul lor avea curând să scadă în continuare. În ce privește autoritățile ecleziastice, adoptarea teologiei latine și opoziția față de partizanii lui Palama echivalau cu erezia, iar patriarhul Constantinopolului a inițiat o serie de represiuni. Kydones era un curtean prea de vază, prin urmare patriarhul l-a luat drept țintă pe fratele lui, preotul Prochoros Kydones. Adus în primăvara anului 1368 în fața unui sinod de episcopi ostili, Prochoros a fost supus unui interogatoriu asupra scrierilor sale împotriva lui Palama, în urma căruia a fost găsit vinovat de erezie, caterisit și excomunicat. Altor asociați notorii ai lui Dimitrie Kydones li s-a cerut să semneze o profesiune de credință, afirmându-și astfel loialitatea față de ortodoxie, pentru a nu fi și ei anatemizați. Unii au semnat, alții s-au simțit obligați să facă pasul decisiv și s-au convertit la catolicism. Într-o zi a anului 1390, în vremea lui Ioan al VII-lea, la Constantinopol, un tânăr numit Maxim Chrysovergis, care îl citise pe Aquino în traducerea lui Kydones, a traversat Cornul de Aur în Pera, unde a devenit călugăr dominican. A fost urmat în 1396 de un profesor, Manuel Kalekas, ajuns și el în mănăstirea dominicană din Pera. Și Kydones a început să nu se mai simtă la largul lui în Constantinopol și a ales să își petreacă ultimii ani cel mai mult în Italia, unde a trecut la catolicism. La moartea sa, în iarna anului 1397–1398, facțiunea prolatină a rămas temporar fără un lider.[1]

Între timp, evenimentele au luat o turnură care avea să asigure brusc mare influență părerilor lui Kydones și ale

---

[1] Setton, „Byzantine background", pp. 52–60; Norman Russell, „Palamism and the circle of Demetrius Cydones", în *Porphyrogenita: Essays on Byzantine History and Culture and the Latin East Presented to Julian Chrysostomides*, (ed.) Charalambos Dendrinos, Jonathan Harris, Eirene Harvalia-Crook și Judith Herrin (Aldershot, 2003), pp. 153–174.

continuatorilor săi la curtea bizantină. Perioada de vasalitate față de sultanul otoman se încheiase și Baiazid își adusese armata și ridicase tabăra în fața Zidurilor continentale. Manuel al II-lea și sfetnicii săi au luat hotărârea să ceară sprijin Occidentului latin, fiind de altfel conștienți de implicații. De fapt, sperau să primească ajutor din partea urmașilor celor care prădaseră Constantinopolul în 1204, a căror credință religioasă era considerată eretică de majoritatea bizantinilor. Dar știau că trebuie să fie precauți. Manuel a exclus cu hotărâre orice discuții de rezolvare a schismei, deoarece ele nu puteau decât să adâncească dezacordul.[1] Mai știa că orice asemenea încercare s-ar fi lovit de opoziția înverșunată a majorității poporului său, pentru că exista un precedent. Strămoșul lui, Mihail al VIII-lea, consimțise la Conciliul de la Lyon din 1274 reunirea Bisericilor în condițiile stabilite de romani, sperând să prevină încercările latinilor de a ocupa din nou Constantinopolul. La Bizanț se stârnise o opoziție fermă față de această decizie, iar după moartea lui Mihail, în 1282, unirea de la Lyon fusese abrogată în mod tacit de bizantini. De aceea hotărâse Manuel al II-lea să facă apel direct la simpatia monarhilor occidentali în călătoriile sale din 1399–1403, evitându-i pe papii rivali de la Roma și Avignon.

Această abordare nu a rezolvat problema în întregime, căci ostilitatea fundamentală față de latini se păstrase și putea lua forme extrem de neplăcute. La puțini ani după întoarcerea sa la Constantinopol din 1403, Manuel al II-lea a primit o scrisoare de la Henric al IV-lea al Angliei, care îl găzduise la Londra în 1400–1401. Henric i se plângea că era în posesia unor rapoarte îngrijorătoare despre proastele tratamente aplicate latinilor creștini din Constantinopol

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 50.

chiar de supușii împăratului. Și îi cerea lui Manuel să investigheze și să intervină. Un asemenea incident probabil l-a făcut pe împărat să înțeleagă că avea nevoie de discipolii prolatini ai lui Dimitrie Kydones. El însuși nu se număra printre ei. Deși Kydones fusese tutorele său în copilărie și cei doi au rămas prieteni până la sfârșitul vieții lui Kydones, convingerile ortodoxe ale lui Manuel erau de neclintit. Era autor al unui tratat teologic despre purcederea Sfântului Duh, una dintre chestiunile care despărțeau Biserica de Răsărit de cea de Apus, în care susținea cu tărie punctul de vedere ortodox. Îi dezaproba profund pe bizantinii convertiți la catolicism. Când a aflat vestea convertirii lui Manuel Kalekas, în 1396, s-a întrebat ironic dacă nu cumva dominicanii îi oferiseră drept stimulent vreun avantaj material, „pentru că ei îi onorează de obicei pe nou-veniți mai mult decât ar merita”[1].

Indiferent de părerile personale, Manuel avea nevoie de oameni care să construiască punți către latini, iar Kydones și adepții lui fuseseră dintotdeauna susținători aprigi ai căutării ajutorului împotriva turcilor din partea Apusului. Încă din anii 1360, Kydones rostise un discurs înflăcărat în care îi îndemna pe bizantini să-i considere pe latini nu inamici ai lor sau străini, ci confrați romani și creștini, acceptând ajutorul lor împotriva dușmanului comun, musulmanii. Fusese implicat într-o încercare timpurie de apropiere, însoțindu-l pe Ioan al V-lea la Roma, în 1369, când împăratul bizantin i s-a supus personal papei. În vremea asediului lui Baiazid, Kydones ajunsese la o vârstă înaintată și se afla departe de Constantinopol, prin urmare

[1] F.C. Hingeston-Randolph, *Royal and Historical Letters during the Reign of Henry IV*, 2 vol. (Londra, 1860–1965), vol. I, pp. 427–428; Manuel II, *Letters*, p. 76.

nu putea fi de mare ajutor în ofensiva diplomatică occidentală pornită de Manuel al II-lea. Împăratul a cultivat, în schimb, prietenia și stima elevului și adeptului lui Kydones, Manuel Chrysoloras (m. 1415), rudă cu Dimitrie Chrysoloras, care îl susținuse statornic pe Ioan al VII-lea. Aidoma lui Kydones, Chrysoloras cunoștea perfect latina, fiind alegerea ideală ca trimis la papă și la suveranii catolici. Urma să-și petreacă cea mai mare parte a ultimilor săi ani în Apus, în calitate de reprezentant prolatin al lui Manuel al II-lea.[1]

Din același motiv, împăratul a cultivat o serie de intelectuali italieni veniți la Constantinopol să învețe elina, adică limba greacă veche. Guarino da Verona (1374–1460), care studiase cu Manuel Chrysoloras în anii 1390, s-a aflat acolo între 1403 și 1408, când a fost secretar al lui Manuel. Milanezul Francesco Filelfo (1389–1481) a îndeplinit același rol pe lângă *bailo*, ambasadorul permanent venețian dintre anii 1420 și 1427. În timpul șederii, amândoi au locuit la Manuel Chrysoloras ori la nepotul lui, Ioan Chrysoloras. Se pare că s-au simțit bine la Constantinopol. Guarino își aducea aminte cu plăcere de zilele petrecute acolo, în vreme ce Filelfo s-a căsătorit în cele din urmă cu fiica lui Ioan Chrysoloras, Teodora. Cei doi au păstrat relații cordiale cu Bizanțul după întoarcerea în Italia. Manuel al II-lea a corespondat cu Guarino, în vreme ce Filelfo a rămas în legătură cu bizantinii prolatini, ca Ioan Chrysoloras și George Scholarios. Atât Guarino, cât și Filelfo au devenit susținători activi ai cauzei bizantine în Occident. Guarino a luat parte mai târziu la discuțiile

---

[1] Manuel II, *Letters*, pp. xxxv–xxxvii; Demetrius Kydones, *Oratio ad suos de Admittendo contra Turcos Latinorum Subsidio*, *Patrologia Graeca*, (ed.) J.-P. Migne, 161 vol. (Paris, 1857–1866), cliv, pp. 959–1008.

dintre delegațiile bizantină și latină la Conciliul de la Ferrara–Florența din 1438–1439. Cât despre Filelfo, deși era o fire arțăgoasă, foarte înclinat spre replici defăimătoare la adresa grecilor, s-a străduit totuși din răsputeri să-i convingă pe conducătorii apuseni să pornească o intervenție militară împotriva turcilor.[1]

Cultivarea latinilor și a prolatinilor la curtea bizantină în vremea lui Manuel al II-lea a avut un efect secundar vizibil. A adus o cunoaștere cu mult mai amănunțită a istoriei și culturii Europei apusene și a deschis întrucâtva posibilitatea influenței culturale latine. Potrivit tuturor semnelor, înainte de sfârșitul secolului al XIV-lea chiar și acei bizantini care trăiau în mediul de curte și în cercurile intelectuale erau extrem de ignoranți și de indiferenți față de popoarele și țările de dincolo de Alpi. Până și una dintre cele mai luminate minți bizantine, Nikephoros Gregoras (*cca* 1293–*cca* 1361), nu a găsit nimic altceva de zis despre înfrângerea suferită de francezi în 1346 la Crécy în istoria monumentală a timpurilor sale decât: „Britanii [englezii] au traversat pe malul continental al celților [francezilor] și s-a dat o mare bătălie." Acum, dintr-odată, Europa nordică a devenit la modă în cercurile curții constantinopolitane și toți doreau să afle mai multe. În 1432, călătorul burgund Bertrandon de la Brocquière, abia sosit în cetate, s-a trezit descusut în legătură cu ultimele știri de acasă. Bizantinii doreau să afle în mod deosebit amănunte

---

[1] Manuel II, *Letters*, pp. xliv–xlv, 166–169; Setton, „Byzantine background", pp. 72–73; Michael Baxandall, „Guarino, Pisanello and Manuel Chrysoloras", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 28 (1965), pp. 183–204; C.J.G. Turner, „The career of George-Gennadius Scholarius", *Byzantion* 39 (1969), pp. 420–455; N.G. Wilson, *From Byzantium to Italy: Greek Studies in the Italian Renaissance* (Londra, 1992), pp. 42–53; Harris, *Greek Émigrés*, p. 72.

despre execuția Ioanei d'Arc, petrecută cu un an mai devreme, și dacă era adevărat că seniorul lui Bertrandon, ducele de Burgundia, a fost cel care o dăduse pe mâna englezilor, ceea ce bizantinilor le venea foarte greu să creadă.[1]

Informațiile despre Europa Occidentală veneau la Constantinopol nu doar aduse de călători ca Bertrandon. Cu siguranță și bizantinii întorși din călătorii diplomatice, ca Manuel al II-lea și suita lui sau Manuel Chrysoloras, erau o sursă. Cât s-a aflat la Paris, între 1401 și 1403, împăratul a scris o relatare detaliată despre mutarea papalității la Avignon, din secolul al XIV-lea, în tratatul său teologic despre Sfântul Duh, informații culese cel mai probabil în timpul șederii acolo. A mai povestit și despre impresia favorabilă pe care i-o făcuse Anglia, descriind-o ca pe o „a doua *oikoumene*", vrând să spună probabil că era asemenea Bizanțului în zilele lui de glorie. Se poate ca datele aduse de Manuel al II-lea și de suita lui să fi stat și la baza unei descrieri amănunțite a Europei apusene care apare în opera unui scriitor grec de mai târziu, în care el discută, printre altele, despre Războiul de 100 de Ani, comerțul englez cu lână și recucerirea Spaniei de la mauri.[2]

Această atmosferă prolatină din cercurile curții bizantine a însemnat nu numai o informare mai corectă în ce privește Occidentul latin, dar și o influență culturală sesizabilă, la fel ca în cazul otomanilor. Greaca vorbită a împrumutat multe cuvinte din italiană, iar înrâurirea apuseană se poate distinge și în alte domenii. Manuscrisele de cântări bizantine liturgice de la începutul secolului al XV-lea indică unele contribuții ale polifoniei apusene,

---

[1] Bertrandon de la Brocquière, *The Travels,* p. 341; Nicol, „Byzantine view", p. 315.

[2] Manuel II, *Letters,* p. 102; Chalkokondyles, *Historiarum,* pp. 85–94; Harris, *Greek Émigrés,* pp. 49–52.

auzite poate de clerici care îl însoțiseră pe Ioan al V-lea la Roma în 1369. Bisericile ridicate la Mistra în acea perioadă reflectă arhitectura apuseană într-o manieră nemaiîntâlnită până atunci la clădirile bizantine. Biserica Mănăstirii Pantanassa, terminată în 1428, a fost prevăzută cu o clopotniță, arcade gotice și ferestre decorate pe exterior – toate trăsături mai degrabă ale stilului occidental.[1]

Însă, dacă tragem linia, acest entuziasm față de universul latin din rândul unui grup restrâns de intelectuali și curteni nu era împărtășit de majoritatea populației bizantine și cu siguranță nici de călugării de pe Muntele Athos și de adepții devotați ai învățăturilor lui Grigorie Palama. Pentru cei mai mulți, indiferent ce avea de zis împăratul despre nevoia ajutorului împotriva otomanilor, latinii rămâneau făptașii ororilor din 1204, care aveau păreri periculoase și eretice. Călugărul Simeon, mai târziu arhiepiscop al Tesalonicului (1416/1417–1429), nu s-a arătat deschis față de influența occidentală, atacând îndârjit modalitatea incorectă în care artiștii din Apus îi reprezentau pe sfinți:

> În vreme ce sfintele icoane au fost rânduite cu credință spre cinstirea arhetipurilor lor divine... acești oameni care le distrug pe toate, după cum s-a zis, plăsmuiesc adesea chipuri sfinte într-o manieră diferită și contrară tradiției.[2]

---

[1] Henry Kahane and Renée Kahane, „The western impact on Byzantium: the linguistic evidence", *DOP*, 36 (1982), pp. 127–153; Christian Troelsgård, „Tradition and trans- formation in late Byzantine and post-Byzantine chant", în *Interaction and Isolation in Late Byzantine Culture*, (ed.) Jan Olof Rosenqvist (Istanbul, 2004), pp. 158–169, 164–165; Chatzidakis, *Mystras*, pp. 69–70, 96–98.

[2] Cyril Mango, *The Art of the Byzantine Empire, 312–1453: Sources and Documents* (Englewood Cliffs, NJ, 1972), pp. 253–254.

La fel ca în cazul abordării chestiunii turcești, exista o falie în 1403, însă doar în stare latentă. Dar totul avea să iasă la suprafață în următoarea generație, când s-au reluat certurile dintre Paleologi.

4

LA MARGINEA PRĂPASTIEI

Deși prăbușirea lui Baiazid înlăturase pericolul imediat asupra Constantinopolului, Manuel al II-lea și sfetnicii lui nu erau atât de naivi încât să-și imagineze că nu-i mai amenință nimic. Principala lor neliniște la începutul anului 1403 era că schimbaseră un inamic puternic cu un altul. Exista temerea bine întemeiată că Timur-Lenk nu avea să se oprească în Asia Mică, ci va găsi o cale să traverseze în Europa și să-l lovească pe fiul lui Baiazid, Soliman, la Adrianopol. Odată ajuns în Europa, nimic nu-l putea opri pe Timur-Lenk să-și întoarcă forțele asupra Constantinopolului. Soarta Smirnei din decembrie 1402 arăta limpede la ce se puteau aștepta. Amenințarea a fost tratată suficient de serios pentru a include o clauză în tratatul bizantinilor cu Soliman care prevedea ca emirul otoman să pună la dispoziție marinari și galere care să contribuie la apărarea Constantinopolului dacă Timur-Lenk

se hotăra să atace orașul.[1] Până la urmă, ajutorul otoman nu a mai fost necesar, deoarece primejdia s-a îndepărtat în primăvara anului 1403, când Timur-Lenk a luat decizia să-și retragă armata din Asia Mică și să se întoarcă la Samarkand. Spaima inspirată de el a mai durat până la 17 martie 1405, când marele cuceritor a murit. Odată cu dispariția lui Timur-Lenk, cea mai mare teamă din cercurile conducătoare de la Constantinopol era renașterea puterii otomanilor și reunificarea, la Ankara, a imperiului dezmembrat, sub un sultan ambițios și agresiv. Față de această posibilitate, Manuel al II-lea a recurs la trei abordări. Două au adus un succes modest. Cea de-a treia a împins Bizanțul la marginea dezastrului.

În primul rând, deși situația nu era la fel de gravă ca mai înainte, Manuel a continuat ofensiva diplomatică începută în timpul asediului din 1394–1402. Ținta era tot de a asigura sprijinul militar al puterilor occidentale profitând de simpatia fraților creștini față de cei oprimați de dușmanul musulman comun. La urma urmei, chiar dacă vizita împăratului în Occident din 1399–1403 nu adusese rezultate concrete în privința ajutorului destinat Constantinopolului, acesta fusese primit cu multă căldură și simpatie, iar acum încerca să tragă folos trimițând un val de ambasadori în țările apusene. În fruntea ofensivei se afla un elev și discipol prolatin al lui Dimitrie Kydones, Manuel Chrysoloras. Chrysoloras jucase un rol de seamă în diplomația occidentală a lui Manuel și în timpul asediului lui Baiazid, iar grație perioadei cât predase la Universitatea din Florența, între 1397 și 1400, stabilise contacte de valoare și se bucura de prestigiu grație erudiției sale. Chrysoloras

---

[1] Dennis, „Byzantine-Turkish treaty", p. 81; Barker, *Manuel II*, pp. 507–509.

a pornit acum din nou la drum, iar între 1404 și 1415 a făcut neobosit turnee prin Europa, petrecând diverse perioade în Italia, Franța, Anglia, Spania și Germania, îndemnându-i pe conducătorii lor să trimită ajutor la Constantinopol. A murit în 1415, în străinătate, fiind înmormântat la Konstanz, în Elveția. Alți reprezentanți au fost trimiși la Barcelona și Roma în 1404–1405, în Franța și Spania în 1404–1409 și în Ungaria, Polonia și Lituania în 1420.[1]

Acești ambasadori și-au îndeplinit misiunea cu măiestrie, apelând la o varietate de metode pentru a trezi simpatia amfitrionilor. Pe lângă apelurile emoționale, mai existau și daruri diplomatice alese cu grijă. Regele Martin I al Aragonului (1396–1410) a primit o colecție de relicve ale sfinților. Abației regale de la Saint-Denis, de lângă Paris, i-a fost dăruit un frumos manuscris cu opere atribuite lui Dionisie Areopagitul, judecătorul atenian convertit de Sfântul Pavel. Obiectele reprezentau mai mult decât simple daruri de preț: subliniau statutul de teritoriu sfânt al Constantinopolului pe care toți creștinii aveau datoria să-l apere. În același scop se recurgea, cu măsură, și la măgulire. În 1405, când s-a întâmplat ca trimișii bizantini să întâlnească un velș călător la Roma, i-au adus aminte acestuia că întemeietorul Constantinopolului, Constantin cel Mare, fusese proclamat împărat în Britania în 306 d. Hr. Au pretins chiar că la plecarea lui Constantin din insulă a luat cu el 30 000 de britanici, ai căror urmași se aflau în continuare la Constantinopol. Un asemenea apel la o

---

[1] Barker, *Manuel II*, pp. 255–257, 263–266, 322–324, 337–338; Otto Kresten, „*Correctiunculae* zu auslandsschreiben byzantinischer Kaiser des 15 Jahrhunderts", *Römische Historische Mitteilungen*, 41 (1999), pp. 267–310; Sophia Mergiali-Sahas, „A Byzantine ambassador to the west and his office during the fourteenth and fifteenth centuries", *BZ*, 94 (2001), pp. 588–604, 600–602.

îndoielnică înrudire urmărea, desigur, să ascundă ruptura cauzată de schismă.[1]

Indiferent cât de abili au fost ambasadorii, ei nu au reușit să obțină o asistență militară apuseană consistentă pentru Constantinopol, spre marea dezamăgire a lui Manuel. În urma unor vești descurajatoare primite de la Chrysoloras în 1409, el se plângea astfel:

> Nu cuprind nimic din cele sperate de noi. Și nici promisiunile mărețe nu ar fi fost suficiente. Căci în momentul de față este nevoie de fapte care să ne aducă ajutor, și nu de cuvinte și de făgăduieli, după cum a ajuns să fie pentru noi o veche obișnuință.[2]

Chiar și în aceste condiții, au existat unele rezultate concrete ale eforturilor. Sume mici, dar utile, au fost donate ambasadorilor de creștini îngrijorați care doreau să contribuie la apărarea Constantinopolului. Papii au emis indulgențe care să-i îndemne pe catolici să participe la apărarea Imperiului Bizantin. Hotărâri care au reprezentat probabil un stimulent pentru cei ca velșul Sir Hugh Johnys, care mai târziu avea să fie vreme de cinci ani soldat în serviciul bizantin, înainte de a porni în pelerinaj spre Ierusalim.[3] Dar cel mai mare succes diplomatic în

---

[1] Adam of Usk, *The Chronicle*, pp. 198–199; Barker, *Manuel II*, pp. 263–265; Sophia Mergiali-Sahas, „Anultimate wealth for inauspicious times: holy relics in rescue of Manuel II Palaeologus's reign", *Byzantion*, 76 (2006), pp. 265–275.

[2] Manuel II, *Letters*, p. 154.

[3] Tăutu, *Acta Urbani*, pp. 278–282; D.-F. Secousse et al., *Ordonnances des rois de France de la troisième race*, 21 vol. (Paris, 1723–1849), vol. IX, pp. 148–149, 427–428, 433–435; Syropoulos, *Mémoires*, p. 107; W.R.B. Robinson, „Sir Hugh Johnys: A fifteenth-century Welsh knight", *Morgannwg*, 14 (1970), pp. 5–34.

Apus obținut de Manuel al II-lea au fost două alianțe matrimoniale. Nu erau deloc ușor de realizat și s-au petrecut după negocieri prelungite. Papa a fost convins să emită o bulă care să îngăduie prințeselor catolice să se căsătorească cu membri ai familiei Paleolog, cu condiția să nu existe nicio încercare de a fi convertite la ortodoxie. În ianuarie 1421, Ioan, fiul cel mare al lui Manuel, s-a căsătorit, în sfârșit, cu Sofia, fiica marchizului Teodor al II-lea de Montferrat (1381–1418), după ce întâia lui soție, Anna de Moscova, murise în 1417. Cel de-al doilea fiu al lui Manuel, despotul Teodor al II-lea, s-a căsătorit cu Cleopa, fiica lui Carlo Malatesta, conte de Rimini (1368–1429). Aceste însoțiri cu nobili italieni nu străluceau neapărat, dar pentru doi prinți dintr-un imperiu împuținat nu era chiar atât de rău. În familia marchizului de Montferrat, din nordul Italiei, existau îndelungate tradiții de legături cu Paleologii, începând din secolul al XII-lea, iar căsătoria nu avea decât să contribuie la păstrarea lor ca aliați și susținători. Conții de Rimini își făcuseră renume ca mercenari, *condottieri*, iar poziția lor în regiunile de dincolo de Adriatică le permitea să intervină în susținerea Peloponesului bizantin.[1] Astfel, chiar dacă nu s-a pus la cale un ajutor militar pe scară largă, diplomația bizantină din acea vreme, consacrată Apusului, a reprezentat mai mult decât o serie de tânguiri rafinat ignorate.

*

O a doua preocupare din anii de după 1403 a fost întărirea fortificațiilor măruntului imperiu. Ele jucaseră un rol

---

[1] Aloysius L. Tăutu, *Acta Martini P.P. V (1417–1431)*, 2 vol. (Rome, 1980), vol. I, pp. 72–73; Silvia Ronchey, „Malatesta/Paleologhi: un'alleanza dinastica per rifondare Bizanzio nel quindicesimo secolo", *BZ*, 93 (2000), pp. 521–567.

vital în supraviețuirea Bizanțului în fața asalturilor lui Baiazid dintre 1394 și 1402, iar acum exista o ocazie perfectă de a le repara și extinde. Deloc surprinzător, împărații bizantini avuseseră dintotdeauna grijă să mențină Zidurile continentale ale Constantinopolului și să le întărească ori de câte ori era posibil, ceea ce se dovedise mai dificil spre sfârșitul secolului al XIV-lea. Sultanul Baiazid, care desigur avea în vedere un atac asupra Constantinopolului, interpretase orice asemenea lucrări ca pe un gest neprietenesc și luase măsuri drastice să le împiedice. Tatăl lui Manuel al II-lea, Ioan al V-lea, adăugase Zidurilor continentale o fortăreață la capătul sudic al Porții de Aur, care s-a dovedit extrem de utilă în 1376 și apoi, în 1390, când Ioan o folosise drept refugiu în timpul loviturilor puse la cale de Andronic al IV-lea și de Ioan al VII-lea. Baiazid hotărâse că asigura prea multă protecție vasalului său și, în 1391, i-a cerut să fie demolată. Apoi și-a întărit ultimatumul, amenințând că îi va ucide pe Manuel, aflat atunci în bivuacul sultanului, dacă Ioan al V-lea nu se conforma. Și fortăreața a fost demolată.[1]

Odată ce Baiazid dispăruse și succesorul lui, Soliman, nu deținea o poziție suficient de puternică pentru a obiecta, Manuel avea o bună ocazie de a se ocupa de fortificații. Locul cel mai potrivit pentru această acțiune părea a fi Peloponesul. Era nu numai partea cea mai bogată a imperiului lui Manuel, dar și cea mai ușor de apărat, grație a două trăsături geografice remarcabile. Una era istmul Corint, care lega Peloponesul de restul Greciei, cu o lățime maximă de doar șase kilometri. Orice invadator trebuia să

---

[1] Barker, *Manuel II*, pp. 467–468; Sarah Guberti Bassett, „John V Palaiologos and the Golden Gate in Constantinople", *To Hellênikon: Studies in Honor of Speros Vryonis Jr.*, (ed.) John S. Langdon et al., 2 vol. (New Rochelle, NY, 1993), vol. I, pp. 117–133.

străbată acea fâșie îngustă de teren, ușor de întărit și de apărat. Exact așa procedaseră și grecii antici în 480 î. Hr., sub amenințarea armatei regelui persan Xerxes. Construiseră în grabă un zid pe toată lățimea istmului, care nu a fost totuși pus la încercare, deoarece persanii nu au avansat până acolo. Fortificațiile din Corint au fost apoi refăcute și extinse sub împăratul Iustinian în secolul al VI-lea, dar până în 1403 ajunseseră în paragină sau dispăruseră cu totul.

Nu la fel s-a întâmplat și cu fortificațiile aflate pe istm, la doar câțiva kilometri mai la sud. Acolo se întâlnea cel de-al doilea element geografic remarcabil, un munte semeț din calcar transformat încă din Antichitate în cetate a Corintului, Acrocorint – una dintre cele mai mărețe fortărețe naturale din Europa:

> Acrocorintul este absolut inexpugnabil, fiind construit pe culmea semeață a unui munte și întărit cu ziduri foarte solide. Locul este foarte înalt și abrupt, înconjurat de prăpăstii, existând un singur acces... Dar și acesta este abrupt, fiind înconjurat și întărit de un zid triplu.[1]

Acele ziduri se întindeau pe doi kilometri, cuprinzând 148 de hectare, fiind întreținute și păstrate în bună stare de generații de bizantini și de cruciați francezi. Acrocorintul domina drumul spre Pelopones, controlul asupra acestui punct fiind vital pentru oricine dorea să stăpânească peninsula.

Din nefericire, bizantinii nu dispuneau în 1403 nici de istm, nici de Acrocorint. Fratele lui Manuel al II-lea, despotul Teodor, stăpânise mai înainte, vreme de câțiva ani,

---

[1] Kritovoulos, *History*, p. 128.

Corintul și fortăreața, cumpărate de la Carlo I Tocco, conte de Cefalonia și duce de Lefkada, dar în disperarea anilor întunecați de la sfârșitul deceniului 1390, crezând că nu le mai poate apăra împotriva lui Baiazid, le-a vândut Cavalerilor Ioaniți în 1400. După răsturnarea lui Baiazid, Manuel și Teodor doreau să recupereze acel punct strategic și au intrat în negocieri cu cavalerii. Iar Ordinul era absolut dispus să renunțe la Acrocorint. Stăpânirea lor de acolo și din alte părți din Morea se ciocnise de împotrivirea fermă a localnicilor greci antilatini și erau nerăbdători să se retragă. Astfel s-a ajuns la o înțelegere, la 5 mai 1404, prin tratatul de la Vasilipotamos, grație căruia Manuel al II-lea și Teodor au răscumpărat orașul și fortăreața contra sumei de 46 500 ducați de aur. Și doar o lună mai târziu, Teodor a luat în stăpânire Acrocorintul.[1]

Acum era deschisă calea în vederea protejării a ceea ce devenise piatra prețioasă a coroanei ponosite a împăratului bizantin, atât timp cât posesia Corintului asigura efectiv și controlul asupra istmului. Manuel a plănuit să reconstruiască zidul care se înălța odată, dar știa că trebuie să acționeze rapid, înainte ca otomanii să aibă timp să obiecteze. În martie 1415, împăratul a sosit personal în portul Kenchreai, de lângă Corint, ca să supravegheze începutul lucrărilor. În aprilie, s-au pus temeliile construcției și s-au refăcut două forturi stricate de la cele două capete. În următorii doi ani, s-a înălțat zidul de circa 3 800 de metri, punctat de 153 de turnuri și cunoscut sub numele de Hexamilion, adică „lung de șase mile". Cu istmul Corint blocat

---

[1] Chrysostomides, *Monumenta*, pp. 322, 382–388, 415–416, 435; Zakythinos, *Despotat*, vol. I, pp. 158–160.

de acest set de ziduri, părea că Peloponesul era acum un loc la fel de sigur pe cât era Constantinopolul.[1]

Dar Manuel nu s-a preocupat doar de fortificații în anii de după 1413, ci a pornit o ofensivă și împotriva supușilor rebeli din diverse părți ale imperiului. Pentru asta avea nevoie de trupe, dar, din câte se pare, nu dispunea de forțe numeroase la Constantinopol. La fel ca predecesorii lui, folosea o mică armată permanentă de mercenari, având în acest fel la dispoziție suficienți luptători care apărau zidurile capitalei, dar acești soldați nu puteau fi duși și în alte locuri pentru a participa la acțiuni de înăbușire a revoltelor. Din fericire, în Pelopones existau resurse militare mai ample, rezervele de populație fiind mult mai bogate decât la Constantinopol, și pământ care să fie oferit în schimbul serviciului militar. La istmul Corint sosiseră în jurul anului 1395 circa 10 000 de albanezi împreună cu familiile și cu turmele lor de vite. Despotul Teodor îi invitase să se așeze pe pământul bizantin din sud, sporind în acest fel considerabil forțele pe care le avea la dispoziție. Un observator italian a rămas impresionat de dimensiunile armatei din Morea – apreciind, în 1417, că erau 10 000 de călăreți și 5 000 de arcași, cifre deloc de disprețuit după standardele medievale.[2]

În iulie 1414, Manuel a plecat de la Constantinopol în direcția insulei Thasos cu o flotă de șase nave în care, foarte probabil, se aflau trupe recrutate în Pelopones. Se pare că insula se despărțise de guvernarea bizantină și își

---

[1] Mazaris, *Journey to Hades*, p. 83; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 23; Manuel II, *Letters*, p. 218; Bartusis, *Late Byzantine Army*, pp. 115–117.

[2] Manuel II, *Funeral Oration*, pp. 118–122; Bartusis, *Late Byzantine Army*, pp. 156, 209–210, 265–266; Margaret Klopf, „The army in Constantinople at the accession of Constantine XI", *Byzantion*, 40 (1970), pp. 385–392.

legase soarta de cea a genovezilor din familia Gattilusi, stăpână pe insula Lesbos. Chestiunea a fost rezolvată după un asediu de trei luni, în care Manuel a lovit fortificațiile inamice cu pietre aruncate de catapulte. În septembrie, insula a revenit sub autoritatea sa. Anul următor, Manuel a plecat în Morea ca să înăbușe o revoltă a nobililor – *arhontos* (arhonți). La 15 iulie 1415 a luptat deschis cu rebelii și i-a înfrânt definitiv, după care a luat cu asalt fortăreața lor principală de la Mantineia, încheind victorios acest episod. Manuel era totodată un învățat și un bun teolog în timpul liber, dar la nevoie știa să acționeze foarte hotărât.[1]

*

Cea de a treia strategie la care a recurs Manuel al II-lea după 1403 a fost cea pe care am putea să o numim „război prin alte mijloace". Absolut nimic nou. Cu sute de ani înainte să se nască Manuel al II-lea, Anna Comnena (1083–*cca* 1148), prințesă și istoric bizantin, își exprimase opinia că, la război, „îndatorirea supremă a generalului este să iasă învingător, nu doar prin forța armelor, ci și prin tratate, dar mai există o cale: uneori, în împrejurările potrivite, un inamic poate fi înfrânt și prin viclenie"[2]. Când scria aceste cuvinte, Imperiul Bizantin era încă suficient de puternic să scoată la luptă o mare armată și să-și înfrângă dușmanii în război deschis, însă, cu toate astea, conducătorii lui au preferat întotdeauna, când era posibil, să-și înfrunte inamicii și prin alte mijloace. De pildă, profitau de pe urma conflictelor interne ale dușmanilor,

---

[1] Mazaris, *Journey to Hades*, pp. 81–83, 85; Schreiner, *Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. II, pp. 403–404; Barker, *Manuel II*, pp. 299–300, 317–318.

[2] Anna Komnene, *Alexiad*, trad. E.R.A. Sewter, rev. Peter Frankopan (Harmondsworth, 2009), p. 367.

iar situația de după 1403 le-a oferit un teren amplu de acțiune în acest sens.

Căderea lui Baiazid antrenase familia conducătoare otomană într-o luptă acerbă pentru succesiune, față de care problemele dinastice bizantine păreau neînsemnate. Otomanii erau chiar mai expuși la asemenea conflicte din cauza regulilor lor de succesiune la sultanat. Ca toți conducătorii medievali musulmani, sultanii otomani aveau numeroase soții și la fel de multe ibovnice. Cum în rândul turcilor nu exista conceptul de „întâi-născut", în teorie unui sultan în funcție putea să-i urmeze oricare fiu, indiferent dacă aparținea unei soții sau unei ibovnice. Prin urmare, întotdeauna exista un număr considerabil de pretendenți, ceea ce nu a condus neapărat la război civil după moartea fiecărui sultan. De obicei, un fiu era limpede favorit, iar sfetnicii fostului sultan aveau grijă ca la momentul potrivit el să se afle în locul potrivit să-i succeadă. Dar înfrângerea și capturarea neașteptată a lui Baiazid, înfăptuite de Timur-Lenk la Ankara, în 1402, și moartea lui au făcut ca transferul de putere atât de bine pus la punct de obicei să nu mai aibă loc, iar fiii lui supraviețuitori s-au năpustit să pună mâna pe ceea ce mai puteau din moștenire.

Pentru început, se părea că fiul cel mare al lui Baiazid, Soliman, avea toate șansele. După bătălia de la Ankara, fugise peste Dardanele la Adrianopol și se instalase în fruntea teritoriilor europene ale Imperiului Otoman. În schimb, a pierdut provinciile răsăritene din Asia Mică, ocupate de armata lui Timur-Lenk. La retragerea acestuia, în primăvara anului 1403, doi dintre frații lui Soliman au ieșit din ascunzătoare ca să umple golul. Unul dintre ei, Mahomed, s-a stabilit în zona din jurul orașului Amasya, iar altul, Isa, și-a creat un domeniu în Asia Mică, în jurul vechii capitale otomane Bursa. Dar mai erau și alți pretendenți. Yusuf și Mustafa așteptau și ei un moment favorabil.

Mezinul, Musa, încă minor, devenise practic prizonierul lui Mahomed la Amasya.[1] Era în interesul Bizanțului ca situația să dureze cât mai mult cu putință, deoarece în acest răstimp niciunul dintre frați nu avea cum amenința Constantinopolul. Prin urmare, bizantinii au pescuit în apele tulburi ale rivalităților dinastice otomane ori de câte ori au avut prilejul, ca să se asigure că niciunul dintre prinții otomani nu reușește să iasă în frunte și să reunifice domeniile lui Baiazid. Iar multă vreme stratagema lor s-a dovedit de succes.

Inevitabilul război civil otoman a izbucnit în primăvara anului 1403, când Mahomed și Isa s-au înfruntat pentru stăpânirea Asiei Mici. Mahomed l-a înfrânt pe Isa lângă lacul Ulubat și acesta s-a refugiat la Constantinopol, unde Ioan al VII-lea, care încă îi ținea locul lui Manuel, i-a acordat azil. O victorie totală a lui Mahomed nu ar fi fost în interesul bizantin, prin urmare Isa a primit găzduire până când a fost gata să se avânte din nou în luptă. Isa s-a întors în Asia Mică și l-a atacat iarăși pe Mahomed. Învins încă o dată, s-a refugiat la Eskișehir, unde a fost prins și sugrumat. Mahomed a rămas astfel stăpân de facto peste Asia Mică. A luat în posesie Bursa și a organizat funeralii pentru tatăl său, declarându-și deschis pretenția de a-i urma la tron marelui Baiazid.[2]

În Asia Mică apăruse un rival de netăgăduit al lui Soliman, iar disputa părea să se îndrepte către o înfruntare între cei doi. Soliman nu avea cum să lase nepedepsită o asemenea provocare directă. În toamna anului 1403, nu

---

[1] Kastritsis, *Sons of Bayezid*, pp. 41–77; Elizabeth A. Zachariadou, „Süleyman Çelebi in Rumeli and the Ottoman chronicles", *Der Islam*, 60 (1983), pp. 268–296.

[2] Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 169–170; Kastritsis, *Sons of Bayezid*, pp. 79–110; Barker, *Manuel II*, pp. 247–249.

mult după prăbușirea lui Isa, Soliman a traversat în Asia Mică și a pornit în marș spre Bursa. Copleșit numeric, Mahomed a părăsit orașul și s-a retras la Ankara, unde s-a ascuns în fortăreața orașului, rezistând în fața tuturor încercărilor lui Soliman de a-l prinde. Rezultatul au fost șase ani de blocaj, în care Soliman s-a aflat la cârma Asiei Mici, dovedindu-se însă incapabil să slăbească stăpânirea lui Mahomed în podișul Anatoliei. Pentru bizantini, nu se putea mai bine.

În cele din urmă echilibrul s-a rupt, dar numai în momentul când Mahomed a recurs la mijloace alternative într-o încercare de a-l învinge pe fratele său mai mare, Soliman. La un moment dat, în 1409, Mahomed l-a eliberat pe fratele mai mic, Musa, pe care îl ținuse închis, lăsându-l să plece în Europa și să-l provoace pe Soliman chiar pe teritoriul lui. Musa a traversat Marea Neagră ajungând în micul principat creștin Valahia, la nordul Dunării, în speranța că domnitorul [Mircea cel Bătrân] îi va da ajutor. În această situație, ținând seama că Soliman părea în continuare candidatul cu șansele cele mai mari de a câștiga războiul civil, este de bănuit că Manuel al II-lea i-a acordat inițial oarecare sprijin lui Musa. Poate că a sperat că disputa dintre Soliman și Musa se va solda cu același fel de situație ca în Asia Mică.

Prezența lui Musa în Balcani l-a forțat pe Soliman să renunțe la încercarea lui de a supune Asia Mică și pe Mahomed, întorcându-se cu grabă în Europa. În acest moment, politica bizantină a început să devină ezitantă și, în ciuda sprijinului dat mai devreme lui Musa, Manuel a trecut la susținerea lui Soliman. Acesta a venit în vizită la împăratul din Constantinopol să-i ceară sprijinul, oferind poate în schimb mai multe concesiuni teritoriale decât fratele său. Este posibil să fi promis chiar și mult râvnitul oraș Gallipoli, care domina Dardanelele. Indiferent care a fost înțelegerea,

navele bizantine au ajutat traversarea trupelor lui Soliman peste strâmtoare, în Europa, unde aveau să se alăture conducătorului. În primă instanță, s-ar fi zis că Manuel îl susținea pe învingător. În iunie 1410, Soliman a alungat armata lui Musa de sub zidurile Constantinopolului și, după o lună, le-a administrat o înfrângere gravă la Adrianopol. În ciuda acestor nereușite, Musa nu a cedat și a contraatacat cu forțe proaspete în februarie, anul următor. Soliman ar fi putut încă să triumfe, însă era un personaj destul de indolent și mare amator de banchete și de beții crunte. Nu a luat măsuri la momentul potrivit ca să împiedice înaintarea lui Musa și mulți dintre soldații lui au dezertat, el însuși fiind asasinat în circumstanțe destul de misterioase, probabil chiar de un membru al suitei sale. Astfel Musa a rămas stăpân la Adrianopol și în partea europeană a Imperiului Otoman.[1]

Și atunci au ieșit la suprafață cât se poate de limpede primejdiile amestecului în treburile otomanilor. Bizantinii s-au trezit față în față cu un conducător otoman ostil și răzbunător, Musa, care, pentru prima oară după tatăl său, Baiazid, în 1402, reușise să controleze teritoriul din jurul zidurilor Constantinopolului. Musa nu era deloc dispus să îi ierte pe bizantini pentru ajutorul dat rivalului, iar în vara anului 1411, și-a trimis armatele să atace simultan Constantinopolul, Selimbria și Tesalonicul. Arhiepiscopul din Tesalonic, Simeon, spumega împotriva a ceea ce el considera trădarea lui Musa față de bizantini:

> Și-a încălcat fiecare făgăduială făcută cu jurămintele lui păgâne, procedând astfel în maniera vrednică de credința

---

[1] Kastritsis, *Sons of Bayezid*, pp. 111–134, 137–141, 144–158; Barker, *Manuel II*, pp. 282–285.

lui falsă și imundă; s-a întors împotriva cucernicului împărat care îi sărise în ajutor, precum și împotriva Constantinopolului, cea mai creştină dintre cetăți.[1]

Putem presupune că bunul arhiepiscop nu era la curent cu detaliile politicii oportuniste urmate de Manuel al II-lea.

Atacurile lui Musa erau mai degrabă raiduri de represalii, și nu încercări serioase de ocupare a orașelor bizantine. Principala tactică a trupelor sale era să prade zona rurală din jur și să înconjoare zidurile. La Constantinopol, Manuel s-a văzut silit să răspundă acestei provocări, după puterile sale. Când Musa a adunat un grup de nave și a încercat să ridice și o blocadă navală, împotriva lor a fost trimisă o flotilă sub comanda fratelui nelegitim al împăratului, numit tot Manuel. Acțiunea a avut efectul de a-i alunga pe atacatori în largul mării, în schimb blocada terestră a continuat. Pe măsură ce vara trecea și nu apărea niciun semn de scădere a presiunii, apărătorii au început să facă incursiuni prin porțile Zidurilor continentale împotriva liniilor de asediu turcești. Într-una dintre aceste ocazii, un bizantin, Ioan Notaras, s-a îndepărtat de camarazii săi și a fost prins. Turcii l-au târât apoi într-un loc de unde apărătorii de pe ziduri puteau urmări scena și i-au retezat capul, abandonându-i trupul între cele două fronturi. La adăpostul întunericului, soldați bizantini au reușit să recupereze cadavrul, dar fără cap, căci turcii îl luaseră drept trofeu pentru Musa. Tatăl victimei, bogatul om de afaceri și diplomat Nikolaos Notaras, a trebuit să plătească o răscumpărare însemnată în schimbul capului, ca să-l poată înmormânta întreg pe fiul său. Atrocitatea pare să-i fi șocat

---

[1] Simeon al Tesalonicului, în John R. Melville-Jones, *Venice and Thessalonica 1423–1430: The Greek Accounts* (Padua, 2006), p. 106.

pe bizantini. Starețul de la Mănăstirea Sfântul Ioan din Petra a scris versuri în care deplângea soarta tânărului, încercând să mângâie durerea tatălui. În această situație, Loukas, fiul cel mic al lui Nikolaos, urma să-i moștenească poziția și averea.[1]

Cum nu avea nicio speranță să-l înfrângă pe Musa prin forța armelor și nici semne că eforturile lui Chrysoloras din Apus ar fi putut să aducă ajutor militar, Manuel al II-lea nu mai putea decât să recurgă la vechile stratageme. Atunci a apărut un alt membru al dinastiei otomane conducătoare dornic să-l înfrunte pe Musa. Era vorba de Orhan, fiul răposatului Soliman, care își căutase adăpost la Constantinopol. În toamna anului 1411, el a fost trimis la Tesalonic după ajutor, în speranța că îl va forța pe Musa să ridice asediul. Orhan a reușit să atragă un număr de voluntari turci sub steagul său și ar fi putut să devină un conducător important dacă nu ar fi fost trădat și dat pe mâna lui Musa, care a pus imediat să fie sugrumat. Astfel, realist vorbind, lui Manuel îi mai rămânea o singură cale de acțiune, dar el și sfetnicii săi trebuie să se fi gândit îndelung și intens înainte de a recurge la ea. Știau că îl pot invita pe fratele mai mare al lui Musa, Mahomed, să traverseze din centrul lui de putere din Asia Mică, dar era o mișcare primejdioasă. Mahomed putea într-adevăr să-i scape pe bizantini de Musa, dar astfel ar fi rămas în posesia întregului imperiu condus odată de Baiazid, de la est la vest. În aceste condiții, dacă Mahomed ar fi pierdut, Imperiul Otoman reunit ar fi fost condus de un Musa și mai primejdios.

---

[1] Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 176–177; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 109; Augusta Acconcia Longo, „Versi di Ioasaf ieromonaco e grande protosincello in morte di Giovani Notaras", *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici*, 14–16 (1977–1979), pp. 249–279.

Atunci au luat hotărârea să-și asume riscul și i-au trimis un mesaj lui Mahomed la Bursa, cu rugămintea de a-și aduce trupele la Bosfor, unde urma să fie organizată traversarea în Europa, probabil pe nave venețiene sau genoveze. Mahomed a fost cât se poate de bucuros să folosească acest prilej de a-și extinde puterea în Balcani și de a scăpa de fostul lui protejat. A trecut peste strâmtoare și a fost întâmpinat călduros la Constantinopol de Manuel al II-lea, dar atacul său asupra armatei asediatoare a lui Musa din primăvara anului 1412 nu a avut succes. Mahomed însuși a fost rănit în luptă și soldații lui, turci și bizantini, au fost respinși înapoi în Constantinopol. Descurajat, desigur, Mahomed s-a întors la Bursa și Musa și-a continuat asediul.[1]

Însă, anul următor, Mahomed a revenit. Se spune că Manuel al II-lea i-a ridicat moralul lui Mahomed „prin cuvinte chibzuite" și, poate mai important, i-a înlocuit echipamentul militar pierdut. De data asta, înfruntarea s-a desfășurat pe teritoriul Bulgariei de azi, la sud de Sofia, Mahomed fiind ajutat și de aliați sârbi. Probabil depășită numeric, armata lui Musa a fost copleșită, iar el personal a fugit călare de pe câmpul de luptă. A nimerit însă într-o mlaștină în care calul s-a împotmolit, și a fost ajuns din urmă de un dușman pe care a reușit să-l doboare cu iataganul, dar un al doilea urmăritor i-a retezat brațul. Pierzându-și cunoștința din cauza hemoragiei, Musa s-a prăbușit în mlaștină și nu s-a mai ridicat. Trupul i-a fost adus lui Mahomed, care a pus la cale un spectacol de doliu public, înainte de a-l trimite la Bursa pentru a fi înmormântat într-un fel potrivit pentru un fiu al lui Baiazid.[2]

---

[1] Kastritsis, *Sons of Bayezid*, pp. 179–180, 185–186.

[2] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 109–110; Kastritsis, *Sons of Bayezid*, pp. 188–194.

Constantinopolul fusese salvat, dar avea de plătit pentru asta. Odată ce Musa murise, fratele său a devenit, fără ca nimeni să-l poată contesta, sultanul Mahomed I (1413–1421), conducător al părții europene și al celei asiatice a Imperiului Otoman, iar Bizanțul s-a trezit iarăși vecin cu un sultan care dispunea de aceleași mijloace ca Baiazid. Victoria lui Mahomed I a mai avut o repercusiune. A contribuit la reaprinderea dezbaterii bizantine interne despre modul de a reacționa față de amenințarea otomană. Când Mahomed s-a întâlnit cu trimișii lui Manuel la Adrianopol, după victoria sa, i-a întâmpinat călduros și le-a retrocedat pământurile de-a lungul coastelor Mării Negre și ale Mării Marmara care fuseseră bizantine în virtutea tratatului din 1403, pe care însă Musa și le însușise. Se povestește că Mahomed le-ar fi spus trimișilor:

> Mergeți să-i spuneți părintelui meu, împăratul romeilor, că prin ajutorul lui Dumnezeu și contribuția lui m-am înconjurat de puterea paternă. De acum înainte îi voi fi ascultător pe cât îi este un fiu tatălui său. Nu sunt nerecunoscător și nici nu mă voi dovedi vreodată ingrat. Să poruncească doar care îi este voia și îl voi servi cu cea mai mare bucurie.[1]

Dar puțini bizantini ar fi putut fi atât de naivi încât să se încreadă în asemenea declarații solemne, fiind limpede că acel spirit conciliant care îl copleșise pe Mahomed nu pornea doar din gratitudine, dacă ea chiar exista. Izbânda asupra lui Musa nu însemna câtuși de puțin sfârșitul necazurilor sultanului. După victoria lui Timur-Lenk din 1402, multe mici principate turcești cotropite de Baiazid

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 111; Barker, *Manuel II*, pp. 288–289.

profitaseră de dezordinea otomană și de încurajarea lui Timur-Lenk ca să-și reafirme independența. Conducătorii lor au fost la fel de alarmați pe cât creștinii din Balcani de redeșteptarea otomană și au luat măsuri preventive. În vreme ce Mahomed se lupta cu Musa în Balcani, emirul karamanizilor din sudul Asiei Mici a profitat de absența lui ca să pornească spre nord, atacând Bursa. Orașul a fost prădat pentru a doua oară în zece ani. Trupele karamanizilor s-au bucurat în mod special să profaneze mormântul lui Baiazid recent construit de Mahomed, exhumând și incendiind osemintele marelui sultan.

Astfel, Mahomed și-a petrecut o bună parte din domnie luptând în Asia Mică pentru a reface hegemonia otomană, fără a mai avea suficient timp să-i terorizeze pe creștinii din Balcani. În 1415 s-a răzbunat pe karamanizi, pornind spre sud în teritoriul lor, incendiind în calea sa orașe și sate și ocupându-le capitala, Konya. Emirul a fost silit să se refugieze spre est, în munții din Siria, apoi a acceptat un tratat prin care redevenea vasal al otomanilor. Mahomed a mai purtat un război victorios, pe țărmul sudic al Mării Negre, împotriva emirului din Sinope, Isfendiyar (1402–1439), care îl ajutase pe Musa în campanie. Dar și alte evenimente au mai abătut atenția lui Mahomed de la Constantinopol. Domnia lui a fost serios pusă la încercare în 1416 de o răscoală din Bulgaria condusă de șeicul Bedreddin, iar în același an flota lui Mahomed a fost distrusă nu departe de Gallipoli, într-o bătălie navală aproape accidentală cu venețienii. Dar peste toate astea, sultanul nu se bucura de o sănătate înfloritoare, suferind periodic de crize de epilepsie.[1]

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 115, 118–119, 122–123; Marios Philippides, *Byzantium, Europe and the Early Ottoman Sultans (1373–1513): An Anonymous Greek Chronicle of the Seventeenth Century (Codex Barbarinus Graecus 111)* (New Rochelle, NY, 1990), p. 42.

Întrebarea care îi frământa pe locuitorii Constantinopolului, prin urmare, era cum să fie cel mai bine exploatat faptul că nu intrau în atenția sultanului. Existau două posibilități. Una era să nu întreprindă nimic, pentru a evita să tulbure urma de bunăvoință pe care s-ar fi putut să o aibă Mahomed, iar cealaltă era folosirea acestui răgaz pentru pregătiri, în caz că sultanul ori urmașii lui hotărau să reia ambițiile lui Baiazid. Manuel al II-lea înclina spre acest punct de vedere, iar în 1413 a continuat să ia legătura cu Apusul latin, să construiască fortificații și să pescuiască în apele tulburi ale politicii dinastice otomane. Tot în timpul domniei lui Mahomed au început lucrările de întărire la istmul Corint, iar Manuel a trimis ambasadori la Veneția cu cererea de a contribui la acoperirea costurilor.[1] De asemenea, a început să adune o seamă de renegați turci utili.

Existau nenumărate beizadele otomane care nu-l iubeau pe Mahomed I. Unul dintre fiii mai mici ai lui Baiazid, Yusuf, a scăpat din războiul civil dezlănțuit de frații săi refugiindu-se la Constantinopol și a fost urmat, câțiva ani mai târziu, de un nepot al lui Soliman, pe nume Orhan. Din păcate însă, curând s-a dovedit că nici Yusuf, nici Orhan nu avea calitățile necesare pentru a deveni un potențial pretendent la tronul lui Mahomed. Orhan era, probabil, copil când a ajuns la Constantinopol, dar, cum nu prea aveau ce face cu el, s-au hotărât să-l păstreze de rezervă, primind un rol minor în cel din urmă asediu al Constantinopolului din 1453. Yusuf, fratele lui Mahomed, s-a dovedit mai degrabă un om al literelor decât al acțiunii, fiind cucerit de literatura grecilor antici, și l-a însoțit la școală pe fiul cel mare al lui Manuel, Ioan, ca să studieze clasicii. Yusuf a rămas atât de impresionat de cele văzute

[1] Barker, *Manuel II*, pp. 315–316.

la Constantinopol, încât l-a rugat pe împărat să-i îngăduie să fie primit în Biserica Ortodoxă. Pe Manuel nu-l trăgea inima să accepte, fără îndoială deoarece un Yusuf creștin ar fi avut prea puține șanse să ajungă vreodată sultan și, prin urmare, și-ar fi încheiat pe loc utilitatea politică. Apoi, în jurul anului 1416, la Constantinopol a izbucnit ciuma și Yusuf s-a îmbolnăvit și el. Pe patul de moarte, a implorat să fie botezat și dorința i-a fost îndeplinită, dându-i-se numele creștin Dimitrie. În ziua următoare a murit, iar Manuel s-a îngrijit să fie înmormântat cu tot ceremonialul cuvenit unui prinț creștin, în Mănăstirea Studion a Sfântului Ioan.[1]

Însă, curând, avea să apară un pion mult mai valoros: un alt fiu al lui Baiazid, Mustafa. Spre deosebire de Yusuf/ Dimitrie, Mustafa era ferm hotărât să revendice tronul otoman al fratelui său Mahomed. În 1415 a sosit în Europa însoțit de Juneid din Smirna, unul dintre emirii turci mărunți care luptase să se elibereze de sub stăpânirea otomană. Încercarea lor de a obține susținere a rămas însă zadarnică, iar când Mahomed s-a năpustit asupra lor cu armata în Macedonia, Mustafa și Juneid s-au refugiat la Tesalonic. Mahomed a început atunci asediul asupra zidurilor Tesalonicului și a pretins ca fugarii să-i fie predați. Orașul era condus propriu-zis în acea vreme de Dimitrie Laskaris Leontaris, în calitate de regent al celui de-al treilea fiu al lui Manuel, despotul Andronic, încă minor. Leontaris l-a întrebat pe sultan dacă se putea consulta cu împăratul din Constantinopol. După negocieri, s-a ajuns la concluzia că bizantinii nu îi vor preda lui Mahomed pe Mustafa și pe Juneid, dar îi vor întemnița la loc sigur. Iar

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 22; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 112, 191–193.

sultanul avea să pună la dispoziție anual o sumă considerabilă pentru întreținerea lor. Mustafa a fost trimis apoi în insula Lemnos, în vreme ce lui Juneid i s-a găsit azil într-o mănăstire din Constantinopol.[1]

Confruntarea directă fusese evitată și bizantinii obținuseră un atu pe care să-l joace în viitor, însă episodul a afectat masiv relațiile dintre bizantini și Mahomed I. Sultanul nu putea fi mulțumit de felul în care fusese împiedicat să-și culeagă prada, iar bizantinii știau asta. Într-o scrisoare din 1416, Manuel al II-lea îl descria pe Mahomed ca „monstru ostil", furios din cauza construirii zidului Hexamilion, început cu un an mai devreme, inițiativă pe care ar fi blocat-o dacă ar fi avut ocazia. Arhiepiscopul din Tesalonic îl numea pe Mahomed „lup sălbatic" care își ascunde mânia, deși este turbat. Amândoi știau că era doar o chestiune de timp până ce el va lovi fie Constantinopolul, fie Tesalonicul, și trebuie să fi existat și bizantini încredințați că Mahomed fusese stârnit zadarnic.[2]

La începutul anului 1421, s-ar fi zis că sosise momentul. Mahomed și-a anunțat intenția de a trece pe lângă Constantinopol în drumul de la capitala Adrianopol peste Bosfor, în Asia Mică. Mulți dintre sfetnicii împăratului s-au temut că era un pretext pentru a ataca prin surprindere Constantinopolul și l-au îndemnat pe Manuel să prevină acțiunea cerând ca Mahomed să fie răpit. Manuel a

---

[1] Barker, *Manuel II*, pp. 340–344; Michel Balivet, „L'expédition de Mehmed Ier contre Thessalonique: convergances et contradictions des sources byzantines et turques", în Michel Balivet, *Byzantins et Ottomans: relations, interactions, succession* (Istanbul, 1999), pp. 89–95.

[2] Manuel II, *Letters*, p. 216; Simeon al Tesalonicului, în Melville-Jones, *Venice and Thessalonica: Greek Accounts*, p. 108; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 125; Michel Balivet, „Un épisode méconnu de la campagne de Mehmed I en Macedoine: l'apparition de Serrès(1416/819H.)", *Turcica*, 18 (1986), pp. 137–146.

exclus această cale, dar nu și-a trimis niciunul dintre fii în întâmpinarea lui Mahomed, așa cum ar fi procedat firesc. A trimis în schimb un grup de nobili conduși de loialul Leontaris, care i-a oferit lui Mahomed daruri și l-a însoțit până în micul port Diplokionion de pe Bosfor. Însă Mahomed nu a dat niciun semn că ar avea planuri secrete, ci a discutat cât se poate de prietenos tot drumul cu Leontaris. În port, Manuel și fiii săi îl așteptau pe un vas pregătit să-l transporte la Skoutari. După traversare, sultanul și-a continuat drumul călare spre Nicomedia, alături de o escortă. Manuel și sfetnicii lui au respirat ușurați.[1]

Câteva luni mai târziu, Mahomed s-a întors, traversând de astă dată mai departe, la vest, prin Dardanele, și îndreptându-se de acolo spre nord, către Adrianopol. Încă temător, Manuel l-a trimis la sultan pe Leontaris, ca reprezentant al său, să-i amintească de „prietenia" dintre ei. Leontaris a fost primit suficient de călduros, însă sultanul s-a plâns că nu se simțea în apele lui și i-a promis că vor discuta peste câteva zile, când își va reveni. Au trecut zile și săptămâni, iar Leontaris aștepta răbdător, întrebându-se de ce nu era convocat. Mult mai târziu a aflat că Mahomed suferise un atac de epilepsie și murise la 21 mai, la doar trei zile după întrevedere. Știrea rămăsese secretă pentru a-i îngădui lui Murad, fiul lui Mahomed, să ajungă la Bursa și să preia tronul. Trupul fostului sultan rămăsese proptit în pat vreme de vreo patruzeci de zile, adevărul fiind știut doar de cei doi viziri și cei doi medici ai săi. Ei intrau în apartamentul privat în fiecare zi, pasămite ca să se consulte cu sultanul despre starea sănătății lui. Doar când a sosit știrea că Murad ajunsese în siguranță la Bursa

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 24–25; Barker, *Manuel II*, pp. 351–353.

a fost anunțată moartea lui Mahomed la Adrianopol.[1] Schimbarea conducătorului a dus la prăbușirea întregului sistem diplomatic al lui Manuel al II-lea din ultimii douăzeci de ani.

*

Noul sultan nu era neapărat un personaj deosebit de agresiv. Dimpotrivă, lui Murad al II-lea (1421–1451) nu-i plăcea războiul. Lăsat de capul lui, probabil ar fi preferat să se concentreze asupra artei și literaturii. Îi patrona pe învățați și ținea întâlniri săptămânale ca să discute chestiuni științifice și literare, iar apoi îi premia pe cei care se prezentau cel mai bine. Plătea traducerea lucrărilor din literatura persană în turcă și, la rândul lui, scria poeme. Era și un mare constructor și sub patronajul lui au fost realizate multe dintre cele mai remarcabile monumente ale artei otomane timpurii. Dintre ele se disting frumoasa Moschee Verde și Mormântul Verde de la Bursa, începute de Mahomed I și încheiate de Murad al II-lea. Atât mormântul, cât și moscheea își datorează numele faianței turcoaz care le împodobește interioarele, urmând ca acolo să fie și locul de odihnă veșnică pentru Mahomed I. Între 1425 și 1426, Murad a ridicat o moschee proprie la Bursa și alte două la Adrianopol – Muradiye, între 1426 și 1427, și așa-zisa „Moschee cu trei balcoane", terminată în 1445, care a costat 7 000 de pungi cu aur. Moscheile nu rămâneau izolate, ci erau înconjurate de un complex de clădiri, *waqf*, cuprinzând de obicei un spital, o cantină pentru săraci și o *madrasa*, școala coranică. Muradiye din Bursa

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 25–26; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 127–130; Barker, *Manuel II*, p. 354.

adăpostea și un mormânt pregătit chiar pentru Murad. Celălalt mare monument al sultanului era Uzunköprü, „podul lung", ale cărui 174 de arce au fost ridicate peste un afluent al fluviului Marița din Tracia între 1426 și 1445. În afara construcțiilor, o altă distracție preferată a lui Murad era băutura. Se spune că putea să facă față la zece sau douăsprezece cupe mari de vin într-o singură repriză și că era bine să nu i se aducă aminte că islamul interzicea alcoolul. Un predicator care a îndrăznit să o facă a ajuns la închisoare.[1]

Dincolo de clădirile opulente și aplecarea spre băutură, pe Murad îl însoțea o anumită aură ascetică. Îi lipsea cu totul ținuta impunătoare a lui Manuel al II-lea, fiind scund și destul de dolofan, cu un nas mare și dovedind o profundă neîncredere față de fastul și ceremonialul lumesc, dar era gata să se conformeze convențiilor când trebuia să facă impresie bună în fața ambasadorilor străini. Un italian care a vizitat curtea de la Adrianopol în mai 1444 a fost primit „într-o sală enormă, plină de fast și strălucire, iar de jur împrejurul încăperii era o mare de curteni cu un magnific aspect exotic"[2]. Dar, în viața de zi cu zi, sultanul se înveșmânta și se comporta după obiceiul supușilor lui, așa cum observa călugărul franciscan Georg von Mühlenbach, cât timp a fost prizonier la Adrianopol, între 1438 și 1458:

---

[1] Bertrandon de la Brocquière, *The Travels*, p. 347; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 189; Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and his Time*, trad. Ralph Mannheim, (ed.) William C. Hickman (Princeton, NJ, 1978), pp. 61–62; E.J.W. Gibb, Edward G. Browne, *A History of Ottoman Poetry*, 6 vol. (Londra, 1900–1909), vol. I, pp. 417–420; Gönül Öney et al., *Early Ottoman Art: The Legacy of the Emirates* (Istanbul, 2002), pp. 135–137, 145–149, 202–204,211–214, 217–218.

[2] Bertrandon de la Brocquière, *The Travels*, p. 346; Cyriac of Ancona, *Later Travels*, p. 35.

> L-am văzut pe stăpânitor însoțit doar de doi tineri, în drum spre moschee, departe de palatul său. L-am văzut mergând la baie în același fel... L-am văzut pe sultan la rugăciune în moschee. Nu stătea nici pe un scaun, nici pe un tron, ci, la fel ca toți ceilalți, pe un covor întins pe podea. Și nu avea în jur niciun însemn împărătesc. Nici straiele sale și nici calul nu ieșeau din comun. L-am urmărit la înmormântarea mamei sale și, dacă nu mi-ar fi fost arătat, nu l-aș fi recunoscut.[1]

Cu siguranță nu lăsa impresia unui om încărcat de ambiții sau de aspirații de cuceritor. Cu toate astea, Murad urma să hărțuiască Bizanțul și să îl pună din nou în situația în care se aflase sub bunicul său, Baiazid. Și, în parte, a fost numai vina bizantinilor că s-a întâmplat așa.

Dându-și seama că anii treceau, Manuel al II-lea îi îngăduia de o vreme fiului său mai mare, Ioan, să joace un rol în guvernare. În 1414, l-a lăsat pe Ioan, în vârstă de 21 de ani, regent la Constantinopol, în vreme ce el a plecat în Morea ca să supravegheze ridicarea zidului Hexamilion. În 1421, pe când Ioan era căsătorit cu cea de-a doua soție a sa, Sofia de Montferrat, tânărul a fost încoronat coîmpărat al tatălui său și partener la conducerea imperiului. Această înțelegere avea, desigur, rolul să arate limpede cine urma să fie succesorul lui Manuel, împiedicând ca între fiii împăratului să se pornească după moartea lui o luptă pentru putere. Altfel însă, a avut dezavantajul de a crea două tabere în privința politicii față de otomani.[2]

---

[1] Babinger, *Mehmed the Conqueror*, p. 418; Barker, *Manuel II*, pp. 298, 314, 349–350.

[2] Barker, *Manuel II*, pp. 298, 314, 349–350.

Această ruptură s-a făcut simțită de îndată ce vestea morții lui Mahomed a fost adusă la Constantinopol de Dimitrie Laskaris Leontaris. Manuel și Ioan s-au întâlnit cu sfătuitorii lor și au discutat opțiunile. Păreau să existe doar două. Bizantinii puteau continua politica urmată sub Mahomed I de păstrare a „prieteniei", oricât de fragilă ar fi fost ea. Sau puteau juca asul din mânecă, dându-i drumul lui Mustafa și lăsându-l să preia provinciile europene, în vreme ce nepotul său Murad se afla în continuare la Bursa, împingându-i astfel pe otomani într-un alt război civil. Manuel prefera prima linie de acțiune, judecând probabil că una era să îți întărești în taină sistemele de apărare, și cu totul altceva să îl sfidezi deschis pe sultanul în funcție. Însă Ioan și susținătorii săi preferau cea de-a doua variantă. În definitiv, drept răsplată pentru sprijin, bizantinii îi puteau pretinde lui Mustafa să le lase Gallipoli. După unele dezbateri, obosit, Manuel a cedat, spunând, din câte se pare: „Faci așa cum poftești, fiul meu, eu sunt un om bătrân, bolnav și la un pas de moarte. Ți-am dat pe mână imperiul și treburile lui. Acționează după cum îți este voia."[1]

Astfel, în septembrie 1421, unchiul lui Murad al II-lea, Mustafa, a fost adus de Leontaris din exilul său de pe Lemnos și eliberat în Tracia, împreună cu Juneid din Smirna, după ce juraseră să-i fie fideli împăratului și să-i cedeze cetatea Gallipoli. La început, Mustafa a avut un oarecare succes. A ocupat Adrianopolul și l-a înfrânt pe unul dintre vizirii lui Murad, venit să rezolve problema. Murad a trimis apoi soli la Constantinopol, solicitând ajutor împotriva rivalului său, o propunere pe care se pare că bizantinii ar fi ignorat-o. Însă nu peste mult timp, întregul

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 26.

plan a luat-o razna cu totul. Odată ce a pus mâna pe Gallipoli, Mustafa a refuzat să-l cedeze, știind foarte bine că bizantinii erau lipsiți de orice mijloace să-l oblige. Apoi, în ianuarie 1422, Mustafa a decis să traverseze Dardanelele și să-l atace pe Murad lângă Bursa, unde a suferit o înfrângere umilitoare și a fugit înapoi în Tracia. Când Murad a sosit cu armata în Europa, majoritatea susținătorilor, Juneid inclusiv, l-au părăsit pe Mustafa. Mustafa a încercat să se refugieze, dar a fost prins lângă Dunăre și, Murad refuzând să-l recunoască drept fiu al lui Baiazid, a fost spânzurat ca un criminal de rând.[1]

Bizantinii aveau acum de înfruntat toată mânia lui Murad al II-lea, care nu a întârziat să se răzbune pentru ajutorul acordat lui Mustafa. În iunie 1422, armata lui a apărut în fața zidurilor Constantinopolului. Bizantinii trebuie să se fi așteptat și, fără îndoială, se pregătiseră pentru o blocadă asemănătoare celei impuse de Baiazid în 1394 sau celei repetate de fiul său Musa, în 1411. Însă, de data asta, otomanii nu numai că au instaurat blocada, ci au lansat și o acțiune hotărâtă de a lua orașul cu asalt. Comandantul armatei, Mihaloglu, a pus să se construiască un val de pământ și un șanț pe toată lungimea Zidurilor continentale, de la Poarta de Aur, în sud, până la Palatul Blachernae, în nord, ca să servească trupelor turcești drept poziții avansate. În spate erau amplasate mașinile de asediu cu care urmau să fie bombardate Zidurile continentale, fiind concentrate pe sectorul dintre Poarta Sf. Romanos și Poarta Adrianopol, la capătul de nord. Turcii au ridicat turnuri de lemn mai înalte decât Zidurile continentale, de unde arcașii puteau să tragă spre apărători, de asemenea

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 133–160; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 26–27; Barker, *Manuel II*, pp. 355–359.

dispuneau de „broaște-țestoase", adăposturi pe roți protejate de piei groase. Acestea urmau să fie manevrate în apropierea Zidurilor continentale, asigurând protecție celor care săpau tuneluri pe sub fortificații.

Pe lângă aceste dispozitive, care i-ar fi fost cunoscute și unui general roman ca Iuliu Cezar, trupele lui Murad dispuneau și de o formă nouă de echipament. Un martor bizantin al asediului, Ioan Kananos, nota că aveau cu ei ceea ce el numea *falkounia*, „șoimi", un fel de tun mic. Tunurile nu reprezentau deloc o noutate în 1422. Praful de pușcă era cunoscut în lumea islamică încă din 1291, când s-au folosit proiectile explozive în asediul ultimei fortărețe a cruciaților, Acra, iar la începutul secolului al XIV-lea armatele arabe foloseau tunuri mici în Spania. Până la mijlocul secolului, asemenea arme se utilizau și în Europa apuseană, așa ca în asediul englezilor la Calais, din 1346. Și le adoptaseră și bizantinii. Prima utilizare consemnată se petrecuse în 1390, când Ioan al VII-lea îl bombardase pe bunicul lui, Ioan al V-lea, în fortăreața Poarta de Aur; apărătorii din 1422 dispuneau de tunuri cu care trăgeau la întâmplare în turcii adăpostiți după valul de pământ.

Din câte se pare, tunurile folosite de armata lui Murad nu erau o armă-minune. Puteau speria, mutila sau ucide soldați inamici, dar nu aveau un efect devastator asupra zidăriei. Ioan Kananos descria cum își concentrau turcii focul celui mai mare tun de care dispuneau asupra unui turn anume, care părea să fie în stare mai proastă, dintre Porțile Adrianopol și Sf. Romanos. Deși l-au lovit de peste șaptezeci de ori, turnul a rămas neclintit. După toate probabilitățile, tunul nu era îndeajuns de mare ca să lanseze o ghiulea capabilă să sfărâme blocurile uriașe de piatră. În acel moment otomanii nu dispuneau de tehnologia necesară pentru a fabrica o țeavă suficient de groasă prin care

să încapă o ghiulea masivă, dar care să nu se spargă imediat din cauza exploziei.[1]

În ciuda ineficienței artileriei, asediul din 1422 a fost extrem de periculos. Luptele intense din vara acelui an au culminat pe 24 august, când turcii au lansat un asalt masiv asupra Zidurilor continentale. A fost un atac cu adevărat în forță, iar, din câte se pare, simpla presiune colosală a armatei lor i-a împins pe turci peste șanț până la zidul exterior, pe care apoi au căutat să-l escaladeze folosind scări și frânghii cu cârlige. Bătrânul împărat Manuel nu a mai putut ajunge la ziduri în acele momente de criză, însă Ioan a rămas pe poziții, apărând călare în zona Porții Sf. Romanos, în miezul atacului. La început, apărătorii s-au clătinat în fața acelui atac furibund, dar apoi au strâns rândurile, inspirați de vestea că Sfânta Fecioară se arătase pe ziduri. Rezistența lor aprigă i-a respins pe turci nu numai de pe zidul exterior, ci și înapoi, dincolo de șanțul de apă. Multe dintre mașinile de asediu au rămas abandonate, fiind arse de apărătorii victorioși.[2]

Fiind limpede că totul era zadarnic, Murad a ridicat asediul la 6 septembrie și armata lui s-a retras.[3] Ceea ce nu însemna însă că renunțase la planurile de răzbunare. În vreme ce armata turcă a lui Mihaloglu se năpustea asupra Constantinopolului în iunie, o alta ataca Tesalonicul. Aici însă oastea otomană nu s-a retras, ci s-a așezat, organizând

---

[1] John Kananos, *De Constantinopoli Anno 1422 Oppugnata Narratio,* (ed.) Immanuel Bekker (Bonn, 1838), pp. 460–462; Chalkokondyles, *Historiarum,* pp. 231–232; Majeska, *Russian Travelers,* pp. 102–103; Bartusis, *Late Byzantine Army,* p. 337; Kelly DeVries, „Gunpowder weapons at the siege of Constantinople, 1453", în *War and Society in the Eastern Mediterranean, 7th–16th Centuries,* (ed.) Yaacov Lev (Leiden, 1996), pp. 343–362.

[2] Kananos, *De Constantinopoli,* pp. 469–479.

[3] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire,* p. 27.

o blocadă îndelungată.[1] Nu a fost cruțat nici Peloponesul. În primăvara anului 1423, Murad l-a trimis pe generalul Turahan la sud, spre istmul Corint. Acum era prilejul ca zidul Hexamilion să-și dovedească valoarea, ținându-i în loc pe turci, așa ca fortificațiile de la Tesalonic și Constantinopol. Dar el s-a dovedit un tigru de hârtie. La sosirea lui Turahan, meterezele erau practic pustii, căci mulți dintre apărători fugiseră din calea primejdiei. Putem suspecta că, deși se găsiseră bani pentru ridicarea zidului, nu au mai fost fonduri suficiente și pentru plata garnizoanei. În lipsa oricărei împotriviri, turcii au străbătut pur și simplu Hexamilion, având grijă să demoleze în calea lor anumite secțiuni. Doar în sud au întâmpinat rezistență, sub forma unei armate de albanezi, dar și ea a fost repede măturată. Oastea lui Turahan și-a continuat marșul prin Morea, pârjolind și prădând tot ce îi ieșea în cale, după care s-a retras din nou prin istm. În afară de Constantinopol, armatele lui Murad obținuseră victorie după victorie și bizantinii nu aveau decât să se întrebe unde vor da următoarea lovitură.[2]

*

Pe măsură ce norii de furtună se adunau deasupra Constantinopolului, Tesalonicului și Hexamilionului, nu doar Manuel al II-lea și cercul său scrutau orizontul cu neliniște. Mulți dintre supușii împăratului se gândeau și la viitor și unii dintre ei au înțeles că între granițele acelei umbre de imperiu nu se puteau aștepta la nimic bun.

---

[1] Simeon al Tesalonicului, în Melville-Jones, *Venice and Thessalonica: Greek Accounts*, pp. 113–116; Barker, *Manuel II*, p. 360.

[2] Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 238–239; Barker, *Manuel II*, p. 371; Necipoğlu, *Byzantium*, p. 272.

Poate din cauza perspectivei de a ajunge la cheremul turcilor, dar nici povara grea de supus a împăratului nu era ușor de suportat. În vara anului 1415, în vreme ce lucrările la zidul Hexamilion progresau, supușii lui Manuel din Morea erau tot mai nemulțumiți de impozitele grele care le erau percepute și s-au ridicat la revoltă. Manuel al II-lea i-a acuzat pe rebeli că ar considera „războiul dintre noi preferabil păcii", dar, după cum trebuia să recunoască, mai degrabă în ascuns, „totul poate fi pus în seama unei singure cauze, dorința lor de a nu se afla în spatele acelor ziduri, adică pe istm". Exista și un puternic motiv economic în favoarea emigrării, acela de a spori averea personală și șansele unei vieți mai bune. Un curtean bizantin pretindea că a fost sfătuit să plece în străinătate, ca să nu sfârșească „flămânzind ca un câine" acasă.[1]

Indiferent din care motiv, existau opțiuni pentru bizantinii doritori să plece, iar alegerea reflecta probabil sciziunile din societatea lor. Unii au pornit spre țările ortodoxe din nord, în Rusia în special, iar alții au preferat să se ducă direct la turci. Murad al II-lea îl avea în serviciu pe Vranas, un nume cu rezonanță bizantină, trimis ambasador în virtutea limbilor străine cunoscute. Apoi erau cei care și-au pus speranțele în latini. Cele mai la îndemână și mai apropiate refugii în acest sens erau coloniile venețiene din Grecia – ca insulele Negroponte și Creta – sau orașele de pe țărmul Peloponesului, Modon și Coron. În septembrie 1415, senatul venețian lua act că mulți marinari greci se refugiaseră de pe teritoriul imperial din Morea la ei, ca să scape de impozitele ridicate de acasă. Asemenea

---

[1] Mazaris, *Journey to Hades*, pp. 75–77; Manuel II, *Letters*, pp. 146, 212; Barker, *Manuel II*, pp. 317–318.

treceri de frontieră nu erau neapărat permanente. Mulți dintre cei ajunși pe teritoriul venețian în timpul asediului lui Mahomed I la Tesalonic, din 1416, spre exemplu, s-au întors mai târziu.[1] Dar, între timp, și bizantinii au început să plece, nu doar în coloniile latine din Grecia, ci chiar în Europa apuseană. Numărul lor era relativ mic și ținta preferată rămânea Italia. Câțiva greci izolați au ajuns și în Anglia și în Franța, probabil influențați de mai buna cunoaștere a acestor locuri adusă la Bizanț de ofensiva diplomatică a lui Manuel al II-lea dintre 1394 și 1403.

Nu era greu să părăsești teritoriul bizantin, dar să te întreții pe termen lung prin alte locuri nu părea simplu defel. Emigranții cu cel mai mare succes erau cei înzestrați cu o îndemânare căutată în țara gazdă, iar artiștii erau bineveniți oriunde. Un pictor bizantin numit Teofan a lucrat în Rusia între 1370 și 1405. Meșter cât se poate de prolific, a pictat fresce care împodobesc circa patruzeci de biserici din Novgorod, Moscova și alte orașe. Un pictor constantinopolitan numit George a activat în orașul italian Ferrara între 1404 și 1420, deși niciuna dintre lucrările lui nu poate fi identificată cu certitudine. Se pare că artiștii bizantini erau foarte căutați în Creta. Frații Alexios și Anghelos Apokaukos, probabil din Constantinopol, au fost activi pe insulă între 1399 și 1421. Alți doi frați, Manuel și Ioan Fokas, care au pictat o serie de biserici din estul Cretei între 1435 și 1453, erau originari tot din Constantinopol. La mare căutare era și medicina. Medicii bizantini și-au găsit de lucru în orașul-stat Ragusa, în Franța și în

---

[1] Thiriet, *Régestes*, vol. II, p. 138; Cyriac of Ancona, *Later Travels*, p. 39; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, pp. 32–33.

Anglia, la fel și în Italia – ca medicul Christodoulos din Tesalonic, care practica la Florența în 1445.[1]

Italia oferea posibilități inexistente în alte părți. Intelectualii italieni de la începuturile Renașterii erau dornici să redescopere literatura Greciei antice, dar îi împiedica necunoașterea elinei și raritatea textelor de încredere. Bizantinii educați care îi puteau ajuta erau, prin urmare, bineveniți, prilejul fiind probabil deosebit de atrăgător pentru admiratorii teologiei și culturii latine. Unul dintre ei era Manuel Chrysoloras, neobositul ambasador al lui Manuel al II-lea. Cât se aflase la Veneția cu îndatoriri imperiale în 1394, Chrysoloras își suplimentase veniturile predând lecții de elină unui florentin numit Roberto Rossi. La întoarcerea în orașul natal, Rossi i-a vorbit cu entuziasm despre profesorul său lui Coluccio Salutati (1331–1406), cancelarul Florenței. Salutati a fost atât de impresionat, încât a hotărât să-și asigure serviciile lui Chrysoloras și în 1396 l-a invitat să predea gramatică și literatură greacă la Universitatea din Florența. Chrysoloras s-a conformat, iar efectul a fost colosal. Cursurile sale au fost urmărite de o mulțime de discipoli avizi, printre elevii lui numărându-se unii dintre cei mai distinși intelectuali italieni ai zilei, cum erau Guarino da Verona, care mai târziu avea

---

[1] Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500–1453* (Londra, 1971), pp. 460–463; Mango, *Art of the Byzantine Empire*, pp. 255–258; Maria Constantoudaki-Kitromilides, „Alexios and Anghelos Apokafkos, Constantinopolitan painters in Crete (1399–1421): documents from the State Archives in Venice", în *Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies, Londra 21–26 August 2006*, (ed.) Fiona K. Haarer and Elizabeth Jeffreys, 3 vol. (Aldershot, 2006), vol. III, pp. 45–46; Thalia Gouma-Peterson, „Manuel and John Phokas and artistic personality in late Byzantine painting", *Gesta*, 22 (1983), pp. 159–170; Harris, *Greek Émigrés*, pp. 157, 164–165.

să se afle o vreme la Constantinopol, și Pallas Strozzi (1372–1462).[1]

Fapt remarcabil, Chrysoloras nu a rămas la Florența să se bucure de celebritate. În 1400 i s-a alăturat lui Manuel al II-lea, care sosise recent în Italia de la Constantinopol, petrecându-și tot restul carierei ca diplomat, și nu ca profesor. Dar alții au profitat de ocaziile apărute în Italia ca să părăsească Bizanțul pentru totdeauna. Dimitrie Skaranos, rudă a lui Chrysoloras, care deținuse și el funcții la curtea bizantină, s-a mutat tot în Florența, unde l-a învățat greacă pe cardinalul Ambrogio Traversari (1386–1439). Deși nu a avut nici pe departe succesul lui Chrysoloras, Traversari afirmând fără amabilitate că nu era un bun dascăl, Skaranos nu s-a mai întors la Constantinopol, ci a rămas la Florența până la moarte, în 1426. Mai mult succes a avut Teodor Gaza (*cca* 1400–1475), originar din Tesalonic. S-a mutat în Italia din tinerețe, în 1434, iar după studiile făcute la Mantua a găsit un post de profesor de greacă la Universitatea din Ferrara. La fel ca Skaranos, și-a petrecut tot restul vieții în țara adoptivă, lucrând la Roma și Neapole. Pe lângă profesorat, a realizat pentru diverși patroni traduceri în latină de texte grecești antice, printre care Aristotel. Amândoi s-au convertit la catolicism, căci altfel le-ar fi fost imposibil să trăiască în Apus.[2]

Unor imigranți ca Skaranos și Gaza diferența dintre bogăția și atmosfera vibrantă din Italia și situația apăsătoare și periculoasă de acasă trebuie să li se fi părut izbitoare.

---

[1] Setton, „Byzantine background", pp. 57–58; Wilson, *Byzantium to Italy*, pp. 8–12.

[2] Manuel II, *Letters*, pp. lvii–lx; *PLP* 26035; Wilson, *Byzantium to Italy*, pp. 10–11, 164, n. 12; Deno J. Geanakoplos, *Constantinople and the West: Essays on the Late Byzantine (Palaeologan) and Italian Renaissances and the Byzantine and Roman Churches* (Madison, WI, 1989), pp. 69–81.

Manuel Chrysoloras a reacționat ca un adolescent fericit la vederea luminilor strălucitoare ale Romei, după cum îi scria rudei sale Dimitrie Chrysoloras:

> Vei putea să mă crezi că umblu prin cetatea Romei, întorcându-mi privirile când încolo, când încoace, ca un curtezan necioplit, urcându-mă pe pereții palatelor până la ferestre, doar-doar voi vedea ceva din minunățiile dinăuntru? Când eram tânăr nu făceam niciodată una ca asta, după cum știi, și nici nu am o părere bună despre asemenea purtări. Și, cu toate astea, iată-mă, om în toată firea, care nu știe cum a ajuns în asemenea hal.[1]

Este limpede de ce era Italia atât de atrăgătoare la apogeul Renașterii, cu orașele ei înfloritoare și pline de farmec. Dar mai puțin limpede este, la prima vedere, de ce și-ar fi dorit bizantinii să trăiască în Anglia la sfârșitul Războiului de 100 de Ani și în primele etape ale Războiului celor Două Roze. Și de fapt așa s-a întâmplat. Alți doi frați, Andronic și Alexios Effomatos, probabil plecați de la Constantinopol la sfârșitul anilor 1430, au locuit la Londra dinainte de 1441. Patru ani mai târziu, regele Angliei, Henric al VI-lea (1422–1461), le-a acordat permisiunea să rămână în țară atât cât doreau. Meșteșugul prin care s-au impus frații Effomatos a fost acela de fabricare a firului de aur și a țesăturii de aur de înaltă calitate, produse pentru care Constantinopolul era faimos de multă vreme. S-au bucurat de prosperitate în noul lor cămin, devenind proprietarii unei case din zona Cripplegate a Londrei, având angajați patru servitori. Andronic a rămas în Anglia până

[1] Baxandall, „Guarino, Pisanello and Manuel Chrysoloras", p. 197.

la moarte, în jur de 1471, iar Alexios se mai afla acolo în 1483, la vreo patruzeci de ani după ce veniseră.

Frații Effomatos se lăsaseră probabil atrași de bogăția Londrei. Orașul profita de poziția sa pe Tamisa navigabilă, fiind placa turnantă pentru exportul de lână engleză și importul de mărfuri din străinătate. Prin urmare, până și un italian recunoștea că în oraș găseai din abundență „orice articol de lux și orice este necesar vieții". Prezența regelui și a curții în apropiere, la Westminster, asigura desigur și o piață pentru obiectele de lux produse de frații Effomatos. Cel mai important era probabil că, mulțumită rețelelor comerciale întinse construite de venețieni și de genovezi, legăturile pe care atât de mulți bizantini le aveau cu ei la Constantinopol puteau cu ușurință să fie transferate altundeva. Andronic și Alexios Effomatos se bucurau cu certitudine de asemenea relații. Locuiau în zona londoneză unde se adunau italienii și, la fel cum procedau compatrioții lor de la Constantinopol, importau cu regularitate pânză, vin, ghimbir și pumnale prin portul Londrei, pe vase venețiene și genoveze, apoi le vindeau mai departe, obținând un profit. Propriu-zis, făceau la Londra exact ceea ce omul de afaceri și diplomatul Nikolaos Notaras și alți bizantini bogați făceau la Constantinopol. Este posibil ca această asociere a fraților Effomatos cu negustori italieni, și nu meșteșugul lor de aurari să fi reprezentat cheia reușitei lor londoneze.[1]

Dar nu toți emigranții bizantini în Apus au avut succesul fraților Effomatos. Existau nenumărate pericole potențiale, după cum avea să descopere unul dintre

---

[1] Jonathan Harris, „Two Byzantine craftsmen in fifteenth-century Londra", *Journal of Medieval History*, 21 (1995), pp. 387–403, 395, 398–399; *idem*, *Greek Émigrés*, pp. 34–35, 61, 88.

compatrioții lor mai puțin norocoși. În 1415, un anume Mihail Dishypatos trăia la Chambéry, în Ducatul Savoia. Originar din Constantinopol, Dishypatos era purtătorul unui nume bizantin cu lungă istorie, fiind un om educat, care practica medicina. Inițial, i s-au deschis porți în noul său cămin, devenind medicul personal al ducelui de Savoia, Amadeo al VIII-lea (1391–1434). Dar după doi ani s-a pomenit arestat, sub învinuirea de vrăjitorie. Supus judecății, a fost acuzat de tot soiul de practici neobișnuite și bizare. Din câte se pare, îl ușurase pe un naiv de suma de patru monede de argint în schimbul unui disc de cupru gravat care, potrivit promisiunii, avea să-i permită purtătorului să o ia de soție pe femeia visurilor. Mai grav, Dishypatos ar fi conspirat cu Jean Lageret, târgoveț bogat și consilier ducal, să recurgă la magie neagră pentru a atenta la starea de sănătate a ducelui de Savoia. Aceste acuzații erau aproape sigur o născocire, iar lui Dishypatos mărturia i-a fost smulsă sub tortură. El a greșit când s-a amestecat accidental în intrigile locale și s-a asociat prea strâns cu Lageret, a cărui bogăție și putere atrăseseră invidia ducelui. Supus judecății pe baza unor acuzații și ele inventate, în septembrie 1417, Lageret a fost găsit vinovat de trădare, fiind purtat pe străzi într-o căruță și apoi decapitat. Averea i-a fost luată de ducele de Savoia. Dishypatos nu a fost executat, dar a rămas închis pe viață la Castelul Le Bourget.[1]

Apusul nu s-a dovedit un refugiu pentru Mihail Dishypatos, dar nici pentru compatrioții săi rămași la Constantinopol, în 1423, situația nu era deloc mai confortabilă. Desfășurarea evenimentelor trebuie să fi fost

---

[1] Jonathan Harris, „Byzantine medicine and medical practitioners in the West: the case of Michael Dishypatos", *REB*, 54 (1996), pp. 201–220.

nimicitoare pentru vârstnicul împărat Manuel al II-lea și fără îndoială că nu a fost o coincidență faptul că la mai puțin de o lună de la retragerea turcilor după asediul Constantinopolului, la 1 octombrie 1422, a suferit un accident vascular cerebral masiv, rămânând pe jumătate paralizat.[1] Deși a mai trăit încă aproape trei ani, până la 21 iulie 1425, când împlinise 77 de ani, nu a mai jucat vreun rol în guvernarea Bizanțului. De la sfârșitul lui 1422, destinul Bizanțului a rămas în mâinile lui Ioan, fiul cel mare al lui Manuel. Și lui i-a revenit misiunea de a găsi o cale de a evita prăbușirea Bizanțului.

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 27.

5

JOCUL CU FOCUL

Ioan al VIII-lea Paleolog (1425–1448) este singurul împărat bizantin al cărui portret realist, inspirat din viață, s-a păstrat. Lucrarea a fost executată de artistul italian Pisanello (*cca* 1395–*cca* 1455) și apoi încorporată într-o medalie-portret din bronz, care îl reprezintă pe împărat așa cum se înfățișa el la vârsta de 47 de ani. Figura uscățivă apare din profil, cu barbă ascuțită și cârlionți peste guler, „un bărbat extrem de chipeș", potrivit unui italian care l-a văzut la Florența, și „cu barbă după moda grecească". Chipul lui trădează sensibilitate și tristețe, exact cum era de așteptat de la fiul lui Manuel al II-lea cel învățat, deși expresia melancolică ar putea să nu reflecte detașare filozofică, ci doar efectele unei gute chinuitoare de care Ioan a suferit mai toată viața.[1]

---

[1] Vespasiano da Bisticci, *The Vespasiano Memoirs*, trad. William George și Emily Waters (Londra, 1926), p. 25; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 186; Joseph Gill, *Personalities of the Council of Florence and other Essays* (Oxford, 1964), pp. 115–116.

Venirea lui Ioan la putere a adus cu sine, inevitabil, o nouă generație de sfetnici imperiali care s-au impus la curte. Cel mai remarcabil dintre ei a fost Loukas Notaras (m. 1453), fiul cel mic și moștenitorul lui Nikolaos Notaras, care probabil s-a stins în anii 1420. Loukas a luat de soție o membră a familiei imperiale, poate o fiică a răposatului Ioan al VII-lea, primind funcția de *mesazon* și, mai târziu, de mare duce, echivalentul constantinopolitan cel mai apropiat de funcția unui prim-ministru. Moștenise averea considerabilă a tatălui său, iar când și-a căsătorit cele trei fiice mai mari, între 1445 și 1453, a putut să asigure fiecăreia dote de câte nu mai puțin de 20 000 de ducați aur. Curteanul și cronicarul George Sphrantzes nu-l agrea și l-a zugrăvit ca pe un personaj egoist, care declara deschis că nimic nu este mai important decât propriile sale afaceri. Însă majoritatea celor bogați și puternici atrag întotdeauna acest soi de critici și, oricum, Sphrantzes îi era rival politic, fiind de așteptat să-și denigreze adversarul. Din alte surse se poate înțelege că Notaras le-a fost extrem de devotat lui Ioan al VIII-lea și succesorului lui, iar potrivit unui alt contemporan, era „recunoscut pentru măreția sentimentelor sale și pentru ascuțimea intelectuală și libertatea spirituală, ridicându-se deasupra tuturor piedicilor"[1].

Un alt sfetnic apropiat de curtea lui Ioan era Dimitrie Paleolog Metochites (m. 1453), și el rudă prin alianță, care a primit rangurile de „mare stratopedarh" și „eparh", adică

---

[1] Kritovoulos, *History*, p. 84; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 63; Steven Runciman, „Lucas Notaras, *gambros tou basileôs*", în *Polychronion: Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag*, (ed.) Peter Wirth (Heidelberg, 1966), pp. 447–449; Thierry Ganchou, „Le rachat des Notaras après la chute de Constantinople ou les relations «étrangères» de l'élite byzantine au XVe siècle", în *Migrations et diasporas méditerranéennes (Xe–XVIe siècles)*, (ed.) Michel Balard și Alain Ducellier (Paris, 2002), pp. 149–229.

guvernator al cetății Constantinopolului, care avea să se dovedească un aliat neobosit în vremurile grele ce au urmat. Marcu și Manuel Paleolog Iagaris erau și ei rude prin alianță și sfetnici apropiați. Reprezenta, fără îndoială, un avantaj faptul că familiile Notaras, Metochites și Iagaris erau foarte bogate și îl puteau sluji pe împărat fără să fie nevoie de o remunerație.[1] Pe lângă acești oameni de rang înalt, Ioan a atras la curtea sa o serie de tineri talentați dintr-un mediu mai puțin privilegiat. George Scholarios (*cca* 1403–1472) și Ioan Argyropoulos (*cca* 1415–1487), care își începuseră carierele ca învățători la Constantinopol, s-au evidențiat încă de la începutul noii domnii și au urcat până la rangul de judecători. Ioan al VIII-lea l-a mai remarcat pe un tânăr călugăr dotat, numit Bessarion (Visarion, 1402–1472). Fiind originar din Trapezunt, în estul Asiei Mici, împăratul l-a trimis în 1427 în orașul natal ca să negocieze alianța matrimonială cu cea de-a treia soție a sa, prințesa Maria de Trapezunt, iar mai târziu l-a făcut pe Bessarion stareț al Mănăstirii Sf. Vasile din Constantinopol.[2] Acești bărbați, în special Notaras, Scholarios și Bessarion, aveau să fie mai târziu conducători, îndeplinind roluri de seamă în Bizanț la finalul partidei.

Pe lângă promovarea unei noi generații de bizantini, Ioan, la fel ca părintele său Manuel, ținea să-i cultive pe latini, să-i atragă la curte și să-i folosească drept susținători ai cauzei bizantine în Apus. Giovanni Aurispa (1376–1459) din Sicilia a fost secretarul lui între 1421 și 1424, iar umanistul Ciriaco din Ancona (1391–1452) i-a vizitat curtea și a

[1] V. Laurent, „Le dernier gouverneur byzantin de Constantinople. Démétrius Paléologue Métochite, Grand Stratopédarque", *REB*, 15 (1957), pp. 196–206; *PLP* 7810–7811, 17981.

[2] Turner, „Career of Scholarius", pp. 426–428; Gill, *Personalities*, pp. 45–46, 79–94; Geanakoplos, *Constantinople and the West*, pp. 91–92.

corespondat cu el. Războinicul spaniol Pero Tafur, care a vizitat Constantinopolul în anii 1430, a fost îndemnat de Ioan să se așeze în capitala bizantină „căci orașul este slab populat și avem nevoie de soldați buni". Tafur nu a rămas, în schimb un velș, pe nume Hugh Johnys, a slujit cinci ani în armata bizantină, înainte de a porni în pelerinaj la Ierusalim, în 1441. La plecare, Ioan i-a înmânat o scrisoare de recomandare strălucită, iar la moartea lui Hugh, la vârstă înaintată, serviciul său în armata bizantină a rămas consemnat în Biserica St. Mary din Swansea.[1]

Deși Ioan a moștenit atitudinea demnă a tatălui său și i-a urmat politica de cultivare a latinilor utili, nu i-au fost recunoscute aceleași merite de cârmuire inteligentă în împrejurări imposibile. I s-a reproșat hotărârea neînțeleaptă de a-l elibera pe Mustafa în 1421, la fel și modul cum a tratat-o pe cea de-a doua lui soție, italianca Sofia de Montferrat. Cei doi s-au căsătorit în ianuarie 1421, dar Sofia nu a reușit niciodată să îi stârnească interesul lui Ioan, pe de o parte, pentru că lui nu-i plăcea deloc înfățișarea ei, pe de alta, pentru că „el era dedat cu totul plăcerilor cărnii". Cât a trăit Manuel al II-lea, Ioan a lăsat lucrurile în voia lor, dar fără să întrețină vreo relație cu Sofia, abandonată în apartamentul ei din Blachernae. Odată cu dispariția lui Manuel, este probabil ca și statutul Sofiei să fi avut de suferit. În august 1426, ea nu a mai suportat și a traversat Cornul de Aur în Pera, de unde s-a îmbarcat spre casă. Ioan a intrat imediat în negocieri cu domnitorul de la Trapezunt, Alexie al IV-lea (1417–1429), iar în septembrie 1427 s-a căsătorit cu fiica lui, Maria. Noua împărăteasă era faimoasă pentru frumusețea sa. Un

---

[1] Cyriac of Ancona, *Later Travels*, pp. 3, 53–57, 87–89; Tafur, *Travels*, p. 123; Wilson, *Byzantium to Italy*, pp. 25–29; Robinson, „Sir Hugh Johnys", p. 6.

vizitator la Constantinopol a așteptat o zi întreagă fără să mănânce și să bea doar ca să o vadă, notând după aceea cât de bine îi ședea „cu una dintre acele pălării lungi, cu vârf, atât de răspândite în Grecia"[1].

Trecând peste greșeala cu Mustafa și asprimea arătată Sofiei, Ioan a fost un împărat bun atât cât i-a îngăduit situația dificilă, un soldat competent și administrator scrupulos. A învățat din eroarea făcută cu Mustafa, la fel ca tatăl său după apărarea dezastruoasă a Tesalonicului, între 1383 și 1387. Prin urmare, în primii ani de domnie, a acționat în mare măsură la fel ca Manuel al II-lea, înclinându-se în fața presiunii otomane când era silit, dar trecând la rezistență discretă ori de câte ori avea ocazia, jucându-se cu focul în așa fel încât să nu-l simtă leul otoman adormit.

*

În momentul când Ioan al VIII-lea a preluat puterea, în toamna anului 1422, sultanul otoman nu era deloc adormit. Bizantinii se clătinau după ce se pripiseră să-l susțină pe Mustafa în încercarea de a-l detrona pe Murad al II-lea și după asediul aceluiași Murad asupra Zidurilor continentale ale Constantinopolului. Deși atacul fusese întrerupt în acel an, Bizanțul se afla în continuare în război cu otomanii, iar Tesalonicul era tot sub asediu. Cineva trebuia să intervină pentru a restabili echilibrul, dar eforturile lui Ioan în acest sens nu au avut succes.

Prima lui preocupare au fost banii pentru finanțarea războiului otoman. S-a gândit să perceapă o taxă asupra

---

[1] Philippides, *Emperors, Patriarchs and Sultans*, pp. 28–29; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 113–114; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 30; Bertrandon de la Brocquière, *The Travels*, pp. 338–339; Gill, *Personalities*, pp. 104–124.

vinului și a abordat guvernul Veneției întrebând dacă va permite să fie aplicată și supușilor lui. A urmat un refuz sec. Totuși, Ioan mai spera să poată trage un profit de pe urma amestecului în luptele dinastice otomane. Sultanul Murad al II-lea avea doi frați mai tineri, rivali potențiali la tron. Pe unul îl sugrumase la scurt timp după accesiune, dar celălalt reușise să ajungă la Constantinopol în septembrie 1422, cu o zi înainte ca Manuel al II-lea să sufere accidentul vascular. Pe prinț îl chema tot Mustafa și este posibil să nu fi avut mai mult de șase ani, în schimb beneficia în rândul turcilor de un corp de susținători dornici să-l vadă pe tron. După o scurtă ședere la Constantinopol, au plecat la Bursa ca să pună în aplicare pretențiile lui Mustafa față de fratele său. Dar fără succes. La începutul anului 1423 a fost trădat de câțiva însoțitori și predat oamenilor lui Murad, care l-au sugrumat imediat pe băiat.[1]

Prin urmare, eforturile lui Ioan nu au avut niciun efect de scădere a presiunii armatelor lui Murad, care afectau tot mai grav Tesalonicul. Orașul era complet blocat dinspre uscat și nu mai putea primi provizii decât pe mare, aduse mai ales de vase venețiene. Conducătorul, despotul Andronic, fratele mai mic al lui Ioan al VIII-lea, era invalid, suferind, potrivit unor relatări diferite, fie de epilepsie severă, fie de lepră, fie chiar de elefantiazis.[2] Așadar, nu este de mirare că în cele din urmă cetățenii tot mai disperați au început să-și ia soarta în propriile mâini. La 13 mai, senatul Veneției a aflat știri tulburătoare de la căpitanul unui vas care plecase de acolo cu o lună în urmă:

---

[1] Chrysostomides, „Venetian commercial privileges", pp. 310–311; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 27–28; Barker, *Manuel II*, pp. 367–369.

[2] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 169; Philippides, *Emperors, Patriarchs and Sultans*, p. 31; *idem*, *Byzantium, Europe and the Early Ottoman Sultans*, p. 43.

> Poporul din Tesalonic trimisese vorbă Domnului turcilor [Murad al II-lea] că dorea să capituleze în aceste condiții: i-au spus că sunt dispuși să îi dea două treimi din veniturile lor, iar ei să trăiască de pe urma unei singure treimi, și să rămână în pace; și dacă nu, vor trimite știre la regimul [venețian] din Negroponte, ca să se poată preda Signoriei Veneției.[1]

Amenințarea de a lăsa orașul fie pe mâna otomanilor, fie pe cea a venețienilor nu era fără temei. Andronic ceruse ajutor urgent de la Constantinopol, dar răspunsul s-a lăsat așteptat. Când a apărut un trimis al coîmpăraților Manuel al II-lea și Ioan al VIII-lea, nu a adus vreun ajutor concret și singura propunere a fost ca toți cetățenii să cedeze o parte mai mare din avere pentru finanțarea apărării.[2] Este posibil ca acest incident și vâlva stârnită să-l fi convins pe Andronic să opteze pentru ceea ce a considerat răul mai mic, deschizând negocierile cu autoritățile venețiene de pe insula Negroponte, ca să ofere Tesalonicul în schimbul apărării împotriva turcilor din partea venețienilor.

Propunerea despotului a ajuns la Veneția la 1 iulie 1423 și a fost intens dezbătută de senat o săptămână întreagă. Tesalonicul reprezenta pentru venețieni un important port comercial, iar dacă intra în mâinile otomanilor termenii în care operau ar fi devenit fără îndoială mult mai neconvenabili. Probabil acest considerent a determinat senatul să voteze acceptarea propunerii despotului cu 99 la 45 de voturi, deși procesul-verbal oficial al deciziei sublinia că aceasta a fost adoptată „nu din cauza vreunei ambiții

---

[1] John R. Melville-Jones, *Venice and Thessalonica 1423–1430: The Venetian Documents* (Padua, 2002), p. 27.

[2] Simeon al Tesalonicului, în Melville-Jones, *Venice and Thessalonica: Greek Accounts*, pp. 121–122.

de stăpânire, ci din dorința dintotdeauna ca acele părți să se afle în siguranță"[1].

Dornic să ia toate măsurile ca anexarea venețiană să se desfășoare corect, dogele a trimis ambasadori la Constantinopol care să obțină consimțământul lui Manuel al II-lea și al lui Ioan al VIII-lea pentru preluare. Mai importantă era atitudinea lui Murad al II-lea. La 27 iulie, senatul a aprobat un set de instrucțiuni amănunțite pentru ambasadorii care urmau să fie trimiși la Adrianopol, care au dotați cu bogate cadouri diplomatice constând în stofe venețiene, florentine și veroneze:

> Oferind darurile ceremoniale trimise de *bailo* al nostru de la Constantinopol, trebuie să îi explicați Domnului turcilor că, după cum știe, între distinsul său părinte și guvernul nostru au înflorit prietenia și buna înțelegere... Auzind că Excelența Sa a preluat demnitatea și puterea în locul părintelui său, trăim și simțim cea mai intensă bucurie...

Principala preocupare a guvernării venețiene era să asigure că preluarea de la Tesalonic nu perturba relațiile comerciale cu otomanii și nu îi implica într-un război pe scară largă cu sultanul:

> Trebuie să-i spuneți Excelenței Sale că dorim nespus ca toți cetățenii și negustorii noștri să poată călători în teritoriile și cetățile sale, pentru păstrarea bunelor relații, și să sporim bunăvoința dintre cele două părți...[2]

Schimbul acestor amabilități diplomatice a durat câteva luni și așa se face că preluarea s-a petrecut abia

---

[1] Melville-Jones, *Venice and Thessalonica: Venetian Documents*, p. 31.
[2] *Ibidem*, pp. 50–51.

în septembrie. În luna următoare, când șase vase dintr-o flotilă venețiană, încărcate cu grâne, au sosit la Tesalonic, ele au fost întâmpinate de uralele mulțimii și cu drapele ale Sfântului Marcu fluturând pe zidurile cetății. Ajunseseră absolut la timp, căci în ultimele opt zile cetățenii răbdaseră de foame. Mulți fugiseră din oraș, populația scăzând de la circa 30 000 la aproximativ 20 000. Chiar în timp ce soseau veneții, Andronic își lua rămas-bun, se spune, condus printr-o poartă din Zidurile maritime, în vreme ce noii stăpânitori intrau prin alta. Fostul despot s-a retras la Mănăstirea Pantokrator din Constantinopol, unde a murit după cinci ani. Transferul se împlinise, dar trebuie să fi fost limpede aproape de la început că primejdia nu fusese înlăturată cu totul. În fața Tesalonicului rămăseseră, amenințători, 5 000 de luptători turci, care nu dădeau semne că ar intenționa să se retragă.[1]

*

Abandonarea unei puteri străine a celui de-al doilea oraș al imperiului nu era nici pe departe modul ideal de a salva Tesalonicul din mâinile lui Murad, însă în acele circumstanțe lui Ioan al VIII-lea nu-i rămânea decât să accepte hotărârea lui Andronic. Spera probabil să poată recupera orașul cu alt prilej. Gestul nu avea nici valoarea unei garanții că fie Constantinopolul, fie restul teritoriilor lui Ioan erau scutite de un atac al otomanilor, cu atât mai mult cu cât Hexamilionul fusese străpuns. Practic,

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 170; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 34; Simeon al Tesalonicului, în Melville-Jones, *Venice and Thessalonica: Greek Accounts*, p. 125; Melville-Jones, *Venice and Thessalonica: Venetian Documents*, pp. 59–60; Nicol, *Byzantium and Venice*, pp. 360–363.

nu exista nicio alternativă la încheierea unei păci cu Murad al II-lea, orice fel de condiții ar fi propus.

Pentru a ușura acest proces, Ioan a considerat preferabil să iasă din scenă o vreme, deoarece fusese atât de implicat în decizia de a interveni în accesiunea lui Murad, de unde pornise toată nenorocirea. La 15 noiembrie 1423 a plecat de la Constantinopol pe mare, către Veneția, lăsându-l pe fratele său Constantin să conducă orașul. Din Veneția, împăratul a mers la Verona, Pavia și Milano, de unde s-a îndreptat spre Ungaria. În această călătorie Ioan urmărea, desigur, la fel ca Manuel al II-lea, să prilejuiască discuții legate de ajutorul financiar și militar, și a profitat cu siguranță de sosirea la Veneția ca să ia un împrumut de 1 500 de ducați, deși nădăjduise în jur de 40 000.[1] Nu putea să aibă totuși prea mari speranțe: în vreme ce el se afla în nordul Italiei, curtenii de acasă căutau, la ordinul lui, să ajungă la o înțelegere cu sultanul, iar o delegație alcătuită din Loukas Notaras, George Sphrantzes și un alt nobil, Manuel Melachrinos, pornea spre Adrianopol.

Ioan s-a întors la Constantinopol abia în noiembrie 1424, iar între timp negocierile dezagreabile ajunseseră la o concluzie, tratatul fiind încheiat în februarie 1424. În schimbul păcii, împăratul bizantin devenea vasal care plătea tribut sultanului. Urma ca de atunci înainte să plătească un tribut anual de 100 000 de ducați lui Murad și să mai cedeze un teritoriu de pe țărmul Mării Marmara și al Mării Negre, pe care îl recuperase în 1403. În esență, se revenea la situația de până înainte de 1394, deși se pare că lui Ioan al VIII-lea nu i s-a cerut să îi asigure sultanului și asistență militară.[2]

---

[1] Barker, *Manuel II*, pp. 375–377; Nicol, *Byzantium and Venice*, pp. 364–365.

[2] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 28; Nicol, *Byzantium and Venice*, p. 366; Barker, *Manuel II*, pp. 379–380.

Tratatul din 1424 urma să dirijeze oficial relațiile bizantinilor cu otomanii în următorii douăzeci și opt de ani, dar asta nu înseamnă că bizantinii au acceptat cu supunere statutul de subordonare pe care îl impunea. Dimpotrivă, au testat mereu limitele înțelegerii și și-au adunat resurse în vederea unui eventual viitor atac otoman, la fel cum procedase Manuel al II-lea în primii ani după urcarea pe tron a lui Mahomed I, în 1413. La fel ca tatăl său, Ioan al VIII-lea a profitat de sfârșitul ostilităților ca să-și consolideze apărarea. La câțiva ani după semnarea tratatului, a inițiat o serie de reparații la Zidurile continentale ale Constantinopolului, de care era urgent nevoie, în urma atacului forțelor lui Murad din vara anului 1422. Otomanii își concentraseră tirul artileriei lor exact asupra zonelor slăbite, inclusiv spre turnul dintre Poarta Sf. Romanos și Poarta Adrianopol, „fisurat de la bază până în vârf"[1]. Lucrările presupuneau refacerea turnurilor existente și a zidurile interioare și exterioare dintre ele, o excavare completă a șanțului de apă de dincolo de ele și ridicarea unor turnuri absolut noi, trei la număr.

În trecut, zidurile continentale fuseseră cu siguranță deseori reparate și extinse, dar se pare că Ioan a avut o abordare total diferită. De vreme ce tezaurul imperial ducea lipsă de fonduri, ca de obicei, a repartizat părți din lucrări unora dintre supușii mai bogați, după cum rezultă limpede din inscripțiile de pe turnurile Zidurilor continentale care consemnează lucrările. Pe unele scria: „(turnul) lui Ioan Paleolog, împărat întru Hristos", fiind precizată data restaurării. Pe importanta poartă Pege (a Izvorului), numită așa datorită apropierii de un izvor cu presupuse proprietăți tămăduitoare, inscripția suna diferit:

---

[1] Kananos, *De Constantinopoli*, p. 461.

> Această poartă, păzită de Dumnezeu, a Izvorului dătător de Viață a fost refăcută prin contribuția și pe cheltuiala lui Manuel Bryennios Leontaris, în vremea domniei preacucernicilor suverani Ioan și Maria Paleolog; în luna mai, anul 1438.

Alți nobili de seamă ale căror nume apar în inscripții sunt sfetnicii apropiați ai lui Ioan – Loukas Notaras și Manuel Iagaris. Este de presupus că cel puțin o parte din banii folosiți de ei pentru reparații să fi provenit din activități comerciale în cooperare cu venețienii și genovezii, prin urmare nu se poate afirma că îmbogățirea lor nu a adus beneficii și Bizanțului, în general. Ioan era gata să accepte ajutor de la suveranii străini pentru îndatorirea vitală de a întări fortificațiile Constantinopolului. În 1448, domnitorul Serbiei, Gheorghe Brancovici, a contribuit la refacerea porțiunii Zidurilor continentale de lângă Marea Marmara.[1]

Ioan și curtenii săi trebuie să fi fost cu toții conștienți că Murad nu avea cum privi cu ochi buni toată această activitate, la fel cum nici lui Baiazid nu i-a convenit fortăreața Poarta de Aur, și nici lui Mahomed I construirea Hexamilionului. Nu există însă dovezi că sultanul ar fi obiectat, iar această toleranță poate să-i fi dat lui Ioan curajul să meargă mai departe. În pofida tratatului, adăpostea în continuare pretendenți otomani și trimitea soli în Apus care să discute despre ajutorul militar împotriva lui Murad. Poate cea mai fățișă atitudine de sfidare a fost dobândirea de teritorii suplimentare în Pelopones.

---

[1] Van Millingen, *Byzantine Constantinople: The Walls*, pp. 104–108, 192–193; Gill, *Personalities*, p. 110.

*

Expansiunea bizantină în Morea nu a fost motivată doar de dorința de afirmare a independenței față de sultan. Ioan al VIII-lea a fost silit să intre în ofensivă în acele locuri de necesitatea de a dezamorsa o reapariție a conflictului dintre membrii familiei regale bizantine. Dificultatea era că Manuel își stabilise prea temeinic succesiunea. La moartea sa, în iulie 1425, îi supraviețuiseră șase fii: Ioan, Teodor, Andronic, Constantin, Dimitrie și Toma. În timpul vieții, îl încoronase pe Ioan coîmpărat și, în conformitate cu practicile bizantine târzii, următorii doi frați primiseră apanaje cu titlul de despot: Teodor conducea Morea de la Mistra, în vreme ce Andronic devenise despot la Tesalonic. După moartea lui Manuel, Ioan rămăsese împărat unic, Teodor era în continuare la Mistra, Andronic – călugăr la Mănăstirea Pantokrator, iar cel mic, Toma, încă minor. Dar în acest fel doi dintre frați, Constantin și Dimitrie, rămăseseră pe dinafară. Spre deosebire de studiosul Teodor și de piosul și suferindul Andronic, erau amândoi bărbați ambițioși și energici, fiind capabili să-și atragă adepți din rândul clasei dominante bizantine. Printre susținătorii lui Dimitrie se numărau cumnatul său, genovezul Ilario Doria, Matei Asanes și George Izaoul.[1] Teodor Karystinos, pe de altă parte, pare să fi fost apropiat al lui Constantin, împărtășindu-i pasiunea pentru tragerea cu arcul ecvestră, la fel și George Sphrantzes, care își declara limpede devotamentul față de Constantin în memoriile sale:

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 28; Syropoulos, *Mémoires*, p. 113.

> Domnul Constantin și cu mine am fost în cele mai bune raporturi, prietenia noastră a avut și o legătură spirituală, de vreme ce unchiul meu fusese tutorele lui, iar verișorii mei și cu mine i-am fost prieteni și slujitori. Când a sosit vremea și am devenit slujbaș personal al vrednicului de amintire tatălui său răposat, a putut să obțină de la părintele său, prin mine, multe favoruri de care avea nevoie. Prin urmare, a fost deosebit de bucuros să mă aibă în preajma sa.[1]

La fel de inevitabil, Constantin și Dimitrie aveau fiecare opinii proprii despre cum ar trebui condus imperiul, în așa fel încât partidele dinastice au ajuns să reprezinte o anumită linie politică, la fel cum se întâmplase în cadrul rivalității dintre Manuel al II-lea și Ioan al VII-lea. În acest stadiu, Constantin pare să fi crezut că salvarea putea fi obținută doar prin putere militară, în cooperare cu creștinătatea apuseană, și nu prin ascultarea slugarnică față de sultan. Dimitrie, pe de altă parte, adoptase mantia lui Ioan al VII-lea și a devenit rapid purtătorul de cuvânt al celor care considerau că înțelegerea cu turcii, și nu continuarea rezistenței, reprezenta singura soluție pentru imperiu, în acea situație delicată. Dar politica lui Ioan de aparentă supunere și sfidare ascunsă nu a reușit să atragă pe nimeni.

Dezvoltarea unor baze de putere miniaturale și părerile politice divergente din interiorul familiei Paleolog aveau să provoace tensiuni chiar înainte de moartea fostului împărat, Manuel. În vara anului 1423, când negocierile legate de soarta Tesalonicului erau în desfășurare și se purta în continuare războiul cu Murad al II-lea, Dimitrie, pe atunci în vârstă de 17 ani, însoțit de cumnatul său,

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 31; *PLP* 11393.

Ilario Doria, a plecat în secret la Pera, traversând Cornul de Aur. Intenția lor era ca de acolo să meargă la curtea sultanului de la Adrianopol, probabil ca să-i comunice lui Murad cât de nemulțumiți erau de continuarea ostilităților. Părinții săi l-au implorat pe Dimitrie să se întoarcă, dar el a refuzat. În cele din urmă, nu s-a mai dus la Adrianopol, ci a plecat cu Matei Asanes în Ungaria, pasămite ca să poarte discuții cu regele Ungariei, Sigismund. Cel puțin se evitase situația jenantă de a avea un membru al familiei imperiale în tabăra inamică.[1]

Incidentul din 1423 și moartea tatălui său din 1425 trebuie să-l fi făcut pe Ioan să priceapă că trebuia să ia măsuri de domolire a ambițiile fraților săi și a criticilor lor la adresa politicii sale. Și se pare că a înțeles de la început că primejdia cea mare o reprezenta Constantin. Nu numai că era mai vârstnic decât Dimitrie sau Toma, dar adunase în jurul lui un grup de curteni care gândeau la fel. Când se aflau la Constantinopol, Constantin și adepții lui obișnuiau să-și demonstreze priceperile ostășești pe Hipodrom, stadionul orașului. O dată, Constantin, însoțit de douăzeci sau treizeci de călăreți, a organizat o demonstrație de tir cu arcul. Participanții străbăteau în galop cei 480 de metri ai pistei, apoi își aruncau pălăriile înaintea lor și le țínteau cu săgeți, din viteză. Tot Constantin trebuie să fi fost inițiatorul unui turnir cu ocazia sărbătoririi unei nunți a rudelor împăratului, în 1433. Circa patruzeci de călăreți au atacat ținta, o placă de lemn așezată în centrul Hipodromului, cu lănci ușoare, care se rupeau la impactul cu placa.[2]

---

[1] Schreiner, *Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. I, p. 117; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 28; Syropoulos, *Mémoires*, p. 115.

[2] Bertrandon de la Brocquière, *The Travels*, pp. 339, 341–342.

Neavând nimic altceva de făcut, un astfel de om și însoțitorii lui puteau fi extrem de primejdioși și era esențial să li se ocupe cumva timpul. Astfel, după ce Ioan a plecat în Apus, în 1423–1424, l-a lăsat pe Constantin să se ocupe de Constantinopol. Iar la întoarcere, probabil, Ioan a căutat să-i creeze un apanaj. Tesalonicul ieșise acum din discuție, prin urmare Ioan i-a repartizat fratelui său orașul Mesembria de la Marea Neagră. Cam în același timp, Ioan i-a dat și lui Dimitrie insula Lemnos din Marea Egee.[1] Probabil împăratul a apreciat că Mesembria nu-l va mulțumi pe Constantin pentru multă vreme și de aceea a procedat într-un mod neașteptat pentru acea etapă a istoriei bizantine: a lansat o ofensivă militară în Morea.

Ținta erau pământurile italianului Carlo I Tocco, conte de Cefalonia și duce al Lefkadei. În timpul primelor două decenii ale secolului al XV-lea, pornind din baza sa de pe insulele ioniene, Tocco își extinsese domeniile ocupând o bună parte din Epir, inclusiv orașele Arta și Ioannina, construindu-și un miniimperiu de-a lungul țărmului Adriaticii. Se extinsese apoi spre sud, în Pelopones, la începutul anilor 1420, când a ocupat câmpia Elis de pe coasta de nord-vest, inclusiv Glarența, principalul port care lega Morea cu Italia.

Ioan a sosit în Morea în decembrie 1427, alături de fratele său Constantin. În primăvara următoare, cei doi au pornit în marș spre Glarența cu forțe însemnate, în vreme ce o flotilă a fost trimisă să instituie blocada portului. Tocco a rezistat din răsputeri, dar cum nu exista speranța să primească vreun ajutor în acel avanpost izolat al său,

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 133; Majeska, *Russian Travelers*, p. 192; Ewald Kislinger, „Johann Schiltberger und Demetrios Palaiologos", *Byzantiaka*, 4 (1984), pp. 97–111, 105–108.

a fost silit să ajungă la o înțelegere. A consimțit să predea orașul, regiunea din jur și, poate cel mai important, castelele din zonă. Printre ele marea fortăreață inexpugnabilă Chlemoutsi, de pe un promontoriu de lângă Glarența. Pactul a fost pecetluit prin căsătoria lui Constantin cu nepoata lui Tocco, Maddalena, în iulie 1428; apoi Carlo Tocco a plecat în capitala sa, Ioannina, din Epir.[1]

O asemenea victorie deplină, venită la doar câțiva ani după renunțarea la Tesalonic și tratatul umilitor din 1424, este frapantă. Adevărat, fusese obținută în fața unui dușman mult mai slab decât Murad al II-lea, dar viteza și eficiența cu care Tocco fusese adus la ascultare sugerează că, inclusiv în ultimele lui decenii, Bizanțul nu era complet muribund ca putere militară. Însă din relatarea făcută de George Sphrantzes rezultă cât se poate de limpede că nu fusese vorba de o luptă naționalistă de eliberare a Greciei de sub dominația latină, ci de un mod de a domoli ambiția dinastică. Odată ce fuseseră obținute Glarența și zona înconjurătoare, regiunea a devenit bază a unui nou apanaj pentru Constantin, care fusese înzestrat cu o serie de orașe, fortărețe și domenii cedate de fratele lui mai mare, despotul Teodor. Asta nu înseamnă că aranjamentul fusese întru totul amiabil. Sphrantzes sugera că, mai devreme, Teodor vorbise despre urmarea exemplului fratelui lui Andronic și de călugărire – situație în care Constantin ar fi ajuns să stăpânească toată Morea bizantină. Apoi, enervat, Teodor s-a răzgândit și Constantin a trebuit să se mulțumească cu mai puțin teritoriu, spre dezamăgirea lui evidentă.

În același mod, Ioan al VIII-lea a profitat de avantajul cuceririlor din Pelopones ca să pregătească un teritoriu

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 33–34; Nicol, *Immortal Emperor*, pp. 8–9.

modest pentru fratele lui mai tânăr, Toma. I s-a acordat mai întâi Castelul Kalavryta, de la nord de Mistra, în 1428, când Ioan se mai afla în Morea. Mai târziu, după plecarea împăratului și ocuparea zonei Patras, Constantin i-a cedat lui Toma Glarența și zona din jur, adăugând Kalavryta la posesiunile proprii. La scurt timp, Toma a încheiat o legătură matrimonială avantajoasă cu Caterina Zaccaria, fiica prințului de Ahaia, Centurione al II-lea, devenind astfel moștenitor al celorlalte domenii ale socrului său. Astfel a obținut și Toma un apanaj propriu, iar în august 1430 a primit titlul cuvenit de despot. Toți frații lui Ioan puteau acum să fie mulțumiți.[1]

Cu toate astea, ofensiva a continuat și în următorii câțiva ani s-au obținut noi izbânzi în Pelopones. În vara anului 1428, după triumful de la Glarența, Ioan al VIII-lea și Constantin, însoțiți de fratele lor mai mic Toma, au mărșăluit spre nord, către Patras. La fel ca Glarența, Patras era un port cu semnificație ecleziastică, pe lângă cea comercială. După ocuparea Constantinopolului din 1204 și împărțirea Imperiului Bizantin, papa a înființat arhidioceza Patras ca să servească principatul Ahaia. A ales Patras probabil deoarece orașul era cunoscut ca loc al martiriului Sfântului Andrei și în catedrală se afla prețioasa relicvă, capul apostolului. Astfel, Patras a devenit un avanpost al dominației ecleziastice catolice într-o zonă în care majoritatea vastă a populației era ortodoxă.

Existau însă puține semne că frații Paleolog își considerau atacul de la Patras un fel de cruciadă împotriva latinilor. La urma urmei, căpetenia orașului și arhiepiscopul le era rudă prin alianță: Pandolfo Malatesta, fratele

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 33–34, 45–46; Nicol, *Immortal Emperor*, p. 13.

soției lui Teodor Paleolog, Cleopa. Și, cu siguranță, atacul din vara anului 1428 nu a fost dat cu cel mai mare zel. Apărarea orașului s-a dovedit prea solidă și tot ceea ce au reușit asediatorii a fost să captureze trei tineri soldați ai garnizoanei. Prin urmare, s-au arătat mulțumiți cu promisiunea unui tribut anual de 500 de florini, plătiți lui Constantin. Ioan s-a retras mai întâi la Mistra, apoi la Corint, de unde s-a întors pe mare la Constantinopol. Constantin a rămas la noua sa bază de la Chlemoutsi, deoarece nu renunțase la visul de a cuceri Patrasul, pe care Ioan îl abandonase. Motivele sale erau cât se poate de limpezi. Potrivit lui George Sphrantzes, el și Constantin s-au întâlnit în secret în orașul port Vostitsa, din Golful Corint, ca să plănuiască atacul. Dacă avea succes, Constantin urma să retrocedeze apanajul Mesembria fratelui său Ioan. Dacă atacul eșua, Constantin urma să păstreze Mesembria și regiunile dobândite prin înțelegerea cu Tocco și să înapoieze, în schimb, alte zone din Pelopones primite de la despotul Teodor. Pe scurt, rațiunea din spatele campaniei era asigurarea Paleologilor cu spații de existență.

După sosirea primăverii, în anul 1429, atacul s-a pornit. Constantin i-a convocat pe conducătorii locali să se adune cu trupele la Chlemoutsi, înainte de a porni în marș spre nord, deși destinația finală nu fusese anunțată. Pe drum, forțele lui Constantin au fost întâmpinate de reprezentanți ai populației grecești din Patras. Se spera că ei vor indica o cale de a pătrunde în oraș, poate deschizând o poartă ascunsă din ziduri, dar s-a dovedit că aveau puțin de oferit. Mai mult, între timp se pierduse și elementul-surpriză, garnizoana din Patras primind de veste că armata se afla în drum spre ei. Atunci a fost trimisă o delegație pentru a-i cere lui Constantin să-și exprime clar intențiile și li s-a spus deschis că urmăreau

să forțeze capitularea orașului. De Florii, armata a apărut în fața zidurilor și și-a instalat tabăra.

A doua zi, au început ostilitățile, aproape din întâmplare. Au fost observați câțiva cavaleri inamici ieșind pe o poartă a orașului, prin urmare Constantin, Sphrantzes și alți câțiva au pornit în urmărirea lor în galop. Când călăreții fugari au intrat pe o altă poartă, urmăritorii s-au trezit întâmpinați de o falangă de trăgători cu arcul și arbaleta. Calul lui Constantin a fost atins de o săgeată și s-a prăbușit, iar apărătorii au ieșit, încercând să-l captureze. Sphrantzes i-a sărit în ajutor, ceea ce i-a îngăduit despotului să se ridice de pe calul mort și să scape cu fuga. Dar Sphrantzes s-a trezit înconjurat și s-a luptat cu disperare, până când calul i s-a prăbușit din cauza rănilor, iar el a fost prins și dus în oraș. Acolo a fost aruncat într-o pivniță întunecată, „plină de furnici, gărgărițe și șoareci", cu un picior țintuit de un stâlp.

Detenția i s-a încheiat după vreo patruzeci de zile, când asediul lui Constantin a și-a pierdut din putere, ca mai toate aceste acțiuni medievale. Comandantul garnizoanei i-a cerut lui Sphrantzes să-i scrie lui Constantin, pentru a-i comunica termenii lor. Arhiepiscopul Pandolfo plecase din oraș la începutul asediului, probabil ca să aducă întăriri, dar acum s-a convenit că, dacă nu se întorcea în mai, orașul avea să capituleze. Se făcuse iunie, și arhiepiscopul tot nu se arăta. Prin urmare, oficialii orașului au venit în tabăra lui Constantin urmați de o procesiune de cetățeni și au predat cheile. Atunci Constantin a intrat în Patras, pe străzile ornate cu flori. Momentul de glorie a fost stricat oarecum de oamenii arhiepiscopului care s-au baricadat în castelul care domina orașul și au început să tragă săgeți în mulțime. Au mai trecut alte douăsprezece luni până au fost convinși să se predea. În ciuda acestui necaz, ocuparea Patrasului a reprezentat un

triumf pentru imperiu și, în alți câțiva ani, aproape întregul Pelopones intrase în mâinile bizantinilor.[1]

*

Indiferent cât de îmbucurătoare ar fi fost această victorie și cât de utilă pentru a asigura pământuri prinților bizantini, era și foarte periculoasă. Atacând un fief papal și deposedându-l în această manieră pe arhiepiscopul ei, Constantin nu avea cum să nu-l mânie pe sfântul părinte. Cu toate astea, el și Ioan al VIII-lea, la fel ca tatăl lor mai înainte, i se adresau permanent tocmai papei ca să asigure susținere morală acțiunii militare apusene împotriva otomanilor. Venețienii erau și ei supărați de lovitură, deoarece negociaseră cu papa și cu arhiepiscopul din Patras să preia orașul, cum se întâmplase și cu Tesalonicul mai înainte.[2] Și mai gravă era reacția de la Adrianopol, unde sultanul Murad al II-lea considera anexarea Glarenței și Patrasului o încălcare a tratatului din 1424.

Mânia lui Murad s-a făcut simțită încă înainte de căderea Patrasului. În intervalul dintre stabilirea termenilor capitulării și predarea propriu-zisă, un trimis otoman sosise în tabăra despotului. Aducea un ultimatum – dacă atacul continua, armata otomană avea să fie trimisă să degajeze orașul, deoarece, pretindea el, locuitorii luaseră legătura cu sultanul și se oferiseră să-i devină vasali. Constantin a ieșit din încurcătură mințind că asediul fusese ridicat.[3] Desigur, Murad avea să afle mai curând sau mai târziu ce se petrecuse cu adevărat, prin urmare

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire,* pp. 33–37, 40–43; Nicol, *Immortal Emperor,* pp. 10–11.

[2] Thiriet, *Régestes,* vol. II, pp. 255–256, 267.

[3] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire,* p. 41.

odată ce Patrasul se afla ferm sub controlul său, Constantin l-a trimis pe George Sphrantzes la Adrianopol să-l împace pe sultan. Sphrantzes abia ajunsese în orașul venețian Lepanto, de cealaltă parte a Golfului Corint, când a întâlnit câțiva soli otomani care de aflau în drum spre tabăra lui Constantin. Era limpede că vestea acordului de capitulare ajunsese la Murad foarte repede, pentru că oamenii aveau porunca aspră a stăpânului lor – Constantin nu trebuia în niciun caz să accepte cheile Patrasului. Văzând că Sphrantzes era în drum spre sultan, trimișii s-au întors împreună cu el. Sphrantzes a trecut prin Constantinopol, de unde l-a luat pe Marcu Iagaris să-l însoțească în misiune și în cele din urmă au ajuns la Adrianopol.

Chiar și în cele mai bune vremuri, audiențele de la curtea otomană se desfășurau lent și ceremonios, fiind foarte posibil ca Sphrantzes și Iagaris să fi fost obligați să rămână săptămâni întregi la Adrianopol înainte de a primi un răspuns. Delegații erau lăsați să aștepte în camera de audiențe ore întregi până când sultanul binevoia să apară, după cum își amintea un alt vizitator la curtea lui Murad al II-lea:

> În cele din urmă, și-a făcut apariția. Veșmântul lui era, ca de obicei, o mantie din satin roșu-intens, peste care purta, în chip de pelerină, un alt satin cu motive verzi, căptușit cu zibelină... A traversat curtea până la o galerie, unde i se pregătise să se așeze. Era un fel de divan învelit cu catifea, cu patru sau cinci trepte în față. S-a așezat pe el, cum fac croitorii noștri când se pregătesc de lucru...

Chiar și în prezența sultanului, treburile înaintau încet. Au fost de față și ambasadorii, apoi totul s-a oprit în vederea prânzului:

> Prințului i-a fost pus un șervet din mătase, iar înainte lui au întins o bucată rotundă din piele subțire... iar apoi i-au fost aduse două farfurii aurite cu bucăți de carne. După ce a fost servit, ofițerii s-au dus și au luat farfuriile din tablă despre care vorbeam și le-au împărțit persoanelor din sală, câte una pentru fiecare patru meseni... dar înainte să se termine servirea s-a dat ordin ca totul să fie strâns, pentru că prințul nu era dispus să mănânce.[1]

Ținând seama de circumstanțele care îi aduseseră pe Sphrantzes și Iagaris la curtea otomană, ne putem imagina că primirea lor a fost rece. Potrivit obiceiului, trimișii primeau răspunsul așteptat din partea marelui vizir, Ibrahim-Pașa, și nu de la sultan în persoană. Mesajul era limpede: Patras trebuia cedat pe loc. Sphrantzes a căutat să câștige timp, protestând că nu îndrăznește să se întoarcă la Constantin cu un răspuns atât de intransigent și i-a cerut solului otoman să vină cu el la Patras, ca să-i transmită el porunca sultanului. Deși Iagaris l-a acuzat pe Sphrantzes de eșecul misiunii, tactica a funcționat. Sphrantzes a plecat de la Adrianopol însoțit de un oficial turc și în următoarele douăsprezece luni negocierile au fost tergiversate cu măiestrie, permițându-i lui Constantin să-și consolideze poziția în Patras. Murad, din câte se pare, nu a fost interesat în acel moment să-și impună cererea.[2]

*

Se prea poate ca Murad să fi fost atât de tolerant deoarece era mai interesat de un alt obiectiv. Nu se împăcase

---

[1] Bertrandon de la Brocquière, *The Travels,* pp. 350–351.
[2] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire,* pp. 43–44.

nicio clipă cu ideea că Veneția preluase Tesalonicul, iar blocada instituită de el nu a fost ridicată după 1423. În definitiv, dacă Tesalonicul devenise oraș venețian, nu se bucura de acoperirea tratatului cu bizantinii din 1424. Astfel asediul a continuat și, în pofida eforturilor venețiene de a-i aproviziona de pe mare pe locuitori, nu toate navele reușeau să pătrundă. O navă comercială cu încărcătură de grâu a eșuat în apropierea portului, fără să se scufunde, prin urmare cetățenii de pe Zidurile maritime puteau urmări cu neputință cum proviziile lor putrezeau lent. Alimentele lipseau permanent și arhiepiscopul Simeon descria astfel situația nefericită a poporului din Tesalonic:

> Pâinea lipsea cu desăvârșire și majoritatea celor care locuiau în oraș nu aveau nici măcar legume comestibile, ci mâncau ridichi sălbatice și alte buruieni, lucruri care nu pot să asigure subzistența trupului omenesc, fiind la ananghie și împinși doar de foame să le consume.

Populația era atât de disperată, încât mulți alegeau să fugă noaptea peste liniile turcilor, după ce coborau pe frânghii de pe ziduri. Până și o parte dintre gărzile venețiene s-au alăturat exodului.[1] În disperare de cauză, cetățenii greci din Tesalonic au trimis o delegație la Veneția în iulie 1429, ca să aducă la cunoștință dogelui și senatului suferințele lor. Au fost primiți cu simpatie, mai ales când a ieșit la iveală că administrația venețiană din Tesalonic nu-și făcuse treaba. Membrii delegației au primit asigurări că:

---

[1] Simeon al Tesalonicului, în Melville-Jones, *Venice and Thessalonica: Greek Accounts*, pp. 127, 133–134.

> Guvernarea noastră, aflând de lipsurile alimentare și nevoile în care se zbat acești slujitori credincioși ai orașului, a luat măsuri în vederea distribuirii în fiecare lună, ca gest de caritate, a câte două mii de măsuri de grâne prin conducătorii noștri de acolo, despre care credeam că îndeplinesc oricum aceste măsuri și care, spre nemulțumirea noastră, am constatat că nu o făceau...

Cu toate bunele intenții ale guvernării de la Veneția, multe nu s-au schimbat la Tesalonic. Murad era cât se poate de conștient de situație și, la 6 martie 1426, a ordonat comandanților lui să lanseze un atac pe scară largă asupra fortificațiilor. Venețienii au estimat numărul otomanilor la circa 30 000, ceea ce, dacă era adevărat, le asigura o enormă superioritate numerică față de apărători. Cu toate astea însă, atacul a fost respins datorită celor cinci galere complet echipate cu întăriri care tocmai sosiseră din Creta, dar și grație vitejiei soldaților de pe metereze. Se estimează că turcii au avut două mii de victime.[1]

Ajuns în acest punct, Murad al II-lea ar fi putut să renunțe, la fel cum făcuse la Constantinopol în 1422. Dar nu a dat niciun semn de retragere, ci a rămas pe poziții an după an, cu o tenacitate teribilă. Sultanul părea hotărât să cucerească Tesalonicul, indiferent de costuri. Însă cu venețienii la comenzi, nu erau șanse ca orașul să-și deschidă porțile fără luptă, ca în 1387. Un alt asalt direct rămânea singura alternativă.

În primăvara anului 1430, la Tesalonic a sosit vestea că Murad pornise în marș de la Adrianopol, cu o armată foarte mare. Curând s-a dovedit că se îndrepta spre ei și s-a poruncit intrarea în stare de alertă. Pe parapete s-au

[1] Melville-Jones, *Veniceand Thessalonica: Venetian Documents*, pp. 143, 196.

ridicat adăposturi din lemn, pentru a-i proteja pe soldați de săgețile trase de jos, fiind în același timp și platforme de pe care erau aruncate proiectile asupra atacatorilor. Piața orașului a fost mutată mai aproape de ziduri, astfel încât soldații să-și poată cumpăra mâncare fără să-și părăsească posturile prea multă vreme. Pe ziduri se aflau venețieni și greci, deși autoritățile venețiene s-au îngrijit să-i țină separați și au angajat o bandă de briganzi duri veniți din sate, care să vegheze să nu apară fapte de trădare din partea grecilor. Precauția nu era inutilă, deoarece se descoperise că unii greci săpau tuneluri pe sub ziduri, fie ca să scape din oraș, fie ca să dea cetatea pe mâna turcilor.[1]

Sultanul a ajuns în fața zidurilor Tesalonicului la 26 martie și doar atunci apărătorii au văzut limpede ce armată enormă era pe cale să se dezlănțuie împotriva lor, „ca niște roiuri de viespi însetate să ne sugă sângele". Forțele lui Murad erau și bine echipate, cu mașini de asediu trase de cămile până la ziduri și cu ceea ce un martor ocular dintre apărători, Ioan Anagnostes, descria ca pe un „tunet de pietre făcut de mâna omului", adică probabil un tun. În ciuda acestor pregătiri, Murad miza totuși pe o victorie rapid obținută, atacând dintr-o altă direcție: dinspre mare, asupra Zidurilor maritime slab apărate. Planul său a fost dezvăluit venețienilor de un dezertor creștin și, fiind pregătiți, au așteptat apariția navelor turcești. Atacul a fost respins cu ușurință.

La trei zile după sosirea lui Murad, pe 29 martie, înainte de răsărit, a început asaltul terestru, concentrat asupra zidurilor din partea răsăriteană a orașului, întreținute cel mai prost. De la început s-a văzut că marele avantaj al

---

[1] Anagnostes, în Melville-Jones, *Venice and Thessalonica: Greek Accounts*, pp. 153–155, 157; Chalkokondyles, *Historiarum*, p. 235.

otomanilor nu era tehnologia avansată de care dispuneau, ci numărul copleșitor de luptători ai armatei lor. Ioan Anagnostes spunea:

> Dușmanii ne-au atacat în puncte diferite, înlocuindu-se unii pe alții, căci forțele lor erau atât de numeroase încât, după ce își îndeplineau treaba, veneau alții odihniți și își asigurau între ei un răgaz.

Apărătorii erau stânjeniți și de ploaia continuă de proiectile, săgeți și pietre slobozite de tun, venind de jos, „de nici nu puteai să scoți mâna deasupra parapetelor" ca să arunci un bolovan. Sub acest foc de acoperire, turcii se năpusteau cu târnăcoapele ca să desprindă lespezi de la baza zidului, sperând să-l surpe. Apoi aduceau pietrele dislocate la comandantul lor, primind în schimb un premiu, cum ar fi o coardă de mătase.

În timp ce apărătorii erau permanent hărțuiți de tirul de dedesubt, a apărut un nou val de turci echipați cu scări de asalt. Au încercat să se cațăre cu ele pe parapete, deși multe au fost dărâmate de pietre lansate de sus. Dar agresorii fiind în număr atât de mare, era inevitabil ca mai curând sau mai târziu unii dintre ei să pătrundă. Un turc, cu un pumnal între dinți, a reușit să urce scara pe nevăzute și să pună piciorul pe parapet. Acolo a găsit doar un venețian muribund, căruia i-a retezat imediat căpățâna și a aruncat-o peste zid camarazilor săi, semnal să-l urmeze și ei cu scările. Între timp, alții reușiseră să facă breșe în ziduri și se strecurau prin ele.

Până la mijlocul dimineții, devenise limpede că totul era pierdut și armata otomană se revărsa în Tesalonic. Venețienii de pe ziduri au fugit în partea de jos a orașului, cu speranța că se vor putea sui pe navele ancorate în port. Grecii au luat-o în aceeași direcție, unii încercând să

ajungă la casele și familiile lor, alții oprindu-se în turnul Samareia, de lângă malul apei, care mai putea fi apărat. La sosire, au descoperit însă că turnul fusese încuiat și baricadat la ordinele unor venețieni de rang înalt, veniți acolo înaintea lor, care se folosiseră de dig ca să ajungă la vase. Majoritatea celor scăpați au fost venețieni. Prin urmare, grecii au fost cei care au făcut față furiei turcilor. Învingătorii s-au răspândit pe străzi, căutând prizonieri care puteau fi vânduți ca sclavi, și orice lucru de valoare pe care să poată pune mâna. Au acordat atenție specială bisericilor și mănăstirilor, deoarece descoperiseră că mulți greci își ascunseseră banii și obiectele prețioase în morminte. Catedrala Sf. Dimitrie mai atrăgea și prin sanctuarul sfântului patron al orașului, ale cărui moaște erau izvorâtoare ale binefăcătorului mir, fiind ferecate în aur și argint, presărate cu perle și pietre prețioase. Toate au fost smulse, iar mormântul de marmură, sfărâmat. Au continuat să jefuiască trei zile și au luat nenumărați prizonieri din rândurile numeroasei populații a Tesalonicului, pentru a-i vinde pe piețele de sclavi. Murad însuși și-a ales drept pradă lespezile de marmură din biserici și mănăstiri, trimițându-le la Adrianopol să fie folosite în noua baie pe care o construia. În tot acel haos a rămas totuși un punct luminos, scria un venețian: turcii erau atât de ocupați cu prinderea grecoaicelor, încât mai mulți venețieni au folosit prilejul să ajungă la nave și să scape.[1]

---

[1] Anagnostes, în Melville-Jones, *Venice and Thessalonica: Greek Accounts*, pp. 157–171; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 71–72; Antonio Morosini, în Melville-Jones, *Venice and Thessalonica: Venetian Documents*, pp. 219–223; Speros Vryonis, „The Ottoman conquest of Thessaloniki in 1430", în *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, (ed.) A.A.M. Bryer and Heath Lowry (Birmingham, 1986), pp. 281–321.

Deloc surprinzător, Veneția a suferit un șoc profund la aflarea veștii despre acest dezastru, chiar dacă efectul a fost judecat tipic, în termeni monetari:

> Comunitatea din Veneția a cheltuit, punând la socoteală soldații de pe uscat și bărbații de pe mare, cu numeroase încărcături de grâne și alte alimente și cu armarea galerelor, în total 740 000 de ducați.[1]

Chiar dacă Tesalonicul nu mai era sub domnia bizantină în momentul căderii, reacția la Constantinopol și în Peloponesul bizantin nu a făcut această diferență. În definitiv, bizantinii se jucaseră cu focul întărâtându-i pe otomani în privința cetății Patras și ieșiseră cu fața curată. Acum, având Tesalonicul în mână, Murad putea să se răzbune, fie și cu întârziere, deoarece Constantin Paleolog luase Patrasul cu încălcarea poruncii directe a sultanului. În primăvara anului 1431, l-a trimis pe generalul său Turahan în istmul Corint să demoleze fortificațiile Hexamilion pe care Constantin încercase să le refacă, treabă rezolvată cu ușurință de trupele generalului.[2] Acum, bizantinii știau ce avea să se întâmple dacă sultanul hotăra să-și concentreze toate resursele împotriva lor. Din acel dezastru se puteau trage și alte învățăminte, dar problema era că bizantinii nu reușeau să cadă de acord care erau ele.

---

[1] Morosini, în Melville-Jones, *Venice and Thessalonica: Venetian Documents*, p. 220.

[2] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 46; Nicol, *Immortal Emperor*, p. 13.

6

UN CONCILIU ŞI O CRUCIADĂ

La fel ca războiul funest împotriva lui Murad al II-lea din 1421–1424, căderea Tesalonicului a reaprins dezbaterea presantă despre cum ar fi fost bine să îi abordeze pe otomani și ce relație ar fi fost bună de avut cu Apusul catolic. Cei care credeau că adaptarea, și nu rezistența, era singurul mod de a dezamorsa amenințarea otomană trebuie să fi acordat cea mai mare atenție celor petrecute la Tesalonic, de unde reieșea limpede cât de ineficient putea fi ajutorul latin împotriva otomanilor. Cu toată forța lor navală, până la urmă venețienii nu se puteau măsura cu puterea militară a sultanului. Mai mult, venețienii aveau vina lor pentru ororile la care a fost supusă populația greacă din oraș, după ocupație. Murad a fost profund deranjat că venețienii preluaseră orașul, refuzând să negocieze cu ei această chestiune, dar ezitase înainte de a lansa atacul final. Făcuse eforturi energice de a-i convinge pe grecii de acolo să renunțe la venețieni și să îi deschidă porțile. Trimisese mai mulți creștini în față, care să le strige apărătorilor, îndemnându-i să cedeze, urmați de crainici care promiteau că viața, libertatea

și posesiunile locuitorilor vor fi în siguranță. Grecii nu au reacționat însă la această ofertă de teama venețienilor. Odată respinse demersurile inițiale, atacul a continuat și Murad le-a permis soldaților săi să jefuiască Tesalonicul după pofta inimii. Poveștile despre zelul cu care venețienii s-au refugiat pe vase lăsându-i pe greci în mâinile turcilor nu a făcut decât să sporească indignarea.[1]

Și, numai câteva luni mai târziu, un alt oraș a fost ocupat de otomani, în împrejurări diferite. Murad și-a trimis armata de la Tesalonic mai departe, spre capitala lui Carlo Tocco, Ioannina, condusă de nepotul său, Carlo al II-lea (1429–1448). Era exact aceeași situație, o populație majoritar greacă și ortodoxă într-un oraș condus de latini, iar generalul turc Sinan-Pașa a propus aceeași alternativă, de deschidere a porților fără luptă. Populația a acceptat de astă dată și a primit o asigurare scrisă de la Sinan cum că „trebuie să nu aibă nicio teamă, nu vor fi luați prizonieri, nu li se vor răpi copiii, bisericile lor nu vor fi distruse și nici transformate în moschei... Drepturile străvechi, proprietatea și posesiunile personale vor fi fără discuție garantate". Când turcii au pus stăpânire pe oraș, la 9 octombrie 1430, nu s-au repetat cele petrecute la Tesalonic în primăvară și promisiunile lui Sinan au fost respectate. Nu-i deloc de mirare, așadar, că mulți bizantini au înțeles în cele din urmă că nu avea niciun rost să se împotrivească sau să-i provoace pe otomani, iar orice ajutor latin nu putea decât să agraveze situația.[2]

Dar unii bizantini au tras o concluzie total diferită din căderea Tesalonicului. Ei considerau că dezastrul nu făcea

---

[1] Anagnostes, în Melville-Jones, *Venice and Thessalonica: Greek Accounts*, pp. 151, 156–159.

[2] Apostolos E. Vacalopoulos, *Origins of the Greek Nation: The Byzantine Period, 1204–1461*, trad. Ian Moles (New Brunswick, NJ, 1970), pp. 148–149.

decât să demonstreze cât de bine își reveniseră otomanii după catastrofa din 1402 și cât de zdrobitoare era puterea lor acum. Cel mai bun răspuns nu era pasivitatea, ci atragerea unui ajutor militar din partea Apusului creștin pe măsura forței sultanului. Existau însă mai multe rațiuni pentru care oamenii adoptau acest punct de vedere. Pentru unii era o chestiune de simpatie intelectuală, așa ca pentru Dimitrie Kydones. Un exemplu era tânărul George Scholarios. Aidoma lui Kydones, cunoștea opera lui Toma de Aquino și a Sfântului Augustin în asemenea măsură încât, pe la mijlocul anilor 1430, unii critici rămași anonimi l-au acuzat de „latinism". Pentru cei ca Scholarios, latinii reprezentau aliați firești, frați creștini cu care se putea face cauză comună împotriva inamicului necredincios. Apoi, cei cu interese financiare, legați de rețelele comerciale ale Veneției și Genovei, erau înclinați să susțină apropierea de Apus. În sfârșit, mai exista un grup care considera că punctul de vedere prolatin avea cea mai mare consistență strategică. Știau cu toții că emirul karamanizilor, Ibrahim-Bei (1424–1464), și alți lideri turci mărunți din Asia Mică s-ar fi ridicat împotriva otomanilor dacă aceștia ar fi fost atacați dinspre Apus. Luptând pe două fronturi, Murad al II-lea risca să fie lovit de un dezastru comparabil cu cel suferit de bunicul său Baiazid, în 1402. Probabil acest gen de raționament le-a surâs lui Ioan al VIII-lea și fratelui său Constantin și, având-l în rândurile lor pe împărat, grupul prolatin exercita cea mai mare influență în politică, deși nu reprezenta decât o minoritate în cadrul populației bizantine în general.[1]

---

[1] Bertrandon de la Brocquière, *The Travels*, p. 326; Turner, „Career of Scholarius", pp. 426–428; Necipoğlu, *Byzantium*, pp. 212–213; Matschke, „Commerce, trade, markets", p. 795.

Chestiunea urgentă era acum impulsionarea unei intervenții militare occidentale de proporții, suficiente pentru măturarea otomanilor din Balcani. Demersurile de până atunci stârniseră doar simpatie, ceva bani și un aport extrem de redus la apărarea Constantinopolului. Ioan al VIII-lea și sfetnicii lui au ajuns la concluzia că singura modalitate de a atrage un ajutor semnificativ era identificarea mijloacelor de a pune capăt schismei dintre Bisericile Ortodoxă și Catolică. Doar atunci papa s-ar fi lansat cu toată inima în vederea ridicării creștinătății apusene la cruciadă împotriva otomanilor. Asta reprezenta o despărțire radicală de vechea politică bizantină. Manuel al II-lea a fost convins că uniunea Bisericii era un bun instrument diplomatic, dar numai atât. Temându-se fără îndoială de reacția populației bizantine față de o asemenea încercare, l-a prevenit pe fiul său Ioan de

> spaima nesmerită din ziua în care am ajunge la înțelegere și ne-am uni cu francii; poporul crede că dacă s-ar întâmpla una ca asta, va suferi din cauza noastră o mare nenorocire pusă la cale de creștinii din Apus. Ei bine, atunci, în ce privește acest conciliu, continuă să-l studiezi și să-l plănuiești, mai ales când trebuie să-i sperii pe necredincioși. Dar nu trece la făptuirea lui...

Chiar și din timpul vieții tatălui său, Ioan arăta limpede că nu era de acord, iar cât s-a aflat în Ungaria, în 1424, a discutat despre unirea Bisericilor cu Sigismund, regele Ungariei. Acum că era la rândul lui pe tron și măsura refacerii otomane fusese atât de categoric demonstrată, Ioan a început să își arate disponibilitatea de a participa la conciliul bisericesc de discutare a uniunii, deși avea mare grijă să mențină aparența prieteniei cu sultanul otoman, pe linia

tratatului din 1424, așa cum procedase și Manuel al II-lea cu Mahomed I.[1]

*

Primele mișcări ale apropierii de Roma au început chiar înainte de căderea Tesalonicului din primăvara anului 1430, însă negocierile în vederea unui conciliu al Bisericii s-au dovedit lungi și dificile. Au debutat bine, iar la începutul acelui an au fost încredințate unei delegații conduse de Marcu Iagaris, cel care îl însoțise pe George Sphrantzes la curtea lui Murad al II-lea, în 1429, în încercarea zadarnică de a obține acordul sultanului pentru acapararea orașului Patras. Sphrantzes nu-l agrea pe Iagaris, acuzându-l de ieșiri critice și lipsă de susținere pentru misiunea la Murad, însă se pare că Iagaris s-ar fi achitat destul de bine de greaua lui misiune la Roma. A obținut din partea papei consimțământul că trebuia convocat un conciliu în care să se petreacă uniunea Bisericilor. Conciliul urma să se întrunească într-un oraș de pe coasta de est a Italiei și cheltuiala în vederea transportului și găzduirii unei delegații bizantine de până la șapte sute de persoane revenea Bisericii Romane. Papa a mai promis că va pune la dispoziție două galere și trei sute de luptători cu arbalete ca întăriri pentru apărarea Constantinopolului.[2]

La întoarcerea lui Iagaris și a însoțitorilor lui, Ioan al VIII-lea a convocat o întâlnire cu sfetnicii în palatul mamei sale ca să discute propunerea papei. Părea cât se poate de rezonabilă și admitea punctul de vedere bizantin potrivit

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire,* p. 50; Joseph Gill, *The Council of Florence* (Cambridge, 1959), p. 39.

[2] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire,* p. 44; Gill, *Council of Florence,* pp. 42–44.

căruia doar o adunare generală a Bisericii putea determina reunificarea și oferea în același timp un oarecare sprijin financiar și militar. Bătrânul patriarh al Constantinopolului, Iosif al II-lea (1416–1439), a ridicat obiecții că acel conciliu urma să se desfășoare pe teritoriu latin, și nu în capitala bizantină, după cum sperase, dar în cele din urmă propunerea a fost acceptată. Iagaris s-a întors la Roma cu răspunsul bizantin, însă acolo s-a lovit de un inconvenient. A aflat că între timp fusese ales un nou papă, Eugeniu al IV-lea (1431–1447), mai îndărătnic decât predecesorul său. De îndată ce emisarii bizantini au intrat în sala de audiență și după introducerile obișnuite, Eugeniu a vrut să știe brusc dacă împăratul retrocedase Patrasul proprietarului de drept, arhiepiscopul Pandolfo. Aflând că orașul se afla tot în mâinile bizantinilor, papa a întrebat cum de era posibil să se înfățișeze cu cererea de a face un conciliu. Iagaris a rămas mut de uluire și a trebuit ca unul dintre ceilalți trimiși să-i facă semn să răspundă că nu veniseră să discute pe acea temă, ci doar despre aspectele generale ale dezbinării Bisericii. Odată rezolvate acestea, problemele minore aveau cu siguranță să fie aplanate și ele. Era un răspuns palid, iar Iagaris trebuie să fi fost conștient că dacă cedarea Patrasului devenea o condiție a conciliului, era de așteptat ca negocierile să intre în impas.[1]

Din fericire pentru bizantini, papa Eugeniu nu se afla nici pe departe pe o poziție de forță, așa cum lăsase să se înțeleagă punând acea întrebare intempestivă despre Patras, ci avea de înfruntat o nemulțumire populară considerabilă la Roma. Nu mult după a doua vizită a lui Iagaris, Eugeniu a scăpat din mâini orașul și s-a dezlănțuit o revoltă, cauzată de lipsurile în urma războiului cu ducele

---

[1] Syropoulos, *Mémoires*, pp. 119–125.

din Milano. Papa a trebuit să fugă în miez de noapte din palatul lui, deghizat în călugăr: a reușit să scape din Roma într-o barcă pe Tibru, urmărit cu săgeți de inamicii săi de pe mal. A ajuns la Pisa și de acolo și-a continuat călătoria la Florența, întâmpinat cu bine de conducătorii orașului. Următorii câțiva ani, Eugeniu și curtea lui au rămas în exil la Mănăstirea Santa Maria Novella.[1] Dar asta nu a pus capăt problemelor sale, pentru că Eugeniu nu era contestat doar pe străzile Romei. Schisma dintre papii de la Roma și Avignon, care apăsase Biserica în zilele lui Manuel al II-lea, se încheiase în 1417, dar puterea papală a intrat apoi într-o nouă confruntare, așa-numita „mișcare conciliară". În anii îndelungați de schismă papală, mulți laici și clerici de frunte din Apus ajunseseră la concluzia că autoritatea supremă în chestiuni de credință nu trebuie să-i revină papei singur, ci unui conciliu general al Bisericii, silindu-l pe papă, în ciuda împotrivirii lui, să convoace un asemenea conciliu, care s-a întrunit în orașul elvețian Basel în 1431, sub președinția cardinalului Giuliano Cesarini (1398--1444), și a luat în discuție problemele Bisericii. Relațiile dintre papă și conciliu au ajuns curând încordate și, nu mult după alegerea sa, Eugeniu al IV-lea a declarat dizolvarea Conciliului de la Basel. Însă acest for se bucura de susținerea a cincisprezece dintre cei douăzeci și unu de cardinali ai lui Eugeniu și și-a continuat sesiunile, în ciuda poruncii papale. Până la urmă, papa a fost obligat să dea înapoi și să retragă dizolvarea de mai devreme. Conciliul de la Basel s-a pus apoi să discute cum să taie resursele financiare și puterile administrative ale papei, ignorând cu desăvârșire protestele furioase ale lui Eugeniu.

---

[1] Vespasiano da Bisticci, *The Vespasiano Memoirs*, p. 19.

Bizantinii erau, de când se știe, maeștri în tras folos de pe urma dezbinării și nu au ratat ocazia nici de astă dată. Dacă papa nu le va da ceea ce-și doreau, aveau să recunoască Conciliul de la Basel. La începutul anului 1433, reprezentanții de la Basel au sosit la Constantinopol ca să discute uniunea Bisericilor, aparent fără să aducă în discuție chestiunea spinoasă a Patrasului. Ioan al VIII-lea a răspuns trimițând o delegație la Basel, la finalul anului 1433. Șeful ei era de astă dată Dimitrie Paleolog Metochites, însoțit de Isidor, starețul Mănăstirii Sfântul Dimitrie. Călătoria lor la Basel a fost presărată de peripeții. Au pornit inițial în noiembrie 1433, dar au fost mânați înapoi la Constantinopol de o furtună violentă pe Marea Neagră. Au plecat iarăși în ianuarie 1434, însă nava a fost purtată spre țărm de o altă furtună și delegația a trebuit să călătorească pe uscat, traversând Ungaria. Pe drum au fost prădați de bandiți, fiind ușurați de toți banii, prin urmare la Buda au fost nevoiți să se împrumute ca să poată ajunge la destinație. Alții o pățiseră și mai rău. Un ambasador trimis la Veneția în 1397 a pierit în naufragiul vasului său în Adriatică. Slujirea împăratului nu era deloc lipsită de primejdii.[1]

Dar, odată ajunși la Basel, Metochites și Isidor au reușit o înțelegere satisfăcătoare, conciliul oferind condiții similare celor stabilite de papă, cu o excepție: conciliul de reunire urma să se țină la Basel, și nu în Italia. Odată încheiată înțelegerea, bizantinii aveau prilejul să intre într-un joc împotriva papei, cu speranța de a obține termeni mai favorabili. În cele din urmă, i-au ales totuși pe cei propuși de Eugeniu, și nu pe cei ai Conciliului de la Basel. În vara anului 1437, s-a ajuns în cele din urmă la un acord: conciliul avea să se întrunească în anul următor la Ferrara, în

[1] Chrysostomides, *Monumenta*, p. 381; Gill, *Council of Florence*, pp. 54–56.

Italia. Delegația bizantină urma să călătorească într-o flotă de vase papale, cheltuielile fiind plătite de papă. Împăratul ar fi preferat în continuare ca lucrările să se desfășoare la Constantinopol, dar avea posibilități limitate de negociere. Însă Patrasul nu a mai revenit în discuție.

*

Odată ce au stabilit perioada și locul de desfășurare a conciliului, trebuia să fie aleși membrii delegației. La urma urmei, era important ca poziția bizantină să fie puternic susținută pentru ca desfășurarea conciliului să nu lase impresia unei capitulări în fața latinilor. Ioan al VIII-lea a hotărât că va conduce chiar el, iar fratele lui Constantin va rămâne să guverneze Constantinopolul, ajutat de Loukas Notaras și George Sphrantzes. În mod firesc pentru un conciliu ecleziastic, majoritatea avea să fie constituită din clerici, prin urmare patriarhul, Iosif al II-lea, avea să ia cu el un grup de arhiepiscopi și episcopi, printre care Marcu Eugenicul (Eugenikos), arhiepiscop al Efesului, și călugărul Bessarion, numit de curând arhiepiscop la Niceea. Isidor, starețul de la Mănăstirea Sfântul Dimitrie, care se aflase la Conciliul de la Basel, fusese recent înscăunat arhiepiscop al Kievului, fiind desemnat să organizeze o delegație rusească pentru conciliu. Erau și o mulțime de clerici de rang mai mic, printre care Silvestru Syropoulos, mare ecleziarh al Catedralei Hagia Sofia, care mai târziu a scris o relatare a conciliului, și câțiva călugări, printre care doi reprezentanți de la Muntele Athos. Delegația cuprindea și mulți laici. Unii fuseseră cooptați probabil datorită implicării în discuțiile de pregătire a evenimentului, ca Marcu Iagaris și Dimitrie Metochites, alții, ca Teodor Karystinos și George Philanthropinos, erau diplomați și politicieni încercați. Participau și intelectuali ca George Scholarios,

cunoscător neîntrecut de teologie latină, George Gemistos, latifundiar din Pelopones și admirator al lui Platon, și probabil judecătorul și profesorul Ioan Argyropoulos.[1]

Poate cea mai surprinzătoare apariție de pe listă era cea a fratelui împăratului, Dimitrie. La întoarcerea din călătorii în 1427, Dimitrie se așezase în liniște la conducerea apanajului său, Lemnos, iar în martie 1436 o luase de soție pe Zoe Paraspondylas.[2] Totuși, este de presupus că asupra lui Dimitrie mai plana un nor de îndoială după întâmplările din 1423 și simpatiile sale pentru turci, în dezacord cu politica urmată acum de fratele lui. Ioan a simțit poate că este prea primejdios să-l lase în urmă pe Dimitrie cât se afla la conciliu, ca să nu-și facă și el un plan, după exemplul vărului Ioan al VII-lea în absența lui Manuel al II-lea, și să pornească negocieri cu sultanul.

Acest considerent era deosebit de important, deoarece manevrele diplomatice dintre împărat, papă și sinod fuseseră atent urmărite de la Adrianopol. În teorie, un conciliu care să discute chestiuni teologice și ecleziastice nu reprezenta o încălcare a tratatului din 1424, însă Murad era perfect conștient că uniunea Bisericii putea foarte bine însemna preambulul unei cruciade occidentale împotriva otomanilor. Pentru a-i alunga bănuielile, Ioan al VIII-lea l-a trimis la curtea otomană pe un alt membru al familiei Iagaris, Andronic, să dea asigurări că era vorba doar de chestiuni ecleziastice. După ce a ascultat versiunea dată evenimentelor de Iagaris, Murad nu și-a exprimat deschis suspiciunea, nu a fost deloc impresionat și nu și-a ascuns reacția:

[1] Syropoulos, Mémoires, pp. 185–187, 215; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 49. Despre componența delegației bizantine, vezi Ioannes G. Leontiades, „Die griechische Delegation auf dem Konzil von Ferrara-Florenz", *Annuarium Historiae Conciliorum*, 21 (1989), pp. 353–369.

[2] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 48.

Mie nu mi se pare o idee bună să te trudești atât de mult și să cheltuiești atâția bani... Ce se va alege din asta? Eu sunt aici: dacă [împăratul] are nevoie de aspri[1] pentru cheltuielile lui ori pentru oricare fonduri de întreținere, sunt gata să-l ajut.

Ioan a continuat pregătirile, în ciuda dezaprobării evidente a lui Murad, iar la curtea otomană s-a ridicat serios problema de a profita de absența împăratului pentru a pune la cale o lovitură preventivă împotriva Constantinopolului. Exista însă un personaj care exercita o puternică influență și care îndemna la reținere, abia numit de Murad mare vizir: Çandarli Halil-Pașa. Halil se distinsese în războaiele împotriva lui Juneid din Smirna în anii 1420 și Murad avea mare încredere în el. Sfatul său a fost acesta:

Dacă ataci Orașul, acțiunea ta îl va împinge pe împărat să le spună latinilor că va accepta indiferent ce îi vor cere ei să facă... Renunță la idee și urmărește acțiunile împăratului...[2]

Sultanul a ținut seama de părerea lui Halil, deși și-a făcut cunoscută nemulțumirea în diverse moduri. Când flota care îi purta pe Ioan al VIII-lea și delegația bizantină a trecut prin Dardanele, turcii au împiedicat echipajele să-și refacă proviziile de apă, posibil la ordinul lui Murad. După plecarea împăratului, sultanul a făcut o demonstrație de forță în fața zidurilor Constantinopolului, defilând dezlănțuit, determinându-l pe despotul Constantin să

---

[1] Aspru, monedă turcească de argint (n. tr.).

[2] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 51; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 181.

trimită oameni pe fortificații. De data asta, nu a urmat un atac și turcii s-au retras.[1]

Sfatul dat de Halil lui Murad nu reprezenta un eveniment izolat. Vizirul își crease la curtea otomană reputația de atitudine prietenoasă față de creștini și îndemna întotdeauna la reținere față de Constantinopol. Atitudinea sa se întemeia pe stimulente financiare. La fel ca mulți aristocrați bizantini, câștiga bani din tranzacții comerciale cu negustorii italieni care operau din Constantinopol, cumpărând și vânzând mărfuri importate. Mai primea cu regularitate și peșcheșuri de la împăratul bizantin, care cunoștea valoarea influenței lui la curtea otomană. Potrivit unei povești probabil apocrife, vizirul își primea onorariul sub formă de monede de aur ascunse în burta peștilor livrați la el acasă. Bizantinii nu fuseseră niciodată prea mofturoși în privința metodelor folosite, cu condiția să funcționeze, iar în acest caz se pare că banii erau cheltuiți în cel mai util mod.[2]

Acum, Murad fiind aparent domolit, delegația aleasă și locul și data conciliului convenite, lucrurile s-au mișcat relativ rapid. Vasele promise au ajuns în Cornul de Aur la 4 septembrie 1437, iar la 27 noiembrie au pornit spre Veneția având la bord pe împărat și numeroșii delegați, îndreptându-se mai întâi spre sud, pe Marea Egee, cu escale în porturile Kenchreai și Modon. La Veneția au ajuns la începutul lui februarie 1438. De acolo, delegația bizantină a fost transportată pe nave de-a lungul fluviului Pad la Ferrara, în catedrala căreia s-a deschis, la 9 aprilie,

---

[1] Syropoulos, *Mémoires*, pp. 201, 396; Tafur, *Travels*, pp. 137–138.

[2] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 165–167, 202; Aşıkpaşazade, în Bernard Lewis, *Islam from the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople: 1. Politics and War* (Londra, 1974), p. 145; Cemal Kafadar, „A death in Venice (1575): Anatolian Muslim merchants tradingin the Serenissima", *Journal of Turkish Studies*, 10 (1986), pp. 191–218.

prima ședință a conciliului. S-au desfășurat mai multe sesiuni, înainte ca arșița verii să determine o pauză. Până la reluarea lucrărilor, în octombrie, la Ferrara izbucnise ciuma și papa a căutat un alt loc de desfășurare. În februarie 1439, toți delegații au plecat de la Ferrara la Florența, unde au fost găzduiți de bogatul bancher și conducător de facto al orașului, Cosimo de' Medici (1389–1464). Conciliul avea să se încheie la Florența, convenindu-se în cele din urmă asupra deciziei de uniune a Bisericilor.

*

În lunile dinaintea realizării uniunii, membrii delegației bizantine au fost ocupați cu nenumărate alte treburi în afară de serbedele dezbateri teologice. Mai ales pentru cei veniți din capitala deprimantă și dărăpănată, opulența evidentă a orașelor Italiei trebuie să fi fost o revelație, exact cum fusese pentru Manuel Chrysoloras cu patruzeci de ani mai devreme. Veneția, capitala comercială a Europei, era împodobită cu edificii înalte și palate „cu multe etaje și hornuri, înzestrate cu porticuri și ferestre la străzi". Ferrara, condusă de marchizul Niccolò al III-lea d'Este (1383–1441), se mândrea și ea cu edificiile și străzile sale frumoase, trăgându-și bogăția din terenurile agricole bogate de pe valea Padului care o înconjurau. Florența era în centrul fenomenelor artistice și intelectuale ale Renașterii, peisajul orașului fiind dominat de splendida cupolă a catedralei, opera recentă a arhitectului Filippo Brunelleschi (1377–1446), pe cheltuiala familiei Medici. Reacția bizantinilor a fost cea tipică a vizitatorilor dintr-o țară săracă veniți în bogăție. Când a sosit în locul rezervat clerului bizantin în Mănăstirea San Giorgio Maggiore din Veneția, Silvestru Syropoulos a rămas uluit de abundența de provizii pregătite pentru ei – butoaie de vin, grămezi de pâine și

pește, lămpi și lumânări de toate dimensiunile – deși a fost mai puțin impresionat de ospitalitatea de la Ferrara. Este posibil ca și Ioan al VIII-lea să se fi bucurat de un regim de viață mai bun în Italia, în timpul conciliului, decât în mod normal în înghesuitul și dărăpănatul Palat Blachernae. La Veneția i s-a pus la dispoziție o reședință splendidă, cu treizeci și șase de paturi, iar o alta fratelui său Dimitrie. La Ferrara, împăratul a locuit într-un palat confortabil pe malul fluviului, ce-i aparținea marchizului.[1]

Era de așteptat ca Ioan să profite din plin de șansele care i se ofereau în Italia și cu siguranță a fost implicat în lucrările conciliului. Deși, ca laic, nu a contribuit direct la dezbaterile teologice, a fost prezent la o parte din ele și s-a străduit cu toate puterile să-i convingă pe clerici să urmeze calea înțelegerii. Dar se pare că și-a petrecut o mare parte din timp cu ocupația lui preferată, vânătoarea. De cum a sosit la Ferrara, i-a cerut papei să i se pună la dispoziție cai. Când, în cele din urmă, au ajuns după trei luni, nu au fost pe placul lui și atunci Ioan și-a cumpărat singur caii, de la delegația lui Isidor al Kievului, care tocmai sosise din Rusia. Apoi s-a instalat împreună cu o ceată de aleși într-o mănăstire de maici, la nouă kilometri de Ferrara, și au vânat în acele împrejurimi. Și-a văzut de pasiunea sa cu atâta stăruință, încât marchizul de Ferrara a fost nevoit să i se plângă de stricăciunile făcute proprietăților supușilor lui. Ioan era atât de pasionat de vânătoare, încât obișnuia să vină la ședințele conciliului însoțit de câinele lui preferat, care era obișnuit să se instaleze pe un taburet de lângă tron, de unde, o dată, a chelălăit și a scâncit tot discursul împăratului, fără ca nimic să-l împace, indiferent de efort.[2]

---

[1] Syropoulos, *Mémoires*, pp. 215, 247; Tafur, *Travels*, pp. 166, 174–176.
[2] Syropoulos, *Mémoires*, pp. 296–299, 459; Gill, *Personalities*, pp. 113–114.

Dar, după o vreme, aceste activități s-au redus, nu în urma criticilor, ci a stării de sănătate a împăratului, care nu se bucura de o condiție perfectă. Cu șapte ani mai devreme, s-a întâmplat să dispară o lună întreagă, atins de o boală misterioasă, iar medicii s-au temut de ce era mai rău. Nu s-a simțit bine nici când flota a ajuns la Veneția, prin urmare nu a putut să accepte invitația dogelui de a veni să-l viziteze în ambarcațiunea sa. În primăvara anului 1439, a suferit o criză gravă de gută la picioare. Durerile erau atât de mari, încât într-o zi când a plecat călare de la Florența în fruntea suitei ca să viziteze sanctuarul Brâului Sfintei Fecioare de la Pistoia, nu a mai putut să se întoarcă și un sătean din Peretola i-a pus la dispoziție împăratului casa sa. Ca să-și cruțe picioarele, Ioan a intrat cu calul până în casă și a descălecat abia în mijlocul camerei. În asemenea momente, trebuia să se mulțumească numai cu jocul de table.[1]

A existat totuși și un alt aspect căruia Ioan i-a acordat toată atenția în vremea petrecută în Italia, și anume bunăstarea economică a imperiului. În august 1439, a încheiat un tratat comercial cu guvernul Florenței, acordând comunei privilegiile de care se bucurase mai înainte Pisa, aflată acum sub stăpânire florentină. Negustorii din Florența au primit dreptul să importe și să exporte mărfuri pe teritoriile împăratului în schimbul plății unei taxe vamale modeste. Galerele florentine au vizitat de atunci cu regularitate Constantinopolul și porturile nou cucerite în Pelopones, Patras și Glarența, generând venituri pentru împărat și despoți, sprijinind dezvoltarea economiei locale

---

[1] Syropoulos, *Mémoires*, p. 217; Nicolas Oikonomides, „On the date of John VIII's letter to Saridja Beg (April 1432)", *Byzantion*, 34 (1964), pp. 105–109; Kenneth M. Setton, „The Emperor John VIII slept here...", *Speculum*, 33 (1958), pp. 222–228;Gill, *Council of Florence*, pp. 246–247.

prin exportul în Italia de cârmâz și vin bizantin. Tratatul a mai contribuit la limitarea monopolului venețian și genovez al comerțului în zonă.[1]

La fel ca suveranul lor, unii membri ai delegației bizantine au profitat de prezența în Italia ca să se ocupe de propriile lor afaceri. Unul dintre ei se numea George Philanthropinos și era cu siguranță mai bogat decât majoritatea delegaților bizantini, care depindeau de bunăvoința papei și a comunelor Ferrara și Florența pentru hrana și găzduirea lor. În iunie 1439, la moartea patriarhului Iosif, cu care se înrudea, Philanthropinos a plătit 50 de ducați pentru o slujbă anuală în Biserica Santa Maria Novella din Florența, pentru odihna sufletului lui. Putem bănui că, pentru a avea la dispoziție o asemenea sumă, Philanthropinos trebuie să fi făcut investiții substanțiale în Italia, poate la Banca San Giorgio din Genova sau chiar la Florența. Se presupune că George Philanthropinos a depus în timpul conciliului aur în valoare de 3 000 de ducați la un negustor roman, fără îndoială spre a fi păstrat la loc sigur în cazul în care s-ar fi petrecut evenimente neplăcute la Constantinopol.[2] Membrii mai eruditi ai delegației, și în special cei cu simpatii prolatine, au avut șansa să participe la unele activități care nu fuseseră programate. Șederea prelungită la Florența, inima intelectuală a Italiei, a reprezentat o ocazie minunată pentru stabilirea de contacte. Este posibil ca, în timpul conciliului, Ioan Argyropoulos să-l fi întâlnit pentru prima oară pe Cosimo de' Medici,

---

[1] Pagnini, *Della decima*, vol. II, pp. 230–234; F. Miklosich și W. Müller, *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana*, 6 vol. (Vienna, 1860–1890), vol. III, pp. 200–205; Müller, *Documenti*, pp. 174–177; Michael E. Mallett, *The Florentine Galleys in the Fifteenth Century* (Oxford, 1967), pp. 66–68, 115.

[2] *PLP* 29760; V. Laurent, „Un agent efficace de l'unité de l'église à Florence: George Philanthropène", *REB*, 17 (1959), pp. 190–200.

care mai târziu avea să-i asigure un post la Universitatea din Florența. Bessarion, proaspăt numit arhiepiscop la Niceea, dorea și el să intre în legătură cu italieni educați. Cardinalul Ambrogio Traversari, care studiase elina cu Dimitrie Skaranos, a rămas încântat de tânărul arhiepiscop grec, afirmând că „sclipea de inteligență". A dorit să știe cu tot dinadinsul ce cărți avea Bessarion din cele antice grecești și a fost dezamăgit să afle că proprietarul luase cu el la Florența doar câteva, lăsând restul la Modon:

> Am mers totuși mai departe cu întrebările și mi-a spus că lăsase acolo două volume mari din Strabon... Cât de rău mi-a picat că nu luase cărțile cu el! Dar a trebuit să-mi ascund supărarea. Nutresc totuși speranța că urmează să fie aduse...[1]

În condițiile unei primiri atât de calde, unii bizantini au șovăit dacă să se mai întoarcă acasă. Argyropoulos nu a plecat imediat la Constantinopol împreună cu restul delegației bizantine, în octombrie 1439, ci a pornit spre nord, în Padova, unde trăia încă în exil fostul elev al lui Manuel Chrysoloras, Pallas Strozzi. Acolo, Argyropoulos a predat și în același timp a studiat la universitate, obținând o diplomă în arte și medicină, fiind plătit cu generozitate ca să îi citească lui Strozzi din opera lui Aristotel cu voce tare. S-a reîntors la Constantinopol abia în jur de 1444.[2]

---

[1] Silvia Ronchey, „Orthodoxy on sale: the last Byzantine and the lost crusade", în *Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies, Londra 21–26 August 2006,* (ed.) Fiona K. Haarer și Elizabeth Jeffreys, 3 vol. (Aldershot, 2006), vol. I, pp. 313–342; Setton, „Byzantine background", pp. 70, 73.

[2] Vespasiano da Bisticci, *The Vespasiano Memoirs,* pp. 229–230, 243; Harris, *Greek Émigrés,* p. 55.

Și Bessarion s-a lăsat sedus de luminile strălucitoare ale Italiei. Cu puțin timp înainte de plecarea bizantinilor din Florența, papa Eugeniu al IV-lea i-a acordat o pensie anuală de 300 de florini, urmând să fie crescută la 800 dacă arhiepiscopul grec dorea să stea la curia papală. Ca stimulent suplimentar, în 1439 Eugeniu l-a numit cardinal pe Bessarion. Deloc surprinzător, deși Bessarion s-a întors la Constantinopol cu împăratul, nu a rămas mult acolo și în 1440 a mers din nou în Italia, unde și-a continuat cariera la curtea papală. Nu este dificil să ne imaginăm cum au privit plecarea lui cei rămași la Constantinopol. După cum spunea un antiunionist anonim, „se înamorase de gloria omenească, nu de slava lui Dumnezeu"[1].

Impresia adâncă lăsată de Italia asupra unor bizantini în timpul conciliului a avut efectul de a lărgi prăpastia dintre cei care vedeau salvarea venind din Apus și ceilalți. Căci nu toți au fost seduși. Deși aprecia opulența și strălucirea Veneției, Silvestru Syropoulos nu uita că multe dintre obiectele minunate expuse la Bazilica San Marco fuseseră jefuite de la Constantinopol în 1204. La fel ca Argyropoulos, George Gemistos s-a trezit în centrul atenției la Florența, fiind invitat, probabil chiar de Cosimo de' Medici, să țină cursuri publice despre filozofia lui Platon. Dar se pare că nu a dorit să profite de faima sa ca să rămână în Italia. Dimitrie, fratele lui Ioan al VIII-lea, și-a petrecut mai tot timpul la conciliu, deși și-ar fi dorit să fie oriunde altundeva. Împăratul și mulți alții îl îndemnau să ia cuvântul în timpul lucrărilor, dar s-au ales doar cu refuzul său sec. A cerut în repetate

[1] Georg Hofmann, *Epistolae Pontificiae ad Concilium Florentinum Spectantes*, 3 vol. (Rome, 1940–1946), vol. II, p. 88; Philippides, *Emperors, Patriarchs and Sultans*, p. 35; Carmelo Capizzi, „Momenti di vita del Bessarione a Roma", *Thêsaurismata*, 27 (1997), pp. 101–124.

rânduri permisiunea să se întoarcă la Veneția, însă Ioan a insistat să rămână. Poate cel mai puternic exemplu de nemulțumire în timpul conciliului a fost George Scholarios. Ca savant în teologia latină și având mulți prieteni latini, așa ca milanezul Francesco Filelfo, ar fi fost de așteptat ca Scholarios să profite din plin de prezența în centrul intelectual al Europei. Cu toate astea, în iunie 1439, când i s-a permis în sfârșit despotului Dimitrie să plece la Veneția, Scholarios l-a însoțit alături de George Gemistos, ceea ce sugerează că niciunul nu era mulțumit de desfășurarea evenimentelor.[1]

*

Una peste alta însă, scopul conciliului nu era dezbaterea pe tema autorilor clasici și nici semnarea de tratate comerciale, ci ajungerea la un acord de rezolvare a schismei. Ținând seama de tensiunile istorice, nimeni nu se aștepta să fie ușor, însă negocierile au fost la un pas de a se încheia încă înainte de a începe. În timp ce delegația bizantină naviga pe Pad spre Ferrara, cei de pe vasul pe care se găsea patriarhul Iosif l-au văzut pe Teodor Karystinos galopând pe mal către ei. Aducea știri grave de la împărat, aflat pe vasul din frunte: papa Eugeniu anunțase limpede că la întâlnirea cu delegația bizantină se aștepta ca patriarhul să se plece înaintea lui, sărutându-i piciorul. Patriarhul a rămas consternat:

---

[1] Syropoulos, Mémoires, pp. 23–25, 314–315, 459–461; C.M. Woodhouse, *George Gemistos Plethon:The Last of the Hellenes* (Oxford, 1986), pp. 155–159; Marie-Hélène Blanchet, *Georges-Gennadios Scholarios (vers 1400–vers 1472): un intellectuel orthodoxe face à la disparition de l'empire byzantin* (Paris, 2008), pp. 332–333.

Nu îi datorez un asemenea omagiu, de vreme ce suntem frați; trebuie să ne îmbrățișăm și să ne sărutăm, în manieră fraternă. Așadar, nu voi proceda altfel.

Când vasele au ajuns la Ferrara, au început consultări urgente cu reprezentanții lui Eugeniu, care au insistat să fie respectat străvechiul obicei al sărutării piciorului papei. Patriarhul, susținut de împărat, a rămas ferm pe poziție în privința sa și a anturajului:

Dacă papa nu renunță la obiceiul ca episcopii noștri și oficialii mei purtători de cruce să îi sărute piciorul, îmi este imposibil să cobor de pe navă. Am sentimentul că prezenta adunare și discuția aceasta nu sunt potrivite voinței lui Dumnezeu, și de asta ne-a și ridicat Dumnezeu o asemenea opreliște în cale, iar eu mă voi întoarce fără greș, cât mă mai aflu pe vas, înainte de a fi tulburat și de alte răutăți.

Latinii au cedat fără nicio tragere de inimă, dar Eugeniu nu și-a ascuns deloc indignarea:

Sfinția Sa Papa, spre beneficiul păcii și ca să nu existe stavilă în angajamentul divin al Uniunii din acest motiv, lasă deoparte dreptul său și, iată, invită pe Sfinția Voastră să veniți. Totuși, hotărăște să pregătească întâmpinarea Voastră în mod osebit, căci socotise ca aceasta să se desfășoare în public, în fața adunării tuturor celor de rang și cu mare pompă. Acum, pe de altă parte, nu va proceda astfel deoarece prestigiul său are mult de pierdut și nu vrea ca asta să fie evident față de toți. Vă va întâmpina,

în schimb, în apartamentul propriu, de față fiind prezenți doar cardinalii.[1]

Odată stabilit protocolul, delegația bizantină a debarcat și a început să se pregătească pentru dezbaterile oficiale. Aveau să înfrunte o echipă la fel de formidabilă de teologi și intelectuali latini, iar împăratul i-a desemnat ca să conducă dezbaterile cu ei pe Bessarion și pe arhiepiscopul din Efes, Marcu Eugenicul. Cardinalul Giuliano Cesarini și alții vorbeau în numele latinilor. În timpul numeroaselor sesiuni ale conciliului, delegații au dezbătut cele două chestiuni-cheie, autoritatea papală și *Filioque*, acea sintagmă buclucașă care fusese adăugată la versiunea latină a Crezului. Au luat în considerare și alte probleme, ca doctrina purgatoriului, predicată în Apus, dar neacceptată și de bizantini, și dacă pentru împărtășanie să se folosească pâine dospită sau nedospită. Inevitabil, toate astea erau o ocazie infinită, teologic vorbind, de despicat firul în patru. Sesiunea de luni, 2 martie 1439, spre exemplu, s-a preocupat de doctrina purcederii Sfântului Duh, element fără de care nu se putea ajunge la un acord față de *Filioque*. Marcu Eugenicul l-a întrebat pe dominicanul Giovanni di Montenero dacă, atunci când vorbea despre purcederea Sfântului Duh de la Tatăl și de la Fiul, înțelegea persoanele Tatălui și Fiului. Giovanni a replicat spunând că, de vreme ce Duhul Sfânt purcede din ambii, prin urmare El purcede dintr-un principiu. Și așa mai departe, fiecare parte invocând logica și aruncând în luptă citate din Părinții Bisericii spre susținerea punctelor de vedere.[2]

---

[1] Syropoulos, *Mémoires*, pp. 229–235. Traducerile provin de la Universitatea din Birmingham, Syropoulos Project: http://syropoulos.co.uk/index.htm.

[2] Gill, *Council of Florence*, pp. 130, 194–197.

Cele mai însuflețite dezbateri nu aveau loc între bizantini și latini, ci în afara sesiunilor oficiale, în rândul delegaților greci, deoarece apăruse o despărțire clară între cei care vedeau posibilitatea și meritul unui compromis cu poziția latină și cei care i se împotriveau cu înverșunare. În tabăra prolatină erau Bessarion, arhiepiscop în Niceea, Isidor, arhiepiscop al Kievului, și Dorotheos, arhiepiscop din Mitylene. Cea mai puternică voce împotriva uniunii dintre Biserici era cea a lui Marcu Eugenicul din Efes. La o asemenea întâlnire de culise, Marcu și-a exprimat cât se poate de clar poziția:

> Latinii sunt nu numai schismatici, ci și eretici, iar legat de asta Biserica noastră este tăcută, deoarece ei [latinii] sunt mulți la număr... Prin urmare, nu trebuie să ne unim cu ei dacă nu șterg adăugirea din Crez, ca să fie la fel ca al nostru.

Isidor al Kievului, pe de altă parte, afirma că *Filioque* nu era de fapt nepotrivit cu teologia ortodoxă:

> Purcederea Duhului Sfânt este atribuită și Fiului nu numai de către Părinții Apuseni, ci și de cei Răsăriteni. Prin urmare, este corect să fim de acord cu propriii noștri Părinți și să ne unim cu Biserica Romană.[1]

În lupta dintre taberele aflate în opoziție, factorul decisiv trebuia să fie atitudinea împăratului. Era de neconceput ca delegația bizantină să se întoarcă la Constantinopol fără

---

[1] Joseph Gill, *Quae Supersunt Actorum Graecorum Concilii Florentini* (Rome, 1953), pp. 399–401; trad. în Deno J. Geanakoplos, *Byzantium: Church, Society and Civilization seen through Contemporary Eyes* (Chicago, IL, 1984), pp. 222–223.

să se fi ajuns la o înțelegere, nu în ultimul rând din cauză că membrii ei depindeau de papă în ce privește hrana și transportul. Eșecul înțelegerii avea să închidă și ușa în legătură cu ajutorul militar occidental împotriva otomanilor. Prin urmare, Ioan i-a îndemnat pe episcopi să ajungă la o hotărâre și să accepte un compromis oarecare. La sfârșitul lui mai 1439, a condus o serie de întâlniri cu clericii bizantini în care s-au cântărit argumentele părții latine. Întâlnirile au culminat cu un vot în care majoritatea delegaților au fost de acord că uniunea cu Biserica Romană se putea realiza pe baza compromisului teologic propus.[1]

S-a întocmit apoi un Decret al Uniunii în care multe dintre chestiunile mai spinoase au fost lăsate, cu grijă, în umbră. Delegația bizantină a consimțit să recunoască purcederea Sfântului Duh din Tatăl și din Fiul ca dintr-un principiu și dintr-o cauză, prin urmare adăugirea latină a sintagmei *Filioque* era licită, deși Crezul grecesc, care nu o cuprindea, nu trebuia să fie modificat. În ce privește purgatoriul, s-a ajuns la o formulă vagă care lăsa chestiunea deschisă; cât despre pâinea dospită și nedospită, s-a convenit că ambele părți puteau să-și continue practica existentă, fără să se critice una pe cealaltă. Doar legat de supremația papală declarația era total neechivocă:

> Sfântul Scaun Apostolic deține primatul asupra întregii lumi și pontiful roman este urmașul binecuvântatului Petru, întâiul dintre apostoli, și este adevăratul vicar al lui Hristos, capul întregii Biserici și părintele și învățătorul tuturor creștinilor...

[1] Syropoulos, *Mémoires*, pp. 257–271; Gill, *Council of Florence*, pp. 258–262.

Patriarhul Constantinopolului a fost declarat al doilea în ierarhie după papă, urmat de patriarhii Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului. Decretul a fost semnat de împărat și de tot înaltul clerul bizantin, cu excepția lui Marcu din Efes, care a rămas ferm pe poziție, și de un alt episcop, care plecase în tăcere ca să evite gestul.[1]

Ziua de 6 iulie 1439 a fost declarată sărbătoare publică și toți delegații, latini și greci, împreună cu papa, împăratul și o bună parte din populația Florenței s-au adunat în catedrală. A fost un spectacol magnific:

> Papa a fost așezat pe partea unde se citește Evanghelia, alături de cardinalii și prelații Bisericii Romane, iar pe cealaltă latură se aflau împăratul Constantinopolului cu toți episcopii și arhiepiscopii greci. Papa etala veșmântul pontifical, cardinalii își purtau sfitele, iar episcopii aveau mitre din damasc alb; și toți episcopii, latini și greci deopotrivă, erau înveșmântați în sfite.

După o Liturghie solemnă, a fost citit public Decretul de Uniune, în latină de cardinalul Cesarini, și în greacă de arhiepiscopul Bessarion:

> Să se bucure cerurile și pământul să se veselească! Zidul care a despărțit Biserica Apusului de cea a Răsăritului a fost înlăturat, iar pacea și armonia au revenit, căci Piatra din capul unghiului, Hristos, Care a făcut din două una, s-a legat de amândouă părțile cu vie uniune de iubire și de pace, împreunându-le și ținându-le laolaltă într-un

[1] Syropoulos, *Mémoires*, pp. 493–495; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 180; Gill, *Council of Florence*, pp. 292, 412–415. Trad.: http://www.ewtn.com/library/councils/Florence.htm#1.

jurământ de unire veșnică. După o îndelungată negură a întristării și a întunecimii și o beznă înfricoșătoare de nesfârșită vrajbă, strălucirea mult sperată a uniunii le-a luminat pe toate.

Potrivit ordinului papei, în toată creștinătatea au bătut clopotele bisericilor ca să sărbătorească vestea cea bună.[1]

*

Conciliul nu s-a încheiat la 6 iulie. A mai continuat câțiva ani, discutând alte chestiuni, așa ca relațiile dintre un conciliu general și papă, a cărui autoritate era în continuare contestată de Conciliul de la Basel. Însă, în ce îi privea pe Ioan al VIII-lea și pe bizantini, misiunea lor de la Florența se încheiase. Au mai zăbovit câteva săptămâni și apoi au plecat spre Veneția la sfârșitul lui august. Lunga călătorie spre casă a durat câteva luni și, în februarie 1440, Ioan al VIII-lea, fratele lui, Dimitrie, și restul delegației bizantine au ajuns în sfârșit la Constantinopol.

În urma conciliului mai rămânea de făcut ceva cât se poate de important. După cum spusese George Scholarios compatrioților săi greci la Florența:

Știți foarte bine cu toții că teama de necredincioși și mai ales faptul că suntem într-o situație disperată ne-au făcut să dorim și să ne străduim pentru realizarea uniunii Bisericii lui Hristos, deși ea ar fi trebuit căutată de toți pentru alte motive, mai vrednice.[2]

---

[1] Vespasiano da Bisticci, *The Vespasiano Memoirs*, p. 25; Syropoulos, *Mémoires*, pp. 497–499. Trad. Decretului de Uniune: http://www.ewtn.com/library/councils/Florence.htm#1.

[2] Citat în Joseph Gill, „The freedom of the Greeks in the Council of Florence", *University of Birmingham Historical Journal*, 12 (1969–1970), pp. 226–236.

Chiar înainte de semnarea Decretului Uniunii, Ioan al VIII-lea îl trimisese pe Isidor din Kiev la papă ca să întrebe la ce ajutor militar se puteau aștepta bizantinii odată realizată uniunea Bisericilor. Eugeniu promisese o gardă permanentă de trei sute de soldați pentru capitala bizantină, o flotă de douăzeci și șase de nave când apărea necesitatea, iar dacă era nevoie de o armată de uscat, papa avea să îndemne pe principii creștini din Apus să o pună la dispoziție.[1]

Dar simpla susținere a apărării Constantinopolului nu era suficientă, deoarece chiar în timp ce era proclamată Uniunea Bisericilor, din Balcani veneau știri de rău augur. Majoritatea domnitorilor creștini din regiune, la fel ca împăratul bizantin, aveau tratate cu sultanul otoman și îi plăteau tribut. Și, la fel ca împăratul, nici ei nu se abțineau de la uneltiri ascunse față de suzeran, în speranța de a scăpa de sub acea stăpânire. În vara anului 1439, Murad al II-lea aflase că vasalii lui sârbi luau în considerare să predea maghiarilor fortăreața de la Smederevo, cu poziție strategică pe Dunăre. Sultanul pornise în marș spre nord și ocupase fortăreața după un asediu de trei luni. O asemenea demonstrație de forță la granițele Ungariei catolice nu avea cum să nu stârnească îngrijorare la Roma.[2]

Așa se face că speranțele și rugămințile lui Ioan al VIII-lea și ale sfetnicilor săi prolatini au primit un răspuns și, în toamna anului 1439, Eugeniu al IV-lea a început să facă demersuri pentru a ridica forțe terestre și maritime în vederea unei cruciade împotriva otomanilor. Pentru a încuraja adunarea de voluntari și de donații, a emis o bulă, *Postquam ad apicem*, un apel universal adresat creștinilor

---

[1] Gill, *Council of Florence*, pp. 263–264.

[2] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 176–177.

de a înălța crucea. În tradiția chemărilor la cruciade din secolele dinainte, Eugeniu a descris în culori vii atrocitățile făcute de turci:

> Printre actele de cruzime fără precedent pe care le comit în timpul atacurilor asupra pământurilor creștinilor, când se întorc încărcați cu pradă constând din oameni și animale, îi duc în robie pe mulți creștini de ambele sexe legați între ei cu frânghii, iar pe cei care, împovărați de boală, de bătrânețe ori alte neputințe, nu pot ține pasul, îi ucid pe câmpuri sau chiar în centrul orașelor creștine...

Asemenea scene s-au petrecut cu adevărat în 1430, după căderea Tesalonicului, deși fără îndoială că s-au strecurat și unele exagerări, cum ar fi descrierea presupusei ucideri a unor prunci nevinovați care, neștiind ce soartă îi așteaptă, le zâmbeau încrezător asasinilor. Bula a fost prezentată în traducere în bisericile din toată Europa, conținutul ei fiind menit să stârnească mânia opiniei publice creștine împotriva necredincioșilor. Bizantinii s-au străduit și ei să susțină eforturile lui Eugeniu. În primăvara anului 1443, Teodor Karystinos a fost trimis ambasador la Veneția, la curtea papală de la Florența, în Ducatul Burgundiei și la Neapole, unde l-a îndemnat pe regele Alfonso cel Mărinimos (1416–1458) să-și „îndrepte nobila atenție asupra pacificării Italiei și susținerii admirabilului nostru papă în această preasfântă campanie"[1].

Dar Eugeniu nu s-a mulțumit cu cuvintele. A organizat construirea unei flote compuse din vase donate de venețieni,

---

[1] Hofmann, *Epistolae Pontificiae*, vol. III, pp. 68–75; Thiriet, *Régestes*, vol. III, p. 101; Cyriac of Ancona, *Later Travels*, pp. 4–5; Colin Imber, *The Crusade of Varna, 1443–1445* (Aldershot,2006), pp. 115–116.

de ducele de Burgundia și de el însuși, ca papă. Flota a fost pusă sub comanda unui cardinal, Francesco Condulmaro, și pentru a acoperi cheltuielile, Eugeniu a dispus percepe-rea unui impozit de 10% din veniturile clerului din toată creștinătatea occidentală. Atacul avea să se desfășoare pe uscat și pe mare, iar o armată puternică urma să fie pusă la dispoziție de tânărul rege al Poloniei și Ungariei, Ladislau al III-lea (1434–1444).[1] Atacul pe uscat a început chiar înainte ca flota să fie gata să pornească spre est. La sfârșitul anului 1443, o puternică armată creștină, care trebuie să fi numărat 25 000 de oameni, a traversat Dunărea în teritoriul otoman. Armata era alcătuită din maghiari și polonezi aflați sub comanda regelui Ladislau și a generalului său, Ioan de Hunedoara (János Hunyadi), și dintr-un contingent de sârbi sub comanda domnitorului Gheorghe Brancovici, care trăia în exil în Ungaria. Armata creștină pare să-i fi surprins nepregătiți pe otomani: a coborât spre sud la Niș, unde a înfrânt o forță turcească, apoi a ocupat orașul Sofia. Până în ianuarie 1444, creștinii ajunseseră la Belgrad și chiar reușiseră să-l prindă pe cumnatul lui Murad al II-lea, Mahmud Çelebi. Încurajați de știrea înfrângerilor suferite de otomani, s-au ridicat împotriva lor dușmanii de peste tot. În Balcani, creștinii s-au revoltat împotriva stăpânilor lor turci, în special în Albania, unde George Kastrioti Skanderbeg, fost protejat al sultanului, a început o campanie de rezistență care avea să dureze douăzeci și cinci de ani. În sudul Asiei Mici, Ibrahim-Bei, mereu incomodul emir al karamanizilor, a profitat de prilej ca să denunțe supunerea față de Murad al II-lea și să atace teritorii otomane.

---

[1] Gill, *Council of Florence*, pp. 327–331; Setton, *Papacy and Levant*, vol. II, pp. 84–85.

S-ar fi zis că sorții deveniseră în sfârșit potrivnici lui Murad atotcuceritorul și că pentru creștini sosise în sfârșit prilejul să răstoarne avansul turcesc, aparent de nestăvilit până atunci. De fapt, înfrângerea dezastruoasă suferită de Baiazid I în 1402 îi lipsise doar temporar pe otomani de Asia Mică, iar controlul lor asupra Balcanilor nici nu fusese contestat. Acum păreau să se afle în primejdia de a pierde totul, iar Ladislau era pe cale să pătrundă victorios în Adrianopol. În tabăra creștină domnea un entuziasm intens. Umanistul italian Ciriaco din Ancona îi scria emoționat cardinalului Cesarini:

> Fie-le dat dușmanilor necredincioși ca în tot locul să fie alungați, copleșiți și tăiați bucăți! Fie-ne dat să vedem eliberate și restabilite prin intervenția voastră nu doar Moesia, Grecia, Macedonia, Epir și Iliria... și fie-ne dat să vedem, cu noroc și fericire, cum dominația noastră dreaptă și sfântă și practicarea generoasei noastre religii se răspândesc mai departe [de aceste regiuni], în toată Asia și Libia și în Etiopia, Africa și în Indii!

Încântat de succesul adus de politica sa prooccidentală, Ioan al VIII-lea a trimis la Buda ambasadori care să-l felicite pe regele Ladislau pentru victorie.[1]

Dar victoria nu avea să vină prea curând. Avântul armatei lui Ladislau nu a putut să fie susținut și campania s-a împotmolit la începutul anului 1444. Gerul amarnic al iernii i-a împiedicat pe creștini să înainteze și în februarie s-a încheiat un armistițiu care le-a permis să se retragă. Sultanul a plătit scump pentru pace, cedând fortăreața

---

[1] Cyriac of Ancona, *Later Travels*, p. 15; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, p. 27.

Smederevo, abia cucerită, dar nu avea de ales, deoarece trebuia să se ocupe de karamanizi și nu putea lupta simultan pe două fronturi.[1]

Știrea armistițiului lui Ladislau nu a fost bine primită la Roma, deoarece flota de galere papale, venețiene și burgunde, sub comanda cardinalului Condulmaro, era gata să ridice ancora, cu intenția de a face joncțiune cu armata terestră. Acum nu mai putea fi întoarsă la vatră, iar în iulie 1444 a ajuns în largul coastelor sudice ale peninsulei Morea. Cardinalul Condulmaro a mers la Mistra, unde i-a anunțat pe despoții Teodor și Constantin că flota avea să navigheze spre Marea Neagră, unde să facă joncțiunea cu maghiarii în vederea unui atac hotărâtor asupra turcilor otomani.[2] Între timp, papa Eugeniu îl trimisese pe cardinalul Cesarini ca nunțiu la Buda. L-a convins imediat pe regele Ladislau să renunțe la armistițiul abia încheiat cu Murad. Prilejul de a aplica o lovitură decisivă otomanilor nu putea fi ratat, atât timp cât sultanul lipsea, fiind cu armata lui în Asia Mică. Așadar, s-a pregătit o nouă ofensivă dincolo de Dunăre.

Sub comanda lui Ladislau și Cesarini, armata ungară a pornit spre sud în septembrie 1444, iar între timp flota lui Condulmaro a ajuns la Dardanele și Bosfor, ca să-l împiedice pe Murad să se întoarcă în Europa cu armata. Știrea adunării armatei ungare a ajuns la Murad când se afla la Bursa, după expediția împotriva emiratului karamanid din acea vară. Campania avusese mare succes. Konya fusese ocupată și jefuită, iar Ibrahim-Bei se refugiase în munți, silit să ceară pacea. Sentimentul de triumf

---

[1] Setton, *Papacy and Levant,* vol. II, pp. 69–78; Babinger, *Mehmed the Conqueror,* pp. 24–34; Imber, *Crusade of Varna, 1443–1445,* pp. 15–21.

[2] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire,* p. 54.

al sultanului s-a spulberat aflând de ceea ce el a considerat trădarea lui Ladislau și a dat ordin armatei să pornească spre Bosfor. A trimis dinainte poruncă marelui vizir Halil-Pașa, rămas la Adrianopol, să-i iasă în cale în locul cel mai îngust al strâmtorii, vizavi de Castelul Anatolian sau Anadolu Hisar, construit de Baiazid pe malul asiatic. Halil a sosit cu șapte ori opt mii de oameni și cu suficientă artilerie, cu care a început să tragă asupra vaselor apusene care patrulau în zonă. Echipajele navelor creștine au folosit și ele tunul propriu împotriva poziției lui Halil, dar au ieșit mai prost din acest schimb, deoarece turcii de pe uscat se puteau adăposti, pe când ei nu. Luat prin surprindere de forța asaltului otoman, comandantul flotei a trimis soli la Ioan al VIII-lea cerându-i ajutorul, dar s-a ales numai cu acest răspuns:

> Eu stăpânesc doar această cetate a Constantinopolului, care are puțini locuitori. Iar ei nu sunt suficient de puternici ca să îi trimit în bătălie. Nu vreau să pun orașul în primejdia năruirii totale, și nici pe mine, deoarece, odată pierdut Constantinopolul, turcii vor cuceri cu ușurință întregul imperiu grecesc. Faceți cum știți mai bine, iar când vine [sultanul], voi trimite două galere în ajutorul vostru.

În următoarea dimineață, Murad și trupele sale au năvălit pe partea asiatică, și-au montat tunurile și au deschis focul asupra vaselor creștine. Vântul și curenții erau atât de puternici, încât galerele își mențineau cu dificultate poziția, deoarece echipajele se fereau mereu din calea loviturilor turcești și nu mai apucau să manevreze pânzele sau să tragă la vâsle. Cele două vase trimise de împărat au sosit, însă, din nefericire, au avut de suferit mai multe stricăciuni din cauza tunurilor decât oricare alte nave.

Profitând de confuzia produsă de canonadă, turcii de pe partea asiatică au început să se îmbarce în vase mici, puse la dispoziție oportun de genovezii care nu aveau niciun interes să susțină cruciada. În următoarele două zile și nopți, toată armata turcă a traversat în Europa, lăsându-l pe cronicarul burgund care a consemnat episodul să tragă concluzia: „Galerelor le este imposibil să apere strâmtoarea dacă nu controlează unul din țărmuri."

De la Bosfor, indignat de trădarea creștinilor, Murad a pornit în marș spre nord, în căutarea armatei lui Ladislau. După cum i-a comunicat un sol turc comandantului navelor burgunde,

> „regele Ungariei și maghiarii au comis sperjur și s-au dezonorat. Murad-Bei se va război împotriva lor". Lovind cu mâna peste mânerul armei sale, a adăugat: „Pe sabia asta, vom fi învingători!"

Murad a ajuns din urmă armata creștină lângă orașul Varna, de la Marea Neagră. Turcii erau de trei ori mai numeroși decât creștinii, de vreme ce Gheorghe Brancovici și sârbii lui lipseau, respectând armistițiul cu Murad. Turcii, avantajați și de poziție, i-au prins pe cruciați având orașul Varna și marea în spatele lor. Dar și într-o asemenea situație Ladislau și oamenii lui au dat dovadă de extraordinară vitejie; bătălia care a urmat, la 10 noiembrie 1444, a fost lungă și grea, dezlănțuită sub ploaie și vânt aspru. Creștinii au respins șirul valurilor de atac, ba chiar au făcut ca o aripă a armatei turce să se retragă în dezordine. Simțind că poate obține victoria, Ladislau a atacat corpul otoman principal cu doar cinci sute de călăreți, dar cu o asemenea forță, încât și Murad s-a gândit la fugă. În cele din urmă, superioritatea numerică a turcilor a înclinat balanța. Ladislau a căzut de pe cal și a fost ucis, iar turcii i-au tăiat capul

și l-au expus într-un vârf de lance. Îngrozită, armata creștină s-a retras în dezordine. Și cardinalul Cesarini a fugit atunci, dar nu a mai fost văzut niciodată și se presupune că a fost ucis. Pagubele de vieți omenești au fost grele de ambele părți, Murad pierzând circa o treime din armată, dar otomanii au rămas stăpâni peste câmpul de bătălie.

Ioan al VIII-lea și curtenii lui, care urmăreau cu înfrigurare aceste evenimente de la Constantinopol, au trecut printr-o așteptare agonizantă, fără să primească nicio știre despre soarta armatei cruciate. Apoi au început să circule zvonuri. Unii spuneau că Ladislau ieșise învingător, alții că fusese ucis și capul lui cu plete blonde era expus într-o cutie de lemn, la Gallipoli. Dorind cu ardoare să afle adevărul, Ioan a trimis o galeră la Mesembria. Oamenii de acolo au povestit de carnajul de la Varna, insistând însă că muriseră mult mai mulți turci decât creștini. Adevărul cumplit s-a aflat abia când au ajuns la Constantinopol cei câțiva supraviețuitori ai bătăliei.[1]

Politica lui Ioan al VIII-lea de a accepta Uniunea Bisericilor în schimbul ajutorului militar împotriva otomanilor eșuase. Sprijinul promis se materializase, dar doar pentru a fi zdrobit în totalitate. În aparență, cruciada fusese inițiată de papă și de maghiari, iar împăratul bizantin nu avea nimic de-a face cu povestea. În speranța de a susține această confuzie, Ioan a trimis o delegație la Adrianopol, să-l felicite pe Murad pentru succesul de la Varna. Nimeni de la curtea turcă nu s-a lăsat păcălit și mulți de acolo au pus vina pentru apariția armatei lui Ladislau în Balcani

---

[1] Jehan de Wavrin in Imber, *Crusade of Varna*, pp. 127–129, 133; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 182–185; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, pp. 36–40.

doar pe umerii „blestematului și necredinciosului" împărat bizantin care „așezase pe foc cazanul răzvrătirii". Pusese la grea încercare răbdarea sultanului și împinsese până la limite prevederile tratatului din 1424. Desigur, la fel ca în 1422, răzbunarea lui Murad avea să fie pe cât de rapidă, pe atât de necruțătoare.[1]

[1] Anonymous Ottoman Chronicle, în Imber, *Crusade of Varna*, pp. 42, 76; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, p. 40.

7

DE LA MURAD LA MAHOMED

Murad nu a mai avut prilejul să se răzbune. După catastrofa de la Varna, câteva săptămâni au circulat zvonuri intense că avea să-și continue acea victorie cu un atac asupra Constantinopolului, însă știrile s-au dovedit false. A făcut, în schimb, ceva cu totul neașteptat: a abdicat. Nimeni nu știe cu siguranță ce l-a împins să ia această hotărâre ieșită din comun. Este posibil să fi fost pur și simplu obosit. Avea patruzeci de ani, își petrecuse cea mai mare parte a vieții mature în nesfârșite războaie și pesemne că haosul și măcelul de pe câmpul de bătălie de la Varna umpluseră paharul. Se spune că ar fi contemplat cu tristețe grămezile de morți creștini și ar fi comentat: „Nu este uluitor că sunt cu toții bărbați tineri, nu se vede nici măcar o singură barbă încărunțită printre ei?"[1]

---

[1] Jehan de Wavrin in Imber, *Crusade of Varna*, p. 133; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, p. 40.

Indiferent de motive, Murad nu glumea. Au fost trimise scrisori conducătorilor lumii musulmane anunțând abdicarea și numirea succesorului, fiul său de 12 ani, Mahomed. Au încetat să mai fie bătute monede cu numele lui Murad, fiind înlocuit cu cel al tânărului sultan. Puterile străine urmau să trateze cu noul suveran. În martie 1446, când venețienii au dorit să-și reînnoiască tratatul comercial cu sultanul, documentul a fost emis în numele lui Mahomed, și nu al lui Murad. Dar băiatul nu avea să conducă de unul singur, deoarece Halil-Pașa rămăsese mare vizir, și nu exista nicio îndoială că el era cel care conducea de fapt Imperiul Otoman. Cât despre Murad, el a părăsit Adrianopolul și s-a stabilit în Asia Mică. A ales liniștitul oraș Manisa, lângă Smirna, unde și-a petrecut zilele în pace și contemplație, compunând versuri melancolice.[1] Odată ce Murad nu mai era în prim-plan, Bizanțul a rămas nederanjat după dezastrul de la Varna în jur de doi ani, și au mai trecut încă nouă până când Constantinopolul a fost din nou atacat. În acest al doilea răgaz, bizantinii s-au ocupat cu ceea ce fuseseră obișnuiți de zeci de ani: testau într-ascuns limitele tratatului din 1424 și continuau vechea dezbatere din jurul latinilor și turcilor otomani.

*

Chiar dacă Uniunea de la Florența părea pentru început un succes care aducea Bizanțului mult așteptatul ajutor militar masiv, era limpede că avea și efecte nefericite. Când s-au aflat la Constantinopol termenii în care fusese

---

[1] G.M. Thomas și R. Predelli, *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, 2 vol. (Venice, 1899), vol. II, p. 369; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, pp. 41–42; Gibb and Browne, *History of Ottoman Poetry*, vol. I, p. 419.

încheiată Uniunea, s-au ridicat curând voci care o condamnau ca trădare a credinței și a dogmei tradiționale bizantine. Liderul firesc al acestor sceptici era arhiepiscopul din Efes, Marcu Eugenicul, el fiind singurul cleric din delegația bizantină de la Florența care refuzase fățiș să semneze Decretul de Uniune, probabil nemulțumit de acceptarea acelui *Filioque* „eretic". Odată întors din Italia, Eugenicul a adresat o scrisoare enciclică „creștinilor ortodocși din tot locul", acuzând Uniunea și clerul bizantin semnatar în termenii cei mai fățiși. Îi îndemna pe creștinii ortodocși autentici:

> Fugiți de împărtășania cu cele de neîmpărtășit și de pomenirea celor de nepomenit! Iată, eu, Marcu păcătosul, vă spun că oricine pomenește pe papa ca pe un ierarh ortodox a luat asupra sa toate dogmele latinilor...[1]

Chemarea la arme lansată de Marcu Eugenicul a găsit o mulțime de susținători vehemenți în rândul clerului. Mulți dintre preoții de la Hagia Sofia care nu fuseseră la conciliul de la Florența au refuzat să slujească liturghia sau să intre în contact cu cei care semnaseră decretul. Unul dintre ei, Teodor Agallianos, a denunțat deschis Uniunea, considerând-o „nefastă și neplăcută înaintea Domnului... izvorul tuturor celorlalte rele ale noastre". Călugării, așa ca neclintitul Neofit de la Mănăstirea Charsianites, l-au susținut și ei pe Marcu. Mulți fuseseră înrâuriți de teologia isihastă de la Muntele Athos și nu își pierdeau timpul cu minuțioasele analize intelectuale și teologice, care făcuseră posibil compromisul de la Florența. Față cu aceste critici aprinse ale acțiunilor lor, până și unii dintre delegații

---

[1] Gill, *Council of Florence*, pp. 355–356.

clerici de la Florența au început să aibă îndoieli. Un arhiepiscop care semnase Decretul de Uniune a anunțat public la doar câteva luni după revenirea la Constantinopol că se răzgândise. Acești antiunioniști din sânul Bisericii s-au unit în ceea ce ei numeau „Sinaxă", un fel de sinod neoficial de coordonare și conducere a opoziției.[1]

Era absolut de așteptat ca toți clericii și călugării să fie agitați de o asemenea problemă teologică, dar și în rândul păturilor mai sărace ale Constantinopolului exista un puternic curent antiunionist, întemeiat pe antilatinismul stârnit de amintirile anului 1204, care rămânea imun la subtile aranjamente teologice. Carismaticul Neofit a amplificat asemenea pasiuni cu predicile lui înflăcărate, amenințând că susținătorii Uniunii sau chiar și cei care doar aveau de-a face cu preoții sprijinitori erau în primejdie să fie veșnic osândiți. A sfătuit-o pe o femeie însărcinată că mai bine înfrunta primejdia unei nașteri fără să fi fost împărtășită și iertată de păcate decât să meargă pentru asta la un preot unionist cu mâinile pătate.

Existau opozanți ai Uniunii și în cercurile educate și de la curte, așa ca Ioan Eugenicul, fratele arhiepiscopului din Efes, și, până pe la mijlocul anilor 1440, s-a alăturat și George Scholarios. Scholarios se arătase pe față neliniștit la Conciliul de la Florența și plecase mai devreme, dar nu s-a exprimat imediat împotriva Uniunii. A rămas bine apreciat la curte și chiar a scris contestări teologice ale lui Marcu Eugenicul. Dar Marcu își dăduse seama că, în adâncul său, Scholarios era de fapt de partea antiunioniștilor. Când arhiepiscopul s-a îmbolnăvit grav într-o vară, l-a chemat la căpătâiul său pe Scholarios și l-a făcut să-i

[1] Syropoulos, *Mémoires*, pp. 185, 547–553, 185; Nicol, *Immortal Emperor*, p. 58; Gill, *Council of Florence*, pp. 149–151.

promită că, dacă va fi să piară, el va prelua comanda de apărător al ortodoxiei. La scurt timp, Marcu Eugenicul a murit, lăsându-l pe Scholarios lider intelectual al cauzei antiunioniste. Cel mai de seamă antiunionist dintre toți era chiar fratele împăratului, despotul Dimitrie, care, la fel ca Scholarios, părăsise demonstrativ Conciliul de la Florența înaintea semnării Decretului de Uniune. Opoziția despotului era deosebit de periculoasă, deoarece amesteca problema teologică a Uniunii cu rivalitatea dinastică existentă între fiii lui Manuel al II-lea și cu sciziunea din societatea bizantină față de acomodarea cu otomanii.[1]

*

Oricât de marcanți erau adversarii Uniunii de la Florența, ea avea în continuare o mulțime de susținători, din care o mare parte deținea putere și importanță. Într-un raport către papa Eugeniu al IV-lea, Isidor din Kiev afirma că aderenții la Uniune erau „cel mai bine situați, fiind, cum s-ar spune, baza, adică împăratul și patriarhul, ca să nu mai vorbim de majoritatea nobililor și a poporului". Patriarh era acum Mitrofan, fost arhiepiscop al Cizicului și semnatar al Decretului de Uniune. După ce delegația s-a întors din Italia în 1440, Ioan al VIII-lea îl numise patriarh, ca să acționeze ca lider al clerului unionist. În afară de împărat, susținătorii laici ai Uniunii îi aveau în rândurile lor și pe frații săi, despoții Constantin, Teodor și Toma, și pe membrii ai suitelor lor, ca Teodor Karystinos. Erau

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 204, 208–209; Gill, *Personalities*, pp. 222–232; *idem*, *Council of Florence*, pp. 355, 367; Turner, „Career of Scholarius", pp. 431–433; C.J.G. Turner, „George-Gennadius Scholarius and the Council of Florence", *Journal of Theological Studies*, 18 (1967), pp. 83–103; Blanchet, *Georges-Gennadios*, pp. 384–400.

urmați de persoane din clasa celor mai educați, apropiați de teologia raționalistă a lui Dimitrie Kydones, așa ca filozoful aristotelic Ioan Argyropoulos, și a celor cu interese personale sau financiare legate de Occident, ca Frankoulios Servopoulos, folosit ca notar de *bailo* venețian din Constantinopol. Este improbabil ca oricare dintre ei să fi fost fanatic în convingeri, ca Neofit ori Marcu Eugenicul într-ale lor. Iar George Sphrantzes reprezenta foarte bine un caz tipic de atitudine față de Uniune:

> În ce mă privește, moștenirea strămoșească întru ale credinței noastre îmi este suficientă. Nu am auzit niciodată pe cineva din cealaltă parte afirmând că forma noastră de cult nu ar fi cea corectă. Dimpotrivă, susțin că este străveche și cum se cuvine. La fel și forma lor [adică a latinilor] de cult, ea nu este incorectă, fiind tot cum se cuvine.

Pe scurt, a fi în favoarea Uniunii ținea adesea de pragmatism și toleranță, și nu de convingeri ferm înrădăcinate.[1]

Poate cel mai pragmatic în chestiunea Uniunii a fost chiar cel mai puternic personaj de la curtea bizantină, marele duce Loukas Notaras. Curios însă, ambele partide l-au denunțat ca inamic. Unioniștii i-au atribuit lozinca antiunionistă supremă: „Ar fi mai bine să vedem la Constantinopol turbanul sultanului decât mitra latină." Înverșunatul antiunionist Ioan Eugenicul, pe de altă parte, îi reproșa lui Notaras că este prea dispus să se asocieze cu unioniștii, avertizându-l sever că risca să cadă în „haznaua

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 49–50; Gill, *Council of Florence*, pp. 389–390; Leonard din Chios, în John R. Melville-Jones, *The Siege of Constantinople 1453: Seven Contemporary Accounts* (Amsterdam, 1972), pp. 12, 27; Harris, *Greek Émigrés*, pp. 54–55.

latinismului"[1]. Se poate ca această contradicție aparentă să fi apărut deoarece, chiar dacă instinctele lui Notaras erau antiunioniste, considerentele economice și politice îl făceau să nu adopte linia rigidă a fraților Eugenikos. Marele duce avea mult prea multe afaceri importante cu genovezii catolici ca să adopte o atitudine strident antilatină. O parte considerabilă a averii lui era investită în Banca San Giorgio din Genova și una dintre fiicele lui, Eufrosina, era căsătorită cu genovezul Giorgio Gattilusio. Notaras a devenit cetățean genovez în iunie 1444, ceea ce îi permitea să solicite oricând protecția republicii pentru el și familia sa. Câțiva ani mai târziu a făcut un pas concret în acest sens, când, neliniștit de mersul evenimentelor, și-a trimis fiica cea mică, Anna, în Italia, pentru siguranță, în cazul că se împlineau previziunile cele mai sumbre și Constantinopolul cădea în mâna turcilor. Dintr-un punct de vedere politic, ca mare duce, sfetnic apropiat al împăratului și rudă prin alianță cu el, Notaras nu avea cum să devieze complet de la politica oficială. Din câte se pare însă, indiferent de sentimentele personale, Notaras s-a aliniat la politica de promovare a Uniunii și s-a străduit să-i convingă pe Scholarios și pe Ioan Eugenicul să adopte atitudini mai puțin radicale.[2]

Diferența dintre tabăra unionistă și cea antiunionistă nu se limita la cea dintre fanatism și pragmatism. Deși aveau susținerea împăratului, unioniștii erau dezavantajați de faptul că o parte dintre cei mai străluciți din rândul lor nu

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 203–205, 208–210; Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, pp. 29–30; S.P. Lambros, *Palaiologeia kai Peloponnêsiaka*, 4 vol. (Atena, 1912–1930), vol. I, pp. 139–140.

[2] Donald M. Nicol, *The Byzantine Lady: Ten Portraits, 1250–1500* (Cambridge, 1994), p. 98; L.T. Belgrano, „Prima serie di documenti riguardanti la colonia di Pera", *Atti della Società Ligure di Storia Patria*, 13 (1877–1884), pp. 97–336; Matschke,„Notaras family", pp. 64–65; Ganchou, „Rachat", pp. 152–154, 162–167; Gill, *Council of Florence*, pp. 375–376.

se aflau la Constantinopol ca să susțină cauza. Bessarion, purtătorul de cuvânt al unioniștilor greci la Florența, se întorsese în Italia în 1440, ca să se stabilească la curia papală, cu rang de cardinal. Un alt susținător al cauzei unioniste, Isidor al Kievului, plecase la sediul său de la Moscova după conciliu. Ajuns acolo, găsise o opoziție și mai înverșunată față de Uniune decât la Constantinopol. Marele duce (cneaz) al Moscovei, Vasili al II-lea (1425–1462), a fost indignat când Isidor a pomenit numele papei în liturghie și l-a aruncat în temniță pe nefericitul arhiepiscop. Isidor a reușit să scape sau mai degrabă a fost lăsat să evadeze, dar nu s-a întors la Constantinopol. Și-a croit în schimb drum înapoi, la Roma, unde a fost învestit cardinal. Absența unor clerici unioniști de elită a reprezentat o dificultate pentru Ioan al VIII-lea la moartea patriarhului Mitrofan, în august 1443, deoarece nu avea niciun succesor incontestabil în rândul înalților prelați. Prin urmare, Ioan s-a adresat duhovnicului său, Grigorie Melissenos, care deținea oficiul relativ modest de protosinghel *(protosynkellos)*, sfetnic și ajutor al patriarhului. Grigorie participase la Conciliul de la Florența, unde adversarii săi antiunioniști se plânseseră că apelase la trucuri necinstite ca să le zdruncine argumentele, și cu siguranță nu se ridica la nivelul intelectual al lui Bessarion ori Isidor.[1]

Recunoașterea slăbiciunii unioniștilor poate să fi fost un motiv pentru care Ioan al VIII-lea nu a făcut mai mult în vederea aplicării Uniunii de la Florența la Constantinopol. Nu a încercat să impună citirea Decretului Uniunii în Hagia Sofia, așa cum se întâmplase în catedrala din

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 55; Syropoulos, *Mémoires*, pp. 344–347; Gill, *Council of Florence*, pp. 361–363; V. Laurent, „Le vrai surnom du patriarche de Constantinople Grégoire III", *REB* 14 (1956), pp. 201–205; *PLP* 4591.

Florența, sau pomenirea la liturghie a numelui papei. Cu siguranță nu se poate vorbi de impunerea Uniunii prin biciuiri și întemnițări, așa cum încercase Mihail al VIII-lea Paleolog în cazul similar al Uniunii de la Lyon din anii 1270. Gestul suprem la care a recurs Ioan al VIII-lea, fără tragere de inimă, a fost surghiunirea lui Marcu Eugenicul pe insula Lemnos, între 1440 și 1442. Apoi a făcut o încercare de apropiere între cele două părți. La sfârșitul verii din 1445, au fost invitați reprezentanți ca să se întâlnească la Constantinopol și să dezbată în prezența legatului papal, cardinalul Condulmaro, aflat în continuare aici cu flota care ratase atât de flagrant să-l împiedice pe Murad să traverseze strâmtoarea. Scholarios a început printr-un atac deschis antiunionist vizând modul în care înțelegeau latinii purcederea Sfântului Duh. Au urmat discuții aprinse, dar nu s-a ajuns la vreo rezolvare, iar Ioan, la rândul lui, nu era dornic să forțeze.[1] Pe împărat îl reținea nu numai conștiința că unioniștii erau slabi. Un alt motiv al lipsei sale de inițiativă era și suferința prin care trecea. Când s-a întors din Italia, în februarie 1440, a aflat că soția lui iubită, Maria de Trapezunt, murise cu trei luni mai devreme. Răscolit de durere, Ioan nu mai era capabil să acorde întreaga atenție dezbaterii din jurul Uniunii. Mai exista probabil și o a treia cauză. Împăratul încerca cu disperare să evite un război civil.

*

După întoarcerea de la Conciliul de la Florența, Ioan al VIII-lea s-a străduit să-l domolească pe fratele său Dimitrie,

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 52; Syropoulos, *Mémoires*, pp. 545, 569; Gill, *Council of Florence*, pp. 355–357, 365–367, 403; *idem*, *Personalities*, pp. 63–64.

cu speranța că nu se va plasa în postura de lider politic al antiunioniștilor. Orașul Mesembria i-a fost acordat ca nou apanaj, dar cadoul nu a rezolvat situația. Din noua sa bază de putere, Dimitrie și-a consolidat alianța cu elemente din societatea bizantină opuse apropierii de Apus. Soția sa, Zoe, murise în timp ce el era plecat în Italia și, în aprilie 1441, Dimitrie s-a recăsătorit. Mireasa lui era Teodora, membră a puternicului clan Asanes, cu care Dimitrie avea relații strânse. Fratele Teodorei, Matei Asanes, îl însoțise pe Dimitrie în Ungaria în 1423, după ce prințul bizantin își exprimase prima oară sentimentele în favoarea turcilor și fugise la Pera. Familia Asanes pare să se fi situat ferm în tabăra prootomană și antiunionistă. Teodora și tatăl ei, Pavel, au fugit în secret de la Constantinopol la Mesembria în vederea nunții, prin urmare nu încape îndoială că totul s-a făcut fără aprobarea lui Ioan al VIII-lea.[1]

În lunile următoare, a crescut tensiunea dintre Dimitrie și frații lui. În octombrie 1441, într-o încercare de aplanare a situației, Constantin Paleolog l-a trimis pe George Sphrantzes din Morea la Constantinopol. Misiunea lui era să obțină încuviințarea lui Ioan al VIII-lea pentru un schimb de teritorii. Constantin urma să îi cedeze lui Dimitrie pământurile din Morea, devenind în schimb stăpânitor în Selimbria și Mesembria. Odată obținut acordul lui Ioan, Sphrantzes a continuat călătoria în Mesembria, pentru a-i expune planul lui Dimitrie. La prima vedere, schimbul ar fi fost spre avantajul lui Dimitrie: o întindere din bogata și activa Morea în schimbul izolatului și amenințatului oraș Mesembria. Dar și în aceste condiții,

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 52; Syropoulos, *Mémoires*, pp. 113, 569, 571.

el a refuzat categoric propunerea. Se prea poate să fi considerat că era o încercare a lui Constantin de a se poziționa lângă Constantinopol, gata să preia tronul dacă se întâmpla ca împăratul suferind să moară.

Inevitabila confruntare s-a petrecut în aprilie 1442, când Dimitrie a pornit spre Constantinopol cu o trupă de soldați. Mulți erau turci, puși la dispoziție de Murad al II-lea, care a fost probabil fericit să ațâțe discordia dintre Paleologi și să susțină cauza antiunionistă, cu scopul de a reuși pătrunderea în Constantinopol, poate cu ajutorul cuiva dinăuntru, cum făcuse Ioan al VII-lea în 1390. Alarmat, Ioan al VIII-lea l-a chemat în ajutor pe fratele său Constantin din Morea, dar acesta a ajuns doar până în Lemnos, unde a fost blocat de o flotă turcească pornită să-l împiedice să intervină în lovitura lui Dimitrie. Însă ajutorul lui Constantin nu mai era necesar. Dimitrie nu a avut susținerea partizanilor din Constantinopol, prin urmare nu mai putea decât să aștepte în fața Zidurilor continentale cu aliații turci, care deja prădau suburbiile. În august, când a fost limpede că nu vor putea pătrunde, turcii s-au retras. Ajuns în acest impas, până la urmă Dimitrie a fost pus în arest la domiciliu, în Constantinopol.[1]

Ioan scăpase cu fața curată de Dimitrie, dar episodul trebuie să-i fi lăsat un sentiment de vulnerabilitate și izolare. Nu avea cum să-l țină veșnic captiv pe fratele său și la un moment dat trebuia să i se permită să se întoarcă la Mesembria. Ca să se asigure că întâmplările din 1442 nu se vor repeta, Ioan a hotărât să ia măsuri ca măcar unul dintre ceilalți frați ai săi prounioniști să fie mai aproape de

---

[1] Syropoulos, *Mémoires*, p. 571; Schreiner, *Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. I, p. 216; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 53; Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 306–307; Gill, *Council of Florence*, p. 354.

Constantinopol ca să-l ajute și, cum el nu avea copii, să preia tronul. În martie 1443, i-a acordat lui Constantin orașul Selimbria și acesta l-a trimis imediat pe Sphrantzes să preia acel loc, înainte ca Ioan să se răzgândească sau ca Murad al II-lea ori Dimitrie să ia vreo măsură. La un an după ce se arătase atât de interesat de Selimbria, dintr-odată Constantin i-a cedat orașul fratelui său Teodor, care, în schimb, i-a acordat lui Constantin posesiunile din Morea. Este din ce în ce mai greu de stabilit ce anume urmăreau să realizeze frații prin diversele manevre în spațiul limitat disponibil. Ca frate mai mare al împăratului, Teodor era teoretic moștenitorul de drept și asta explică poate de ce el a fost instalat în cele din urmă la Selimbria, apanajul cel mai apropiat de capitală și prin urmare cel mai bun loc de unde se putea ajunge acolo dacă tronul rămânea vacant.[1] La urma urmei, nimeni nu putea fi sigur că nu izbucnea din nou o confruntare militară cu Dimitrie. După înfrângerea suferită în 1442 la Constantinopol, el trebuie să fi renunțat o vreme la ambiții, dar după catastrofa de la Varna, doi ani mai târziu, opozanții Uniunii de la Florența au ieșit întăriți probabil, pentru că nu putea să apară un semn mai evident al nemulțumirii divine.

*

Anii ce au urmat după Conciliul de la Florența și abdicarea lui Murad al II-lea nu au fost marcați doar de urmările Uniunii. Ca și în alte perioade de slăbiciune a otomanilor, bizantinii au căutat pe cât posibil să profite de situație, dar de data asta nu împăratul a făcut-o. În

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 53–54; Nicol, *Immortal Emperor*, p. 19.

vreme ce Ioan al VIII-lea se lăsa copleșit de letargie la Constantinopol, fratele său Constantin a fost cel care a acționat repede când Murad a fost abătut de invazia lui Ladislau peste Dunăre. A reconstruit zidul Hexamilion în primăvara anului 1444 și apoi a făcut o încercare temerară de a-și extinde posesiunile dincolo de Pelopones, traversând cu o armată istmul Corint și pătrunzând în teritoriul ducelui Atenei, Nerio al II-lea del Acciaiuoli. Nerio era vasal al sultanului, dar în fața unei forțe superioare și fără perspectiva unui ajutor de la Adrianopol, a capitulat. Constantin l-a lăsat să conducă în continuare la Atena, dar tributul anual plătit sultanului îi revenea acum despotului.

În anul următor, profitând de abdicarea lui Murad al II-lea, Constantin a traversat din nou istmul cu armata și de data asta a mers dincolo de Atena și Tesalia, până în Munții Pind. Trupele lui au ajuns la orașul Vitrinitsa, de pe coasta Adriaticii, și l-au ocupat, spre mâhnirea venețienilor. Sultanul le promisese lor Vitrinitsa și și-au înștiințat guvernatorul din orașul învecinat, Lepanto, să protesteze la Constantin în cei mai categorici termeni cu putință. Între timp, Constantin Cantacuzino, care guverna orașul Vostitsa în numele despotului, a trimis o forță, alcătuită din cavaleri și infanteriști, peste Golful Corint în Tesalia, care au ocupat două orașe. Atacurile au fost mai îndrăznețe decât cel de la Atena, deoarece Tesalia nu era un domeniu vasal, ci se afla sub conducerea directă a sultanului. Constantin încălca pe față tratatul de pace din 1424 și este puțin probabil să fi vorbit mai înainte despre acțiuni cu fratele său, împăratul de la Constantinopol. Oricum, pentru moment Constantin părea să fi scăpat cu bine, la fel cum se întâmplase cu ocuparea Patrasului din 1429,

căci Murad se retrăsese la Manisa și de la Adrianopol nu a venit o reacție imediată.[1]

Din nefericire pentru Constantin, situația era pe cale să se schimbe. După plecarea lui Murad al II-lea, la Adrianopol situația nu mergea bine sub conducerea tânărului Mahomed, iar bătrânul sultan a fost tulburat de mesaje neliniștitoare în refugiul său de pace. În mai 1446, Murad a plecat pe neașteptate de la Manisa în fruntea a 4 000 de soldați și câteva luni mai târziu a sosit la Adrianopol, unde a preluat din nou guvernarea otomană. Nimeni nu va ști vreodată ce s-a petrecut cu adevărat, dar mai târziu a umblat zvonul că marele vizir Halil, alarmat, îi ceruse lui Murad să revină. O sursă afirmă că încăpățânatul Mahomed plănuia să atace Constantinopolul, ceva ce Halil, ca întotdeauna, dorea să evite. Potrivit altei versiuni, tânărul sultan își petrecea tot timpul cu vânătoarea și băutura și Halil procedase în acest fel din cauza purtărilor lui rebele. Indiferent de cauzele revenirii lui Murad, Mahomed s-a văzut înlăturat rușinos de la putere și trimis la Manisa. Dar nu avea să-l ierte pe Halil pentru umilința la care a fost supus.[2]

Ținând din nou ferm în mână puterea, Murad al II-lea s-a pregătit să răspundă provocărilor la adresa autorității otomane apărute în absența lui, acțiunile despotului numărându-se printre cele mai flagrante. Constantin trebuie să fi știut bine că incursiunile în Attica și Tesalia

---

[1] Schreiner, *Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. II, p. 465; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 53–54; Cyriac of Ancona, *Later Travels*, pp. 6–7, 340–341; Chalkokondyles, *Historiarum*, p. 319; Thiriet, *Régestes*, vol. III, p. 123; Nicol, *Immortal Emperor*, pp. 28–30.

[2] Cyriac of Ancona, *Later Travels*, pp. 250–251; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 185; Philippides, *Emperors, Patriarchs and Sultans*, p. 37; Kritovoulos, *History*, p. 88; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, pp. 46–47.

erau de natură să provoace mai curând sau mai târziu o reacție a sultanului, fie el Mahomed ori Murad. Dar putem bănui că nu era pregătit pentru viteza și cruzimea răzbunării lui Murad. De cum s-a întors la Adrianopol, în 1446, sultanul a început să adune o armată în vederea marșului în Grecia și a trimis un ambasador la Constantin cu o cerere scurtă de a retroceda imediat orașele ocupate din Tesalia. Despotul a refuzat să se conformeze, dar Murad pornise în marșul către sud și, la 27 noiembrie, a apărut în fața Hexamilionului. De data asta, exista o garnizoană care să apere zidul. Și despotul se afla acolo în persoană, ca să conducă acțiunile de apărare împreună cu fratele cel mic, Toma, și ordonase săparea unui șanț în fața zidului, pentru a-l consolida și mai mult. Cu toate astea, Constantin nu era într-atât de încrezător în zidul său, încât să nu facă o ultimă încercare de reconciliere. Astfel, i-a trimis sultanului un sol cu propunere de pace, dar sultanul nu era în dispoziția potrivită să-l asculte. Trimisul a fost întemnițat, iar lui Constantin i s-a transmis porunca de a demola Hexamilionul. Dacă nu o va face, va suporta consecințele neascultării.

Murad își echipase bine armata în vederea atacului. Dispunea de suficiente tunuri și de alte dispozitive de asediu care puteau fi plasate de-a lungul întregii lungimi a zidului. După mai multe zile de bombardament, Hexamilionul a fost luat cu asalt de trupele lui Murad, la 10 decembrie. Au circulat zvonuri sumbre de trădare, dar de fapt nici nu era nevoie de explicații pentru a înțelege de ce zidul nu a rezistat nici de astă dată în fața năvalei. Armata lui Murad era pur și simplu prea mare și prea

bine echipată. Odată ce s-au făcut mai multe deschideri în ziduri, nu au fost suficienți apărători care să le astupe.[1]

Odată depășite fortificațiile din istm, Morea era la dispoziția lui Murad. Și-a împărțit armata în două și l-a trimis pe generalul său Turahan în sud, spre Mistra. Sultanul s-a îndreptat cu restul forțelor de-a lungul țărmului Golfului Corint spre Patras. Nici Mistra, nici Patras nu a fost ocupat, în schimb zona rurală a fost sistematic arsă și prădată, iar un număr mare de locuitori, poate zeci de mii, au fost strânși și vânduți ca sclavi. Călătorul italian Ciriaco din Ancona i-a văzut mai târziu pe unii dintre ei la Gallipoli, așteptând să fie trecuți în Asia Mică. În ciuda cruzimii acestei acțiuni, a fost vorba de un raid de pedepsire, și nu de o cucerire. După ce și-au făcut treaba, Murad și Turahan s-au retras, dar nu înainte ca despoții Constantin și Toma să accepte pacea, fiind de acord să plătească tribut anual sultanului și acceptând astfel statutul de vasalitate. Așa s-a încheiat tentativa lor curajoasă, dar lipsită de înțelepciune, de expansiune teritorială dincolo de istm.[2]

Dat fiind că victoria lui Murad fusese totală, acești termeni nu erau duri. Este imposibil de stabilit dacă Murad ar fi preferat să pună întreaga Morea sub control direct, dar oricum nu era momentul potrivit să o facă, în acea conjunctură. Constantin nu era singurul care profitase de cruciada de la Varna și de retragerea prematură a lui Murad ca să conteste hegemonia otomană. Din noiembrie 1443, Skanderbeg conducea revolta din Albania, iar în 1448 i s-a alăturat regentului Ungariei, Ioan Hunyadi, formând o coaliție antiotomană. Alianța a fost zdrobită de Murad în

---

[1] Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 341–347; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 56; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 185–186.

[2] Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 347–350; Cyriac of Ancona, *Later Travels*, pp. 276–279.

cea de-a doua bătălie de la Kosovo, din octombrie 1448, dar amenințarea fusese suficient de serioasă ca să-l convingă pe Murad să lase în pace pentru moment Constantinopolul și Morea. Chiar și după victoria de la Kosovo, Murad al II-lea a preferat să nu mai amenințe Constantinopolul și Morea. Dacă este să spunem adevărul, se întorcea la semiizolare ori de câte ori i se oferea prilejul. De data asta a preferat să o facă la Adrianopol, și nu la Manisa. Și-a construit o reședință pe o insulă plină de verdeață de pe râul Tunca, la marginea capitalei, unde își petrecea timpul în conversații plăcute cu poeți și mistici, dorindu-și doar să trăiască în tihnă.[1]

*

În vreme ce Murad era ocupat în altă parte, Paleologii treceau printr-o nouă criză dinastică. Toți cei cinci fii supraviețuitori ai lui Manuel al II-lea se aflau într-un armistițiu frământat, cu Dimitrie încă pierdut undeva în Mesembria. Erau conștienți că problema succesiunii suferindului Ioan al VIII-lea devenea urgentă. Cum Ioan nu avea copii din cele trei mariaje, moștenitorul de drept era următorul în ordinea vârstei, Teodor, care trăia acum aproape de Constantinopol, la Selimbria. Dar în iunie 1448, Teodor a murit subit. Teoretic, următorul în linia de succesiune era Constantin, mai mare decât Dimitrie ori Toma. Însă toți știau că, atunci când va sosi momentul, tronul avea să revină celui care ajungea primul la Constantinopol și punea mâna pe putere. Patru luni mai târziu, la 31 octombrie, Ioan al VIII-lea, în vârstă de 56 de

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 189; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, p. 58.

ani, l-a urmat pe Teodor în mormânt. Ceremonia a avut loc a doua zi, fiind depus alături de tatăl și fratele său în Mănăstirea Pantokrator.[1]

Niciunul dintre frații lui Ioan nu se afla la Constantinopol, însă partizanii lui Dimitrie, printre care probabil mulți antiunioniști, au început imediat să se agite pentru succesiune. Însă Toma și-a făcut primul intrarea în scenă. Era în drum din Morea spre capitală, pe mare, și a auzit știrea morții împăratului când se afla la Gallipoli. Când a sosit la Constantinopol, Toma s-a declarat în favoarea lui Constantin și părerea lui a fost împărtășită și de împărăteasa Elena, văduva lui Manuel al II-lea, și de un număr considerabil de curteni de seamă, printre care Loukas Notaras. Prin urmare, s-a luat hotărârea ca doi curteni să fie trimiși în Pelopones, să-i comunice despotului Constantin situația și să-l invite să se întoarcă împreună cu ei la Constantinopol, ca împărat.

Când emisarii au ajuns la Mistra, în ianuarie 1449, și-au luat precauția de a pune la cale o ceremonie în catedrala orașului, în care Constantin a fost declarat împărat. Nu puteau aștepta până la întoarcerea în capitală, ca nu cumva Dimitrie să le zădărnicească planul. Constantin a pornit apoi de la Mistra, sosind la Constantinopol pe o navă catalană. Acolo s-a întâlnit cu ceilalți doi frați și trebuia folosit prilejul pentru a ajunge la o înțelegere între ei, confirmată de jurăminte făcute în prezența mamei lor, Elena. Dimitrie urma să primească un apanaj nou, preluând Mistra și pământurile lui Constantin din sudul și estul Peloponesului. Toma avea să-și păstreze Patrasul, Glarența și nord-vestul peninsulei. Apoi, Dimitrie și Toma au plecat spre capitalele

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 56–57; Schreiner, *Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. II, pp. 471, 474.

lor. Grație acțiunii prompte a lui Toma și a împărătesei Elena, conflictul fusese evitat.[1]

*

Constantin al XI-lea (1449–1453) a fost cel din urmă în lungul șir de împărați bizantini, iar domnia lui a marcat ultimii ani ai umbrei unui imperiu înainte de lovitura decisivă. În acel moment însă, accesiunea noului împărat trebuie să fi părut ca o dimineață strălucitoare, dătătoare de speranță. Dispariția lui Ioan al VIII-lea era însoțită de mult regret – Ioan Argyropoulos l-a elogiat în discursul funebru numindu-l „gloria și perfecțiunea grecilor", dar toți erau conștienți că în ultimii ani fusese aproape total retras, intrând în acțiune doar în caz de mare pericol.[2] Acum, când la cârmă se afla fratele lui mai tânăr, energic și capabil, se puteau aștepta la mișcări hotărâte. Supușii lui Constantin nu au fost dezamăgiți. În primii doi ani de domnie, împăratul a dat dovadă de o energie nemaivăzută, uneori în cooperare cu frații săi, alteori nu: a normalizat relațiile cu sultanul, a dezamorsat rivalitățile dinastice cu propria sa familie, a încercat să anime Uniunea de la Florența în așa fel încât să deschidă calea unui nou ajutor militar și a căutat noi surse de venituri și aliați. Prioritatea absolută era asigurarea prieteniei sau cel puțin a indiferenței sultanului. Experiența traumatizantă a răzbunării lui Murad la Hexamilion, din 1446, îl vindecase probabil pe Constantin de ideea că ar putea ieși învingător dintr-o confruntare cu sultanul în bătălie. Constantin a preferat

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 57–58; Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 373–375; Zakythinos, *Despotat*, vol. I, pp. 241–242; Nicol, *Immortal Emperor*, pp. 36–37.

[2] Vacalopoulos, *Origins*, p. 180.

acum să procedeze după modelul tatălui și fratelui lui mai mare. În 1449, la scurt timp după sosirea sa la Constantinopol, noul împărat a trimis ambasadori la Adrianopol cu daruri care să-l mulțumească pe Murad. Cu mintea plutind în sfere înalte și preocupat de campania împotriva lui Skanderbeg din Albania, sultanul a confirmat tratatul din 1424 și nu a ridicat piedici în calea accesiunii unui om care în trecut îl sfidase de multe ori. Era un succes diplomatic semnificativ, deși bucuria pe care ar fi simțit-o Constantin ar fi fost imediat stricată dacă ar fi știut ce se petrecea la Manisa. Acolo, tânărul Mahomed își exersa răbdarea, dar cum prinsese gustul puterii în scurta sa domnie din 1444–1446, nu-l trăgea inima să renunțe cu totul la ea. Acționa ca un conducător autonom, bătând monedă și încurajându-i pe pirații locali să atace nave creștine din Marea Egee. Dar Manisa era departe de Constantinopol.[1]

Scăpat de teama unui atac otoman, Constantin avea libertatea să se ocupe de rivalitățile din propria familie. Cum numărul fraților porniți pe dispute se redusese la trei, având fiecare o sferă de influență clar definită, tensiunile dintre ei ar fi avut toate motivele să scadă, însă rămăsese deschisă problema succesiunii. Cei șase fii ai lui Manuel al II-lea produseseră foarte puțini moștenitori până atunci. Constantin fusese căsătorit și rămăsese văduv de două ori până să fie împărat și din niciun mariaj nu rezultaseră copii. Teodor, Dimitrie și Toma aveau fiecare câte o fiică, primind toate același nume, Elena, probabil după împărăteasa văduvă. Două fuseseră căsătorite cu domnitori din vecinătate, Elena lui Teodor cu regele

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 186; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, pp. 58–60.

Ciprului, iar a lui Toma cu viitorul despot Lazăr al Serbiei, în 1446. Elena lui Dimitrie, rezultată din căsătoria recentă cu Teodora Asanes, avea doar șase ani în 1448. Un moștenitor bărbat avea să apară doar în ianuarie 1453, când s-a născut fiul lui Toma, Andrei. Asta însemna că, în eventualitatea morții lui Constantin, fratele său Dimitrie ar fi urmat în linia de succesiune, ceea ce tabăra unionistă ținea cu tot dinadinsul să evite. S-au făcut de urgență eforturi pentru a-i găsi o a treia mireasă lui Constantin și au fost trimise delegații la regele Aragonului, la regele Georgiei, la împăratul din Trapezunt și la despotul Serbiei, cu gândul la fiicele lor ca posibile candidate. În cele din urmă, evenimentele au luat-o înaintea acestor negocieri, care nu au avut niciun rezultat, dar au făcut parte din încercările lui Constantin al XI-lea de a înfrunta problemele imperiului său.[1]

Diplomația lui Constantin a inclus și sondarea Occidentului. Mereu optimist, spera să stimuleze împotriva otomanilor un alt atac al Apusului, care putea să aibă mai mult succes decât cruciada de la Varna, atât timp cât fusese martor direct al daunelor aduse otomanilor de succesul inițial al campaniei. Exista însă un impediment serios în calea chemării la simpatia Occidentului – și anume opoziția permanentă din Constantinopol față de Uniunea de la Florența. Suficient să spunem că fusese exacerbată de moartea lui Ioan al VIII-lea, când mulți antiunioniști au acționat fățiș ca Dimitrie să ajungă împărat, și nu Constantin.

Ambele tabere au trecut printr-o criză de conducere în primii doi ani de domnie ai lui Constantin. La moartea lui Ioan al VIII-lea, George Scholarios a hotărât că „acum s-a

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 56, 69; *PLP* 21364, 21367, 21426, 23163; Nicol, *Immortal Emperor*, pp. 42–46.

încheiat și destinul meu". Sub regimul lui Ioan de impunere moderată a Uniunii, Scholarios fusese în continuare tolerat la curte și a funcționat în rolul de judecător până în 1447. Atunci a avut sentimentul că nu mai era loc pentru el și, în noiembrie 1449, și-a făcut publică dorința de a se călugări. La începutul anului următor a intrat în Mănăstirea Pantokrator și a adoptat numele monahal de Ghenadie. Ceea ce nu însemna însă că se retrăsese din controversă. Dimpotrivă, din chilia lui a continuat să acționeze ca lider al antiunioniștilor și să scrie pamflete în care ataca Uniunea.[1] Pe de altă parte, cauza Uniunii a suferit o lovitură gravă prin pierderea liderului ei în vara târzie a anului 1450. Patriarhul Grigorie Melissenos, chemat să combată agitația lui Marcu Eugenicul și a discipolilor lui, a dispărut pe neașteptate. Probabil obosit peste poate de rezistența și de controversa fără sfârșit, s-a dus mai întâi în colonia venețiană Coron și de acolo la Roma, unde li s-a alăturat lui Bessarion și Isidor, dedicându-se vieții de pensionar papal.[2] Cum Melissenos nu demisionase oficial, pentru moment nu a fost numit un înlocuitor, prin urmare unioniștii nu aveau în frunte pe un cleric de rang înalt.

Netulburat, împăratul a hotărât să încerce oricum obținerea asistenței occidentale. În aprilie 1451, l-a trimis pe Andronic Bryennios Leontaris în misiune diplomatică la Roma. Parte din îndatorirea lui Leontaris era să-l pună

---

[1] Gill, *Council of Florence*, pp. 367, 373–374; Turner, „Career of Scholarius", pp. 437–438; Nicol, *Immortal Emperor*, pp. 41–42; Blanchet, *Georges-Gennadios*, pp. 415, 419–426.

[2] Gill, *Council of Florence*, p. 376; Harris, *Greek Émigrés*, pp. 101–102; Michiel Cacouros, „Un patriarche à Rome, un katholikos didaskalos au patriarchat et deux donations trop tardives de reliques du Seigneur: Grégoire III Mamas et Georges Scholarios, le synode et la synaxis", în *Byzantium State and Society: In Memory of Nikos Oikonomides*, (ed.) Anna Avramea, Angeliki E. Laiou și Evangelos Chrysos (Atena, 2003), pp. 71–124.

la curent pe papă cu ultimele evoluții în disputa din jurul Uniunii de la Florența și cu dificultățile prin care trecea împăratul în relația cu Sinaxa, dându-i asigurări că monarhii din Bizanț erau în continuare statornici față de înțelegerea de la Florența și îl îndemnau să încurajeze asistența militară împotriva otomanilor.[1]

Chemările tânguitoare nu erau, desigur, unicul instrument la care recurgea Constantin. Diplomația sa occidentală era extrem de activă și de variată, utilizând din plin gama limitată de mijloace la care avea acces. Spre exemplu, împreună cu frații săi, a căutat să sporească veniturile sărace prin deschiderea porturilor din Constantinopol și din Morea bizantină către negustori ai unor puteri occidentale care le vizitaseră rar până atunci. În vara anului 1451, Constantin a încheiat un tratat comercial cu prosperul oraș-stat Ragusa. Negustorii din Ragusa au primit permisiunea să-și construiască o rezidență în Constantinopol și să aibă un consul care să le reprezinte interesele. Cel mai important, negustorii din Ragusa aveau să plătească o taxă vamală de 2% pe toate mărfurile importate și exportate din oraș, o sursă de bani binevenită pentru trezoreria bizantină. La scurt timp, despotul Toma a făcut concesiuni asemănătoare negustorilor din Ragusa care operau pe teritoriul său.

Din păcate, fraților le-a venit greu să găsească o cale de cooperare în această tentativă, așa ca în multe altele. După ce Toma a încheiat tratatul cu Ragusa, după câteva luni Dimitrie a mers mai departe și le-a acordat negustorilor din acel oraș scutire completă de taxe vamale în porturile controlate de el. Cu un an mai devreme, Dimitrie negociase un asemenea tratat cu Florența, permițând negustorilor

---

[1] Gill, *Council of Florence*, p. 377; Nicol, *Immortal Emperor*, pp. 49–50.

florentini să introducă și să scoată mărfuri din porturile lui în schimbul unor taxe foarte moderate. Nu este exclus să fi urmărit să atragă negustorii în porturile sale, spre paguba lui Toma.[1]

Cu nou-veniții, așa ca negustorii din Florența și Ragusa, era mai mult sau mai puțin ușor de negociat, ei fiind fericiți să accepte plata unei taxe vamale reduse pentru a pătrunde în comerțul cu Morea și Constantinopol. Mult mai dificil era să tratezi cu venețienii, obișnuiți de multă vreme să nu plătească practic nimic la vamă. Constantin a hotărât că trezoreria bizantină trebuia să profite mai mult de pe urma comerțului venețian din Imperiul Bizantin și în vara anului 1450 a impus o serie de noi taxe pe mărfuri sosite la Constantinopol pe nave venețiene. Guvernul Veneției a trimis imediat un reprezentant la Constantinopol cu instrucțiuni să protesteze în termenii cei mai energici. Ambasadorului i s-a ordonat să-i amintească împăratului că era în continuare îndatorat din greu republicii și să-l prevină că dacă impozitele nu erau anulate, venețienii vor intra în discuții cu sultanul Murad în vederea mutării operațiunilor lor în portul Herakleia de pe țărmul din Asia Mică al Mării Negre. Constantin a rămas ferm pe poziție și a insistat că nu avea intenția să retragă noile taxe, afirmând că acestea nu încălcau în niciun fel tratate existente dintre bizantini și Veneția.[2]

Din nou, politica imperială față de Veneția nu a fost aplicată peste tot, căci în Morea Dimitrie și Toma au

---

[1] B. Krekić, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen Age* (Paris, 1961), pp. 59–60, 373–374; Miklosich și Müller, *Acta et Diplomata,* vol. III, pp. 205–207; Müller, *Documenti,* pp. 177–178; Zakythinos, *Despotat,* vol. I, pp. 276, vol. II, pp. 260–263.

[2] Thiriet, *Régestes,* vol. III, pp. 157–159; Nicol, *Byzantium and Venice,* pp. 390–391.

demonstrat mult mai puțină finețe diplomatică. Funcționarii lor au început să adune banii negustorilor din Modon și Coron cu atâta zel, încât locuitorii venețieni din aceste orașe au cerut permisiunea la Veneția de a-și recupera pierderile pe seama unor proprietăți luate de la bizantinii de acolo. Despoții mai aveau obiceiul neplăcut de a pune stăpânire pe pământuri considerate teritoriu venețian, determinând guvernul republicii să protesteze oficial la împărat. Constantin a promis să intervină, dar se pare că nu a făcut prea mult. Cum s-ar fi rezolvat asemenea dispute pe termen lung este oricine liber să ghicească, pentru că, la fel ca negocierile matrimoniale ale lui Constantin, au fost întrerupte de căderea Constantinopolului.[1]

Pe lângă încercarea de a se alege cu unele beneficii fiscale de pe urma comerțului din Constantinopol și Morea, Constantin și frații săi se străduiau permanent să exploateze schimbările din echilibrul de forțe care le-ar fi putut aduce avantaje. Una dintre aceste schimbări se petrecuse în iunie 1442, când Alfonso cel Mărinimos, regele Aragonului, reușise să ocupe Neapole, susținând în sfârșit pretențiile sale asupra regatului. În urma acestei lovituri, Alfonso a devenit unul dintre cei mai puternici suverani din Mediterana, stăpânind nu doar regatele Aragon, Valencia și Neapole, ci și insulele Mallorca, Sardinia, Corsica și Sicilia. Avea la dispoziție acea putere care l-ar fi făcut un aliat deosebit de valoros dacă Murad hotăra să-și reia ofensiva la Constantinopol sau în Morea. Bizantinii nu au întârziat să ia legătura cu Alfonso. La doar un an după ce ocupase Neapole, Teodor Karystinos fusese trimis într-o încercare de a-l convinge pe suveranul din Aragon

---

[1] Thiriet, *Régestes*, vol. III, pp. 159–160, 168; Zakythinos, *Despotat*, vol. I, pp. 242–244.

să se alăture cruciadei împotriva lui Murad al II-lea. În aceeași vreme, s-au luat măsuri pentru ca la Constantinopol să existe un consul catalan care să reprezinte interesele negustorilor din țările lui Alfonso. Curând după accesiunea sa din 1449, Constantin al XI-lea a încercat să se apropie de Alfonso, propunând o legătură matrimonială între fiica lui Dimitrie și nepotul lui Alfonso, care să ducă la o alianță militară împotriva lui Murad.[1]

Dar Alfonso se dovedea a fi un partener periculos. Era creștin, dar se arăta cu mult mai agitat și mai ambițios decât Murad cel obosit de viață. Se considera moștenitor al unor drepturi catalane în nord-vestul Peloponesului și în noiembrie 1444 le-a scris lui Constantin și Toma Paleolog să le amintească de asta și să le ceară să cedeze Glarența și Patrasul. Se întâmplase cu adevărat în 1430 ca o forță catalană, care se afla sau nu sub controlul lui Alfonso, să ocupe portul Glarența. Constantin fusese silit să plătească o sumă mare de bani ca să-i convingă să se retragă și a trebuit să demoleze fortificațiile orașului ca să se asigure că acea întâmplare nu se va repeta. Prin urmare, orice ajutor al lui Alfonso împotriva turcilor ar fi urmat să coste tot restul teritoriului bizantin rămas.[2]

Dimitrie pare să fi înțeles înaintea lui Constantin realitatea acelei situații, ceea ce a deschis un nou dezacord

[1] Cyriac of Ancona, *Later Travels*, pp. 4–5; Constantine Marinesco, „Contribution à l'histoire des relations économiques entre l'empire Byzantin, la Sicile, et le royaume de Naples de 1419 à 1453", în *Atti del V Congresso Internazionale di Studi Bizantini*, 2 vol. (Rome, 1939–1940), vol. I, pp. 209–219; F. Cerone, „La politica orientale di Alfonso di Aragona", *Archivio Storico per le Province Napoletane*, 27 (1902), pp. 3–93, 384–456, 555–634, 774–852; Nicol, *Immortal Emperor*, pp. 42–43.

[2] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 45; Chalkokondyles, *Historiarum*, p. 241; Nicol, *Immortal Emperor*, p. 11, n. 21; Alan Ryder, „The eastern policy of Alfonso the Magnanimous", *Atti della Accademia Pontaniana*, 28 (1979), pp. 7–25.

între ei. În februarie 1451, Dimitrie a încheiat un tratat personal și secret cu Alfonso. O parte dintre clauze erau obișnuite, cum ar fi scutirea acordată negustorilor catalani de a plăti taxe vamale pe teritoriile despotului. Mai controversat era că tratatul cuprindea un plan de expulzare a turcilor din Europa. Alfonso urma să vină din Italia cu o armată și să-și unească forțele cu Dimitrie și, după ce vor fi alungat otomanii, fie Alfonso urma să devină împărat la Constantinopol, fie îl instala pe Dimitrie pe tron, și atunci Dimitrie domnea ca vasal al lui. Tratatul nu divulga ce ar fi urmat să i se întâmple lui Constantin în eventualitatea puțin probabilă a succesului acestui plan aiurit, dar era de presupus că avea să fie înlăturat de pe tron. Rezultă limpede din această mișcare că poziția proturcă și antiunionistă a lui Dimitrie, la fel ca atitudinea lui Ioan al VII-lea, nu era neapărat inflexibilă. Era dispus să stea de vorbă cu monarhul catolic înclinat să-l ajute să-și realizeze ambițiile.[1]

Toate aceste manevre diplomatice și negocieri matrimoniale nu erau caracteristice cuiva conștient că sfârșitul este aproape. Dacă ar fi fost, Constantin al XI-lea și frații lui ar fi putut să fie mai circumspecți în relațiile cu venețienii, de a căror asistență militară urma să aibă nevoie curând. Este improbabil că oricine altcineva se gândea atunci că se apropia finalul, atât timp cât bizantinii trăiseră sub amenințarea dezastrului de când se știau și lucrurile nu păreau mai rele decât fuseseră în ultimele decenii. Prin urmare, viața continua ca de obicei. La Constantinopol, George Sphrantzes umbla voios după promovare, atât timp cât vechiul său patron ajunsese pe tronul imperial, văicărindu-se că Loukas Notaras îi stătea dinadins în cale.

---

[1] Cerone, „Politica", pp. 573–577; Marinesco, „Contribution", pp. 217–218; Ryder, „Eastern policy", p. 24; Zakythinos, *Despotat*, vol. I, pp. 278–280.

La Mistra, bătrânul George Gemistos încheia un tratat savant despre filozofia lui Aristotel și redacta un discurs de laudă la adresa despotului Dimitrie. Nimănui nu i-ar fi trecut prin minte cât de repede aveau să se întoarcă evenimentele împotriva lor.[1]

*

Schimbarea s-a pornit la Adrianopol, la începutul anului 1451. Într-o seară de februarie, Murad s-a întors la palat din refugiul său de pe insulă și, după ce s-a plâns că simțea greutate și apatie în trup, s-a dus la culcare. După trei zile a suferit un soi de criză și a murit. După obicei, decesul stăpânului a fost ținut secret de Halil-Pașa și de ceilalți viziri până când i s-a putut trimite vestea lui Mahomed la Manisa. Abia după ce Halil a aflat că Mahomed traversase în siguranță la Gallipoli a autorizat să se anunțe moartea bătrânului sultan. La apropierea lui Mahomed de Adrianopol, o mulțime imensă i-a ieșit în întâmpinare, dar nu s-au auzit strigăte de bun-venit. Obiceiul era ca mai întâi să fie jelit vechiul conducător, prin urmare Mahomed a fost primit cu bocete și vaiete, apoi s-au alăturat mulțimii, înainte ca întreaga adunare să pornească în tăcere spre oraș.

La sosirea veștii, George Sphrantzes se afla la Trapezunt, ultimul lui popas din odiseea descoperirii unei mirese pentru împăratul Constantin. Monarhul de la Trapezunt, împăratul Ioan al IV-lea Comnenul (1429–1458), l-a chemat pe Sphrantzes și l-a anunțat jovial: „Haide, domnule ambasador, am știri bune pentru dumneavoastră și trebuie să mă felicitați..." A relatat moartea sultanului și a

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 64–69; Woodhouse, *George Gemistos Plethon*, pp. 308, 313.

spus că fiul lui Murad venise acum la putere. Reacția lui Sphrantzes nu a fost cea așteptată de Comnen:

> Copleșit de durere, ca și cum mi s-ar fi spus despre moartea celor scumpi mie, am rămas mut. În cele din urmă am zis, fără mult curaj: „Doamne, această veste nu-mi aduce niciun strop de bucurie. Dimpotrivă, este motiv de durere... Sultanul răposat era un om în vârstă, care renunțase la cucerirea orașului nostru și nu mai avea nicio dorință să încerce din nou să o facă; nu-și dorea decât prietenie și pace. Cel care tocmai a devenit sultan este tânăr și dușman al creștinilor din copilărie... Domnul ne-ar fi făcut cu adevărat un hatâr dacă în locul lui ar fi murit acest om, fiul lui Murad."

Dar nu tânărul fără odihnă se prăpădise, ci vârstnicul războinic fără tragere de inimă. În timp ce Mahomed se instala la Adrianopol, trupul tatălui era purtat spre Bursa, însoțit de unul dintre viziri, unde Murad a fost așezat într-un mormânt comandat chiar de el și al cărui acoperiș, potrivit dorinței lui, era deschis spre cer. Așa și-a dorit el, pentru ca „mila lui Dumnezeu să coboare asupra lui prin strălucirea soarelui și a lunii și prin căderea ploii și prin roua cerească lăsate peste mormântul lui"[1].

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 59; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 186–189; Öney,, *Early Ottoman Art*, pp. 148–149.

8

NEMESIS

Caracterul și personalitatea tânărului de 19 ani sosit de la Manisa la Adrianopol, în februarie 1451, vor rămâne mereu mai degrabă nelămurite. Majoritatea imaginilor cu Mahomed al II-lea (1451–1481) îl prezintă în ultimul său an de viață, când era un tiran paranoic, bolnav de gută, iar o bună parte din informațiile detaliate pe care le deținem provin din perioada de maturitate și bătrânețe. Există doar câteva indicii risipite despre el înainte de urcarea pe tron. Muzeul Palatului Topkapi din Istanbul păstrează un carnet folosit de el în timpul educației sale, din anii 1440. Cele 180 de pagini sunt pline de cuvinte persane fără înțeles, litere grecești și arabe și mâzgălituri nu lipsite de meșteșug, opera unui copil poate singuratic, preocupat de sine. Apoi avem monedele emise de el la Manisa, după întoarcerea lui Murad la Adrianopol, în 1446. Neobișnuit pentru monedele musulmane din acea perioadă, poartă imagini de animale, un vasilisc și un

leu, ceea ce ar indica înclinația lui Mahomed de a sfida convențiile, când acest lucru îi era la îndemână.[1]

Reputația lui Mahomed a avut de suferit și prin strădania de mai târziu a contemporanilor ostili, remarcabil fiind tabloul său detaliat, dar deloc măgulitor, zugrăvit în paginile cronicarului unionist grec Doukas. De la început, Doukas l-a prezentat pe Mahomed în cea mai groaznică lumină cu putință și, după ce a descris moartea lui Murad al II-lea, despre care avea o părere foarte favorabilă, a început să enumere „ceea ce Mahomed, monstrul însetat de sânge, a stricat și a devorat, distrugând totul până la capăt de-a lungul vieții lui". Una dintre primele acțiuni ale noului sultan a fost să caute orice alt fiu al tatălui său născut în harem. A fost găsit unul singur, un copil de opt luni a cărui mamă era una dintre soțiile lui Murad, și nu concubină, cum fusese mama lui Mahomed. Mahomed nu a stat pe gânduri și l-a trimis pe un oficial numit Ali în apartamentele femeilor din palatul de la Adrianopol ca să-l sugrume pe micuț în leagăn. Odată comisă fapta, pretinde Doukas, Mahomed a pus să fie ucis și Ali, ca să fie totul pus la punct, după care a măritat-o pe mama băiatului cu unul dintre sclavii săi. Doukas s-a servit de acest incident pentru a-l prezenta pe Mahomed drept tiran nemilos, însă crima, care probabil că s-a petrecut cu adevărat și oricât de sălbatică ar fi fost, nu era nici pe departe fără precedent. Tatăl lui Mahomed ordonase strangularea unuia dintre frații săi, care nu putea fi decât copil, la accesiunea lui Murad din 1421. Mahomed nu diferea radical de predecesorii lui. Însă Doukas a înfățișat faptele în cele mai negre tușe, atribuindu-i rolul de instrument al divinității de

---

[1] David J. Roxburgh, *Turks: Journey of a Thousand Years, 600–1600* (Londra, 2005), pp. 279, 435–436; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, pp. 58–59.

pedepsire a bizantinilor pentru că nu onoraseră Uniunea de la Florența, ca Nabucodonosor în cazul evreilor.

Însă nu toate trăsăturile portretului făcut de Doukas lui Mahomed pot fi respinse ca manipulări ale adevărului, în virtutea unei agende specifice. Folosit ca secretar de conducătorii genovezi ai insulei Lesbos, Doukas a fost frecvent trimis la curtea otomană. Vorbea bine turca și putea conversa cu mulțimea de soldați și funcționari din palatul de la Adrianopol. S-a păstrat chiar și relatarea unei discuții purtate de el cu soldați turci după căderea Constantinopolului. Este posibil ca unele detalii legate de Mahomed să fi fost numai bârfe de palat culese în timpul călătoriilor, fără îndoială exagerate, dar și ele reflectau în parte ce văzuseră și simțiseră oamenii de acolo.[1]

Două aspecte credibile ale portretului făcut de Doukas lui Mahomed sunt nesiguranța de sine și secretomania. Cronicarul îl numește „lup în blană de oaie“, însă un venețian, Nicolò Sagundino, care l-a văzut în 1453, se exprima mai amabil, descriindu-l pe sultan drept „o fire melancolică“. În această privință, Mahomed diferea cu totul de amabilul Murad, care era în stare să facă glume cu soldații săi, câștigându-le iubirea și respectul. Mahomed nu cerșea afecțiune, ca personalitățile slabe. Era arogant și nu simțea nevoia să-și împărtășească nimănui planurile, calități ce s-au dovedit de mare valoare în mediul periculos al curții otomane. Circula o anecdotă: când îl întreba cineva ce planuri are, el îi răspundea. „Dacă un fir din barba mea ar ști, l-aș smulge.“ Mahomed era, fără îndoială, expert în ascunderea sentimentelor. La urcarea pe tron, l-a păstrat pe marele vizir al tatălui său, Halil, deși nu-l iertase pentru

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 164, 190, 224–225; Barker, *Manuel II*, p. 366.

că îi retezase pornirile când prinsese gustul puterii în 1446. Rareori însă masca îi cădea de pe chip. Se spune că Mahomed a văzut odată o vulpe legată de un stâlp și i-ar fi spus să nu fie îngrijorată, nu avea decât să îi dea un peșcheș vizirului lui și urma să fie pusă în libertate.[1]

Un alt aspect credibil al personalității lui Mahomed dedus din paginile lui Doukas este caracterul lui obsesiv. Odată, sultanul l-a chemat pe Halil în zori de zi. Temându-se de ce era mai rău, bătrânul vizir și-a îmbrățișat soția și copiii, apoi i s-a înfățișat sultanului. Dar Halil nu fusese chemat ca să fie dat pe mâna gâdelui, ci ca să-l asculte pe stăpânul lui plângându-se de insomnie: „Vezi perna? Mi-am petrecut toată noaptea trăgând-o dintr-un colț al dormitorului în celălalt, întinzându-mă și ridicându-mă fără odihnă." Pricina insomniei lui Mahomed era frământarea lui permanentă pe tema cuceririi Constantinopolului. Povestea este, desigur, apocrifă, căci nimeni nu putea ști ce se petrecea în dormitorul sultanului. Dar faptul că Mahomed se lăsa complet absorbit de planurile sale rezultă și din alte relatări, mai credibile. Un alt venețian care a vizitat curtea lui Mahomed în 1453 nota că:

> Nu studia nimic cu mai mare plăcere și pasiune decât geografia lumii și arta războiului; ardea de dorința de a domina, fiind în același timp prudent în cercetarea a ceea ce urma să întreprindă.

Venețianul Sagundino scria că „permanent îl preocupă ceva și se află mereu în mișcare, plănuind, gândind și

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 191; Nicolò Sagundino, în Marios Philippides, *Mehmed II the Conqueror and the Fall of the Franco-Byzantine Levant to the Ottoman Turks: Some Western Views and Testimonies* (Tempe, AZ, 2007), p. 9; Chalkokondyles, *Historiarum*, p. 405.

cântărind cum să-și ducă la îndeplinire toate ideile asupra cărora s-a hotărât, cu admirabilă iuțeală, incredibilă grijă și stăruință". Tocmai acest caracter obsesiv și prudent avea să facă din Mahomed un general excepțional.[1]

*

Ținând seama de aceste aspecte ale firii lui Mahomed, este tentant să credem că hotărâse atacarea Constantinopolului din clipa când devenise sultan. Este posibil să fi fost preocupat de asta încă de când se afla la Manisa, înainte de accesiune, dar și așa, în primele săptămâni după sosirea la Adrianopol, era puțin probabil să se fi gândit că va putea trece la acțiune mai devreme de câțiva ani. La urma urmei, învingătorului de la Varna și Kosovo și cuceritorului Tesalonicului îi luase locul un tânăr rutinat, dar căruia era știut că-i lipsea popularitatea tatălui său și a cărui încercare de a se folosi de puterea lui se soldase cu un fiasco. Era inevitabil ca dușmanii otomanilor să încerce să profite de situație. Au sosit aproape imediat știri că emirul karamanizilor, Ibrahim-Bei, pătrunsese pe teritoriile otomane, iar în vara anului 1451 Mahomed se afla în Asia Mică, în campanie împotriva rivalului său turc.

În această situație, Mahomed nu putea decât să ia măsuri pentru reducerea masivă a numărului dușmanilor activi, fiind, desigur, dornic să evite repetarea unui conflict pe două fronturi, ca în 1443–1444. A încheiat prompt tratate cu vecinii săi apuseni creștini, printre care bizantinii, venețienii și genovezii, pentru a-și acoperi spatele în timp

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 201–202; Giacomo de' Languschi, citat de Zorzi Dolfin în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, p. 126; Sagundino, în Philippides, *Mehmed II the Conqueror*, pp. 10–11.

ce se afla în est. Deloc surprinzător, Doukas afirma că tratatele de pace perfectate de Mahomed au fost o farsă pentru a câștiga timp pentru marele plan de atac asupra Constantinopolului, dar este la fel de posibil să nu fi avut acest gen de ambiții în acel moment.[1]

La sfârșitul campaniei în Asia Mică s-au petrecut două incidente care l-au făcut pe Mahomed să ia hotărârea cea mare. Întorcându-se la Bursa din interiorul Asiei Mici, sultanului i-a ieșit în cale o delegație de ieniceri mânioși, care i-au cerut bani, probabil în schimbul susținerii accesiunii lui. Tânărului sultan nu i-a rămas decât să se conformeze, poruncind ca zece pungi de monede să fie împărțite între răzvrătiți. A fost o dovadă tăioasă despre poziția sa șubredă de fapt, care l-a făcut poate să înțeleagă că avea nevoie de izbânzi militare pentru a alunga amintirea umilirii din prima sa domnie și pentru a se bucura de conducere necontestată, în stilul lui Murad al II-lea.[2]

Cel de-al doilea eveniment petrecut în timp ce Mahomed se afla la Bursa a fost sosirea unei delegații din partea lui Constantin al XI-lea. Ca de obicei, bizantinii urmăreau căi prin care să exploateze rivalitățile dinastice otomane și, la fel ca Ibrahim-Bei, să profite de momentele de slăbiciune. De o vreme îl aveau în mâinile lor pe un membru al familiei lui Mahomed, Orhan, nepotul lui Soliman și strănepotul lui Baiazid. Ca văr de-al doilea al sultanului, Orhan era posibil pretendent la tronul otoman și, din câte se pare, Murad al II-lea îi plătise împăratului bizantin veniturile

---

[1] Chalkokondyles, *Historiarum*, p. 376; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 191–192; Kritovoulos, *History*, p. 14; Thomas, Predelli, *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, vol. II, pp. 382–384.

[2] Tursun Beg, *The History of Mehmed the Conqueror*, trad. Halil Inalcik și Rhoads Murphey (Minneapolis, MN / Chicago, IL, 1978), p. 33; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, pp. 71–72.

unor orașe din Tracia drept compensație pentru îngrijirea prințului otoman ținut în confortabilă izolare la Constantinopol. Trimișii lui Constantin pretindeau acum dublarea sumei, de vreme ce Orhan ajunsese la maturitate. Dacă sultanul nu se conforma, aveau să-l lase pe Orhan liber să-și revendice sultanatul. Cererea a fost întâmpinată cu indignare de Halil, căruia i-a fost comunicată primul, potrivit obiceiului:

> Vai, romei neghiobi și nesăbuiți, vă știu de mult căile voastre viclene! Nu vă mai băgați nasul! Stăpânul nostru răposat a fost un om blând, prieten sincer al tuturor și cu conștiința dreaptă. Însă conducătorul nostru de astăzi, Mahomed, este din altă plămadă...

Ne putem ușor imagina exasperarea marelui vizir după ce se trudise atâția ani să mențină pacea dintre sultan și Constantinopol. Nu putem presupune decât că împăratul Constantin al XI-lea și sfetnicii săi trăseseră concluzia că Mahomed se afla într-o poziție atât de delicată, încât va fi silit să le accepte cererile, așa cum procedase cu cele ale ienicerilor. În definitiv, părintele său Murad înghițise provocarea deciziei lui Ioan al VIII-lea de a merge la Ferrara. Când mesajul trimisului i-a fost comunicat lui Mahomed, putem fi siguri că nu s-a mâniat, ca Halil. S-a mulțumit să le răspundă cu politețe rece că se va ocupa de asta când va ajunge la Adrianopol.[1]

Probabil atunci, la Bursa, în vara anului 1451, Mahomed s-a hotărât să atace Constantinopolul. Bizantinii îi dăduseră un pretext ridicând acea pretenție greșit cântărită, care, dacă ar fi avut succes, victoria ar fi fost atât de spectaculoasă,

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 192–193.

încât nimeni nu ar mai fi îndrăznit să-l provoace vreodată. Campania împotriva turcilor karamanizi se desfășurase bine și Ibrahim-Bei fusese silit încă o dată să fugă în munți și să caute pacea. Lui Mahomed i-ar fi fost ușor să ducă acțiunea la capăt, însă eliminarea unui emirat turcesc minor nu avea să-i aducă prestigiul căutat. Prin urmare, a încheiat pacea cu Ibrahim și s-a întors cu armata în Europa.

Ajuns la Adrianopol în ianuarie 1452, Mahomed s-a dedicat zi și noapte planurilor sale. Cât era treaz, își calcula lovitura cu toată migala. Cântărea îndelung diverse strategii, studia liste cu trupe de rezervă, venituri din impozite, provizii și arme, și trasa cu pana pe hârtie conturul Zidurilor continentale.[1] Niciun detaliu nu îi scăpa și este foarte posibil să fi acordat toată atenția asediilor puse la cale de Baiazid în 1394–1402 și de Murad al II-lea în 1422 și motivelor pentru care nu reușiseră. În ambele cazuri, puternicele forțe terestre care blocaseră cetatea dinspre uscat nu fuseseră însoțite de forțe navale capabile să taie accesul dinspre mare. Prin urmare, Mahomed a început să construiască o puternică flotă la baza navală de la Gallipoli. Se spune că era alcătuită din 350 de nave de război și multe transportoare, fiind pusă sub comanda lui Baltoglu, guvernatorul din Gallipoli.[2]

Luând în considerare lecția asediilor din trecut, Mahomed trebuie să fi fost conștient că Baiazid nu avusese nicio armă de foc la Constantinopol, iar cele folosite în asediul din 1422 nu au avut mare efect asupra Zidurilor continentale. Potrivit unei surse, după ce a studiat cu grijă acele ziduri, sultanul a comandat un tun enorm,

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 201–202; Kritovoulos, *History*, pp. 14–15.

[2] Kritovoulos, *History*, pp. 37–38.

care să se adauge la cele pe care le avea la dispoziție. Deoarece între timp otomanii aflaseră secretul turnării unui tun suficient de mare pentru a avea un efect semnificativ asupra zidăriei, fără ca țeava să se spargă în momentul loviturii. Secretul consta în aliajul folosit, un amestec de bronz cu staniu. Tehnologia fusese probabil obținută de Mahomed de la un creștin renegat, un ungur numit Urban, potrivit unor relatări, în vreme ce alții atribuie fapta unui german. Indiferent de amănunte, Mahomed dovedise perspicacitatea de a înțelege necesitatea acelei arme și calculase totul pentru a o avea la timp, în vederea atacului.[1]

Mahomed a învățat și altceva de pe urma eșecurilor lui Baiazid și Murad. Trebuia găsită o metodă pentru a preveni sosirea ajutorului naval pentru Constantinopol din Marea Neagră, unde venețienii și genovezii mențineau colonii și puncte comerciale. În martie 1452, trupele turcești și în jur de 3 000 de lucrători au sosit în punctul de pe țărmul european cel mai îngust al Bosforului. Locul ales era vizavi de Castelul Anadolu Hisar, unde traversaseră Murad al II-lea și armata lui în 1444, înainte de bătălia de la Varna cu oastea creștină. În următoarele câteva luni, constructorii lui Mahomed au ridicat o fortăreață alcătuită din trei turnuri principale masive, legate de un zid gros de până la șapte metri. Cu abilitatea lui tipică, Mahomed a încredințat celor trei viziri ai săi construirea câte unui turn, silindu-i să se întreacă între ei, asigurându-se în acest fel că proiectul se va încheia în timp record, după numai cinci luni. Cunoscută sub numele de Rumeli Hisar, în

---

[1] Kritovoulos, *History*, pp. 42–43; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 200–201; Chalkokondyles, *Historiarum*, p. 385; DeVries, „Gunpowder weapons", pp. 354–357; Marios Philippides, „Urban's bombard(s), gunpowder and the siege of Constantinople (1453)", *Byzantine Studies/Études Byzantines*, serie nouă, 4 (1999), pp. 1–67.

noua fortăreață s-a instalat o garnizoană de ieniceri și pe turnuri s-au adus tunuri care să împiedice trecerea navelor și a proviziilor venite pe Marea Neagră. Câteva luni mai târziu, Mahomed a putut să facă o demonstrație impresionantă a capacității fortăreței și a ordonat ca, de atunci înainte, toate navele care treceau prin Bosfor să fie obligate să își coboare pânzele în fața fortăreței și să plătească o taxă comandantului ei. Cele mai multe s-au conformat, însă un vas venețian, comandat de Antonio Rizzo, venit pe Marea Neagră spre Constantinopol cu o încărcătură de alimente, a încercat să treacă. O ghiulea trasă dinspre fortăreață a lovit vasul, care a luat rapid apă și s-a scufundat. Supraviețuitorii au înotat la mal, unde au fost prinși și decapitați. Căpitanul a fost tras în țeapă și lăsat să moară pe un deal de lângă strâmtoare, în chip de avertisment vizibil pentru alți marinari, ca să știe ce soartă îi aștepta dacă nu se opreau la Rumeli Hisar.[1]

Pregătirile se încheiaseră în martie 1453. Armata otomană a ieșit din Adrianopol spre est. O forță de avangardă comandată de Karaja-Bei a fost trimisă să se ocupe de orașele și fortărețele care îi aparțineau împăratului, de pe țărmurile Mării Marmara și Mării Negre. Trupele au luat cu asalt mai multe orașe întărite, au masacrat garnizoanele și au prădat zona rurală, înainte de a ajunge la Mesembria, orașul care fusese cândva apanajul despotului Dimitrie. În ciuda apărării naturale a orașului, locuitorii Mesembriei au preferat să nu opună rezistență și s-au predat imediat lui Karaja-Bei. La sud rezistența a fost mai solidă. Deși mai prost fortificată, Selimbria a refuzat să capituleze. A trebuit să se instituie o blocadă în jurul zidurilor, pentru ca

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 69; Barbaro, *Diary*, pp. 9–10; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 199–201.

locuitorii să nu trimită ajutoare la Constantinopol. Odată neutralizate aceste enclave, forța otomană principală a pornit de la Adrianopol. Potrivit estimărilor făcute de contemporani, dimensiunile armatei otomane au fost între 160 000 și 200 000 de soldați. Deși aceste cifre erau exagerate și o mare parte din oastea turcească era formată din necombatanți, nu ne putem îndoi că avea cu adevărat o forță formidabilă. Înainta însoțită de tunul proaspăt construit, care era atât de mare, încât era tras de un echipaj cu 60 până la 150 de boi. În primele zile ale lui aprilie, armata a ajuns în etape la Zidurile continentale și a început să se întindă și să își sape adăposturi de-a lungul lor. Câteva zile mai târziu flota otomană a venit de la Gallipoli, a trecut pe lângă Zidurile maritime și s-a îndreptat spre micul port Diplokionion de pe Bosfor, la nord de Cornul de Aur. Se strângea lațul.[1]

*

Locuitorii Constantinopolului erau conștienți de intențiile lui Mahomed încă din septembrie 1451, când au început să umble zvonuri că sultanul plănuia să construiască un castel pe Bosfor. Poate nu li s-a dat crezare la început, deoarece asediile dinainte fuseseră precedate de o creștere vizibilă a încordării, iar de această dată împăratul confirmase recent tratatul său cu sultanul. Doar când au început lucrările la Rumeli Hisar, în anul următor, nu au mai existat dubii, iar pregătirile sultanului au devenit subiect de speculații nesfârșite pe străzile Constantinopolului. Unii

[1] Barbaro, *Diary*, pp. 27, 46; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 69; Giacomo Tetaldi în Philippides, *Mehmed II*, pp. 137–139; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 207; Kritovoulos, *History*, pp. 33–34; Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, p. 16.

erau „convinși că orașul va fi luat cu asalt și ocupat de barbari. Alții erau de părere că, așa cum tatăl și bunicul lui Mahomed nu reușiseră să ia orașul, și el va avea aceeași soartă". Dar de gravitatea situației nu se îndoia nimeni. Un negustor genovez din Pera s-a îngrijit să-și facă testamentul, nu că ar fi fost suferind, spunea el, ci din cauza primejdiei care apăsa acum asupra orașului.[1]

Reacția lui Constantin al XI-lea la primele mișcări ale lui Mahomed a fost să trimită ambasadori la Adrianopol să ceară oprirea lucrărilor de la Rumeli Hisar care, susțineau ei, se desfășurau pe teritoriu bizantin. Mahomed i-a expediat rapid, spunându-le că împăratul nu deținea niciun teritoriu în afara Zidurilor continentale. Le-a adus aminte și de dificultățile întâmpinate de tatăl său Murad când a traversat Bosforul, în 1444, asigurându-i că nu dorea să fie incomodat în același fel.[2] Nu se mai întâmplase de mult ca bizantinii să primească un refuz atât de direct chiar din partea sultanului, iar împăratului și sfetnicilor trebuie să le fi fost cât se poate de limpede gravitatea amenințării care venea aparent de nicăieri, cu viteză înspăimântătoare. Nu le rămânea decât să încerce găsirea unui ajutor în afară. Pentru început, Constantin s-a gândit să o ia pe urmele fratelui său Ioan și să ceară ajutor mergând personal în Apus. Dar până la urmă a trimis ambasadori, mai întâi la Veneția, apoi la Roma, ca să avertizeze pe toată lumea de pericolul iminent. Papa, acum Nicolae al V-lea (1447–1455), nu s-a arătat atât de amabil pe cât sperase împăratul, fiind cât se poate de conștient de

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 206; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 64; Pistarino, „Genoese", p. 67.

[2] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 195–196.

opoziția din Constantinopol față de Uniunea de la Florența. Nici nu se putea să nu fie, atât timp cât patriarhul unionist Grigorie al III-lea Melissenos trăia la Roma, practic ca refugiat. Nicolae considera că împăratul nu reușise să aplice cum se cuvine înțelegerea și, prin urmare, i-a dat lui Constantin următorul răspuns:

> Dacă împreună cu nobilii voștri și cu poporul Constantinopolului îmbrățișați Decretul Uniunii, ne veți avea de îndată pe Noi și pe venerabilii noștri frați, cardinalii Sfintei Biserici Romane, împreună cu întreaga Biserică Apuseană, de partea onoarei și a statului vostru. Dar dacă voi și poporul vostru refuzați să acceptați Decretul Uniunii, ne veți sili să luăm măsurile adecvate spre salvarea voastră și a onoarei noastre.[1]

Uniunea trebuia proclamată public la Hagia Sofia înainte ca papa să poată autoriza o cruciadă, lucrul pe care Ioan al VIII-lea nu reușise să-l realizeze. În octombrie 1452, cardinalul grec Isidor și arhiepiscopul de Mytilene, Leonard din Chios, au venit la Constantinopol să organizeze ceremonia. Auzind de sosirea lor, Ghenadie a prins pe ușa chiliei lui monahale o declarație adresată susținătorilor Uniunii:

> Vai, suflete copleșite de întunecime, nu numai că ați pierdut totul, dar acum, perfid și infam, întoarceți spatele la ceea ce este cel mai sfânt! În loc să vă găsiți mângâiere la Domnul în asemenea vremuri de nelegiuire, căutați mai

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 64; Thiriet, *Régestes*, vol. III, p. 173; Gill, *Council of Florence*, p. 378.

> degrabă despărțirea de El?... Acum depun mărturie înaintea lui Dumnezeu că Uniunea voastră este nefastă...[1]

Câteva săptămâni mai târziu a emis un manifest pe aceeași temă, care a circulat în tot orașul. Pragmaticul Loukas Notaras, în ciuda unor simpatii față de părerile lui Ghenadie, l-a prevenit totuși:

> Te ostenești în van, Părinte, deoarece se dovedește că pomenirea papei urmează să se petreacă și nu mai este nimic de făcut în această privință. Și pentru că nu poți împiedica nimic, dacă vei prefera să vii, fii alături de noi în făptuirea asta!

După cum anticipa Notaras, evenimentul s-a petrecut la 12 decembrie în Catedrala Hagia Sofia, în prezența împăratului, a senatului și a unei mari adunări. A fost citit Decretul Uniunii, iar papa și patriarhul absent Grigorie au fost pomeniți în rugăciune. Inutil să spunem, Ghenadie și restul Sinaxei nu se aflau acolo.[2]

În ce îi privea pe împărat și pe Notaras, Uniunea fusese dusă la bun sfârșit și acum puteau spera la ajutor din Occident. La urma urmei, Isidor nu venise la Constantinopol înarmat doar cu sfaturi spirituale. Adusese cu el și o forță de cincizeci de mercenari, care mai adăugau ceva la apărarea cetății, și bani cu care să plătească reparațiile unui tronson din Zidurile continentale. Pentru Constantinopol, în mod înțelept, Constantin nu s-a bizuit doar pe ajutorul creștinilor apuseni cu zel cruciat, ci le-a oferit și stimulente

---

[1] Vacalopoulos, *Origins*, p. 191; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 204.

[2] Gill, *Council of Florence*, pp. 376, 383–388; Blanchet, *Georges-Gennadios*, pp. 440–444.

conducătorilor catolici. Insula Lemnos i-a fost promisă lui Alfonso de Aragon, iar Selimbria și Mesembria lui Ioan Hunyadi, care conducea acum Ungaria ca regent. Cea mai semnificativă asistență militară nu a venit din partea conducătorilor puternici, ci a unui războinic genovez numit Giovanni Giustiniani, care a sosit la Constantinopol în ianuarie 1453 cu două vase și câteva sute de soldați. Un comentator considera că venise „din cauză că și-a dat seama cât de mult avea Constantinopolul nevoie de ajutor și spre apărarea religiei creștine și în onoarea lumii". Asta nu însemna însă că nu se aștepta și la o răsplată materială. Și lui i s-a promis insula Lemnos. Până la urmă însă Occidentul nu a asigurat un ajutor de mare amploare, iar Constantinopolul a fost lăsat să înfrunte atacul lui Mahomed cu o garnizoană jalnic de inadecvată. Sphrantzes a socotit că erau doar 4 973 de apărători, însă probabil a subestimat numărul participanților genovezi și venețieni. Arhiepiscopul Leonard din Chios a numărat circa 9 000, ceva mai realist, însă tot extrem de puțin. Nu-i de mirare că Sphrantzes comenta amar că la Constantinopol a sosit tot atât ajutor de la papă cât de la sultanul Egiptului.[1]

*

Acum, când Constantinopolul fusese înconjurat și se afla sub blocadă, când din afară sosea prea puțin ajutor și uriașa armată a lui Mahomed era vizibil bine echipată cu

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 203, 206, 211; Kritovoulos, *History*, p. 36; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 69, 72–73; Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, pp. 25–27; Barbaro, *Diary*, p. 22; MariosPhilippides, „Giovanni Guglielmo Longo Giustiniani, the Genoese condottiere of Constantinople in 1453", *Byzantine Studies/Études Byzantines*, serie nouă, 3 (1998), pp. 13–53.

arme care puteau provoca stricăciuni serioase Zidurilor continentale, cu siguranță existau temeri întemeiate că orașul urma să aibă aceeași soartă ca Tesalonicul. Însă Constantin al XI-lea nu s-a gândit nicio clipă la negocieri sau la capitulare. La scurt timp după ce a ridicat tabăra în fața Zidurilor continentale, Mahomed a trimis emisari cu propunerea unor termeni de pace, așa cum făcuse și tatăl său la Tesalonic, în 1430. În aceleași condiții. Locuitorii erau invitați să predea orașul în schimbul garanției că sub dominația otomană își vor păstra viața și proprietățile. La fel ca în 1430, propunerile au fost respinse. Și au fost repetate cu puțin înainte ca Mahomed să pornească asaltul final asupra Zidurilor continentale, și din nou respinse. Potrivit lui Doukas, răspunsul lui Constantin a fost: „Dreptul de a preda Orașul nu îmi aparține nici mie, nici locuitorilor lui. Decât să ni se cruțe viața, este hotărârea noastră comună să preferăm să murim."[1]

Cuvinte cu adevărat emoționante, dar ne putem întreba câți dintre cei din interiorul Constantinopolului împărtășeau aceste sentimente. Efectele blocadei lui Mahomed s-au făcut repede simțite și rezervele de alimente s-au împuținat simțitor, astfel încât în primele zile ale lunii mai „era lipsă tot mai mare de provizii, și în special de pâine, vin și alte lucruri necesare traiului". Inevitabil, oamenii mai săraci din oraș au început să sufere primii, deoarece prețurile creșteau neîncetat din cauza profitorilor care făcuseră stocuri pentru a le vinde mai scump. Constantin al XI-lea a făcut tot ce era posibil să ușureze situația, trimițând reprezentanți la Neapole ca să organizeze transporturi de grâu, dornic să evite dezertarea în masă care

---

[1] Kritovoulos, *History*, pp. 40–41; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 220–221; Nicol, *Immortal Emperor*, pp. 65–66, 98.

marcase asediul din 1394–1402. Nu există dovezi că unii s-ar fi coborât de pe ziduri pe frânghii, scăpând cu fuga la turci, așa ca atunci, dar nu lipseau semnele de nemulțumire. Mulți bizantini sărmani au început să ceară plata în avans ca să muncească la repararea Zidurilor continentale, iar unii au preferat să lucreze în propriile vii și grădini de zarzavat, și nu la fortificații. Arhiepiscopul Leonard din Chios i-a mustrat pentru purtare, acuzându-i că puneau în primejdie întreaga creștinătate. Răspunsul a fost: „Cum să mă gândesc la armată atât timp cât familia mea este în suferință?" Dacă asediul ar fi durat mai mult, cu siguranță ar fi apărut și cazuri de dezertare în tabăra otomană.[1]

Nu doar săracii au fost puși în situația dificilă de a alege între interesul personal și datoria publică. Locuitorii înstăriți ai Constantinopolului aveau poate suficiente provizii, dar cei mai mulți își obțineau veniturile într-un fel sau altul de pe urma comerțului din oraș, iar odată cu instituirea blocadei lui Mahomed, totul s-a oprit în loc. Cele mai crunte deznodăminte ar fi fost fie un asediu prelungit, ca al lui Baiazid I, care ar fi sugrumat pur și simplu comerțul din oraș, fie o victorie otomană prin forța armelor, ceea ce însemna că orașul avea să fie supus aceleiași devastări nemiloase ca Tesalonicul, în 1430. Din punct de vedere pur comercial, ar fi fost preferabil să se găsească o soluție de întoarcere la situația dinainte de 1452, cu asediul întrerupt, așa ca în 1402 și 1422. Dacă asta nu se dovedea posibil, mai exista și calea luată în considerare de Ioan al VII-lea în anii 1400, de capitulare în fața sultanului. Nu există dovezi că persoane din clasa conducătoare bizantină ar fi susținut deschis cedarea, în aprilie și mai

---

[1] Barbaro, *Diary*, pp. 43, 60; Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, p. 29; Marinesco, „Contribution", pp. 218–219.

1453, probabil din cauză că asediul lui Mahomed a fost atât de scurt, încât practic nu au avut prilejul să o facă. Unii, mai prudenți, au hotărât să-și reducă la minimum pierderile. Umblau zvonuri intense că oamenii de frunte erau cât se poate de reticenți când venea vorba de punerea averii personale la dispoziția împăratului, pentru a contribui la apărarea cetății, chiar dacă el îi ruga personal să o facă. Se pare că preferau să-și ascundă banii – despre unul dintre ei se spune că ar fi dosit 70 000 de florini într-un vas de pământ. „Ce perfizi se găsesc în rândul grecilor – a comentat fariseic Leonard din Chios când a auzit despre asta –, ce trădători lacomi ai patriei lor!"[1]

Arhiepiscopul era nedrept când afirma că bizantinii avuți erau interesați doar de scăparea lor și a averilor personale. Pe lângă această preocupare de înțeles exista însă și disponibilitatea de a face sacrificii pentru apărarea cetății. Marele duce Loukas Notaras reprezintă un exemplu. Își pusese la adăpost o bună parte din avere în Banca San Giorgio din Genova, departe atât de turci, cât și de împăratul Constantin, ceea ce nu însemna că se considera fără obligații față de suveran. Pe măsura desfășurării crizei din 1451–1452, când devenea tot mai limpede că era nevoie de bani pentru a pregăti fortificațiile orașului, împăratului nu i-a fost ușor să obțină un împrumut de la băncile italiene, după ce înaintașii lui întârziaseră de prea multe ori plățile. În cele din urmă împrumutul a fost acceptat, grație garantării cu propria avere a lui Notaras. Este limpede că oamenii înstăriți, așa ca Notaras, înfruntau o dilemă autentică încercând să împace patriotismul

---

[1] Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, pp. 26, 30; Barbaro, *Diary*, pp. 77–78; Necipoğlu, *Byzantium*, pp. 224–228.

cu propriile interese financiare și, poate nu surprinzător, ajungeau în cele din urmă la un compromis.[1]

Dar nu erau singurii frământați de această problemă, existau și alte grupuri care beneficiau de pe urma comerțului din Constantinopol, așa ca genovezii din Pera și *podestà* al lor, Angelo Lomellino. La sosirea lui Mahomed cu armata în aprilie 1453, Lomellino a considerat că nu avea motive să lase și Pera expusă acelui atac. Prin urmare, și-a trimis la sultan reprezentanți care au făgăduit neutralitatea Perei în asediul ce urma. Ba chiar a umblat zvonul că genovezii au depășit cadrul neutralității, punându-i la dispoziție lui Mahomed informații vitale despre intențiile apărătorilor și vânzând turcilor materiale de război esențiale, cum ar fi uleiul de care era nevoie pentru ca tunurile să nu se fisureze. În același timp, nu putea fi tăgăduită nici amenințarea la care atacul necredincioșilor supunea religia comună. În ciuda pactului cu Mahomed, Lomellino a trimis în secret trupe din Pera care să ia parte la apărarea Zidurilor continentale, forțe din care făcea parte și nepotul său. Ambiguitatea rămânea prezentă în orice clipă, la fel ca instinctele comerciale. Se spune că luptători din aceste trupe genoveze traversau noaptea liniile turcilor ca să încheie afaceri.[2]

Pentru Nicolò Barbaro, chirurgul venețian de la care ne-a rămas o relatare a asediului în calitate de martor ocular, conduita orașului rival prin tradiție a fost cea de trădare

---

[1] Giustina Olgiati, „Angelo Giovanni Lomellino: attività politica e mercantile dell'ultimo podestà di Pera", *La Storia dei Genovesi*, 9 (1989), pp. 139–196.

[2] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 212–213, 217; Barbaro, *Diary*, pp. 39–40; Leonard din Chios și Angelo Lomellino, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, pp. 18–19, 132–133; Giustina Olgiati, „Notes on the participation of the Genoese in the defence of Constantinople", *Macedonian Studies*, 6/2 (1989), pp. 48–58.

ordinară, considerându-i pe genovezii din Pera „dușmani ai credinței creștine". Și cât de diferită era purtarea compatrioților săi, susținea el. Când intențiile lui Mahomed au devenit limpezi, căpitanii navelor venețiene din Cornul de Aur luaseră hotărârea să rămână și să participe la apărarea Constantinopolului „în primul rând din iubire de Dumnezeu și, apoi, în onoarea credinței creștine". Însă Barbaro nu a reușit să ascundă că purtarea venețienilor era de multe ori foarte asemănătoare cu cea a bizantinilor bogați și a genovezilor din Pera. Nu toți erau dispuși să rămână pe loc și să lupte, punându-și în joc viața și mijloacele de trai. Un căpitan, Piero Davanzo, a ridicat pe furiș ancora în noaptea de 26 februarie, strecurându-se din Cornul de Aur ca să ajungă cu vasul, echipajul, pasagerii și încărcătura în Creta. Echipajele navelor rămase pe loc s-au împotrivit cu înverșunare la orice încercare de a le fi descărcate mărfurile, care într-o anumită măsură le aparțineau. Pe data de 8 mai, li s-a cerut să descarce, dar marinarii și-au tras săbiile amenințând că vor face uz de ele, iar căpitanul a trebuit să dea înapoi. Încărcăturile au rămas la bord, ca să nu fie nevoie să le abandoneze dacă venețienii erau siliți să plece în grabă, adică exact ceea ce avea să se întâmple. Mai mult, trebuie să știți că acești căpitani nu au rămas la Constantinopol doar în onoarea credinței creștine, ci beneficiau și de promisiunea împăratului Constantin, care a fost de acord să asigure mâncarea echipajelor cât rămâneau în Cornul de Aur și să le plătească 400 de ducați pe lună.

Guvernul venețian, la fel ca acela din Pera genoveză, a făcut tot posibilul să mențină pacea cu otomanii, ajutând Constantinopolul în secret. Unui ambasador bizantin ajuns la Veneția în noiembrie 1452 ca să ceară ajutor i s-a comunicat că, deși Veneția lua unele măsuri navale de protejare a Constantinopolului, el trebuia să se adreseze

papei, care putea să unească eforturile altor puteri creștine. În primăvara anului următor, când senatul venețian a hotărât în sfârșit să trimită o flotă în ajutorul Constantinopolului, lui Bartolomeo Marcello, ambasadorul la Mahomed al II-lea care urma să însoțească vasele, i s-a spus că trebuie să-i dea sultanului asigurări că flota avea doar misiunea de a proteja interesele venețiene, și nu să se războiască cu otomanii. Marcello mai trebuia să încerce să încropească un tratat de pace oarecare între sultan și împăratul bizantin. Dar nici flota, nici ambasadorul nu au ajuns la Constantinopol înaintea căderii cetății.[1]

*

Nu doar creștinii s-au văzut în dificultatea de a alege între ceea ce percepeau ei drept îndatorire religioasă și interesul personal. Între părerile sultanului otoman și cele ale unor supuși de-ai săi exista o ruptură la fel de mare ca între convingerile lui Constantin și ale multor bizantini. Odată ce Mahomed luase hotărârea să atace Constantinopolul, s-a grăbit să atribuie campaniei sensul de *jihad* împotriva necredincioșilor, chiar dacă îi zdrobise cu voioșie pe confrații lui musulmani, turcii karamanizi, doar câteva luni mai devreme. Era intolerabil, declara el, ca orașul Constantinopol, „înconjurat de pământurile Islamului, să dăinuie în continuare sub un monarh creștin"; Mahomed mai putea aminti și de locul special pe care îl ocupa cetatea în imaginația musulmană. Căderea orașului în fața unei armii musulmane era prevestită de mai multe ori în *Hadith*, culegerea de dictoane atribuite prin tradiție

---

[1] Barbaro, *Diary*, pp. 13–15, 47; Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, p. 23; Thiriet, *Régestes*, vol. III, pp. 180, 186.

profetului Mahomed: „Cu adevărat, veți cuceri Constantinopolul. Ce conducător măreț va fi conducătorul lui și ce armie măreață va fi acea armie!" În trecut, cu mult înaintea asediilor lui Baiazid și Murad al II-lea, fuseseră nenumărate încercări de a împlini profeția. Arabii se străduiseră între 674–678 și 717–718 și pieriseră cu miile, printre care Ayup, purtătorul de drapel al profetului – mormântul lui se mai vedea lângă Zidurile continentale. Să mergi pe urmele lor părea acum o îndatorire sfântă, obligatorie pentru toți musulmanii.[1]

Însă, pentru mulți turci care trăiau în pace alături de bizantini de mulți ani, chemarea la arme a fost un dezastru. În vreme ce Karaja-Bei pustia zonele din afara Zidurilor continentale, Constantin al XI-lea se răzbuna trimițând vase care să atace satele turcești lipsite de apărare de pe țărmul Mării Marmara. Numeroși turci au fost uciși și alții duși la Constantinopol ca să fie vânduți ca robi. Când s-au închis porțile cetății în pregătirea asediului, nenumărați turci s-au trezit prinși înăuntru, fiind arestați la ordinele împăratului. Majoritatea erau cu siguranță negustori, dar mai era și un grup de eunuci care serveau la palat. Povestea are aici un final mai fericit, deoarece după trei zile Constantin le-a îngăduit negustorilor și eunucilor să plece nevătămați. Au fost și unii turci care nu au vrut să plece, printre care prințul Orhan și ceata lui de partizani fideli, care au preferat să lupte în tabăra „necredincioșilor", în loc să-și încerce șansa alături de coreligionarii lor, și li s-a dat să apere o porțiune din Zidurile maritime.[2]

---

[1] Tursun Beg, *The History of Mehmed*, p. 33; Al-Harawi, *Guide des lieux de pèlerinage*, trad. Janine Sourdel-Thomine (Damasc, 1957), p. 127; Nadia Maria El Cheikh, *Byzantium Viewed by the Arabs* (Cambridge, MA, 2004), pp. 65–71; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, p. 85.

[2] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 198, 207; Barbaro, *Diary*, p. 28.

Chiar și în interiorul armatei lui Mahomed, cât era ea de mare și de puternică, întâlneai destul de puțini fanatici extremi, în căutarea cuceririi sau martiriului. O parte din soldați erau creștini, trimiși de domnitorii lor pentru a îndeplini condițiile de vasalitate, și nici măcar în rândul musulmanilor nu erau mulți pe care să-i inspire în mod special retorica războiului sfânt. Povățuitorul spiritual al lui Mahomed, șeicul Akșemseddin, recunoștea într-o scrisoare adresată sultanului că puțini din armată erau pregătiți să-și sacrifice viața din iubire de Dumnezeu, sfătuindu-l să-i motiveze mai bine cu promisiuni de pradă. Cel mai sus-pus dintre jihadiștii fără tragere de inimă era marele vizir, Halil-Pașa. Dat fiind rangul său, nu avea cum să evite participarea. Supraveghease lucrările de la Rumeli Hisar și deținea comanda unei părți importante a armatei asediatoare din fața Zidurilor continentale. În ce privește interesele personale însă, nu avea nimic de câștigat de pe urma unei victorii otomane totale, având, în schimb, foarte mult de pierdut, de pildă toate interesele financiare din oraș și plocoanele din partea împăratului bizantin. Așadar, în timp ce își juca rolul în asediu, continua să se opună ideii și să-l îndemne pe sultan să renunțe, fiind în același timp în legătură cu împăratul, pe care îl ținea la curent cu ultimele planuri ale sultanului. Potrivit zvonurilor, ar fi mers și mai departe, folosindu-se de influența sa ca să-l împiedice pe Mahomed să fabrice atâtea tunuri noi câte își dorea.[1]

Am putea afirma despre cei care au încercat să rămână cu un picior în ambele tabere, ca Halil și Lomellino, că au fost trădători, dar asta se aplică doar dacă subscriem

[1] Agostino Pertusi, *La Caduta di Costantinopoli*, 2 vol. (Milan, 1976), vol. I, pp. 301–303; Kritovoulos, *History*, p. 42; Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, pp. 16, 31–33.

părerii că musulmanii și creștinii medievali trăiau complet separați și se urau reciproc. În secolul dinaintea asediului lui Mahomed, indiferent de diferențele religioase, afacerile bizantinilor, latinilor și turcilor erau perfect întrepătrunse între ele, mai ales cele care țineau de activitatea comercială din Constantinopol. Ambiția crudă a lui Mahomed a fost ceea ce a sfâșiat rețeaua complicată a coexistenței, sub masca și justificarea de război sfânt. Asta a fost ceea ce i-a silit pe creștini și musulmani deopotrivă să aleagă între interesul personal și ceea ce era perceput ca datorie.

*

Indiferent cât de repede se mișcase Mahomed ca să-și adune forțele și să pornească asupra Constantinopolului, bizantinii fuseseră întrucâtva preveniți și se străduiseră să-și pregătească apărarea. Au făcut provizii de arme, au reparat Zidurile continentale și au curățat șanțurile. Venețienii au săpat un șanț nou în jurul părții nordice, curbate a Zidurilor continentale, la Blachernae, și au întins lanțul greu din fier la gura Cornului de Aur, ca să împiedice flota otomană să intre în port. Trupele existente au fost poziționate de-a lungul Zidurilor continentale și maritime pentru a obține un efect maxim. Zona cea mai vulnerabilă era cea dintre Poarta Adrianopol și Poarta Sf. Romanos, așa-numitul *mesoteichion*, „mijlocul zidului". Era punctul unde Zidurile continentale coborau în valea râului Lykos, în așa fel încât artileria plasată pe locul mai înalt de dincolo de șanț putea lansa salve de sus în jos, cu mai mare viteză și efect pe măsură. Împăratul și Giustiniani erau conștienți că Mahomed avea să aleagă probabil acel loc pentru atacul tunurilor și s-au plasat acolo, cu oamenii lor cei mai buni. Un risc prezenta și secțiunea care înconjura Palatul imperial Blachernae, ca o proeminență abătându-se

de la linia Zidurilor continentale, o țintă firească pentru săpături. Această porțiune era apărată de Girolamo Minotto, *bailo* venețian, și de echipajele de pe cele cinci nave comerciale venețiene aflate în Cornul de Aur. Aproximativ o mie de oameni au debarcat și au mărșăluit cu mândrie la Zidurile continentale, fluturând drapelele Sfântului Marcu. Alte zone ale fortificațiilor mai puțin expuse, ca Zidurile maritime întinse de-a lungul Cornului de Aur, nu aveau nevoie de atâția apărători.[1]

Prin urmare, la sosirea armatei și flotei lui Mahomed, la început de aprilie, apărătorii erau pregătiți. Sultanul nu a irosit nicio clipă să pună pe poziție artileria. Trei piese le-a plasat în fața Porții Pege, trei la Blachernae și două la Poarta Adrianopol. Patru au fost rezervate pentru Poarta Sf. Romanos, pentru a profita la maximum de avantajul oferit de *mesoteichion*, iar printre ele tunul cel mare, care putea lansa ghiulele cântărind peste 650 de kilograme. La 12 aprilie, tunurile au deschis focul, bubuitul auzindu-se în tot Constantinopolul, până departe de Zidurile continentale.

> Mai întâi venea un vuiet înfiorător și pământul începea să se clatine multă vreme dedesubt, zgomotul fiind cum nu se mai auzise vreodată. Pe urmă, cu un bubuit asurzitor, cu un trosnet și o flacără care lumina scurt împrejur, ca apoi totul să rămână negru, țeava slobozea o masă de aer uscat și fierbinte antrenând violent ghiuleaua.[2]

În câteva zile, tunurile dovediseră că erau de departe mai eficace decât cele folosite de armata lui Murad al II-lea

---

[1] Barbaro, *Diary*, pp. 24, 28–29; Kritovoulos, *History*, p. 36; Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, pp. 26–27.

[2] Barbaro, *Diary*, p. 30; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 215; Kritovoulos, *History*, p. 46.

în asediul din 1422. Pe măsură ce pietrele pisau Zidurile continentale, porțiuni din ele au început să se năruie, iar apărătorii din spate s-au trezit privindu-i în ochi pe inamicii lor de dincolo de șanț. Apoi, înspăimântător, la 21 aprilie, după un bombardament de o zi întreagă lângă Poarta Sf. Romanos, un turn și mai mulți metri de zid de-o parte și de alta s-au prăbușit la pământ.[1]

Oricât ar fi fost de spectaculoase distrugerile, pagubele făcute de tunuri nu au adus imediat victoria în mâinile lui Mahomed deoarece aceste arme nu erau deloc ușor de folosit. Cele mari erau atât de greu de încărcat, încât reușeau să tragă doar șapte salve pe zi, iar după fiecare ghiulea erau răcite cu grijă în ulei, ca să nu se fisureze. Chiar și cu aceste precauții, tot puteau fi periculoase și necontrolabile, iar unul dintre tunurile mari a crăpat cu adevărat, fără îndoială cu urmări catastrofale pentru cei din jur. Asta însemna că stricăciunile aduse Zidurilor continentale se petreceau lent, permițându-i lui Giovanni Giustiniani să ia contramăsuri eficiente, de pildă să umple golurile cu butoaie acoperite cu pământ. Noile fortificații nu arătau nici pe departe la fel de impresionant ca turnurile Zidurilor continentale, dar în sine erau mult mai bune pentru a amortiza ghiulele, care pur și simplu se afundau în pământul moale, fără să producă pagube. Când turcii au încercat să ia cu asalt zidul, profitând de breșe, s-au pomenit că înfruntă o barieră formidabilă, fiind respinși și suferind grele pierderi. Apărătorii aveau propriile lor tunuri mici montate pe ziduri, care s-au dovedit extrem de eficiente. Unele trăgeau către numeroasele trupe turcești comasate ghiulele nu mai mari ca o nucă, însă cu asemenea viteză,

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 217; Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, p. 18; Kritovoulos, *History*, p. 45.

încât proiectilul străpungea armura și trupul unui luptător și apoi pe încă doi din spatele lui, ucigând în total trei dintr-o lovitură.[1]

Cum artileria nu îi asigura o victorie rapidă, Mahomed ar fi putut spera mai mult de la flotă. Dar comandantul ei, Baltoglu, se ferea să intre în luptă cu vasele venețiene staționate dincolo de lanțul de fier de pe Cornul de Aur, știind că inferioritatea lor numerică era mai mult decât compensată de abilitatea marinărească. Apoi, la 20 aprilie, cinci vase genoveze au fost văzute navigând în nord, traversând Marea Marmara către Constantinopol ca să străpungă blocada, cu provizii din insula Chios. Era o ocazie prea bună ca să fie ratată și aproape întreaga flotă otomană a pornit de la Diplokionion să le intercepteze. Cele două flote s-au întâlnit exact când vasele genoveze erau pe cale să ocolească vârful peninsulei Constantinopolului și să intre în Cornul de Aur. Cele cinci vase s-au văzut înconjurate de o pădure de pânze, însă echipajele lor au luptat cu disperare, profitând de faptul că ambarcațiunile comerciale mari și lente se înălțau mult mai mult deasupra nivelului apei decât galerele ușoare și iuți ale turcilor. Au aruncat proiectile asupra atacatorilor lor și i-au ținut la distanță suficient cât să se schimbe direcția vântului și să împingă vasele creștine la loc sigur, în Cornul de Aur.[2]

Mahomed a fost alarmat de ușurința cu care flota sa fusese surclasată de adversarii genovezi. Urmărise

---

[1] Barbaro, *Diary*, pp. 32, 35; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 212; Leonard din Chios în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, pp. 16–18; Kritovoulos, *History*, pp. 48–50; Philippides, „Giovanni Guglielmo Longo Giustiniani", p. 31.

[2] Barbaro, *Diary*, pp. 33–34; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 213–214; Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, p. 47; Kritovoulos, *History*, pp. 52–55.

desfășurarea bătăliei de pe mal și, văzând că vasele comerciale au scăpat, s-a înfuriat peste măsură și și-a mânat calul în mare, urlând și blestemând. Și-a descărcat mânia destituindu-l și făcându-l de ocară pe amiralul său, Baltoglu, și înlocuindu-l cu Hamza, dar momentul a fost complicat pentru toți cei din armia otomană. Auzind de înfrângere, șeicul Akșemseddin s-a retras ca să caute povață în Coran și i-a scris sultanului îndemnându-l să nu renunțe la acțiune. Nu există vreo dovadă că Mahomed s-ar fi gândit cu seriozitate la o asemenea posibilitate, dar în acea etapă erau o mulțime de lucruri care o puteau lua razna. În tabăra otomană circulau zvonuri că Ioan Hunyadi traversase Dunărea în fruntea unei armate maghiare și o flotă era în drum dinspre Veneția, ambele știri dovedindu-se însă nefondate. Chiar și dimensiunea uriașă a armatei lui Mahomed ar fi putut să reprezinte un neajuns pentru el. Pe măsură ce se instala vara și zilele deveneau tot mai calde, acea aglomerare de ființe umane trăia sub amenințarea dizenteriei și o epidemie severă l-ar fi obligat pe sultan să ridice asediul. În ciuda numeroaselor avantaje, succesul lui Mahomed nu era în niciun caz ceva de la sine înțeles.[1]

Ceea ce i-a adus până la urmă victoria lui Mahomed nu au fost avantajele multiple, cât modul în care s-a folosit de ele. Flota putea fi inferioară celei venețiene și genoveze, dar Mahomed a recurs la enormele lui resurse umane ca să reechilibreze balanța. Când navele s-au întors la bază, în Diplokionion, sultanul a pus mii de oameni să scoată mai multe din apă, să le tragă pe uscat și să curețe terenul dintre port și Cornul de Aur. Folosindu-se de trunchiuri

---

[1] Pertusi, *Caduta*, vol. I, pp. 301–303; Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, p. 31.

de arbori tăiați și dați cu unsoare, pe post de role, turcii au plimbat pe uscat 72 de vase, ocolind zidurile din Pera și coborând în partea de sus a Cornului de Aur. Acolo le-au lansat la apă, evitând în acest fel lanțul de fier și flotila venețiană de la gura portului. Marinarii venețieni au fost îngroziți văzând ce se petrece:

> Când cei din flota noastră au văzut galerele, nu trebuie să te îndoiești că au fost cuprinși de o mare spaimă, deoarece s-au temut că într-o noapte vor veni să atace flota noastră, împreună cu flota lor rămasă la Diplokionion.

Dar nu ar fi trebuit să se îngrijoreze. Odată ajunse în Cornul de Aur, vasele turcești nu au făcut nicio încercare să îi atace pe venețieni sau să ia cu asalt Zidurile maritime. Nici nu aveau nevoie, pentru că își atinseseră scopul. Prin simpla lor prezență, l-au silit pe împărat să aducă soldați pe Zidurile maritime de-a lungul Cornului de Aur, suprasolicitând o armată de apărători atât de mică, încât două sau trei creneluri aveau un singur om să le păzească. Mahomed, dimpotrivă, reușise să aducă foarte mulți oameni de-ai săi ca să mute vasele fără ca, aparent, presiunea asupra Zidurilor continentale să fi slăbit cât de cât.[1]

Sultanul se pricepea de minune să aplice tactici diverse pentru a-și epuiza adversarii. În vreme ce tunurile băteau Zidurile continentale, a adus mineri să sape tuneluri pe sub ele, concentrându-se asupra zonei proeminente de la Blachernae, ca să pună foc la susținerile din lemn. Odată cu tunelul, s-ar fi prăbușit și zidurile de deasupra, dar stratagema a dat greș. Paznicii au descoperit tunelele și, conduși de Loukas Notaras, au pus capăt în mod brutal

---

[1] Barbaro, *Diary*, pp. 37–38; Kritovoulos, *History*, p. 57.

lucrărilor aruncând smoală încinsă peste minerii aflați înăuntru. Cu toate astea, tunelurile îi serviseră lui Mahomed, punându-i la încercare pe apărători și neîngăduindu-le niciun răgaz. Sultanul s-a folosit și de artilerie în același fel. În vreme ce mașinăriile de război cele mai grele au fost lăsate tot timpul asediului să lovească zona din jurul Porții Sf. Romanos, altele erau mutate din loc în loc. La 5 mai, un tun a fost plasat pe un deal deasupra Perei, de unde putea să tragă cu traiectorie peste oraș ca să lovească vase venețiene concentrate în zona lanțului de pe Cornul de Aur. Din nou, tactica nu s-a dovedit de succes. Singurul vas scufundat a fost unul comercial genovez, presupus neutru, încărcat cu mătase și ceară. Așadar, o săptămână mai târziu tunul a fost mutat la Blachernae, deși nici de acolo nu a făcut prea mari pagube. Dar, la fel ca tactica tunelurilor, și aceste mișcări i-au terorizat pe cei care apărau Zidurile continentale.[1]

Poate cel mai înspăimântător plan pus la cale de Mahomed a fost un soi de război psihologic, din nou bazându-se pe armata sa numeroasă. Oricine se afla pe Zidurile continentale avea înaintea sa cât vedea cu ochii corturile și materialele de luptă ale vastei armate otomane, care noaptea se luminau de nenumărate focuri de tabără, o imagine înspăimântătoare pentru apărători. Mahomed amplifica efectul ordonând trupelor din fața Zidurilor continentale să cânte din răsputeri, făcând un zgomot asurzitor, care putea fi auzit și de Barbaro și venețienii lui din Cornul de Aur:

> În aceeași noapte au ajuns până la noi pe nave strigătele sălbatice pe care acești păgâni blestemați le scoteau în

---

[1] Barbaro, *Diary*, pp. 45, 49, 50–51, 55–57; Leonard din Chios,în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, pp. 17–18, 22–23; Kritovoulos, *History*, pp. 51–52.

jurul bietei cetăți, un vacarm care cu siguranță s-a auzit până pe țărmul Anatoliei, la douăsprezece mile de tabăra turcească... iar cu bubuitul geamparalelor și tamburinelor lor, era ceva de necrezut, dacă nu ai fi fost martor.[1]

Aprilie a trecut și a venit luna mai, apăsarea asupra apărătorilor începea să lase urme vizibile și neînțelegerile dintre ei se înmulțeau. Și, într-o zi, s-a petrecut un incident urât, când Giovanni Giustiniani i-a trimis un mesaj lui Loukas Notaras, cerându-i să aducă artilerie la Zidurile continentale. Dintr-un motiv oarecare Notaras a refuzat, poate considerând că tunurile erau mai de folos acolo unde se aflau. Giustiniani i-a spus atunci mânios marelui duce: „Acum cine mă va împiedica să înfig sabia în tine?" replică extrem de supărătoare pentru Notaras, după care relația dintre cei doi nu a mai funcționat tot restul asediului. În mare impas erau și raporturile dintre venețienii și genovezii din Pera care participau la apărare. Grupurile se acuzau reciproc că ar vrea să ridice ancora și să plece, abandonând orașul. Venețienii cereau ca genovezii să îndepărteze cârmele și pânzele de pe vasele lor, în semn de bună-credință, în vreme ce genovezii declarau că nu au cum fugi, atât timp cât aveau neveste și copii în Pera.[2]

Treptat, o stare de spirit de fatalism a început să-i cuprindă pe toți. La 3 mai, o galeră venețiană mică a fost trimisă din Cornul de Aur spre Dardanele, să vadă dacă nu poate face joncțiunea cu flota venețiană care se spera că vine în ajutorul Constantinopolului. După optsprezece zile, vasul s-a întors cu vestea deprimantă că nu întâlnise

---

[1] Barbaro, *Diary*, p. 46.

[2] Leonard din Chios în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, pp. 23–24, 29–30.

niciun semn că flota s-ar apropia.[1] Fără nicio perspectivă de ajutor, cei superstițioși au început să vadă peste tot semne de rău augur și prevestiri malefice. În seara de 24 mai, privind de pe puntea navei sale, Nicolò Barbaro a fost martor al unei priveliști înfricoșătoare:

> În prima oră după apus, a răsărit luna, plină în acel moment, prin urmare ar fi trebuit să se înfățișeze ca un cerc complet; dar s-a înfățișat ca și cum nu ar fi fost o lună de mai mult de trei zile...

După patru ore, semiluna își reluase forma plină. După cum trebuie să fi știut mulți constantinopolitani, era doar o eclipsă de lună, însă Barbaro și alții au interpretat-o ca pe un avertisment „menit să-i spună lui Constantin, vrednicul împărat al Constantinopolului, că mândrul lui imperiu era pe punctul de a se sfârși". În acel moment de criză, bizantinii au adus la Zidurile continentale icoana Sfintei Fecioare Hodegetria (Hodighitria), care se considera a fi pictată după chipul real de Evanghelistul Luca și simboliza protecția dată Constantinopolului de Fecioară. Procesiunea solemnă a străbătut meterezele, dar a fost cu atât mai rău când s-a întâmplat ca icoana să cadă la pământ cu fața în jos, prilej de noi profeții ale osândei.[2] Mahomed, pe de altă parte, nu avea nevoie nici de semne, nici de simboluri. Știa că apărarea era slăbită, inclusiv numeric, și cu moralul la pământ. Nu mai rămânea decât să aplice lovitura finală.

---

[1] Barbaro, *Diary*, pp. 44–45, 57.

[2] Barbaro, *Diary*, p. 56, data eclipsei fiind corectată de Runciman, *Fall*, p. 196; Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, p. 33; Kritovoulos, *History*, pp. 58–60.

*

La 28 mai, sultanul a ordonat ca trompetele să dea semnal în toată tabăra turcească și apoi a pornit pe calul său alb, cu o escortă de o mie de călăreți. A trecut în revistă armata de-a lungul Zidurilor continentale și apoi s-a pornit în galop spre Diplokionion, ca să inspecteze flota. În tabăra otomană domnea o atmosferă de triumf, s-au aprins focuri și muzica a răsunat până pe la miezul nopții, când s-a lăsat liniștea. Mahomed le ordonase de fapt trupelor sale să se odihnească, deoarece intenționa să-și lanseze ofensiva în primele ore ale zilei următoare.[1]

Planul de atac era simplu. O succesiune de valuri umane avea să copleșească apărarea la *mesoteichion*, doar prin greutatea dată de numărul lor. În săptămânile dinainte, turcii aruncaseră în șanț pământ, pietre și tot ce le mai cădea în mână, prin urmare bucata din dreptul Porții Sf. Romanos se umpluse în bună parte. În aceeași zonă, zidurile exterioare și interioare fuseseră serios stricate de loviturile artileriei, iar atacatorilor nu le mai rămăsese acum decât să treacă de palisadele ridicate la ordinul lui Giustiniani ca să umple găurile. În acest scop, trupele lui Mahomed fuseseră echipate cu scări de asalt și cârlige prinse de frânghii.[2]

Sultanul își organizase soldații în trei valuri uriașe. Cu aproximativ trei ore înainte de zorii zilei de 29 mai, a trimis primul val format din trupele cel mai puțin prețuite, creștinii care slujeau turcilor îndeplinind obligațiile domnitorilor lor ca vasali otomani. Când au pornit, clopotele au început să bată peste tot în Constantinopol și bărbații s-au grăbit să ajungă la ziduri, ca să respingă asaltul.

---

[1] Barbaro, *Diary*, pp. 59–61; Kritovoulos, *History*, p. 66.

[2] Kritovoulos, *History*, pp. 46, 59–60.

Atacatorii au traversat șanțul umplut, dar când au încercat să se cațăre pe palisade și pe zidurile sfărâmate s-au văzut bombardați cu o ploaie de bolovani și de alte proiectile. Când cei veniți din spate au văzut câți dintre camarazii lor zăceau morți sau răniți, și-au pierdut curajul și s-au retras din calea luptătorilor turci cu iataganele trase, care îi împingeau cu furie. În mijlocul încăierării, Mahomed a ordonat artileriei să deschidă focul, lovind la întâmplare soldați din ambele tabere. Deloc surprinzător, aceste trupe auxiliare au suferit pierderi îngrozitoare și nu au reușit să pătrundă mai departe, în schimb au realizat ceea ce intenționa sultanul, slăbirea împotrivirii adversarilor. Cel de-al doilea val de atac era alcătuit din trupe turcești din Anatolia, mult mai bine motivate, care au dat asalt cu vitejie. Dar și acest val a fost oprit în loc. Abia după mai multe ore de luptă, Mahomed și-a trimis trupele de elită, ienicerii, luptători străluciți purtând înalte turbane albe. Aleși cu grijă și îndoctrinați din copilărie, acei oameni erau gata să se sacrifice pentru sultan. Mahomed însuși i-a condus până au ajuns la șanț, după care s-a retras prudent, în vreme ce luptătorii săi cei cumpliți „s-au năpustit ca niște fiare sălbatice" și s-au aruncat asupra palisadei, unde s-a dat o bătălie amarnică cu oamenii lui Giustiniani.[1]

Chiar și atunci însă apărarea rezista, în ciuda avantajului numeric colosal al turcilor. Dar în cele din urmă bizantinii au cedat, ceea ce relatările contemporane au pus pe seama a două ghinioane imense. În confuzia și dezordinea produse de atacul ienicerilor, Giovanni Giustiniani a fost lovit în coaste fie de o săgeată, fie de un proiectil de plumb care i-a străpuns platoșa. A fost purtat în spate să i se acorde îngrijire medicală, dar în haosul luptei nu i-a trecut nimănui

[1] Barbaro, *Diary*, pp. 32, 62–64; Kritovoulos, *History*, pp. 67–70.

prin minte să numească un comandant în locul lui. Când au remarcat absența lui, soldații au început să se retragă de pe poziții, ceea ce au băgat de seamă și atacatorii, care s-au regrupat și au pornit cu și mai mare avânt împotriva palisadei.[1] Retragerea lui Giustiniani nu s-ar fi dovedit dezastruoasă dacă un alt ghinion nu le-ar fi permis turcilor să ocolească palisada și rămășițele zidului exterior. Împăratul Constantin ordonase deschiderea unei mici porți de acces din peretele interior, cunoscută drept *kerkoporta*, care le permitea oamenilor săi să ajungă pe palisadă mai repede și fără să fie văzuți de turci. Un grup de circa cincizeci de soldați turci care pătrunseseră prin zidul exterior au descoperit acest acces, s-au năpustit prin el și au urcat pe porțiunea sudică a zidurilor de la Blachernae. De acolo, au putut să arunce cu proiectile asupra apărătorilor palisadei, aflați dedesubtul lor. Acela a fost momentul în care apărarea a început cu adevărat să cedeze și tot mai mulți luptători să se retragă pe rând de pe palisadă. Apoi au început să se retragă masiv, îmbulzindu-se și luptându-se între ei să treacă prin deschiderile din zidul interior ca să scape în oraș. Cei mai mulți s-au înghesuit la Poarta Sf. Romanos, dar deschiderea era atât de îngustă, iar numărul lor atât de mare, încât mulți au murit călcați în picioare. Panica era sporită și de ienicerii care năvăleau din spate, tăindu-i cu iataganele pe toți cei rămași în urmă, răzbunându-se astfel pentru greutățile îndurate în șapte săptămâni, ucigându-i fără milă pe fugari.[2]

---

[1] Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, pp. 36–37; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 222–223; Chalkokondyles, *Historiarum*, p. 395; Kritovoulos, *History*, p. 70; Philippides, „Giovanni Guglielmo Longo Giustiniani", pp. 33–51.

[2] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 221, 223; Kritovoulos, *History*, pp. 71–72; Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, p. 50.

În vreme ce la Poarta Sf. Romanos se petreceau toate astea, în alte zone ale Zidurilor continentale luptele se desfășurau în continuare deoarece apărătorii nu aveau habar că turcii pătrunseseră în cetate. Și-au dat seama ce se întâmplase abia când au văzut că au dușmani nu numai în față, ci și în spate. Mulți au cedat imediat și și-au părăsit posturile. Un grup de marinari cretani au continuat să se bată vreme de câteva ore, dar în general, după breșa apărută la Poarta Sf. Romanos, nimic nu mai putea opri revărsarea armatei lui Mahomed în Constantinopol. Nu mai exista acum forță pământeană care să poată împiedica tot ceea ce avea să se întâmple.[1]

---

[1] Kritovoulos, *History*, p. 74; Pseudo-Sphrantzes în Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 129.

9

RĂMAȘI PE CHEI

Mai târziu s-a făcut socoteala că aproximativ patru mii de oameni, combatanți și necombatanți, au fost uciși de turcii victorioși în dimineața de 29 mai 1453, circa jumătate dintre ei în masacrul de pe ziduri care a urmat după retragerea lui Giovanni Giustiniani și năvala otomanilor. Victima cea mai de seamă a fost însuși împăratul Constantin. Pentru început, nimeni nu a știut cu exactitate ce se întâmplase cu el, în mijlocul zvonurilor de tot felul. Unii au afirmat că l-ar fi văzut zăcând mort în grămezile de cadavre, alții că s-ar fi spânzurat, din disperare, iar mai târziu, în aceeași zi, informațiile au părut să fie confirmate, când sultanului i s-a adus un cap, sub pretenția că ar fi al lui Constantin. Că și-a găsit sfârșitul nu încape nicio îndoială, deși versiunile diferă enorm, de la prăbușirea după multiple răni și rezistența eroică în fața a mii de ieniceri până la lovitura primită în vreme ce

fugea în mod rușinos.[1] Alături de el au căzut mulți curteni și sfetnici, care „nu au vrut să vadă cum țara lor intră în sclavie", printre ei Teodor Karystinos și Dimitrie Paleolog Metochites, care fusese ambasador la Conciliul de la Basel din 1435. Despre Teofil Paleolog, susținător înflăcărat al Uniunii de la Florența, se spune că a declarat că nu suportă să rămână în viață după căderea orașului și s-a năpustit asupra valului de turci, luptând cu vitejie până a fost despicat cu un topor.[2]

Desigur, nu au pierit doar bizantini. Memorialistul venețian Barbaro a notat cu grijă numele venețienilor căzuți, numărul lor nefiind nici pe departe comparabil cu cel al bizantinilor. Nu au lipsit nici victimele din rândul turcilor. La pătrunderea otomanilor, prințul Orhan, a cărui întreținere fusese pretextul atacului pornit de Mahomed, a încercat să scape deghizat, bazându-se ca acoperire pe cunoștințele sale excelente de greacă. Dar chipul său era prea bine cunoscut și a fost descoperit de soldații turci care bântuiau pe străzi. Cuprins de disperare, Orhan s-a aruncat de pe Zidurile maritime sfârșind pe stâncile de dedesubt, evitând, fără îndoială, o soartă mai rea, dacă ar fi fost prins. Trupurile multor victime, turci ori creștini, au fost aruncate în Cornul de Aur, săltând pe valuri „ca bostanii"[3].

Dar uciderile au încetat în scurt timp. Primele trupe otomane care au pătruns dincolo de Zidurile continentale

---

[1] Kritovoulos, *History*, p. 76; Barbaro, *Diary*, p. 68; Tursun Beg, *The History of Mehmed*, pp. 36–37; Nicol, *Immortal Emperor*, pp. 74–94.

[2] Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, pp. 37, 51; Cardinalul Isidor, în Pertusi, *Caduta*, vol. I, p. 70; Chalkokondyles, *Historiarum*, p. 397; Laurent, „Dernier gouverneur", pp. 205–206.

[3] Barbaro, *Diary*, pp. 67, 70; Kritovoulos, *History*, pp. 74–75; Chalkokondyles, *Historiarum*, p. 398.

s-au mișcat extrem de prudent, omorându-i pe toți cei ieșiți în cale, așteptându-se să apară alte forțe bizantine și italiene care să li se opună. Nu a mai apărut nimeni și abia atunci atacatorii și-au dat seama cât de puțini erau apărătorii care îi ținuseră la distanță atâta vreme. Înțelegând că rezistența din zonă se încheiase și că adversarii lor de până atunci erau puși pe fugă, armata victorioasă a renunțat să mai omoare oameni și s-a concentrat pe jafuri din casele și palatele aflate în apropierea Zidurilor continentale, care probabil aveau mai multe de oferit decât Palatul Blachernae în sine. Potrivit practicii, soldatul care intra într-o casă înfigea la ușă un drapel cu emblema proprie, avertizându-și în acest fel camarazii că era a lui. Bisericile și mănăstirile au fost și ele pustiite. Printre primele a fost Mănăstirea Sfântul Ioan din Petra, vizitată de oaspeții spanioli ai lui Manuel al II-lea în 1403, și, în apropiere, Mănăstirea Mântuitorului din Chora. De data asta, pe vizitatori nu îi interesa să venereze relicvele, ci să pună mâna pe tot ce avea valoare. Când prădătorii au năvălit în biserica din Chora au văzut pe altar, înconjurată de flacăra lumânărilor, icoana Hodegetria a Sfintei Fecioare. A fost dată jos imediat și tăiată în patru bucăți, pentru a putea împărți prețioasa ei ramă din aur. Rămășițele icoanei au fost puse pe foc, împreună cu moaște și Evanghelii, după ce le fuseseră smulse copertele aurite.[1]

Cum turcii intraseră în cetate în jur de ora șase dimineața, mulți dintre cei care nu participau la lupte mai dormeau, iar într-un oraș de dimensiunea Constantinopolului ar fi luat oricum ceva timp celor care nu se aflau în vecinătatea imediată a Porții Sf. Romanos să înțeleagă

---

[1] Barbaro, *Diary*, pp. 66–67; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 225, 240.

ce se întâmplă. Când trupele de prădători s-au răspândit spre est, ieșind din cartierul Blachernae, au întâlnit Biserica Sfânta Teodosia. Este de necrezut, dar ei au ajuns acolo înaintea oricăror știri despre evenimentele de la Zidurile continentale, iar slujba de dimineață era încă în desfășurare. Soldații care au năvălit în naos i-au luat absolut prin surprindere pe credincioși. Acest avans frontal al turcilor a fost însă încetinit deoarece făceau mereu pauze ca să mai și jefuiască, și astfel vestea s-a putut răspândi în tot orașul. Cel dintâi mesager care a venit cu știrea la Forul lui Constantin nu a fost crezut. Mulțimea adunată acolo avea sentimentul că era o dimineață ca oricare alta, fără niciun semn de dezastru. Dar apoi au început să sosească oameni care reușiseră să scape de la Zidurile continentale, unii fiind plini de sânge, și așa au devenit brusc conștienți cu toții de adevărul cumplit, dezlănțuind o panică oarbă, ieșind cu toții din case purtându-și copiii în brațe.[1]

Ținând seama de poziția geografică a Constantinopolului și de faptul că turcii în înaintarea lor blocau căile terestre, posibilitățile de scăpare erau limitate. Unii și-au căutat salvarea la Hagia Sofia, amintindu-și de vechea profeție că, dacă forțele dușmane reușeau să intre vreodată în Constantinopol, un înger va coborî din cer și le va alunga, înainte de a ajunge la catedrală. Alții au preferat să-și pună încrederea în corăbii și s-au repezit la porțile din Zidurile maritime dinspre portul de pe Cornul de Aur. Mulți au trecut pe acolo înainte ca paznicii să închidă porțile grele, închipuindu-și că în acest fel vor însufleți rezistența în fața turcilor.[2] Cei intrați pe chei nu au mai găsit nicio navă

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 225, 228.

[2] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 225–226; Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, p. 51.

acostată, dar ceva mai departe, în apele golfului, erau ancorate cincisprezece vase venețiene și genoveze. Ar fi fost periculos să se apropie prea mult de țărm, prin urmare cei care doreau să ajungă la ele aveau nevoie de bărci. Și italienii erau cei care aveau bărci, și tot ei cei care au ajuns la vase. Mulți venețieni scăpaseră nevătămați de pe pozițiile lor din Blachernae, unde nu se produsese nicio breșă, și au fost luați la bord de compatrioți. Dintre genovezi, Giovanni Giustiniani cel rănit și mulți dintre luptătorii săi au fost și ei salvați de ai lor. Câțiva bizantini au reușit să-și asigure un loc pe un vas genovez comandat de Giorgio Doria, dar erau mai ales oameni bogați, din familii de vază, care fără îndoială au plătit din greu pentru acele locuri. Însă cei fără avere, fie venețieni sau genovezi, nu au avut același noroc. Unii au găsit bărci și au încercat să iasă în larg vâslind, dar în haosul și confuzia stârnite s-au înghesuit prea tare și multe s-au răsturnat și s-au scufundat, cu tot cu pasageri. Puțini au fost cei care au reușit să scape. Unul dintre ei era Giacomo Tetaldi, negustor florentin venit la Constantinopol cu afaceri. Ajuns pe chei, și-a scos hainele, s-a aruncat în apă și a înotat la un vas venețian, al cărui echipaj binevoitor l-a ridicat la bord.[1]

Căpitanii vaselor venețiene și genoveze au așteptat în Cornul de Aur până la prânz ca să salveze cât mai mulți cu putință, dar când a fost clar că nu avea rost să mai zăbovească au pornit spre ieșirea din port. După un scurt popas la Pera, au ajuns la lanțul de fier care bloca drumul spre

---

[1] Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, pp. 37, 50–51; Giacomo Tetaldi în Philippides, *Mehmed II*, p. 205; K.D. Mertzios, „On the Palaiologoi who escaped from Constantinople in 1453 and were disembarked on Crete" (în greacă), în *Actes du XIIe congrès international d'études byzantines: Ochrid 10–16 Septembre 1961*, 2 vol. (Belgrade, 1964), vol. II, pp. 171–176.

Bosfor, pe care au fost nevoiți să-l spargă cu topoarele. Cele șaptezeci și două de nave otomane din Cornul de Aur nu au făcut nicio încercare să-i oprească sau să-i urmărească. Fiind limpede că întreaga apărare se prăbușise, echipajele de turci ale acestor nave nu vedeau rostul continuării luptei. Au tras vasele pe țărmul din fața Zidurilor maritime și s-au grăbit să ajungă în oraș ca să nu rateze goana după pradă. Flota principală comandată de Hamza a coborât de la Diplokionion spre sud, dar tot cu intenția de a jefui mai degrabă. Astfel, vasele creștine au avut șansa să iasă cu bine din port și apoi în Bosfor, de unde au putut scăpa întregi spre sud. Dat fiind că pe fiecare vas se aflau în jur de patru sute de oameni, putem estima că în jur de șase mii au scăpat cu flota, majoritatea venețieni sau genovezi.[1]

La plecarea navelor, cheiul de-a lungul Cornului de Aur era în continuare aglomerat de oameni care implorau zadarnic echipajele să vină să-i salveze. Câțiva au reușit să fie traversați până în Pera pe bărci cu vâslași, în relativă siguranță, dar pentru majoritatea nu a fost scăpare. Soarta lor era robia. Odată ce apărarea se risipise, învingătorii nu mai aveau niciun interes să ucidă, ci mai degrabă să caute prizonieri tineri și sănătoși, care să aducă un preț bun pe piața de sclavi, sau cetățeni bogați, pentru care să obțină sume mari de răscumpărare. Femeile și copiii aveau mare valoare și au fost adunați de pe străzi sau târâți din casele și din bisericile unde își căutaseră refugiu. Cei care se refugiaseră în Catedrala Hagia Sofia au descoperit că nu era considerată un sanctuar, și prin urmare inviolabilă, potrivit tradițiilor. Soldații turci pur și simplu au spart ușile cu

---

[1] Barbaro, *Diary*, pp. 68–69; Giacomo Tetaldi, în Philippides, *Mehmed II*, p. 203.

topoare și au scos victimele, una câte una. În cartierul venețian, negustorii care se ascunseseră în pivnițe au fost scoși de acolo și supuși aceluiași tratament, privilegiile lor străvechi fiindu-le de prea puțin ajutor acum. Unii au fost înghesuiți pe vase, alții au fost duși în tabăra otomană din fața Zidurilor continentale, unde au fost ținuți până s-a ivit ocazia să fie vânduți. Banii nu erau singurul considerent. Eliberați de orice constrângere, învingătorii puteau face absolut orice doreau. S-au produs violuri în masă și abuzuri sexuale, femeile fiind duse pe nave exact în acest scop. A fost o enormă pradă umană, dar unii soldați turci tot și-au exprimat dezamăgirea că fuseseră uciși atât de mulți apărători pentru care ar fi putut să obțină un preț bun, odată prinși și scoși la vânzare.[1]

*

Departe de toată nebunia, Mahomed al II-lea se afla tot în tabăra otomană de lângă Zidurile continentale. În vreme ce le îngăduia soldaților lui să se bucure de pradă, el trebuie să fi fost foarte mulțumit că, la doar 21 de ani și numai după doi ani de când se urcase pe tron, reușise ceea ce nu fusese la îndemâna lui Baiazid, nici a tatălui său, Murad, și nici a tuturor armatelor islamice de-a lungul vremii. Abia la începutul după-amiezii, mult după ce încetaseră ostilitățile, sultanul a trecut călare prin Poarta Sf. Romanos împreună cu vizirii și comandanții săi, escortat de arcași, ca să vadă cu ce se alesese. La fel ca împărații bizantini înaintea lui, a străbătut cu mândrie Mese spre

---

[1] Barbaro, *Diary*, pp. 66–67; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 224–227, 229–231; Angelo Lomellino, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, p. 132.

Augusteion și Hagia Sofia, trecând pe lângă piramidele de trupuri și casele și bisericile prădate. A rămas uluit când a văzut dimensiunile dezastrului provocat de trupele lui și se spune că ar fi exclamat cu tristețe: „Ce oraș am lăsat să fie prădat și nimicit!" și ar fi vărsat o lacrimă. Dar nu a scăpat prilejul să joace rolul de războinic pios al Islamului. Când a ajuns la Hagia Sofia, a descălecat, s-a înclinat până la pământ și și-a presărat o mână de țărână pe turban, gest de umilință înaintea lui Allah, adevăratul biruitor. Apoi a intrat în catedrală și a pus un muezin să se urce în amvon și să vestească de acolo că nu există altă divinitate în afară de Allah și Mahomed este profetul Lui.[1]

Odată încheiat acest ceremonial convențional și alungată orice presupunere de hybris, sultanul și-a concentrat atenția asupra câtorva lucruri rămase nerezolvate. Era deosebit de interesat să afle ce se întâmplase cu împăratul și cu prințul Orhan, dar a primit imediat asigurări că erau morți, înfățișându-i-se capetele lor. Supraviețuiseră, în schimb, doi latini de vază, *bailo* venețian Girolamo Minotto și consulul catalan Pedro Juliano, care avuseseră ghinionul să fie prinși înainte de a apuca să ajungă la nave. Amândoi îndepliniseră un rol important în apărare. Minotto organizase garnizoana venețiană pe porțiunea de la Blachernae a Zidurilor continentale, iar Juliano apărase cartierul Augusteion dintr-un turn de pază de lângă Hipodrom. Probabil că Mahomed a considerat implicarea lor o încălcare a bunei credințe, el nefiind oficial în război cu Veneția sau cu Alfonso de Aragon. Acesta trebuie să fi fost motivul

---

[1] Kritovoulos, *History*, pp. 76–77; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 231–232; Nestor-Iskander, *The Tale of Constantinople (Of its Origins and Capture by the Turks in the Year 1453)*, trad. Walter K. Hanak și Marios Philippides (New Rochelle, NY, 1998), p. 91.

pentru care a poruncit ca ei să fie executați, împreună cu fiii lor. Murad al II-lea s-ar fi arătat probabil mai mărinimos după victorie.[1]

Nu se știa, în schimb, nimic despre un personaj de seamă, cel mai bogat om din Constantinopol și sfetnicul principal al împăratului: marele duce Loukas Notaras. În timpul asediului, Notaras s-a ocupat de apărarea unei porțiuni din Zidurile maritime de-a lungul Cornului de Aur și a mai comandat un fel de rezervă mobilă de o sută de cavaleri, pe care îi trimitea unde era nevoie mai mare.[2] Potrivit lui Doukas, în primele ore ale zilei de 29 mai, când și-a dat seama că nu mai era nimic de salvat la Zidurile continentale, Notaras și însoțitorii săi și-au părăsit posturile și au încercat să ajungă la familiile lor. Notaras și-a găsit soția, fiii și fiicele baricadați în casă, sperând să nu fie capturați. Dar nu aveau nicio șansă să reziste prea mult, deoarece între timp locul era înconjurat de turci hotărâți să pătrundă înăuntru și să pună mâna pe ceea ce promitea să fie o pradă bogată. Dar, înainte să reușească, sultanul a intervenit cu o trupă la palatul lui Notaras. Turcii din preajmă au fost potoliți cu daruri bogate de monede de argint și casa a fost pusă sub pază, ca să nu apară și alte incidente. Odată restabilită ordinea, Mahomed s-a întors la cortul său din afara Zidurilor continentale.

A doua zi de dimineață, Mahomed și suita lui au intrat din nou în Constantinopol. Luase hotărârea ca Notaras să nu aibă soarta lui Minotto și Juliano și, cu neobișnuită

---

[1] Kritovoulos, *History*, p. 75; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 232; Barbaro, *Diary*, pp. 70, 77–78; Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, pp. 27, 40; Pseudo-Sphrantzes, în Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 109, 133.

[2] Barbaro, *Diary*, p. 28; Kritovoulos, *History*, p. 51.

bunăvoință, sultanul l-a vizitat. S-a întâlnit cu Notaras și fiii acestuia și l-a asigurat pe marele duce că avea de gând să-l numească guvernator al orașului proaspăt cucerit, urmându-l pe răposatul Dimitrie Metochites. Sultanul s-a așezat apoi la căpătâiul soției bolnave a lui Notaras, care făcea parte din familia Paleolog. Un asemenea tratament favorabil, la polul opus față de ceea ce au pățit alții, ne obligă să ne imaginăm că Notaras intrase în grațiile lui Mahomed în urma unui gest. Cronicarii ostili, și în special arhiepiscopul Leonard din Chios, care îl ura pe Notaras, considerându-l pe marele duce un opozant al Uniunii de la Florența, au propus o altă explicație a supraviețuirii lui: când Notaras și-a abandonat postul de pază, nu s-a întors la familia sa, ci a încercat să fugă împreună cu Orhan. Când prințul turc a fost ucis, Notaras a fost prins și el și adus în fața sultanului, care a vrut să știe de ce marele duce nu-l convinsese pe împărat să ceară pacea și să evite astfel toată acea vărsare de sânge. Notaras s-a grăbit să arunce vina pe genovezii din Pera și pe venețieni, care, a pretins el, îl îndemnaseră pe împărat să reziste. Mai grav, l-a demascat pe Halil-Pașa, de atâta vreme prietenul plătit al bizantinilor de la curtea otomană. Se spune că marele duce i-ar fi înmânat lui Mahomed scrisorile lui Halil către împărat, încurajându-l să rămână ferm în fața asediului otoman. Potrivit unor surse mai târzii, Notaras a încercat să-și salveze viața chiar oferindu-i lui Mahomed toată comoara adunată de el în timpul asediului. Aceste versiuni pun, desigur, la dispoziție motive pentru care ar fi fost cruțat Notaras, nefiind însă foarte convingătoare. Când Notaras s-a întâlnit cu Mahomed, Leonard din Chios era departe de locul de desfășurare a acțiunii și nu avea de

unde să știe cu precizie ce se petrecuse între sultan și marele duce.[1]

Indiferent de motivele clemenței inițiale a lui Mahomed față de Notaras, ceva avea să-l facă să se răzgândească. În seara de 30 mai, la doar câteva ore după ce Mahomed avusese amabilitatea să meargă la patul soției lui Notaras, marele duce a fost scos la poarta Palatului Blachernae, împreună cu fiul și ginerele său, Teodor Cantacuzino. Li s-a adus la cunoștință fără menajamente că urmează să fie executați. În fața sfârșitului iminent, se spune că Notaras a dat dovadă de un curaj extrem. A cerut ca tinerii să moară înaintea lui, ca să fie scutiți de spectacolul propriei lui morți. Au fost puși să îngenuncheze și gâdele i-a decapitat pe rând, cu un iatagan. Lui Notaras i s-a îngăduit să meargă într-o capelă din apropiere să se roage, iar când a ieșit a văzut priveliștea trupurilor încă zvâcnind. Apoi a fost rândul marelui duce.

Există trei explicații total diferite legate de schimbarea radicală a hotărârii lui Mahomed în ce îl privea pe Notaras. Potrivit unei legende, căreia foarte mulți i-au dat crezare, în seara care a urmat vizitei în casa lui Notaras, Mahomed s-a îmbătat la un banchet din Palatul Blachernae. În acea stare, s-a hotărât că vrea să-l violeze pe fiul de 14 ani al lui Loukas Notaras, întâlnit în acea dimineață. Eunucul-șef a fost trimis la casa lui Notaras să îl aducă pe copil, dar marele duce a refuzat curajos să-l predea. Mâniat de acest afront, Mahomed a pus să fie uciși Notaras și băiatul lui, alături de Cantacuzino. Fapta în sine nu este imposibil să se fi petrecut, deoarece Mahomed era perfect capabil de

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium,* pp. 229, 232–233; Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople,* pp. 39–40; Philippides, *Byzantium,* p. 72; Chalkokondyles, *Historiarum,* p. 398; Pseudo-Sphrantzes în Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire,* p. 132.

perversiune și cruzime, dar pare totuși mai degrabă de domeniul fanteziei. Istoria are iz de senzaționalism și de propagandă antiotomană și, fără discuție, nu provine de la un martor ocular. Cea de-a doua versiune a morții lui Notaras, total diferită, nu face nicio aluzie la pretinsa pederastie a lui Mahomed. Potrivit ei, nobilul sultan a fost într-atât de dezgustat de propunerea lui Notaras de a-i da banii ținuți ascunși de împărat, încât a pus ca marele duce să fie omorât.[1]

Cea mai probabilă versiune a evenimentelor este cea de-a treia, a lui Mihail Kritovoulos, nobil bizantin care mai târziu a scris o biografie a lui Mahomed:

> A intenționat să-l facă pe Notaras comandant al Orașului și să-i dea misiunea să îl repopuleze și chiar se sfătuiseră amândoi în această privință. Însă săgețile invidiei i-au doborât pe acest bărbat și pe fiii săi cu răni mortale, fiind condamnați la un sfârșit nemeritat. Căci unii oameni cu influență, nu știu de unde, mânați de pizmă și de ură, l-au convins că, atât cât îi avea în puterea lui, să-i înlăture din cale, pe motiv că romeii, și în special cei de vază, nu numai că nu sunt demni să locuiască în acest oraș sau să ocupe orice demnități, dar nici măcar să trăiască, niciunde...[2]

S-ar părea că primul impuls al lui Mahomed a fost dorința autentică de a-i păstra pe unii membri ai fostului regim bizantin, mai ales dintre cei cu convingeri antiunioniste și prootomane, profitând de cunoașterea și experiența

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 234–235; Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 401–403; Pseudo-Sphrantzes în Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 132–133.

[2] Kritovoulos, *History*, pp. 83–84.

lor. Împotriva planului se ridicaseră sfătuitorii săi, iar încă neexperimentatul Mahomed se lăsase dominat și se răzgândise. Din câte se pare, în același timp au fost executați și alți nobili bizantini luați prizonieri. În cele din urmă un turc, Soliman-Bei, și nu un bizantin, a fost numit guvernator al orașului proaspăt dobândit. Mai târziu, Mahomed avea să se răzgândească din nou, întorcându-se la politica de a încerca să integreze elita bizantină scoasă din drepturi.[1]

Apoi Mahomed s-a ocupat și de restul problemelor legate de victorie. La o zi după ce Notaras a fost executat, sultanul a dat ordin ca jafurile să înceteze, având în vedere că trecuseră cele trei zile destinate de obicei, trupele fiind obligate să se întoarcă în corturile din afara orașului. Grămezile de cadavre din jurul Porții Sf. Romanos au fost duse în șanțul din afara Zidurilor continentale și incinerate, în vreme ce echipe de muncitori începuseră reparațiile la zidurile distruse. Tabăra turcească prezenta o priveliște insolită. Soldații își mâncau rațiile din vase de cult din argint, luate din biserici, și beau vin din potire. Iar unii umblau îmbrăcați în veșminte preoțești.[2]

Au fost încheiate socotelile și cu genovezii din Pera, care jucaseră un rol atât de ambiguu în asediu. Când locuitorii de acolo și-au dat seama de pierderea Constantinopolului, pe 29 mai, mulți aleseseră să fugă, judecând că Pera va fi victima următoare. S-au repezit în port luând cu ei tot ce puteau și au vâslit spre navele ancorate în Cornul de Aur. În busculada și confuzia generală, nenumărate monede și bijuterii s-au risipit prin port sau au căzut în apă. Dar *podestà*, Angelo Lomellino, a rămas pe loc. A trimis

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 241; Kritovoulos, *History*, p. 85.

[2] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 240–241; Philippides, *Emperors, Patriarchs and Sultans*, p. 53.

un mesaj căpitanilor de navă rugându-i să aștepte la ancoră și chiar a pus să se închidă porțile portului, din ziduri, ca să-i împiedice pe oameni să ajungă la vase. Dar ordinul nu a fost respectat și mai multe nave au părăsit Pera, îndreptându-se spre insula Chios, stăpânită de Genova. Între timp, Lomellino luase legătura cu Zaganos-Pașa, comandant al detașamentelor otomane din zonă, iar când a primit asigurări că Pera nu va suferi așa cum suferea Constantinopolul, a predat cheile.[1]

Tratatul dintre sultan și genovezi s-a încheiat la 1 iunie și cuprindea angajamentul făcut de Zaganos-Pașa, potrivit căruia poporul din Pera

> urmează să-și păstreze în întregime proprietățile și casele, magazinele și viile, morile și vasele, bărcile și mărfurile, precum și femeile și copiii lor, după cum le este voia. Își pot vinde bunurile la fel de liber ca în oricare parte a posesiunilor noastre.

Sultanul a fost de acord să nu dărâme fortificațiile din Pera, să îngăduie libera desfășurare a cultului creștin, să nu ia copii pentru corpul de ieniceri și să nu transforme bisericile în moschei. Singurele condiții impuse genovezilor erau plata unei dări generale la care erau obligați toți supușii nemusulmani ai sultanului și interdicția de a bate clopotele în biserici. La prima vedere, tratatul era cât se poate de avantajos, ținând seama de spațiul limitat de negociere aflat la dispoziția lui Lomellino.[2]

---

[1] Lomellino, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, pp. 132–133; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 230; Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, p. 41; Barbaro, *Diary*, p. 68.

[2] Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, pp. 136–137.

Mahomed era însă cât se poate de conștient că genovezii își încălcaseră presupusa neutralitate trimițând trupe pentru a contribui la apărarea Zidurilor continentale. Unul dintre soldați era chiar nepotul lui Lomellino, care fusese prins și se afla acum în cortegiul sultanului. Prin urmare, Mahomed nu s-a simțit deloc obligat să adere strict la tratat. Faptul s-a văzut limpede la 3 iunie, când a vizitat personal Pera. În contradicție directă cu recenta înțelegere, a dat ordine ca fortificațiile terestre ale orașului să fie demolate, cele de-a lungul portului fiind totuși îngăduite. Ofițerii lui Mahomed au desfășurat o cercetare în oraș, în căutarea genovezilor știuți că au luat parte la lupta de pe Zidurile continentale, dar fără succes. A mai ieșit la iveală că exista o limită a garantării proprietăților. Negustorilor fugiți din Pera la 29 mai li s-au acordat trei luni să se întoarcă – după care casele și avutul lor reveneau sultanului. Pentru Angelo Lomellino, această turnură trebuie să fi fost deosebit de descurajantă, iar la 23 iunie i-a scris fratelui său din Genova că a demisionat din funcția de *podestà* și că va continua doar până când va fi găsit un succesor:

> Iartă-mă dacă cele ce îți scriu nu sunt foarte limpezi; mintea mea este în asemenea dezordine încât nici nu mai știu bine ce fac. În ultimele optsprezece luni nu am avut decât muncă și griji, și a venit o zi în care toate strădaniile noastre s-au dus pe apa sâmbetei...[1]

Mai rămânea de pus la punct un singur lucru. Putem presupune că Mahomed al II-lea l-a dușmănit pe Halil-Pașa din clipa când marele vizir pusese capăt primei și imaturei

---

[1] Lomellino, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople,* pp. 133--135; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium,* pp. 240–241.

lui domnii în 1446, rechemându-l pe Murad al II-lea de la Manisa. Acum, simțindu-se în deplină siguranță în virtutea glorioasei izbânzi, sultanul putea să-l înlăture pe fostul său mentor, pe care l-a arestat și l-a trimis înapoi la Adrianopol înlănțuit, într-o căruță. Averea imensă a vizirului, de circa 120 000 galbeni, fără îndoială adunată în parte și din mita plătită de bizantini, a fost însușită de Mahomed, iar Halil a fost executat mai târziu, în aceeași vară. Familiei și prietenilor li s-a interzis să-l jelească.[1]

Odată încheiată această etapă inițială, Mahomed s-a pregătit să se întoarcă la Adrianopol. Pe termen lung, plănuia să-și mute capitala la Constantinopol, dar în acel moment era lipsit de atracțiile la care se aștepta un suveran de importanța lui. Nu simțea pornirea să locuiască în palatul ruinat al dușmanului său mort și a poruncit să se înceapă lucrările la un nou palat în zona Forului lui Teodosie, care avea să fie gata abia după doi ani, timp în care Mahomed a preferat confortul de la Adrianopol. S-a întors în Constantinopol la 21 iunie, unde populația din oraș alături de reprezentații domnitorilor creștini învecinați, trimiși în grabă cu felicitări nesincere[2], l-au întâmpinat cu fast.

*

Dincolo de logica militară rece a victoriei lui Mahomed, s-a desfășurat o catastrofă demografică de proporții colosale. Dintr-o singură lovitură, o întreagă societate fusese copleșită și distrusă, cu urmări teribile pentru toți cei din oraș. Populația Constantinopolului din 1453

---

[1] Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 404–405; Kritovoulos, *History*, pp. 87–88.

[2] Kritovoulos, *History*, pp. 140, 149; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 241.

a fost estimată la cincizeci sau șaizeci de mii, inclusiv femeile, copiii, bătrânii și toți negustorii străini.[1] Soarta imediată a celor care nu fuseseră uciși și nu scăpaseră pe vase avea să fie captivitatea și sclavia. Pe termen lung, acești supraviețuitori aveau să se risipească peste tot în lumile creștină și musulmană.

Până când Mahomed a plecat de la Constantinopol, majoritatea locuitorilor creștini plecaseră și ei. Mulți străbăteau în marș drumul până la Adrianopol, unde exista o piață de sclavi înfloritoare, cu șiruri de prizonieri înlănțuiți cerșind pe străzi, într-un firesc cotidian. Acest destin l-a avut și călugărul Ghenadie, fostul George Scholarios. Se afla tot în chilia sa de la Mănăstirea Pantokrator la năvala turcilor din 29 mai și a fost scos cu zor din clădire de nepotul său, care participase la bătălie și acum căuta să fugă din oraș. Cei doi nu au ajuns departe, fiind prinși și duși la Adrianopol cu toți ceilalți. Au avut șansa să fie cumpărați de un nobil turc care i-a tratat cu bunătate și respect. Alții au fost transportați pe mare la piețele de sclavi din Cairo și în alte mari orașe islamice. Mahomed însuși a trimis în jur de patru sute de tineri în dar conducătorilor musulmani din Egipt, Tunisia și Granada.[2]

Cei mai mulți dintre acești prizonieri aveau să-și petreacă tot restul vieții în robie, fără vreo speranță să-și mai revadă vreodată familiile, căminele și țările. În schimb, pentru cei bogați și cu relații, mai exista o șansă. Familiile îi puteau răscumpăra la un preț pe măsura importanței

---

[1] Kritovoulos, *History*, p. 76; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, pp. 224–225; Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, p. 39.

[2] Bertrandon de la Brocquière, *The Travels*, p. 355; Turner, „Career of Scholarius", p. 439; Report of the Franciscans, în Agostino Pertusi, *Testi inediti e poco noti sulla caduta di Costantinopoli* (Bologna, 1983), p. 26; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 240.

lor, așa cum era percepută. În cazul celor douăzeci și nouă de prizonieri venețieni de seamă, care aveau la Veneția un guvern și familii care să le sară în ajutor, tranzacția a fost repede încheiată și au ajuns acasă în mai puțin de un an. Răscumpărarea lor se încadra în general între 800 și 2 000 de ducați, deși se zvonea despre Catarin Contarini, care în timpul asediului comandase garnizoana de la Poarta de Aur, că fusese obligat să plătească încă 7 000 sultanului ca să scape de moarte. Venețienii de rang social mai coborât, ca negustorii și soldații, erau eliberați în schimbul a 10 până la 40 de ducați. La fel s-a întâmplat și cu genovezii care au reușit să găsească bani în Chios pentru a-și scoate rudele din Constantinopol. *Podestà* Angelo Lomellino nu a avut acest noroc. Deși avea bani la dispoziție, nu a reușit să-l răscumpere pe nepotul său Imperiali. Tânărul intrase în posesia sultanului și Mahomed n-a vrut să se despartă de el, deoarece ținea să aibă la curtea sa câțiva latini.[1]

Pentru bizantinii care fuseseră bogați înainte de asediu s-a dovedit în general mai greu să obțină banii de răscumpărare, deoarece în multe cazuri pierduseră totul odată cu ocuparea Constantinopolului. Unii au fost pur și simplu foarte norocoși, spre exemplu cardinalul Isidor, care a trecut printr-o nouă serie de aventuri la fel de palpitante ca epopeica lui călătorie la Conciliul de la Basel, din 1433–1434, și ca dramatica sa fugă din Rusia, din 1442. Când turcii au intrat în oraș la 29 mai, cardinalul a fost rănit la față de o săgeată, dar asta nu l-a împiedicat din graba lui să ajungă la Hagia Sofia, în speranța de a aduna oameni cu care să continue rezistența. Când și-a dat seama că nu mai avea

---

[1] Barbaro, *Diary*, p. 72; Leonard din Chios și Angelo Lomellino, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, pp. 40, 135; Ganchou, „Rachat“, p. 226; Ausilia Roccatagliata, „Con un notaio genovese tra Pera e Chio nel 1453–1454“, *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 17 (1979), pp. 219–239.

nicio șansă, s-a amestecat printre ceilalți refugiați din catedrală după ce, se spune, și-a schimbat veșmântul de cardinal cu hainele luate de la un mort ce zăcea pe stradă și a fost dus împreună cu toți ceilalți în tabăra turcească. Pentru că nu ieșea cu nimic în evidență, cel care îl prinsese a acceptat un preț de răscumpărare de 100 de ducați de la cineva care își dăduse seama cine era – și i s-a permis să traverseze în Pera. Însă curând s-a văzut limpede că Pera nu era un loc sigur, de vreme ce oamenii lui Mahomed străbăteau străzile în căutarea conducătorilor apărării, așa ca Isidor, care, dacă ar fi fost prins, ar fi sfârșit la fel ca Minotto și Notaras. Prin urmare, Isidor s-a suit pe o navă turcească și a traversat Marea Marmara, nerecunoscut de nimeni datorită bandajelor care-i acopereau rana de pe obraz. De la Bursa, a reușit să ajungă la Phokaia, iar de acolo a traversat cu barca până în Chiosul genovez.[1]

Unii bizantini aflați în captivitate au avut șansa să aibă prieteni și rude în libertate care să reușească să strângă răscumpărarea solicitată. George Sphrantzes a fost silit să îndure sclavia vreme de patru luni, după care cineva a plătit banii pentru eliberare, ceea ce i-a permis să plece mai întâi la Mistra, iar apoi la curtea despotului Toma de la Patras. Dar soția sa Elena și cei doi copii adolescenți au rămas captivi. Inițial, fuseseră luați în posesie de niște turci mai vârstnici din Adrianopol, care s-au purtat frumos cu ei. Apoi au fost cumpărați de comisul sultanului, care a făcut un mare profit de pe urma vânzării copiilor, pentru care a plătit chiar sultanul. Sphrantzes a reușit să ajungă la Adrianopol în septembrie 1454, să achite răscumpărarea pentru soția sa și apoi să o ia, împreună cu

---

[1] Henry of Soemmern, în Philippides, *Mehmed II*, p. 129; Pius II, *Commentaries*, pp. 746–747; Chalkokondyles, *Historiarum*, p. 399.

servitoarea ei, Chrysovergina, înapoi la Patras. Nu la fel s-au petrecut lucrurile și în cazul copiilor, care intraseră în casa sultanului și nu au mai fost recuperați. Fiul său Ioan, afirma Sphrantzes, a fost ucis de Mahomed al II-lea la sfârșitul anului 1453, sub acuzația că ar fi complotat în vederea uciderii sultanului. Fiica lui Sphrantzes, Tamara, a murit în 1455 de o boală infecțioasă în harem, la vârsta de 14 ani.[1]

Când se punea problema răscumpărărilor, banii și relațiile din afara Bizanțului, mai ales în Apus, aveau o mare valoare. O familie care dispunea din abundență de ambele era Notaras. O mare parte din banii lor erau păstrați la Banca San Giorgio din Genova, iar marele duce avea o rețea de prieteni și relații în Apus. Acest avantaj nu l-a salvat pe el, pe fiul și pe ginerele său, și nici pe soția lui. În ciuda suferinței ei, sultanul a insistat să-l însoțească la Adrianopol în iunie 1453. Starea femeii s-a agravat în timpul lungii călătorii în arșița verii și a murit, fiind îngropată într-un sat din Tracia. Copiii lui Notaras care au supraviețuit au fost vânduți ca sclavi, fiul cel mic, Isaac, fiind luat de sultan. Dar ei nu au rămas uitați. În primăvara anului următor căderii Constantinopolului, câțiva trimiși genovezi la curtea lui Mahomed al II-lea au primit instrucțiuni să caute două fiice și un fiu ai marelui duce, despre care se credea că supraviețuiseră dezastrului. În definitiv, Notaras fusese cetățean genovez și republica avea datoria să îi ajute familia, dacă putea. Este foarte posibil ca în acest scop să fi intervenit pe lângă guvernul genovez Anna Notaras, fiica cea mică a marelui duce, care fusese trimisă în Italia ca măsură de siguranță, cu puțin înainte de căderea Constantinopolului. Până la urmă au

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 70–71, 74–75.

fost găsite trei fiice, Eufrosina, Teodora și Maria. Ele au fost răscumpărate de genovezi contra unei sume necunoscute, fiind eliberate și venind la Genova să i se alăture surorii lor, Anna; banii au provenit probabil din contul lui Notaras de la San Giorgio. Pentru Isaac nu s-a plătit nimic. Se spune că el a reușit să scape din palatul sultanului de la Adrianopol și a sosit pe cont propriu în Italia.[1]

O altă familie cu bune relații era Chrysoloras. Ei nu aveau cine știe ce relații de afaceri cu Italia, în schimb dispuneau de o rețea de contacte cu umaniștii italieni, din zilele când Manuel Chrysoloras predase la Florența și călătorise în Apus ca ambasador al lui Manuel al II-lea. Existau și relații de rudenie, deoarece curteanul milanez Francesco Filelfo, care locuise la Constantinopol în anii 1420, se căsătorise cu cineva din clan. Când a sosit știrea că soacra și cumnata sa fuseseră luate prizoniere, Filelfo a compus o epistolă servilă către sultan, cuprinzând și o odă în eleganta limbă elină. Versurile îi aduceau la cunoștință lui Mahomed că victoria îi fusese dată de Allah:

> Dacă, atunci când vine vremea judecății, El îi pedepsește pe cei răi, nu renunță niciodată să îi ajute pe cei buni. Păcatele grecilor ți-au încredințat Constantinopolul...

Însă, adăuga el, drepții erau amestecați cu nedrepții, iar virtuoasele sale rubedenii au fost înrobite, nu, nu de turci se grăbea să spună Filelfo, ci de evrei. Îl implora pe sultan să poruncească eliberarea lor și, poate sub influența

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 241; Philippides, *Emperors, Patriarchs and Sultans*, p. 53; Belgrano, „Prima serie di documenti", p. 269; Ganchou, „Rachat", pp. 152–154.

lingușirilor, Mahomed a consimțit și femeile au putut să ajungă în Creta.[1]

Dar bizantinii de rând, atât de numeroși, nu aveau norocul cardinalului Isidor și nici bogăția ori relațiile familiilor Notaras și Chrysoloras, iar singura soluție rămasă era să cerșească mila. S-a întâmplat de multe ori ca un membru al familiei, de obicei capul ei, să fie pus în libertate de stăpân și trimis să-și facă rost de propria răscumpărare și de cea a rudelor. Bizantinii care aleseseră să intre în serviciul sultanului, așa ca Nikolaos Isidoros, folosit ca judecător la Adrianopol, erau ținta firească a celor aflați în această situație. S-au păstrat mai multe scrisori adresate lui Isidoros în vara anului 1453. Clerici din Gallipoli îi scriau cerând ajutor pentru răscumpărarea preotului Ioan, care slujise la palatul imperial, renumit pentru glasul său. Probabil fusese dus la Gallipoli pe una dintre navele amiralului Hamza, unde intrase în mâinile unui stăpân aspru, care îl ținea în lanțuri. Preoții locali încercau să-i obțină eliberarea, dar proprietarul lui cerea suma extrem de ridicată de 2 500 de aspri și insista să primească toți banii deodată, refuzând să-l elibereze pe Ioan contra unui zălog, după cum se obișnuia. Cum nu își permiteau să plătească, preoții din Gallipoli cereau ajutor la judecător să le împrumute banii, promițând că Ioan îi va înapoia după eliberare, fiind un om bine cunoscut, ai cărui prieteni aveau curând să-i adune. Un alt solicitant, un preot care se semna simplu „Dimitrie cel nefericit“, l-a abordat pe Nikolaos Isidoros în iulie 1453, cu speranța că îi va da daruri cu care să îl satisfacă pe eunucul turc devenit stăpân al părinților și copiilor săi, pe care Dimitrie îl descria ca pe un „câine

[1] Francesco Filelfo, *Cent-dix lettres grecques de François Filelfe*, (ed.) Émile Legrand (Paris, 1892), pp. 63–69, 211–214.

nelegiuit". Răspunsul lui Isidoros la asemenea apeluri pare să fi fost favorabil. Poziția pe care o avea în ierarhia otomană nu îl făcuse să se înstrăineze de frații creștini ortodocși și se pare că nu se mulțumea doar să le împrumute bani pentru răscumpărarea captivilor, ci plătea adesea chiar el răscumpărările cerute.[1]

În căutare de ajutor, mulți refugiați au ieșit de pe teritoriul otoman spre regiunile învecinate, aflate încă sub conducere creștină, cum ar fi principatul Valahia. În Serbia, despotul Gheorghe Brancovici i-a primit cu brațele deschise și a plătit răscumpărarea multora, ca gest de binefacere. Reprezentanții săi au răscumpărat o sută de călugărițe la Adrianopol, în august 1453, și probabil mulți alți bizantini, care s-au îndreptat spre Serbia de îndată ce au fost liberi, așezându-se la Smederevo. Foarte mulți dintre ei au ajuns în portul Ragusa, pe țărmul Croației, care negociase recent concesiuni comerciale la Constantinopol cu împăratul Constantin al XI-lea. Și acolo au fost primiți cu bunăvoință, cel puțin pentru început. Marele Consiliu al orașului a acordat un dar de 60 de galbeni unor nobili bizantini, trei la număr, veniți în februarie 1454, fără îndoială ca ajutor pentru plata răscumpărărilor. Însă, pe măsură ce veneau tot mai mulți oameni, guvernarea de la Ragusa a început să se îngrijoreze. Ca toate micile state creștine din Balcani, Ragusa avea un tratat cu sultanul otoman, plătind un tribut anual de 1 000 de ducați pentru privilegiul de a exista în continuare. Prezența atâtor bizantini între zidurile cetății ar fi putut să fie interpretată drept semn de ostilitate, se temeau ei. Astfel, la 8 februarie, după doar

---

[1] J. Darrouzès, „Lettres de 1453", *REB*, 22 (1964), pp. 72–127, 80–84, 90–92, 98.

două zile de la darul acordat celor trei nobili, mai-marii orașului și-au ferecat porțile.[1]

Cei lăsați în afara orașului-stat este foarte probabil să nu fi considerat Ragusa destinația lor finală, ci numai un punct de îmbarcare pentru Italia. În martie 1454, refugiați de la Constantinopol erau semnalați la Milano, iar în octombrie unii ajunseseră în Franța și în Germania. În februarie anul următor, unii au apărut în Anglia și apoi în Scoția și în Spania, mișcându-se dintr-un oraș în următorul și cerând pomeni în vederea plății răscumpărării pentru familiile lor. Apelând în acest fel la Europa catolică, nu făceau decât să repete practica diplomatică a lui Manuel al II-lea și a fiilor săi. Sperau să stârnească simpatia cuvenită fraților creștini alungați de necredincioși din țara lor, sentiment în niciun fel diminuat de controversa din jurul Uniunii de la Florența. La fel ca în cazul lui Manuel, au primit bani de la oamenii binevoitori, îngroziți de știrea căderii Constantinopolului. Autoritățile ecleziastice au contribuit la rândul lor acordând refugiaților scrisori de indulgență, care promiteau o răsplată spirituală oricui îl ajuta pe purtător.[2]

Un asemenea refugiat itinerant era Dimitrie Leontaris. Înainte de 29 mai, făcea parte din elita privilegiată a Constantinopolului. Era nepotul loialului curtean al lui Manuel al II-lea, Dimitrie Laskaris Leontaris, și se căsătorise cu fiica lui Dimitrie Paleolog Metochites. Luat prizonier ca atâția alții, Leontaris obținuse plata răscumpărării proprii de timpuriu, ceea ce i-a permis să meargă la

---

[1] Krekić, *Dubrovnik*, p. 386; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 242; Fine, *Late Medieval Balkans*, pp. 529–530; Harris, *Greek Émigrés*, p. 15; Carol Kidwell, *Marullus: Soldier Poet of the Renaissance* (Londra, 1989), p. 3; Setton, *Papacy and Levant*, vol. II, p. 74.

[2] Harris, *Greek Émigrés*, pp. 18–20.

Smederevo. I s-a alăturat fratele său mai mic Mihail și au existat speranțe să-și salveze și soția, dar ea a murit la Adrianopol, în 1455. Până în mai 1459, Dimitrie și Mihail traversaseră Marea Adriatică în Italia, probabil cu speranța de a aduna banii pentru eliberarea celor patru copii ai lui Dimitrie, aflați încă în captivitate. La Mantua, l-au întâlnit pe papa Pius al II-lea (1458–1464), care convocase o adunare în oraș unde să se discute răspunsul catolic la căderea Constantinopolului. Pius a asigurat fraților Leontaris scrisori de indulgență, care relatau cum ei se bucuraseră odată de avere și de poziții înalte la Constantinopol, iar acum erau siliți să cerșească, promițând iertarea păcatelor oricui le dădea ajutor pentru plata răscumpărărilor. Înarmați cu acest document, frații au călătorit prin Europa adunând contribuții. În august 1462 se aflau la Bruxelles, unde au primit bani de la ducele de Burgundia.

Refugiații nu s-au bizuit doar pe contribuții voluntare. Mulți aveau la ei obiecte de familie – cum ar fi icoane și Evanghelii grecești – pe care sperau să le vândă. Un grup de bizantini ajunși la Roma au reușit să vândă o icoană care o reprezenta pe Sfânta Fecioară, asigurându-l pe cumpărător că împodobise odată Catedrala Hagia Sofia. Unii aveau însă relicve de proveniență dubioasă. La Florența, un om a adus ceea ce pretindea a fi un fragment din Crucea pe care fusese răstignit Hristos, o bucată din veșmântul Sfintei Fecioare, o bucată din buretele dat lui Hristos pe cruce și părticele din Pâinea de la Cina cea de Taină. Autoritățile municipale au fost impresionate și i-au dat 1 000 de florini. Dar guvernarea Veneției a fost mai puțin dispusă să plătească bani. Nu s-au lăsat convinși de cămașa lui Hristos oferită de un alt refugiat, refuzând să dea cei 10 000 ducați ceruți. În pofida simpatiei stârnite și a vânzărilor ocazionale, putem bănui că puțini dintre acești refugiați rătăcitori au reușit să adune suficienți bani

ca să se întoarcă în Răsărit și să-și salveze familiile. Dimitrie Leontaris încă se afla în Italia în 1465 și probabil nu s-a mai întors niciodată la Constantinopol. Ca el trebuie să fi fost alte mii de oameni, despre care nu s-au păstrat relatări.[1]

Cât despre orașul lăsat în urmă, vreme de câteva luni după victoria lui Mahomed Constantinopolul a rămas în ruine și depopulat, locuit de doar câțiva coloniști turci care se instalaseră în bisericile și mănăstirile scăpate întregi.[2] Nu mai era capitala imperiului-fantomă, ci o nouă achiziție a sultanului, condusă de numitul său, Soliman-Bei. Împăratul murise, Hagia Sofia ajunsese moschee și Palatul Blachernae fusese părăsit. Curtenii care animaseră coridoarele puterii, preoții care slujiseră zi de zi și călugării care se împotriviseră cu ardoare Uniunii de la Florența – toți dispăruseră. Dar căderea Constantinopolului nu a marcat și sfârșitul Bizanțului. Mai existau zone ale imperiului care nu se plecaseră în fața sultanului. Vechea dezbatere era mai aprinsă ca oricând și venise momentul ca supraviețuitorii să ia decizia finală – Răsărit sau Apus.

---

[1] Jonathan Harris, „Demetrius Leondaris: Constantinople to Otranto", *The Patristic and Byzantine Review*, 18–19 (2000–2001), pp. 27–40; *idem*, *Greek Émigrés*, pp. 81–83.

[2] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 244.

10

RĂSĂRIT SAU APUS?

În teritoriile și insulele risipite, rămase încă loiale împăratului bizantin în 1453, alegerea s-a făcut foarte repede. Navele scăpate din Cornul de Aur în dimineața de 29 mai au trecut prin Dardanele și s-au oprit în insulele bizantine Lemnos și Imbros, unde știrea căderii Constantinopolului a fost primită cu șoc, spaimă și panică. La Lemnos, două sute de bărbați însoțiți de soții și copii, convinși că flota otomană va veni în scurt timp spre sud să atace insula, au urcat la bordul vaselor italiene, care și-au continuat drumul. Nava pe care se afla Giovanni Giustiniani rănit a ajuns la Chios pe 10 iunie. Comandantul genovez murise între timp din cauza rănii, însă pentru restul pasagerilor și echipajului, latini și bizantini, insula reprezenta un liman sigur după evenimentele teribile din luna mai.

Însă nu toți cei din insulele bizantine au reacționat la aceste vești refugiindu-se la latini. Pe Imbros, guvernatorul bizantin, Mihail Kritovoulos, a căutat să calmeze situația trimițând mesageri încărcați cu daruri la amiralul otoman Hamza, care între timp se întorsese cu flota la Gallipoli.

Kritovoulos s-a arătat apoi de acord să cedeze sultanului insulele Lemnos, Thasos și Imbros, cu condiția ca locuitorii să rămână ca mai înainte. Cu acest prilej, promisiunea a fost onorată, deoarece insularii, spre deosebire de genovezii din Pera, nu făcuseră nimic să-și atragă mânia sultanului. Mahomed a fost generos și cu orașul Selimbria din Tracia, care rezistase în timpul asediului de la Constantinopol. Probabil și-a deschis porțile curând după 29 mai, nefiind supus prădării și pustiirii otomane.[1]

Așadar, singura parte a teritoriului bizantin rămas în posesia familiei Paleolog la sfârșitul verii anului 1453, ai cărei locuitori mai aveau de ales între Est și Vest, era Morea. Când intențiile lui Mahomed deveniseră cât se poate de clare, în 1452, Constantin al XI-lea le ceruse ajutor neîntârziat fraților săi, despoții Dimitrie și Toma, dar ei nu au putut interveni din cauza unei invazii otomane în Morea, declanșată la momentul potrivit, în acea toamnă. Când știrea căderii Constantinopolului a ajuns la Mistra și la Patras, a fost primită cu aceeași înfricoșare oarbă ca pe insule. Mulți dintre cei mai bogați s-au gândit să urce chiar în acea clipă pe vase spre Italia, dar curând s-a văzut că Mahomed al II-lea nu plănuia să pornească spre sud. La câteva luni după victorie, când emisarii despoților l-au vizitat pe sultan la Adrianopol cu mare teamă, nu li s-a cerut să-și cedeze teritoriul. Despoților li s-a adus la cunoștință doar să plătească un tribut anual de 10 000 de ducați. Prin urmare, odată ce prețul lor de răscumpărare fusese plătit, mulți dintre curtenii lui Constantin al XI-lea s-au îndreptat spre Morea. Ioan Argyropoulos și George Sphrantzes s-au dus la curtea lui Toma Paleolog de la

---

[1] Kritovoulos, *History*, pp. 86–87; Olgiati, „Notes on the participation", p. 55.

Patras. Toma pare să fi fost deosebit de bucuros să-l primească pe Sphrantzes și i-a acordat drept domeniu satul Kertetsi. Alții, ca Frankoulios Servopoulos, fost secretar al nefericitului *bailo* venețian Minotto, s-au dus la Mistra, capitala lui Dimitrie Paleolog. Acest aflux de personaje influente trebuie să fi adus la curțile celor doi despoți sentimentul unei guvernări în exil. Unii au fost chiar de părere că Dimitrie ar trebui proclamat împărat, ca urmaș al răposatului Constantin. La urma urmei, Morea bizantină reprezenta un teritoriu considerabil, rămas fertil și bogat, în ciuda incursiunilor otomane din ultimii ani. Pentru o clipă, părea posibil ca Bizanțul să-și continue existența în sud.[1]

În practică, supraviețuirea pe termen lung a Bizanțului în Morea nu reprezenta o cale viabilă, deoarece cei doi despoți întâmpinau dificultăți considerabile în guvernarea teritoriilor lor. În ultima vreme, albanezii migraseră în număr mare în Pelopones, iar despoții îi primiseră cu bunăvoință, ca pe un adaos util la rezervele scăzute de forță de muncă. Apoi, în septembrie 1453, populația albaneză din Morea s-a aliat cu o parte din proprietarii de pământ locali bizantini și s-au răsculat împotriva despoților, proclamând drept conducător al lor pe un anume Manuel Cantacuzino. Iar Dimitrie și Toma s-au trezit asediați la Mistra și la Patras. Neavând vreo speranță să-și redobândească stăpânirea asupra zonei rurale din jur, au cerut disperați ajutor la singura putere capabilă să le refacă autoritatea: sultanul otoman. Mahomed a răspuns

---

[1] Kritovoulos, *History*, p. 36; Chalkokondyles, *Historiarum*, p. 406; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 241; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 69, 74; Harris, *Greek Émigrés*, p. 15; Theodore Spandounes, *On the Origin of the Ottoman Emperors*, trad. Donald M. Nicol (Cambridge, 1997), p. 36.

repede. În decembrie l-a trimis în fruntea unei mici forțe pe Umur-Pașa, fiul lui Turahan, ca să-i țină la distanță pe albanezi, iar în octombrie al anului următor a apărut Turahan însuși, cu o mare armată. Albanezii au fost zdrobiți și Manuel Cantacuzino a fugit ca să scape cu viață. Despoții au fost repuși în drepturi, în schimb s-a întărit subordonarea lor față de sultan, iar tributul anual a crescut la 12 000 de ducați. Acum era limpede că aveau să conducă în Pelopones doar atât cât binevoia sultanul.[1]

Așa ar fi putut arăta finalul poveștii. Prin acceptarea asistenței militare a sultanului, aparent Dimitrie și Toma își legaseră soarta de a lui. Dar nu a fost să fie. Întreaga lor viață, frații evoluaseră pe fondul unor negocieri cu puterile occidentale fără știința sultanului și al unor intrigi reciproce și împotriva altor membri ai familiei. Nu aveau cum renunța la această conduită tocmai acum, când dezbaterea dacă să accepte subordonarea față de sultan sau să caute asistență militară din Apus era încă în desfășurare. Altădată, Dimitrie fusese în fruntea celor care se opuneau Uniunii de la Florența și căutau o soluție de acomodare cu otomanii. Fusese dintotdeauna un adversar al Uniunii, puternic influențat de soția sa Teodora, profund conservatoare în chestiuni de religie.[2] Toma pare să fi preferat o politică mai apropiată de Occident, atât timp cât în trecut îi urmase pe frații săi, Ioan al VIII-lea și Constantin al XI-lea, și acceptase Uniunea, în speranța că ea va aduce ajutor militar occidental împotriva otomanilor. Ultimii șase ani ai

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 74–75; Spandounes, *On the Origin of the Ottoman Emperors*, pp. 36–37; Kritovoulos, *History*, p. 125; Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 407–414; Zakythinos, *Despotat*, vol. I, pp. 247–249.

[2] Woodhouse, *George Gemistos Plethon*, pp. 312–313, 357–358.

domniei despoților au fost dominați de această chestiune, inevitabil asociată cu neîncetata rivalitate dintre ei.

La fel ca în trecut însă, liniile de demarcație nu au fost trasate cu precizie. Niciunul dintre frați nu a aderat rigid la o linie sau alta de acțiune, reglându-și pânzele după ceea ce părea a fi cea mai promițătoare briză în acel moment. Pentru început, acel vânt voia să bată dinspre Apus și, în pofida tuturor dezamăgirilor de până atunci, perspectiva unei reacții militare latine arăta de actualitate. Știrea căderii Constantinopolului fusese primită și în Europa catolică cu aceeași spaimă ca în Morea. Vestea a ajuns în colonia venețiană Creta la 29 iunie, când cel dintâi dintre vasele venețiene care reușiseră să iasă din Cornul de Aur a intrat în portul Candia și cei de la bord au început să dezvăluie ce se întâmplase:

> Au zis că în cea de-a douăzeci și noua zi a lui mai... armata sultanului turc Mahomed a intrat în Constantinopol. Au mai spus că împăratul, domnul Constantin Dragases Paleolog, a fost ucis. S-a abătut o jale mare și au curs multe lacrimi la Creta la auzul acestor vești. Nimic mai rău decât asta nu s-a petrecut și nici nu are să se mai petreacă. Fie ca Domnul Dumnezeul nostru să ne ajute și să ne mântuiască de această mare primejdie![1]

În aceeași zi, în jur de 11 dimineața, o navă a acostat în Bacino di San Marco din Veneția. Era o galeră ușoară și iute, venită din insula Negroponte cu scrisori de la *bailo*, care depășise cu repeziciune vasele comerciale grele care veneau dinspre Creta. Scrisorile au fost duse în grabă la

---

[1] Robert Browning, „A note on the capture of Constantinople in 1453", *Byzantion*, 22 (1952), pp. 379–387.

palatul dogelui, însă conținutul lor nu a putut să rămână secret. Nu peste multă vreme mulțimea s-a adunat în Piața San Marco și s-au auzit țipetele și tânguielile celor care aveau rude și proprietăți la Constantinopol. Erau și strigăte de furie îndreptate spre palat, oamenii vrând să știe de ce nu se făcuse nimic pentru prevenirea catastrofei.[1]

Din Veneția, știrile s-au răspândit spre sud, la Roma, și spre nord, dincolo de Alpi. La Graz, în Austria, cardinalul Piccolomini, viitorul papă Pius al II-lea (1438–1464), a scris unui alt cardinal la 27 iulie despre un zvon referitor la distrugerea Constantinopolului și la căderea orașului Pera în mâinile turcilor. În câteva zile, știrile erau confirmate, iar Piccolomini se lamenta:

> Sunt îndurerat că Sfânta Sofia, cea mai faimoasă biserică din lume, a fost dărâmată ori pângărită. Sunt îndurerat că bazilicile fără număr ale sfinților, ridicate cu atâta măiestrie, au fost pustiite ori profanate de Mahomed... Acum Mahomed domnește în rând cu noi. Acum sabia turcului atârnă asupra capetelor noastre.[2]

Consternarea era la fel de mare și în țări aflate departe de amenințarea otomană. În Anglia, în biserici și catedrale s-au ținut procesiuni solemne de rugăciune pentru înfrângerea turcilor atunci când s-a aflat că „orașul lui Constantin cel Nobil [fusese] pierdut de creștini și câștigat de prințul turcilor numit Mahumet”[3].

---

[1] Setton, *Papacy and Levant*, vol. II, p. 138.

[2] Pertusi, *Testi inediti*, p. 92; Norman Housley, *The Later Crusades from Lyons to Alcazar, 1274–1580* (Oxford, 1992), p. 99.

[3] Charles Lethbridge Kingsford, *Chronicles of Londra* (Oxford, 1905), p. 164; Harris, *Greek Émigrés*, pp. 80–81.

Toată lumea era de acord că trebuia urgent să se facă ceva și papa Nicolae al V-lea a renunțat în grabă la atitudinea evazivă cu care întâmpinase cererea de ajutor trimisă de Constantin al XI-lea. În septembrie 1453, a emis bula *Etsi ecclesia Christi*, chemând creștinii să înalțe crucea și să pornească o cruciadă de recuperare a Constantinopolului de la Mahomed al II-lea, descris de papă ca „fiu al lui Satan, al pierzaniei și al morții". Peste tot în Europa, oamenii Bisericii și intelectualii au intervenit în susținerea cauzei. Cardinalul Bessarion i-a scris dogelui Veneției îndemnându-l să participe, cu un excurs liric despre dimensiunile dezastrului, însă făcând unele exagerări în legătură cu poziția Constantinopolului înainte de catastrofă:

> Nefericitul de mine! Nu pot scrie despre asta fără să fiu cuprins de cea mai adâncă mâhnire. O cetate atât de înfloritoare, cu un imperiu așa de măreț, cu atâția bărbați iluștri, atâtea familii faimoase și străvechi, atât de prosperă, fruntea întregii Grecii, splendoarea și slava Răsăritului, școala artelor rafinate, refugiul tuturor lucrurilor bune a fost ocupată, prădată, devastată și pustiită cu desăvârșire de barbarii cei mai neomenoși și dușmanii cei mai cruzi ai credinței creștine, de cele mai fioroase fiare sălbatice.

Răspunsul la acest apel emoționant a fost entuziast, iar unii dintre cei mai puternici suverani europeni s-au arătat dispuși să pornească în cruciadă. În februarie 1454, Filip cel Bun, duce al Burgundiei (1419–1467), și crema nobililor săi s-au jurat public să pornească la luptă în timpul unui somptuos banchet, la Lille. În noiembrie 1455, Alfonso al Aragonului a urmat exemplul, promițând să conducă o forță de 400 de nave și 50 000 de soldați împotriva turcilor. Frederic al III-lea al Sfântului Imperiu Roman (1440–1493)

a convocat un consiliu al prinților la Frankfurt, unde a propus ca o armată de 40 000 de oameni să fie trimisă în Ungaria. Între timp, urmașul lui Nicolae al V-lea, papa Calixt al III-lea (1455–1458), a trecut la aplicarea practică a bulei de cruciadă, începând să topească din tezaurul papal ca să plătească pentru construirea unei flote. În aceste împrejurări hotărâtoare, otomanii au suferit o înfrângere severă din partea armatei ungare lângă Belgrad, în iulie 1456, în care se spune că ar fi căzut nu mai puțin de 24 000 de turci. Dacă, profitând de victorie, forțele unite din Ungaria, Burgundia, Aragon și Imperiul Apusean ar fi fost pornite la luptă, Mahomed al II-lea ar fi avut cu adevărat o mare problemă.[1]

Aceste știri au ajuns și în Morea, unde, în ciuda ajutorului acordat de sultan pentru înăbușirea răzvrătirii, era imposibil să reziști tentației de a profita de un asemenea concurs de împrejurări. În 1456, Toma Paleolog l-a trimis în Apus pe Ioan Argyropoulos ca să discute „apărarea creștinilor împotriva puterii și pregătirii celui mai vătămător inamic al credinței, turcul, care își îndreaptă toate silințele spre oprimarea credinței în Iisus Hristos". Era o alegere bine chibzuită, deoarece Argyropoulos fusese un cunoscut susținător al Uniunii de la Florența, fiind primit călduros la Roma de papa Calixt. De la Roma, Argyropoulos a mers mai departe la Milano, în Franța și în Anglia, în vreme ce Toma și-a trimis alți reprezentanți la Alfonso al Aragonului și la Veneția. Dar acțiunea împotriva turcilor nu era singurul punct de interes. Toma ținea în mod deosebit să clarifice dacă el și familia lui se puteau refugia pe

---

[1] Bessarion, în James Bruce Ross și Mary Martin McLaughlin, *The Portable Renaissance Reader* (ed. a 2-a, Harmondsworth, 1968), p. 71; Housley, *Later Crusades*, pp. 99–102; Setton, *Papacy and Levant*, vol. II, pp. 150–154; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, pp. 142–143.

teritoriu venețian în cazul unei invazii turcești în Morea, în vreme ce venețienii erau nerăbdători să discute despre jafurile comise de trupele albaneze din serviciul lui Toma pe teritoriile lor din Pelopones.[1]

Atacul occidental împotriva otomanilor părea într-atât de iminent, încât Dimitrie s-a decis să se alăture acestui curent, să-și îndulcească atitudinea antilatină și să se apropie și de puterile catolice ale Apusului. Astfel și-a reluat legăturile cu Alfonso al Aragonului, cu care încheiase un tratat antiotoman în februarie 1451. Și tot atunci s-a pus iarăși pe tapet posibilitatea unei alianțe matrimoniale, propunându-se de această dată ca Elena, fiica lui Dimitrie, să se căsătorească cu nepotul lui Alfonso. Dimitrie a căutat până și prietenia papei Calixt, în ciuda părerii personale despre Uniunea de la Florența. În decembrie 1455, a trimis pe cont propriu la Roma un ambasador rival, Frankoulios Servopoulos, și el ales cu grijă, fiind susținător al Uniunii. Servopoulos trebuie să fi sosit la Roma în același timp cu trimisul lui Toma, Argyropoulos, după care cei doi au călătorit independent în Franța și Anglia. Nu ne rămâne decât să ghicim cum au fost interpretate la curțile europene vizitele lor de ambasadori din aceeași parte a lumii, care soseau pe rând, unul după celălalt, cu mesaje aproape identice. Frații erau incapabili să lucreze împreună – în diplomația lor și în oricare altă privință.[2]

---

[1] Lambros, *Palaiologeia kai Peloponnêsiaka*, vol. IV, pp. 245–246; Leonard din Chios, în Melville-Jones, *Siege of Constantinople*, p. 12; Harris, *Greek Émigrés*, pp. 47–48; Müller, *Documenti*, p. 182; V. Makuscev, *Monumenta Historica Slavorum Meridionalium Vicinorumque Populorum*, 2 vol. (Warsaw, 1874), vol. I, pp. 546–547; Cerone, „La politica", (1903), pp. 200–201; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 75; Thiriet, *Régestes*, vol. III, pp. 215, 217, 221.

[2] Thiriet, *Régestes*, vol. III, p. 215; Harris, *Greek Émigrés*, pp. 47–48.

*

După cum s-a dovedit, tot acest efort a fost zadarnic, deoarece mai toată retorica războiului cruciat care bântuia în Europa nu a avut vreo consecință. Nici ducele de Burgundia, nici regele din Neapole, nici vreun alt monarh catolic nu a pornit cu armatele împotriva lui Mahomed al II-lea. Din nefericire, s-ar părea că Dimitrie și Toma fuseseră atât de convinși că vor primi foarte repede ajutor militar din Apus, încât nu și-au mai bătut capul să plătească sultanului tributul anual, așa cum promiseseră după ce armata lui îi scăpase de albanezi. După ce au trecut trei ani și trimișii lui veniți să ia banii s-au întors tot cu mâna goală, răbdarea lui Mahomed a ajuns la capăt. Prinsese de veste de negocierile dintre frați și puterile catolice și a fost îngrijorat că unul dintre ei ar putea să-l invite pe un conducător din Apus, așa ca Alfonso al Aragonului, să folosească Morea drept trambulină pentru a ataca teritoriul otoman din Balcani.[1]

Spre deosebire de monarhii occidentali, sultanul nu se mulțumea cu vorbele. După pregătiri atente din timpul iernii, în primăvara anului 1458 a pornit de la Adrianopol cu armata. Nu s-a grăbit, în speranța că demonstrația de forță îi va aduce repede în nord pe reprezentanții despoților, cu tributul. Cum nu a apărut nimeni, armata otomană și-a continuat drumul îndreptându-se spre istmul Corint și numai când ajunsese foarte aproape s-au arătat, în sfârșit, trimișii lui Toma Paleolog, aducând o parte din tribut. Mahomed a acceptat banii, dar a comentat sec că pacea va fi de acum stabilită după ce se afla în Morea. A ajuns la istm în mai, tocmai când grâul se cocea în lanurile din jur. Cum zidul

[1] Kritovoulos, *History*, pp. 125–126; Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 257; Chalkokondyles, *Historiarum*, p. 442.

Hexamilion nu mai exista, prima linie de apărare era semeața fortăreață Acrocorint. Armata lui Mahomed era bine echipată, cu tunuri și mașini de asediu, însă sultanul avea îndoieli că ar putea lua cu asalt fortificații atât de solide. Propunerea obișnuită de capitulare a fost respinsă, iar când artileria lui Mahomed a deschis focul asupra zidurilor, stricăciunile produse au fost mici, deoarece erau obligați să tragă în sus și de la mare distanță. Cum avea la dispoziție trupe suficiente, Mahomed a lăsat un detașament să blocheze Acrocorintul și a pornit mai departe spre interior.

Înaintarea armatei lui Mahomed în Peloponesul bizantin nu a întâmpinat practic nicio împotrivire. A incendiat și a prădat după bunul-plac, ocupând unul după altul orașe fortificate. Mouchli reprezenta cel mai redutabil obstacol dintre Acrocorint și Mistra. Mahomed a pus să fie înconjurat cu o palisadă, pregătindu-se de un asediu îndelungat, dar lucrarea s-a dovedit inutilă. Comandantul orașului a hotărât să nu opună rezistență și a cedat după câteva zile. O armată adunată de despoți ca să stea în calea sultanului s-a evaporat imediat la auzul veștii celor petrecute la Mouchli. Atunci turcii s-au întors spre nord, în teritoriul despotului Toma, îndreptându-se spre capitala Patras. Când s-a răspândit știrea că armata se apropia, mulți locuitori s-au refugiat peste Golful Corint, pe teritoriu venețian, și doar în fortăreață au mai rămas apărători. După sosirea lui Mahomed și ocuparea orașului, fortăreața s-a predat și ea, punând capăt scurtei perioade de guvernare bizantină, începută în 1429. Mahomed s-a întors apoi către Acrocorint, acceptând în calea sa și capitularea orașului Vostitsa.[1]

---

[1] Kritovoulos, *History*, pp. 126–131; Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 445–447.

Ținând seama de ușurința cu care Mahomed luase în stăpânire restul Peloponesului, ar fi fost de așteptat acum ca și Acrocorintul să cedeze. Mahomed sperase probabil că forțele sale vor fi capabile, între timp, să provoace căderea fortăreței prin înfometare. Însă cetatea rezista în continuare, iar sultanul a trebuit să conceapă un plan de acțiune. Turcii au pornit un asalt masiv asupra zidurilor exterioare, după ce le aduseseră unele stricăciuni cu artileria, dar nu au reușit să le străpungă deoarece au fost întâmpinați de o rezistență curajoasă și de o ploaie de proiectile aruncate de la înălțime. Mahomed a fost obligat să ordone retragerea. În acel moment, Matei Asanes, cumnatul despotului Dimitrie, a sosit de la Mistra cu șaptezeci de oameni. Această mică trupă a reușit să se strecoare în Acrocorint noaptea, pe o potecă prăpăstioasă foarte puțin cunoscută. Apărătorii au fost însuflețiți de venirea lor, nu în ultimul rând pentru că fiecare luptător adusese cu el un sac de făină. Trecuseră de acum patru luni de când Mahomed începuse asediul, și garnizoana ajunsese la capătul proviziilor. Dar Asanes nu venise pentru consolidarea apărării, ci pentru a căuta să încheie pacea cu sultanul în cele mai bune condiții cu putință. Primise instrucțiuni anume să nu renunțe la ultimul atu al despotului, Acrocorintul, dar a fost atât de șocat de priveliștea apărătorilor sfârșiți de foame, încât a uitat de ordine. La 6 august, Asanes i-a predat sultanului fortăreața inexpugnabilă.[1]

Capitularea de bunăvoie de la Acrocorint explică probabil de ce termenii dictați de Mahomed au fost relativ indulgenți și de ce nu a anexat pe loc toată Morea. Tuturor

---

[1] Kritovoulos, *History*, pp. 132–134; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 76; Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 448–452; Zakythinos, *Despotat*, vol. I, pp. 256–260.

luptătorilor din Acrocorint li s-a permis să plece în siguranță, fiind înlocuiți de o garnizoană de patru sute de ieniceri. Tributul anual le-a fost din nou impus despoților, în vreme ce tot teritoriul cucerit de Mahomed în timpul campaniei, aproximativ o treime din Morea, a intrat în stăpânirea lui, sub guvernarea lui Umur-Pașa. Despoților le-a rămas restul peninsulei, sultanul promițând să le acorde ajutor militar dacă îi ataca altcineva. Probabil această ultimă clauză se referea la Alfonso al Aragonului. După cum a formulat Sphrantzes, capitularea de la Acrocorint a decapitat regiunea Morea. Nu mai exista nicio opreliște în calea turcilor porniți spre sud ca să pustiască Morea. Dimitrie și Toma au supraviețuit, însă domnia lor ajunsese de fapt la capătul drumului.

Altfel, victoria sultanului nu a adus pacea în Morea. De fapt, efectul a fost ascuțirea ostilității dintre frați. Îl vindecase rapid pe Dimitrie de pasiunea efemeră față de Apus și îl întorsese la ascultarea lui inițială față de otomani. Mahomed a făcut chiar și pasul de a-l cultiva pe Dimitrie, anunțând în anul următor că o va lua de soție pe Elena, fiica lui Dimitrie, punând astfel capăt negocierilor matrimoniale ale despotului cu Alfonso al Aragonului. Toma, pe de altă parte, a fost împins să ia o poziție mult mai deschis prolatină, deoarece invazia lui Mahomed și tratatul încheiat îi aduseseră prejudicii mult mai mari decât fratelui său. Suprafața din Morea anexată de sultan acoperea aproape tot ceea ce îi aparținuse lui Toma, inclusiv capitala Patras.[1] Era peste puterile despotului mai tânăr să suporte avansul luat de Dimitrie și pierderea

[1] Kritovoulos, *History*, pp. 134–136; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 77; Spandounes, *On the Origin of the Ottoman Emperors*, p. 38; Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 452–453; Zakythinos, *Despotat*, vol. I, p. 260.

întregului apanaj aproape. În ianuarie 1459, el s-a unit cu o serie de căpetenii albaneze și s-a ridicat împotriva lui Dimitrie și a otomanilor. Au ocupat castelul Kalavryta și multe dintre pământurile din Morea centrală din jur și au asediat Kalamata și Mantineia, fortărețe ale lui Dimitrie. Dimitrie a răspuns rapid, ocupând orașul lui Toma, Leondari, și chemându-i în ajutor pe turcii care luaseră nordul peninsulei. S-au făcut diverse încercări de restabilire a păcii între frați, iar la un moment dat s-au întâlnit la Kastritsa și s-au declarat împăcați în prezența arhiepiscopului local. Armistițiul nu a durat și curând s-au reluat ostilitățile. Sphrantzes și alți nobili au asistat cu oroare la aprinderea războiului civil, iar unii s-au refugiat în orașul venețian Modon, evitând să se amestece. După cum a rezumat Sphrantzes conflictul:

> Frații s-au războit între ei cu tot ce aveau la îndemână. Domnul Dimitrie și-a pus speranțele în prietenia și ajutorul sultanului și în pretenția că supușilor și castelelor lui li se aplicase un tratament nedrept, în vreme ce Domnul Toma s-a bizuit pe faptul că oponentul său comisese sperjur, iar el purta un război împotriva necredincioșilor.

Pretenția lui Toma că se lupta cu turcii spre binele creștinătății a adus unele beneficii, deoarece, deși Dimitrie avea la dispoziție mai multe resurse, Toma și albanezii puteau apela la Apus. După o încăierare cu trupe turcești în care a ieșit învingător, Toma a ales șaisprezece dintre prizonieri și i-a trimis sub pază armată la Roma, ca să-l convingă pe noul papă Pius al II-lea că este angajat într-o cruciadă împotriva necredincioșilor. Stratagema a funcționat și papa a trimis în Pelopones un corp de trei sute de italieni comandați de condotierul milanez Gianone da Cremona. Se pare însă că aceste întăriri i-ar fi creat

un avantaj lui Toma. Armata lui Dimitrie a fost înfrântă și a trebuit să se retragă cu tot cu familie în singurul loc sigur rămas, orașul Monemvasia.[1]

Din Monemvasia, Dimitrie l-a trimis pe Matei Asanes la Adrianopol să-l implore pe sultan să vină personal ca să-l ajute împotriva fratelui său. Mahomed avea o mulțime de alte treburi în acel moment, dar se temea din nou că Toma plănuia să cheme o armată occidentală, din care trupa lui Gianone da Cremona reprezenta doar avangarda. În aprilie 1460, sultanul a pornit încă o dată spre Pelopones, însă obiectivul său principal era nu despotul Toma sau armata lui, ci pământurile stăpânite de Dimitrie. Nu a întâmpinat nicio rezistență și l-a trimis înainte pe Mahmud-Pașa cu o mică formațiune ca să-l caute pe Dimitrie. Mahmud l-a găsit pe despot la Mistra și l-a ținut practic prizonier până la venirea lui Mahomed. Sultanul a ajuns la sfârșitul lui mai, iar Dimitrie i-a dat cheile Mistrei, retrăgându-se practic din rolul de despot.

Mahomed era liber acum să se ocupe doar de mai recalcitrantul Toma și și-a condus armata la vest de Mistra, ca să atace orașele Kastritsa și Gardiki, primul luat cu asalt, al doilea capitulând după un asediu de o singură zi. Cât despre Toma, când a auzit de invazia lui Mahomed, s-a retras împreună cu familia și însoțitorii în castelul Mantineia, așteptând desfășurarea evenimentelor. Când a venit știrea că turcii se îndreptau spre Leondari și nu peste mult timp vor ajunge la Mantineia, despotul și anturajul au fugit într-un sat de pescari de pe malul mării. Erau așteptați acolo de vase pregătite din timp și au plecat în insula Corfu, stăpânită de venețieni, unde au ajuns la 22 iulie.

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 77–80; Pius II, *Commentaries*, pp. 195–196.

Corfu era în cel mai bun caz un refugiu temporar, deoarece guvernarea de acolo nu dorea să-l adăpostească prea multă vreme de teamă să nu-i supere pe turci, iar el nu era hotărât încotro ar fi putut să se ducă. A întrebat la Ragusa, dar a fost ferm refuzat de senatul municipal. Între timp, a sosit un mesaj de la sultan, promițându-i despotului un domeniu, cu condiția încheierii unui tratat de prietenie. Hotărât să joace la două capete, Toma l-a trimis pe unul dintre curteni la sultan și pe altul la papă, ca să explice în ce situație se afla. Emisarul l-a găsit pe sultan la Veroia (Veria), în Macedonia, dar a fost imediat arestat și pus în lanțuri, împreună cu însoțitorii. După câteva zile a fost eliberat și trimis înapoi în Corfu cu mesajul că Toma trebuia să se înfățișeze sultanului personal sau să îi trimită mai mulți copii.[1]

Se pare că acest mesaj l-a făcut pe Toma să se hotărască. Poate și-a adus aminte de soarta lui Loukas Notaras sau a simțit pur și simplu că nu mai avea de ales. La 16 noiembrie 1460, lăsându-și soția și copiii în urmă, s-a suit pe o navă în portul Corfu și a pornit spre portul italian Ancona, parte a Statelor Papale. În luna martie a anului următor a ajuns la Roma, unde și-a pledat cauza în fața papei, dăruindu-i o relicvă importantă, capul Sfântului Andrei, adus de el de la Patras. Pius al II-lea l-a primit cu amabilitate, ca pe un refugiat din calea oprimării turcilor, i-a asigurat o pensie de 300 de ducați pe lună și chiar i-a acordat un Trandafir de Aur, distincție rezervată domnitorilor care își arătaseră zelul pentru credința catolică. Desigur, Toma demonstrase zel mai degrabă pentru a complota

---

[1] Schreiner, *Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. II, p. 497; Kritovoulos, *History*, pp. 148–158; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 82–84; Krekić, *Dubrovnik*, p. 407.

împotriva fratelui său Dimitrie, însă Pius probabil că nu avea cunoștință de asta.[1]

*

Despoții făcuseră alegerea între Est și Vest. Acum rămânea să decidă și restul bizantinilor. Pentru majoritatea dintre ei, care aveau prea puțin ca să se poată lăuda în privința averii sau a poziției sociale, decizia era simplă: să rămână pe loc și să încerce să-și continue viața obișnuită sub noul regim otoman. De fapt, Mahomed al II-lea s-a străduit să facă ușoară această cale și să asigure, pe cât posibil, o continuitate. Iar asta mai ales în ce privește chestiunile de religie, deoarece curând după căderea Constantinopolului sultanul s-a preocupat de reglementarea poziției creștinilor ortodocși de sub stăpânirea sa. De la fuga unionistului Grigorie Melissenos la Roma în 1450, în Constantinopol nu a mai existat patriarh. Din motive evidente, Mahomed era dornic să mențină asupra Bisericii Ortodoxe controlul opozanților Uniunii, prin urmare a poruncit ca liderul antiunionist Ghenadie să fie găsit cât mai repede. În cele din urmă a fost aflat la Adrianopol, unde fusese dus ca sclav, dar avusese șansa să ajungă la un stăpân care a fost foarte impresionat de erudiția lui. S-a plătit prețul de răscumpărare și a fost adus înaintea lui Mahomed, care l-a convins să accepte funcția de patriarh. La 6 ianuarie 1454, Ghenadie a fost întronizat la Constantinopol potrivit aceluiași ceremonial ca în vremurile bizantine. Mahomed a preluat chiar și rolul îndeplinit mai

---

[1] Pius II, *Commentaries*, pp. 377–378, 523–525; Jonathan Harris, „A worthless prince? Andreas Palaeologus in Rome, 1465–1502", *OCP*, 61 (1995), pp. 537–354; Setton, *Papacy and Levant*, vol. II, pp. 219–226.

înainte de împărat, înmânându-i noului patriarh cârja cuvenită. Deși Uniunea de la Florența a fost oficial anulată de Biserica Ortodoxă abia în 1484, instalarea lui Ghenadie ca patriarh i-a pus capăt efectiv, cel puțin în ce îi privea pe creștinii ortodocși supuși otomani.[1]

Așa cum nu urmărea să încerce convertirea supușilor nemusulmani la islam, Mahomed nu avea nici intenția de a-i îndepărta din orașele cucerite recent și de a-i înlocui cu turci. Avea planuri grandioase mai ales pentru Constantinopol și spera să-i redea vechea strălucire, ca nouă capitală marcantă a Imperiului Otoman. Plănuia să locuiască acolo și imediat după cucerire ordonase construirea unui nou palat în zona Forului lui Teodosie, care a fost gata doi ani mai târziu. Mahomed s-a mutat în el, dar nu după mult timp a simțit că are nevoie de ceva mai grandios. A ales un loc nou, la nord de moscheea Hagia Sofia, unde au început lucrările la un complex de clădiri înconjurate de zid care avea să fie cunoscut drept Palatul Topkapi. Nimic nu a fost prea scump pentru acest proiect. Au fost aduși artiști din Italia să decoreze pereții sălilor publice cu portrete ale sultanului și ale curtenilor, iar cei din apartamentele private cu scene erotice. Mahomed a plănuit și o nouă moschee splendidă, având în apropiere un mormânt demn de cuceritorul Constantinopolului. Lucrările la aceste monumente au început în 1462.[2]

Proiectele de construcție nu aveau cum să se dezvolte într-un spațiu nepopulat. Era nevoie de un oraș prosper, capabil să dea de lucru și să obțină venituri din impozite.

---

[1] Kritovoulos, *History*, pp. 94–95; Pseudo-Sphrantzes în Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 134–135; Turner, „Career of Scholarius", pp. 440–441; Blanchet, *Georges-Gennadios*, pp. 68–87.

[2] Kritovoulos, *History*, pp. 133, 136, 140, 148–149; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, pp. 378–379, 465.

În ruinele pustii, rămase în urma evenimentelor de la 29 mai 1453, trebuia să se nască o nouă viață, iar Mahomed a hotărât că, pentru asta, cea mai bună cale era refacerea populației creștine. După campaniile în Morea din 1458 și 1460, sultanul a trimis prizonieri creștini să se stabilească în noua capitală și a mutat acolo populații întregi din orașe ale Asiei Mici. A acordat toată atenția atragerii de supraviețuitori din minoritatea bizantinilor care fuseseră bogați și influenți în fostul regim. Se pare că, după executarea lui Notaras, Mahomed ar fi recunoscut că asemenea oameni îi puteau fi de folos sau cel puțin că ar fi recomandabil să fie convinși să nu plece în Italia, de unde ar fi putut provoca necazuri. La aproape optsprezece luni după căderea Constantinopolului, a emis un decret adresat membrilor unor familii bizantine, printre care Sphrantzes, Laskaris și Philanthropinos, promițându-le siguranța viețilorilor, familiilor și posesiunilor lor dacă se întorceau să trăiască la Constantinopol. Potrivit lui Kritovoulos:

> Dorea ca nobilii agreați de el să trăiască acolo alături de soții și copii. Prin urmare, le-a dat case și pământuri și tot ce le trebuia pentru trai, încercând să le fie de ajutor în toate privințele.

Până în anii 1470, numeroși membri ai vechilor familii bizantine locuiau din nou la Constantinopol. Lui George Amiroutzes din Trapezunt, care făcuse parte din delegația bizantină la Conciliul de la Florența, i s-a acordat o pensie și a fost adus să stea la curtea lui Mahomed. Se pare că Matei Asanes, care predase Acrocorintul, ar fi devenit un fel de sfetnic al lui Mahomed, însoțindu-l în campania din Bosnia. Alții s-au remarcat ca perceptori fiscali, negustori și armatori, alături de armeni, georgieni și evrei. Li s-a acordat libertatea să practice religia ortodoxă și, deși

bisericile cele mai mari au fost transformate în moschei, majoritatea au rămas neatinse.

La fel s-a întâmplat și în alte orașe care făcuseră odată parte din Imperiul Bizantin. După jefuirea generalizată petrecută în timpul ocupării Tesalonicului de otomani în 1430, spre exemplu, viața s-a întors curând la normal. La fel ca Mahomed, Murad al II-lea fusese dornic să pună pe picioare cât mai repede cu putință orașul proaspăt cucerit, mai ales faimoasa lui piață care trebuia să înceapă iarăși să funcționeze. Prin urmare, în timp ce a acordat o parte dintre cele mai bune zone de locuit din oraș coloniștilor turci, iar majoritatea marilor biserici și mănăstiri au fost luate și transformate în moschei, Murad i-a încurajat activ să se întoarcă pe bizantinii care părăsiseră orașul. Le-a permis pentru moment să-și păstreze Catedrala Sfântul Dimitrie și să își poată continua acolo sărbătorirea praznicului sfântului lor patron. La recensământul făcut în 1478, a rezultat că grecii creștini erau în continuare majoritari, nefiind depășiți de turci. Când schimbarea demografică s-a petrecut, în secolul al XV-lea, nou-sosiții nu erau turci musulmani, ci evrei, probabil refugiați din Spania, fără îndoială încurajați să se așeze acolo de autoritățile otomane, datorită aptitudinilor lor comerciale.[1]

În afara orașelor, continuitatea a fost și mai pregnantă. Pe Lemnos, practic nu întâlneai așezări turcești. Exista o garnizoană otomană, însă din câte se pare doar 20 din cei 281 de soldați staționați acolo în 1489 erau de fapt turci. Majoritatea creștinilor făcea parte din formațiuni de

---

[1] Doukas, *Decline and Fall of Byzantium*, p. 172; Anagnostes, în Melville-Jones, *Venice and Thessalonica: Greek Accounts*, pp. 174–179; Heath W. Lowry, „Portrait of a city: the population and topography of Ottoman Selânik (Thessaloniki) in the year 1478", *Diptycha*, 2 (1981–1982), pp. 254–292; Vryonis, „Ottoman conquest", pp. 313–321.

auxiliari. Așadar, viața insularilor trebuie să fi fost în mare măsură la fel ca atunci când plăteau impozite împăratului bizantin, și nu sultanului.[1] În Pelopones, mulți membri ai vechii aristocrații bizantine și-au găsit un loc în noua ordine. Când armata otomană măturase întreaga Morea, în vara anului 1460, mulți se grăbiseră să capituleze. Un cetățean cu stare și-a cedat castelul și și-a predat cei doi fii ca ostatici, iar în schimb sultanul i-a acordat în stăpânire satul Loi. Câțiva bizantini nu s-au mulțumit doar să accepte returnarea vechiului statut sub noul regim, și s-au convertit la islam. Fiind musulmani, au avut posibilitatea să-și păstreze rolurile de frunte și să avanseze în ierarhia sultanului. Doi fii ai lui Toma Gides Paleolog au îmbrățișat această religie, au adoptat numele de Meșih și Hass Murad și fiecare a devenit pașă în armata sultanului.[2]

Cei mai de seamă bizantini care au acceptat un loc sub domnia lui Mahomed au fost despotul Dimitrie, soția Teodora și fiica Elena. Dimitrie era evident foarte preocupat de soarta sa la sosirea sultanului la Mistra, în mai 1460, deși nu ar fi trebuit să fie îngrijorat. Când a fost adus în fața lui Mahomed,

> Sultanul i-a arătat respect ridicându-se de pe tron ca să-l întâmpine când a intrat în cort, întinzându-i mâna dreaptă, așezându-l alături de el și adresându-i multe cuvinte blânde și binevoitoare. L-a consolat în termeni

---

[1] Heath W. Lowry, „The island of Limnos: A case study of the continuity of Byzantine forms under Ottoman rule", *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, (ed.) A.A.M. Bryer și H.W. Lowry (Birmingham, 1986), pp. 235–259.

[2] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 82, 93; Philippides, *Emperors, Patriarchs and Sultans*, p. 79; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, pp. 273, 312, 314, 328, 363.

blajini și omenoși, alungându-i presimțirile și domolindu-i temerile, căci înțelesese că era îngrozit și tulburat.

După ce l-a copleșit pe Dimitrie cu daruri, Mahomed a poruncit ca soția și fiica lui să fie aduse din Monemvasia ca să li se alăture, iar la încheierea campaniei din Morea l-au însoțit înapoi până la Adrianopol. Acolo, Mahomed i-a acordat un ajutor substanțial din veniturile proprii, și anume câștigurile din insulele Lemnos, Imbros, Thasos și Samothrace, la fel și cele ale exploatărilor de sare din orașul învecinat, Ainos.[1]

Impresia transmisă până acum ar putea să fie că, pentru toate nivelurile societății bizantine, viața sub stăpânirea otomană ar fi reprezentat o tranziție facilă dinspre trecut și că, deși erau acum supuși ai sultanului, creștinii greci aveau perspectiva unei vieți împlinite și prospere. Din nefericire, nu a fost întotdeauna așa. Imperiul Otoman nu era un paradis al toleranței multiculturale. Nemusulmanii erau cetățeni de categorie inferioară, ale căror drepturi fragile puteau oricând să fie revocate arbitrar. Deși Mahomed al II-lea alegea să fie îndatoritor când considera necesar, nu exista o garanție că el sau subordonații lui aveau să-și mențină atitudinea. Sultanul era vestit pentru schimbarea bruscă a stării sale de spirit, cum se întâmplase în cazul lui Notaras și al fiilor săi. Potrivit unui observator de la curtea otomană:

Era nevoie doar de o umbră de îndoială că un vizir, căpitan, soldat ori supus de rând ar fi călcat strâmb și îl ucidea

[1] Kritovoulos, *History*, pp. 153, 159–160; Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 483–484; Philippides, *Emperors, Patriarchs and Sultans*, pp. 65; *idem*, *Byzantium, Europe and the Early Ottoman Sultans*, pp. 82–83.

> fără milă, indiferent cât de valoros ar fi fost. Când trimitea un sclav să ducă o scrisoare pentru judecătorul dintr-un oraș, indiferent cât de îndepărtat ar fi fost, după ce scrisoarea îi era înmânată judecătorului, acesta, fără să facă nicio altă cercetare, ordona de îndată să-i fie tăiat capul persoanei despre care era vorba în scrisoare...[1]

Cei care i s-au supus lui Mahomed și chiar au prosperat sub el au aflat curând limitele bunăvoinței sale. Ghenadie, pe care Mahomed îl instalase patriarh în 1454, primise inițial drept sediu Biserica Sfinții Apostoli, a doua ca mărime din Constantinopol, după Hagia Sofia. Dar patriarhul și oamenii lui au început curând să se simtă neliniștiți. Într-o dimineață, în curtea bisericii au găsit trupul lipsit de viață al unui turc, iar clericii au înțeles că îi aștepta curând aceeași soartă. Prin urmare, s-au mutat cu toții în Mănăstirea Pammakaristos, mult mai mică, mai aproape de Cornul de Aur și într-o zonă foarte populată de coloniști creștini aduși la porunca lui Mahomed. Nu se poate să fi fost o coincidență că nu după mult timp au început lucrările de demolare la Sfinții Apostoli, în locul ei fiind ridicat chiar monumentul propriu al lui Mahomed, Moscheea Cuceritorului.[2]

Chiar și cei care au obținut ranguri înalte și bogăție sub aripa sultanului au aflat curând că Mahomed putea să ia înapoi tot atât de repede pe cât dăruia. Mahmud-Pașa, care se trăgea din sârbi și din bizantini și a ajuns mare vizir, a fost arestat pe neașteptate și executat în 1474, din motive neclare. Fostul cârmuitor genovez de la Lesbos,

---

[1] Jacopo de Campi, în Babinger, *Mehmed the Conqueror*, p. 431.

[2] Pseudo-Sphrantzes, în Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 135; Philippides, *Emperors, Patriarchs and Sultans*, p. 57; Kritovoulos, *History*, p. 140.

Nicolò Gattilusio, convertit la islam după ce Mahomed al II-lea a cucerit insula, a sfârșit și el pe eșafod. Și fostul despot Dimitrie a trecut printr-o schimbare dramatică. S-a trezit acuzat de necinste în felul cum manipulase beneficiile din vânzarea sării de la Ainos și veniturile lui au fost tăiate la ordinul lui Mahomed. Rămas sărac, Dimitrie a fost părăsit de toți cei care trăiseră de pe urma lui. Doar când l-a întâlnit pe Mahomed și l-a implorat să îl ajute, s-a ales cu o pensie cât să nu moară de foame. Se pare că a sfârșit ca monah la Adrianopol, în jurul anului 1470. Fiica sa, Elena, a murit înaintea lui, plănuitul mariaj cu Mahomed fiind dat uitării pe tăcute, odată ce despotul nu mai avea cum să fie util.[1]

Cruzimea lui Mahomed în război poate să fi fost alt motiv pentru care bizantinii preferau să nu-i fie supuși. Spre deosebire de tatăl său Murad, Mahomed nu se simțea defel obligat să cruțe viața celor care i se predau, chiar dacă le făcuse promisiuni, invocând că era de datoria lui să răzbune sângele musulman. În timpul campaniei în Morea din 1460, Mahomed luase cu asalt orașul Kastritsa și acceptase capitularea cetății Gardiki. Locuitorii celor două orașe, bărbați, femei și copii, au fost fie uciși, fie trimiși în robie. Prin urmare, nu este deloc surprinzător că unii bizantini au continuat să-l înfrunte pe Mahomed în timpul campaniei din Morea, chiar în situații evident fără ieșire. Constantin Paleolog Graitzas, comandant al fortăreței Salmeniko, de pe țărmul Golfului Corint între Patras și Vostitsa, a refuzat să se predea sultanului, ca atâția alții, rezistând până în iulie 1461. Locuitorii orașului Monemvasia

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 93; Philippides, *Emperors, Patriarchs and Sultans*, pp. 65–67; Theoharis Stavrides, *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelovic (1453–1474)* (Leiden, 2001), pp. 71, 181–184.

au refuzat să-i cedeze orașul lui Mahomed, preferând să-l ofere papei. Pius al II-lea a acceptat și a trimis o garnizoană care să-l apere. Monemvasia fiind practic inexpugnabilă, a reușit să reziste și după ce Mahomed pusese stăpânire pe restul Peloponesului, otomanii reușind să ocupe orașul abia în 1540. Alte locuri lipsite de avantajul Monemvasiei nu aveau cum spera să reziste pe poziții și singura alternativă rămasă locuitorilor la o înțelegere cu Mahomed era să fugă în Occident.[1]

*

Cei care nu doreau să aștepte venirea armatei lui Mahomed în vara anului 1460 sau refuzau să se predea sultanului s-au adăpostit în teritorii dominate de venețieni, fie în orașele Modon și Coron, fie dincolo de Golful Corint, la Lepanto. Dacă aveau acces la nave, puteau merge și mai departe. Mulți dintre curtenii lui Toma Paleolog l-au însoțit în Corfu sau au venit mai târziu. George Sphrantzes și soția sa au sosit pe insulă la o lună după despot și grupul principal, cu o navă plecată de la Modon. Plănuiseră să ajungă în Creta, dar apoi auzind unde se afla despotul, s-au hotărât să-l urmeze în Corfu. Sphrantzes s-a retras mai târziu la o mănăstire, unde a murit cândva după 1478. Alți refugiați din Morea au preferat să meargă dincolo de teritoriile venețiene, până în Italia. Unii l-au însoțit pe despotul Toma când a traversat la Ancona, în 1461; alții au

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 81; Kritovoulos, *History*, pp. 154–156; Jacopo de Campi, în Babinger, *Mehmed the Conqueror*, p. 430; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 81, 83; Chalkokondyles, *Historiarum*, pp. 480–481; Spandounes, *On the Origin of the Ottoman Emperors*, pp. 38, 91; Pius II, *Commentaries*, pp. 321–322; Setton, *Papacy and Levant*, pp. 224–225.

venit mai târziu. Constantin Paleolog Graitzas, care rezistase atâta vreme în castelul Salmeniko, a abandonat fortăreața în iulie 1461 și a plecat la Veneția.[1]

Mulți dintre acești nou-sosiți din Morea au fost atrași de Roma, unde s-au alăturat altor bizantini care migraseră în Italia mai devreme, înainte sau după căderea Constantinopolului. Cardinalii Bessarion și Isidor erau în continuare acolo, dar patriarhul Grigorie Melissenos murise în 1459. La moartea lui Melissenos, papa Pius al II-lea, care nu-l recunoștea pe ortodoxul Ghenadie și nici pe succesorii lui, l-a numit pe Isidor nou patriarh al Constantinopolului, iar la moartea lui Isidor, în 1463, funcția i-a revenit lui Bessarion. Tot la Roma se afla și fostul despot Toma, care se stabilise în L'Ospedale di Santo Spirito (Spitalul Sfântului Duh).[2]

La început, în primii ani după ce a căzut Morea, existau motive întemeiate de speranță că șederea acestor exilați în Apus avea să fie de scurtă durată. Spre 1460, planurile unei cruciade împotriva lui Mahomed al II-lea erau din nou la ordinea zilei și chiar într-un stadiu avansat, grație eforturilor lui Pius al II-lea, care a trecut recuperarea Constantinopolului în rândul marilor obiective ale pontificatului său. A convocat un congres pentru discutarea proiectului în orașul Mantua și, după multe negocieri și unele dispute, a reușit să stoarcă de la marile puteri promisiuni care în total însemnau o armată de 88 000 de soldați. Avea să existe și susținere navală, atât timp cât, în vara anului 1463, Veneția, provocată de incursiunile otomane în teritoriile ei din Grecia, i-a declarat război sultanului.

---

[1] Kritovoulos, *History*, p. 130; Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, pp. 38, 82–83, 91, 95.

[2] Pius II, *Commentaries*, p. 747.

Republica nu mai avea nevoie să mențină pretenția de neutralitate. Pe aripile acestor succese, papa i-a scris lui Mahomed al II-lea, sfătuindu-l cu toată seriozitatea să se convertească la creștinism:

> Un lucru minor, fără importanță, vă poate face cel mai măreț, mai puternic și mai faimos dintre toți muritorii. Vă întrebați ce anume?... Poate fi găsit peste tot: un strop de apă pentru botez...

Mahomed nu a făcut niciun gest care să sugereze că ar intenționa să profite de această invitație amăgitoare, iar în octombrie 1463 Pius a emis bula *Ezechielis Prophetae*, prin care declara oficial război otomanilor, și a început să-și adune flota în portul Ancona.[1]

Deloc surprinzător, Toma Paleolog a fost dornic să se implice în pregătiri, care promiteau să-l repună în drepturile sale din Morea și poate și de la Constantinopol. La începutul anului 1462, fostul despot a pornit într-un tur prin Italia ca să adune susținere pentru expediție. La fel ca tatăl său Manuel și fratele său Ioan, Toma avea avantajul de a fi un om arătos, cu înfățișare regească, ceea ce dădea greutate cererii sale. Ambasadorii din Milano care l-au întâlnit la Veneția l-au considerat „un bărbat impunător, pe cât poate să existe pe lume". Ambasadorul din Mantua la Roma îl descria ca pe un „bărbat chipeș, cu înfățișare fină, serioasă și ținută nobilă, cât se poate de maiestuoasă". Pe scurt, era perfect potrivit în rolul de virtuos prinț creștin nedreptățit de turcii necredincioși, fiind înarmat și cu o scrisoare a papei Pius al II-lea care îl descria exact în acești

---

[1] Pius II, în Babinger, *Mehmed the Conqueror*, p. 200; Housley, *Later Crusades*, pp. 106–109.

termeni. Dar dacă el își imagina cu adevărat că o cruciadă occidentală avea să-i redea patria, urma să sufere o dezamăgire. Toma a descoperit curând că nu toată lumea se lăsa convinsă de argumentele lui, mai ales după ce senatul venețian s-a exprimat cât se poate de limpede că nu dorea să aibă de-a face cu el. Și-au înștiințat ambasadorul la Roma să-l convingă pe papă să nu-i permită lui Toma să însoțească expediția propusă, deoarece prezența lui avea să „producă scandaluri teribile și necuvenite". Poate se gândeau la conflictul lui Toma cu fratele lui Dimitrie sau la uzurparea ascunsă a intereselor venețiene pe când era despot. Indiferent de motiv, chestiunea participării lui Toma a rămas până la urmă nerelevantă. Când expediția a fost gata să pornească, Pius al II-lea s-a dus la Ancona să i se alăture, dar nu după mult timp a murit, la 15 august 1464. Rămasă fără conducător, expediția s-a stins din fașă, iar vasele au plecat și ele unul câte unul.[1]

După 1464, puțini bizantini exilați în Italia mai erau încredințați că aveau să se întoarcă în scurt timp la Constantinopol în fruntea unei armate latine cuceritoare. Ar fi fost bine să-și găsească mijloace de supraviețuire în noul lor cămin, deoarece doar puțini dispuneau de bani sau de alte mijloace. Mulți au căutat patronajul exilaților de frunte, cum erau cardinalii Bessarion și Isidor, și al membrilor supraviețuitori ai familiei Notaras. Cei doi cardinali erau extrem de bogați. Se bucurau de toate avantajele unor prinți ai Bisericii, cu case grandioase și venituri de pe domenii întinse. Casa lui Bessarion de lângă Biserica Sfinții Apostoli din Roma a devenit locuință și punct de

---

[1] Lambros, *Palaiologeia kai Peloponnêsiaka*, vol. IV, pp. 259–264; Ronchey, „Orthodoxy on sale", pp. 313–314; Setton, *Papacy and the Levant*, vol. II, pp. 228, 268.

întâlnire pentru refugiații bizantini, ambii cardinali jucând un rol important în plata de răscumpărări. Copiii supraviețuitori ai marelui duce executat Loukas Notaras, Anna și Isaac Notaras, împreună cu surorile lor se stabiliseră la Veneția, unde au devenit conducători ai comunității tot mai extinse de greci. Fostul despot Toma i-a susținut și el din pensia papală pe mulți dintre cei care îl însoțiseră în Apus, deși resursele lui financiare erau considerabil mai reduse decât ale cardinalilor ori ale familiei Notaras.[1]

Din nefericire, patronajul cardinalilor și al despotului aflat în exil nu putea dura o veșnicie. Isidor a murit în 1463, iar în mai 1465 Toma Paleolog și-a dat ultima suflare în apartamentul său din L'Ospedale di Santo Spirito, nefiind ultimul dintre Paleologii aflați în exil. La câteva săptămâni după moartea lui, au sosit din Corfu cei trei copii mai mici ai săi, Andrei, Manuel și Zoe, așa cum dispusese tatăl lor. Papa l-a recunoscut pe Andrei, în vârstă de 12 ani, succesor al lui Toma ca despot în Morea și le-a acordat copiilor aceeași pensie primită de tatăl lor. Creșterea și educația lor au fost încredințate cardinalului Bessarion, care s-a ocupat ca Zoe să se căsătorească cu marele duce al Moscovei, Ivan al III-lea (1462–1505), în 1472. Din păcate pentru Andrei, Manuel și toți ceilalți bizantini refugiați la Roma, Bessarion a murit în noiembrie 1472, când se întorcea dintr-o misiune în Franța, ca trimis al papei. „De la cine ne mai putem trage acum curaj și inspirație? – se lamenta unul dintre foștii protejați – Cu cine ne mai putem mândri noi, cei care am suferit atâtea? El a fost pentru noi toți vocea nației noastre, și mai mult de atât, sângele ei dătător de viață." Fiii lui Toma Paleolog au simțit curând

---

[1] Harris, *Greek Émigrés*, pp. 58–95, 99–103, 111–113, 115, 128–129; Nicol, *Byzantine Lady*, pp. 102–105.

pierderea puternicului lor protector. Pe măsura trecerii anilor 1470, papii s-au văzut amestecați într-o serie de costisitoare războaie în Italia și nu au rezistat tentației de a reduce pensia plătită fraților Paleolog, cu toate că nici pensia întreagă nu fusese suficientă pentru a susține la un nivel decent pe tatăl lor cu toți însoțitorii. Prin urmare, Andrei, Manuel și suita lor s-au cufundat încet în sărăcie, iar la curtea papală nu mai era nimeni să le susțină cauza.[1]

Odată ce cardinalii muriseră și Paleologii nu mai puteau să-și exercite vreun patronaj, exilații bizantini erau nevoiți să-și găsească alte mijloace de existență. Cei mai educați dintre ei au putut să profite de interesul gazdelor italiene față de literatura greacă antică, așa cum făcuse Manuel Chrysoloras. Unii au avut parte de succes și prosperitate. Ioan Argyropoulos sosise în Italia în 1456 ca trimis al lui Toma Paleolog, dar nu s-a mai întors în Morea deoarece în octombrie din acel an i s-a oferit catedra de greacă de la Universitatea din Florența, postul deținut odată de Chrysoloras. Cursurile despre Aristotel ținute de Argyropoulos s-au dovedit extrem de apreciate, și așa el a putut să-și aducă soția și copiii de la Constantinopol, probabil după ce plătise prețul răscumpărării lor. Și-a petrecut restul vieții în Italia, unde a murit în 1487, se spune că din cauză că mâncase prea mult pepene. Puțini s-au bucurat de succesul lui Argyropoulos, majoritatea emigranților bizantini educați sperând doar să reușească să se întrețină copiind manuscrise grecești. Dimitrie Leontaris, care străbătuse toată Europa încercând să adune bani pentru răscumpărarea familiei sale în anii 1460, a reușit doar să ajungă copist la Otranto. Doi foști membri ai anturajului

---

[1] Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, p. 85; Demetrius Kastrinos, în Vacalopoulos, *Origins*, p. 253; Harris, „Worthless prince?", pp. 538–539.

lui Bessarion au plecat din Italia să-și caute de lucru prin alte părți. Despre unul dintre ei, Andronic Kallistos, se spune că ar fi murit la Londra, fără prieteni și singur. Celălalt, George Hermonymos, a ajuns să predea greaca la Paris unor studenți cât se poate de ingrați. Nici măcar Argyropoulos nu s-a bucurat de o prosperitate neîntreruptă și se spune că la sfârșitul vieții a fost silit să-și vândă una câte una cărțile, ca să se mai descurce.[1]

Nu toți exilații bizantini au căutat să se apropie de lumea nesigură a învățăturii. Unii s-au făcut mercenari în serviciul monarhilor străini. George Paleolog Dishypatos era copil în momentul căderii Constantinopolului și probabil fusese adus în Italia de părinții lui refugiați. La începutul anilor 1470 se afla în serviciul regelui Angliei, în garnizoana de la Calais, iar mai târziu a fost angajat al regelui Franței, Ludovic al XI-lea (1461–1483). La fel ca Argyropoulos la Florența, Dishypatos s-a bucurat de relativ succes și prosperitate. A comandat un număr de orașe și castele din Normandia, apoi chiar vasul regelui Ludovic, alegându-se cu o pensie generoasă și o casă la Bordeaux. În 1480, poziția lui socială era suficient de solidă ca să încheie o căsătorie avantajoasă cu o franțuzoaică bogată, intrând în posesia unui mic conac lângă Beauvais. Dar nu toți au fost la fel de norocoși. Un alt nobil bizantin și-a găsit sfârșitul luptând împotriva maurilor din Granada, ca obscur soldat de rând.[2]

---

[1] Constantine Laskaris, în Vacalopoulos, *Origins*, p. 254; Wilson, *Byzantium to Italy*, pp. 86–90; Harris, „Demetrius Leontaris", p. 28; *idem*, *Greek Émigrés*, pp. 23, 139–146.

[2] R.C. Fowler, R.F. Isaacson și H.C. Maxwell-Lyte (ed.), *Calendar of the Patent Rolls (1467–1477)* (Londra, 1900), p. 291; Harris, *Greek Émigrés*, pp. 22–23, 175–180.

Având în vedere că viața nu putea fi mereu ideală, nici în Răsărit, nici în Apus, alegerea nu trebuia să fie neapărat permanentă. Dimitrie Kastrinos, protejat al cardinalului Bessarion care a predat o vreme la Florența, a fost mai târziu silit de împrejurările financiare să se întoarcă acasă. Alții, care încercaseră să trăiască sub regim otoman, au fugit mai târziu în Vest. În 1486, un membru al familiei Laskaris a sosit la Roma. Avusese pământ în jurul orașului Serres din Macedonia, destul de adânc în interiorul teritoriului otoman, iar acum pretindea că patru familii din acea zonă erau ținute captive de turci, în așteptarea răscumpărării. Creștinii bogați erau probabil vulnerabili la acest gen de extorcări.[1]

Însă această dilemă nu s-a încheiat odată cu prima generație care trăise căderea Constantinopolului și a regiunii Morea. Fiul cel mic al fostului despot Toma, Manuel Paleolog, se născuse în 1455 și petrecuse o bună parte din copilărie în Corfu și la Roma. Înainte să ajungă la vârsta maturității, el și fratele său mai mare, Andrei, s-au străduit să trăiască dintr-o pensie tot mai mică, oferită de papă. Dornic să scape de sărăcie, Manuel a plecat spre nord, oferindu-și serviciile ca soldat ducelui de Milano și ducelui de Burgundia. Cum nu a primit o ofertă satisfăcătoare, s-a întors la Roma ca să descopere că pensia îi fusese înjumătățită, ținând seama de absența lui. Disperat, Manuel a plecat din nou de la Roma în primăvara anului 1476, de această dată la Constantinopol, oraș unde nu mai fusese până atunci. Avea îndoieli despre felul cum urma să fie primit, însă Mahomed l-a întâmpinat cu toată căldura pe care i-o arătase odată unchiului său Dimitrie. Lui Manuel

---

[1] Filelfo, *Cent-dix lettres*, pp. 99–101, 137–142, 156–157; idem, *Greek Émigrés*, p. 21; *PLP* 11393.

i s-au acordat domenii din care să-și asigure veniturile și un salariu militar de 100 de aspri pe zi. Sultanul a avut grijă să-i pună la dispoziție lui Manuel și două sclave, cu care a avut doi fii. A trăit fericit tot restul vieții la Constantinopol, rămânând creștin până s-a stins din viață, în timpul domniei fiului și succesorului lui Mahomed al II-lea, Baiazid al II-lea (1481–1512).[1]

*

Bizanțul nu mai exista. Încetase să mai fie o entitate politică odată cu campania lui Mahomed al II-lea din Morea, în vara anului 1460. Locuitorii lui fie acceptaseră stăpânirea sultanului otoman, fie fugiseră care încotro. Însă duhul acestei umbre a imperiului a dăinuit mai departe. A bântuit mințile celor care înlocuiseră stăpânirea împăratului cu aceea a sultanului, așa ca Mihail Kritovoulos, care, privind înapoi, avea sentimentul că Bizanțul nu căzuse din vina poporului lui, ci în virtutea răsucirii unei roți a norocului. A rămas în amintirea exilaților din Apus, ca Alexios Effomatos, care trăia la Londra în anii 1470 și care se lamenta în engleză că „nu există nici țară, nici limbă" care să-i țină companie acolo.[2] Și peste timp, când ultimii supraviețuitori ai imperiului s-au stins și Bizanțul a ieșit din amintirea vie, multe aspecte ale culturii și identității lui au rămas la loc de preț. Biserica Ortodoxă a reprezentat neîntrerupt comunitatea de credință a majorității descendenților bizantini, în pofida unor dezertări la catolicism și islam. Liturghia și întregul ceremonial s-au

---

[1] Spandounes, *On the Origin of the Ottoman Emperors*, pp. 37, 59; Philippides, *Emperors, Patriarchs and Sultans*, p. 65; Harris, „Worthless prince?", pp. 539–540.

[2] Kritovoulos, *History*, pp. 11–12; Harris, *Greek Émigrés*, p. 195.

păstrat ca pe vremea împăraților. Oamenii au continuat să înalțe biserici și să picteze icoane în inconfundabilul stil bizantin, nu numai pe teritoriile fostului imperiu, ci și în alte țări ortodoxe. Limba greacă vorbită de Paleologi și de supușii lor a fost dusă mai departe de urmași, fie și cu infiltrări generoase de cuvinte împrumutate, turcești și italiene. Dacă tragem o linie, deși imperiul nu a fost capabil să înfrunte forțele colosale pornite împotriva lui, religia, arta și limba Bizanțului au demonstrat o rezistență remarcabilă. Secole la rând după căderea Constantinopolului, aceste comori supraviețuitoare s-au păstrat profund în supușii vorbitori de greacă ai sultanului otoman, care se considerau mai departe „romei", având sentimentul identității lor distincte și speranța că un împărat creștin va veni din nou, într-o bună zi, să domnească la Constantinopol.

EPILOG

La începutul anului 1492, cel dintâi rege al Angliei din dinastia Tudor, Henric al VII-lea (1485–1509), a primit un vizitator. Fără discuție, nu putea fi considerat o persoană de vază. Într-un ordin scris adresat trezorierului și cancelarului său, Henric îl descria destul de vag – „grecul despre care ne-au scris sfântul nostru părinte papa și diverși cardinali" – și le dădea dispoziție să „stabilească o sumă de bani convenabilă ca să i se acorde acelui grec drept răsplată". Identitatea vizitatorului a ieșit la lumină abia în ziua următoare. Un alt document îi preciza numele, Andrei Paleolog, „moștenitor al imperiului Constantinopol". Dar acea scrisoare era un document de liberă ieșire din regatul Angliei. Practic, moștenitorului imperiului Constantinopol i se arăta ușa.

Scurta vizită a fiului despotului Toma în Anglia făcea parte dintr-un turneu european mai extins. În 1490 plecase de la Roma spre Moscova, unde sora lui mai mică Zoe, sau Sofia, după cum era cunoscută acum, era căsătorită cu marele duce Ivan al III-lea. În anul următor s-a aflat în Franța, iar de acolo a traversat în Anglia. Obiectivul călătoriilor era simplu: Andrei avea nevoie de bani ca să

suplimenteze pensia primită de la papă, de acum micșorată, și îi cerșea de la monarhii europeni. Spectacolul oferit de el nu era deloc înălțător. Pe de altă parte, cum nu se mai mulțumea să fie numit doar despot de Morea, Andrei luase obiceiul să-și spună „împărat al Constantinopolului" și să-și sigileze scrisorile cu emblema vulturului bicefal. Dar așa-numitul împărat și suita sa duceau o existență precară. Andrei o mai scotea la capăt vânzând titluri fără valoare unor arivişti naivi și „împrumutând" bijuteriile surorii sale. În final, și-a vândut până și titlul de „împărat al Constantinopolului" regelui Franței, în schimbul unei promisiuni de pensie anuală în valoare de 4 300 de ducați.

Niciuna dintre aceste operațiuni nu a contribuit esențial la ușurarea greutăților sale, iar Andrei a rămas în neagră sărăcie până când a murit la Roma, în iunie 1502, cu șapte luni înainte să împlinească 50 de ani. Probabil ar fi ajuns într-o groapă pentru săraci dacă papa nu ar fi avut bunăvoința să plătească pentru o înmormântare adecvată. Așa cum i se cuvenea unui prinț, Andrei a fost așezat în Bazilica San Pietro, alături de tatăl său, Toma, dar fără funeralii speciale, fără sarcofag din marmură purpurie și fără columnă înaltă. Moștenitorul Bizanțului trecuse de la viață spre moarte aparent fără să atragă atenția nimănui. Dacă a existat un monument oarecare, el a dispărut de mult, probabil prin anii 1530 sau 1540, când clădirea San Pietro a fost demolată și reconstruită. În orice caz, între timp fusese dat uitării cu totul nu numai Andrei Paleolog, ci și imperiul pe care strămoșii lui îl conduseseră cândva.

Nimeni nu a avut vreodată o simpatie deosebită față de Andrei, nici atunci, nici mai târziu. La Roma circulau tot felul de povești, acuzându-l pe prințul bizantin că intra în bucluc din cauza „amorurilor și plăcerilor în exces". Era criticat pentru purtările lui, considerate „departe de a fi imperiale", deoarece se îndatorase din greu și, din câte

se părea, luase de soție „o doamnă de pe străzile Romei". Aceste acuzații nu erau însă întru totul corecte. Numele soției lui Andrei, Caterina, este cunoscut doar dintr-un document din Arhivele Vaticanului, fără să existe detalii despre originile ei sociale, iar aluzia că ar fi fost prostituată nu are absolut nicio bază. Cât despre datorii, nu Andrei era de vină, ele fiind mai degrabă efectul inevitabil al reducerii sistematice a pensiei sale la cererea papei, care trebuia să facă economii pentru nesfârșitele războaie din Italia.[1]

Pe de altă parte, Andrei nu era întru totul răspunzător de situația sa grea: dacă îi studiem cu atenție conduita și acțiunile, rezultă că a procedat în mare măsură la fel ca predecesorii lui bizantini înainte de 1453. La urma urmei, dacă Andrei a străbătut toată Europa încercând să trezească simpatie și spirit de binefacere, la fel a făcut și bunicul său Manuel al II-lea, în 1399–1403. Andrei a scos la vânzare titluri și onoruri, dar și unchiul său, Ioan al VIII-lea, a făcut la fel cât s-a aflat în Italia, la Conciliul de la Florența. Andrei a vândut bijuteriile surorii lui, dar și alți membri ai familiei sale făcuseră asta, hotărâți să se despartă de părți din moștenire în schimbul banilor lichizi. Străunchiul său Teodor, când era despot în Morea, în 1400, oferise Corintul mai întâi venețienilor și apoi Cavalerilor Sfântului Ioan, cerând o sumă în jur de 43 000 de ducați. Vărul său de-al doilea, Ioan al VII-lea, oferise Constantinopolul regelui Franței în 1387, în schimbul a 25 000 de ducați și un castel francez pe măsură, când orașul nici măcar nu era al său ca să-l poată vinde. Andrei apelase până și la comerț ca să facă rost de bani, investind în mărfuri exportate din Italia,

---

[1] Harris, „Worthless prince?", pp. 540–544, 550–552; Runciman, *Fall*, p. 184; Zakythinos, *Despotat*, vol. I, pp. 292–295.

dar și mulți bizantini bogați procedaseră la fel în anii dinainte de 1453.[1]

Pe scurt, comportamentul lui Andrei a fost în deplină concordanță cu modul în care Paleologii și supușii lor reacționaseră față de situația în care se găseau la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul celui de-al XV-lea. În fața superiorității militare zdrobitoare a turcilor otomani, puțini bizantini au ales calea rezistenței eroice pe care cronica lui Pseudo-Sphrantzes i-o atribuie lui Constantin al XI-lea. Au preferat, în schimb, să-și păstreze averea ori de câte ori le-a fost la îndemână, iar când a venit sfârșitul, s-au adaptat la noul regim. A fost pur și simplu ghinionul lor să trăiască într-o epocă în care bogăția și puterea societății dispăruseră aproape total, lăsând-o neputincioasă să-i înfrunte pe otomani pe cale militară. Cei care nu au trecut niciodată prin asemenea vremuri ar trebui să nu le judece prea aspru.

---

[1] Oikonomides, „Byzantine overlord", p. 237; Chrysostomides, *Monumenta*, pp. 382–388, 415–416; Zakythinos, *Despotat*, vol. I, pp. 158–159; Barker, *Manuel II*, p. 164; Harris, „Worthless prince?", p. 553.

ABREVIERI

BMGS	*Byzantine and Modern Greek Studies*
BZ	*Byzantinische Zeitschrift*
DOP	*Dumbarton Oaks Papers*
OCP	*Orientalia Christiana Periodica*
PLP	Erich Trapp și colab., *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, 14 vol. (Viena, 1976–1996)
REB	*Revue des Études Byzantins*

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

SURSE PRIMARE

Acconcia Longo, Augusta, „Versi di Ioasaf ieromonaco e grande protosincello in morte di Giovani Notaras", *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici,* 14–16 (1977–1979), pp. 249–279.

Adam of Usk, *The Chronicle of Adam Usk, 1377–1421,* (ed.) Chris Given-Wilson (Oxford, 1997).

Barbaro, Nicolò, *Diary of the Siege of Constantinople, 1453,* trad. J.R. Jones (New York, 1970).

Belgrano, L.T., „Prima serie di documenti riguardanti la colonia di Pera", *Atti della Società Ligure di Storia Patria,* 13 (1877–1884), pp. 97–336.

Bertrandon de la Brocquière, *The Travels,* trad. Thomas Wright, *Early Travels in Palestine* (Londra, 1848), pp. 283–382.

Buondelmonti, Cristoforo, *Description des îles de l'archipel,* trad. Émile Legrand (Paris, 1897).

Chalkokondyles, Laonikos, *Historiarum Libri Decem,* (ed.) Immanuel Bekker (Bonn, 1843); Tradus parțial în Nicolaos Nicoloudis, *Laonikos Chalkokondyles: A Translation and Commentary of the Demonstrations of Histories (Books I–III)* (Atena, 1996).

Chrysostomides, Julian, *Monumenta Peloponnesiaca: Documents for the Study of the Peloponnese in the 14th and 15th Centuries* (Camberley, 1995).

Clavijo, Ruy González de, *Embassy to Tamerlane,* trad. Guy Le Strange (Londra, 1928).

Cyriac of Ancona, *Later Travels,* ed. și trad. E.W. Bodnar (Cambridge, MA, 2003). Darrouzès, J., „Lettres de 1453", *REB,* 22 (1964), pp. 72–127.

Davis, John, „Manuel II Palaeologus's. *A Description of Spring in a Dyed, woven Tapestry*' în *Porphyrogenita: Essays on Byzantine History and Culture and the Latin East Presented to Julian Chrysostomides,* (ed.) Charalambos Dendrinos, Jonathan Harris, Eirene Harvalia-Crook și Judith Herrin (Aldershot, 2003), pp. 411–421.

Dennis, George T., „The Byzantine-Turkish treaty of 1403", *OCP,* 33 (1967), pp. 72–88, și reed. în George T. Dennis, *Byzantium and the Franks* (Londra, 1982), nr. VI.

Dennis, George T., „The letters of Theodore Potamios", în George T. Dennis, *Byzantium and the Franks 1350–1420* (Londra, 1982), nr. XII, pp. 1–40.

Dennis, George T., „Three reports from Crete on the situation in Romania, 1401–1402", *Studi Veneziani* 12 (1970), pp. 243–265, retipărit în George T. Dennis, *Byzantium and the Franks 1350–1420* (Londra, 1982), nr. XVII.

Doukas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks,* trad. H.J. Magoulias (Detroit, MI, 1975).

Filelfo, Francesco, *Cent-dix lettres grecques de François Filelfe,* (ed.) Émile Legrand (Paris, 1892).

Geanakoplos, Deno J., *Byzantium: Church, Society and Civilization seen through Contemporary Eyes* (Chicago, IL, 1984).

Gill, Joseph, *Quae Supersunt Actorum Graecorum Concilii Florentini* (Roma, 1953).

Gregoras, Nikephoros, *Byzantine Historia,* (ed.) Ludwig Schopen, 3 vol. (Bonn, 1829–1855).

Hofmann, Georg, *Epistolae Pontificiae ad Concilium Florentinum Spectantes,* 3 vol. (Roma, 1940–1946).

Imber, Colin, *The Crusade of Varna, 1443–1445* (Aldershot, 2006).

Kaeppeli, Thomas, „Deux nouveaux ouvrages de Fr. Philippe Incontri de Péra OP", *Archivum Fratrum Praedicatorum,* 23 (1953), pp. 163–183.

Kananos, John, *De Constantinopoli Anno 1422 Oppugnata Narratio,* (ed.) Immanuel Bekker (Bonn, 1838).

Krekić, B., *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen Age* (Paris, 1961).

Kritovoulos, Michael, *History of Mehmed the Conqueror,* trad. C.T. Rigg (Princeton, NJ, 1954).

Kydones, Demetrius, „Apologia for his conversion", trad. James Likoudis, *Ending the Greek Schism* (New Rochelle, NY, 1983), pp. 22–70.

Kydones, Demetrius, *Oratio ad suos de Admittendo contra Turcos Latinorum Subsidio, Patrologia Graeca,* (ed.) J.-P. Migne, 161 vol. (Paris, 1857–1866), cliv, pp. 959–1008.

Lambros, S.P., *Palaiologeia kai Peloponnêsiaka,* 4 vol. (Atena, 1912–1930).

Lewis, Bernard, *Islam from the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople: Politics and War* (Londra, 1974).

Majeska, George P., *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries* (Washington DC, 1984).

Makuscev, V., *Monumenta Historica Slavorum Meridionalium Vicinorumque Populorum,* 2 vol. (Varşovia, 1874).

Mango, Cyril, *The Art of the Byzantine Empire, 312–1453: Sources and Documents* (Englewood Cliffs, NJ, 1972).

Manuel II Palaiologos, *Dialogue with the Empress-Mother on Marriage,* ed. şi trad. Athanasios Angelou (Viena, 1991).

Manuel II Palaiologos, *Funeral Oration on his Brother Theodore,* ed. şi trad. J. Chrysostomides (Tesalonic, 1985).

Manuel II Palaiologos, *Letters,* ed. şi trad. George T. Dennis (Washington DC, 1977).

Mazaris, *Journey to Hades: Or Interviews with Dead Men About Certain Officials of the Imperial Court,* ed. şi trad. J.N. Barry şi colab. (Buffalo, NY, 1975).

Melville-Jones, John R., *The Siege of Constantinople 1453: Seven Contemporary Accounts* (Amsterdam, 1972).

Melville-Jones, John R., *Venice and Thessalonica 1423–1430: The Greek Accounts* (Padova, 2006).

Melville-Jones, John R., *Venice and Thessalonica 1423–1430: The Venetian Documents* (Padova, 2002).

Mertzios, K.D., „On the Palaiologoi who escaped from Constantinople in 1453 and were disembarked on Crete" (în greacă), în *Actes du XIIe congrès international d'études byzantines: Ochrid 10–16 Septembre 1961,* 2 vol. (Belgrad, 1964), vol. II, pp. 171–176.

Miklosich, F. şi Müller, W., *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana,* 6 vol. (Viena, 1860–1890).

Müller, Giuseppe, *Documenti sulle relazioni delle città toscane coll'oriente cristiano e coi Turchi* (Florenţa, 1879).

Nestor-Iskander, *The Tale of Constantinople (Of its Origins and Capture by the Turks in the Year 1453),* trad. Walter K. Hanak şi Marios Philippides (New Rochelle, NY, 1998).

Pagnini della Ventura, Giovanni Francesco, *Della decima e delle altre gravezze, della moneta e della mercatura de'Fiorentini fino al secolo XVI,* 3 vol. (Lisabona / Lucca, 1765–1766).

Pertusi, Agostino, „The Anconitan colony in Constantinople and the report of its consul, Benvenuto, on the fall of the city", în *Charanis Studies: Essays in Honor of Peter Charanis,* (ed.) A.E. Laiou-Thomadakis (New Brunswick, NJ, 1980), pp. 199–218.

Pagnini della Ventura, Giovanni Francesco, *La Caduta di Costantinopoli,* 2 vol. (Milano, 1976).

Pagnini della Ventura, Giovanni Francesco, *Testi inediti e poco noti sulla caduta di Costantinopoli* (Bologna, 1983).

Philippides, Marios, *Byzantium, Europe and the Early Ottoman Sultans (1373–1513): An Anonymous Greek Chronicle of the Seventeenth Century (Codex Barbarinus Graecus 111)* (New Rochelle, NY, 1990).

Philippides, Marios, *Emperors, Patriarchs and Sultans of Constantinople: An Anonymous Greek Chronicle of the Sixteenth Century* (Brookline, MA, 1990).

Philippides, Marios, *Mehmed II the Conqueror and the Fall of the Franco-Byzantine Levant to the Ottoman Turks: Some Western Views and Testimonies* (Tempe, AZ, 2007).

Pius II (Aeneas Sylvius Piccolomini), *Commentaries,* trad. Florence A. Gragg și Leona C. Gabel (Northampton, MA, 1936–57).

Pseudo-Kodinos, *Traité des offices,* ed. și trad. Jean Verpeaux (Paris, 1966).

Ross, James Bruce și McLaughlin, Mary Martin, *The Portable Renaissance Reader* (ed. a 2-a, Harmondsworth, 1968).

Schiltberger, Johann, *The Bondage and Travels in Europe, Asia and Africa, 1396–1427,* trad. J. Buchan (Londra, 1879).

Schreiner, Peter, *Die byzantinischen Kleinchroniken,* 3 vol. (Viena, 1975–1977).

Secousse, D.-F. și colab., *Ordonnances des rois de France de la troisième race,* 21 vol. (Paris, 1723–1849).

Spandounes, Theodore, *On the Origin of the Ottoman Emperors,* trad. Donald M. Nicol (Cambridge, 1997).

Sphrantzes, George, *The Fall of the Byzantine Empire,* trad. Marios Philippides (Amherst, MA, 1980).

Syropoulos, Sylvester, *Mémoires,* ed. și trad. V. Laurent (Roma, 1971). Trad. parțială în engleză: http://syropoulos.co.uk/index.htm.

Tafur, Pero, *Acta Gregorii P.P. XI (1370–1378)* (Roma, 1966).

Tafur, Pero, *Acta Martini P.P. V (1417–1431),* 2 vol. (Roma, 1980).

Tafur, Pero, *Acta Urbani P.P. VI (1378–1389), Bonifacii P.P. IX (1389–1404), Innocentii P.P. VII (1404–1406), et Gregorii P.P. XII (1406–1415)* (Roma, 1970).

Tafur, Pero, *Travels and Adventures, 1435–1439*, trad. Malcolm Letts (Londra, 1926).
Tăutu, Aloysius L., *Acta Urbani P.P. V (1362–1370)* (Roma, 1964).
Thiriet, Freddy, *Régestes des délibérations du sénat de Venise concernant la Romanie*, 3 vol. (Paris, 1958–1961).
Thomas, G.M. și Predelli, R., *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, 2 vol. (Veneția, 1899).
Tursun Beg, *The History of Mehmed the Conqueror*, trad. Halil Inalcik și Rhoads Murphey (Minneapolis, MN și Chicago, IL, 1978).
Vespasiano da Bisticci, *The Vespasiano Memoirs*, trad. William George și Emily Waters (Londra, 1926).
Von Harff, Arnold, *The Pilgrimage of Arnold von Harff*, trad. Malcolm Letts (Londra, 1946).

SURSE SECUNDARE

Angold, Michael, „The decline of Byzantium seen through the eyes of western travellers", în *Travel in the Byzantine World*, (ed.) R.J. Macrides (Aldershot, 2002), pp. 213–232.
Babinger, Franz, *Mehmed the Conqueror and his Time*, trad. Ralph Mannheim, (ed.) William C. Hickman (Princeton, NJ, 1978).
Baker, Julian, „Later medieval monetary life in Constantinople", *Anatolian Archaeology*, 9 (2003), pp. 35–36.
Bakirtzis, Charalambos, „The urban continuity and size of late Byzantine Thessalonike", *DOP*, 57 (2003), pp. 35–64.
Balivet, Michel, „Un épisode méconnu de la campagne de Mehmed I en Macedoine: l'apparition de Serrès (1416/819H.)", *Turcica*, 18 (1986), pp. 137–46.
Balivet, Michel, „L'expédition de Mehmed Ier contre Thessalonique: convergances et contradictions des sources byzantines et turques", în Michel Balivet, *Byzantins et Ottomans: relations, interactions, succession* (Istanbul, 1999), pp. 89–95.
Balivet, Michel, „Le personnage du «turcophile» dans les sources byzantines antérieures au concile de Florence (1370–1430)", *Travaux et recherches en Turquie*, 2 (1984), pp. 111–129.
Balivet, Michel, *Manuel II Palaiologos (1391–1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship* (New Brunswick, NJ, 1969).
Balivet, Michel, „The problem of appanages in Byzantium during the Palaiologan period", *Byzantina*, 3 (1971), pp. 103–122.
Barker, John W., „John VII in Genoa: a problem in late Byzantine source confusion", *OCP*, 28 (1962), pp. 215–238.

Bartusis, Mark C., *The Late Byzantine Army: Arms and Society, 1204–1453* (Philadelphia, PA, 1992).

Bassett, Sarah Guberti, „John V Palaiologos and the Golden Gate in Constantinople", *To Hellênikon: Studies in Honor of Speros Vryonis Jr.*, (ed.) John S. Langdon și colab., 2 vol. (New Rochelle, NY, 1993), vol. I, pp. 117–133.

Baxandall, Michael, „Guarino, Pisanello and Manuel Chrysoloras", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 28 (1965), pp. 183–204.

Bendall, Simon, Donald, P.J., *The Later Palaeologan Coinage* (Londra, 1979).

Bernicolas-Hatzopoulos, Dionysios, „The first siege of Constantinople by the Ottomans (1394–1402) and its repercussions on the civilian population of the city", *Byzantine Studies/ Études Byzantines*, 10 (1983), pp. 39–51.

Blanchet, Marie-Hélène, *Georges-Gennadios Scholarios (vers 1400–vers 1472): un intellectuel orthodoxe face à la disparition de l'empire byzantin* (Paris, 2008).

Browning, Robert, „A note on the capture of Constantinople in 1453", *Byzantion*, 22 (1952), pp. 379–387.

Cacouros, Michiel, „Un patriarche à Rome, un katholikos didaskalos au patriarchat et deux donations trop tardives de reliques du Seigneur: Grégoire III Mamas et Georges Scholarios, le synode et la synaxis", în *Byzantium State and Society: In Memory of Nikos Oikonomides*, (ed.) Anna Avramea, Angeliki E. Laiou și Evangelos Chrysos (Atena, 2003), pp. 71–124.

Capizzi, Carmelo, „Momenti di vita del Bessarione a Roma", *Thêsaurismata*, 27 (1997), pp. 101–124.

Carson, Lionel, „Merchant galleys", în *The Age of the Galley: Mediterranean Oared Vessels since Pre-Classical Times*, (ed.) Robert Gardiner (Londra, 1995), pp. 117–126.

Cerone, F., „La politica orientale di Alfonso di Aragona", *Archivio Storico per le Province Napoletane*, 27 (1902), pp. 3–93, 384–456, 555–634, 774–852; și 28 (1903), pp. 154–212.

Champollion-Figéac, Aimé, *Louis et Charles, ducs d'Orléans, leur influence sur les arts, la littérature et l'esprit de leur siècle*, 3 vol. (Paris, 1844).

Chatzidakis, Manolis, *Mystras: The Medieval City and the Castle* (Athens, 2000). Chrysostomides, Julian, „Venetian commercial privileges under the Palaeologi", *Studi Veneziani*, 12 (1970), pp. 267–356.

Constantoudaki-Kitromilides, Maria, „Alexios and Anghelos Apokafkos, Constantinopolitan painters in Crete (1399–1421): documents from the State Archives in Venice", în *Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies, London 21–26 August 2006,* (ed.) Fiona K. Haarer și Elizabeth Jeffreys, 3 vol. (Aldershot, 2006), vol. III, pp. 45–46.

Crowley, Roger, *Constantinople: The Last Great Siege, 1453* (Londra, 2005).

Dennis, George T., „An unknown Byzantine emperor, Andronicus V Palaeologus (1400–1407?)", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik,* 16 (1967), pp. 175–187.

Dennis, George T., „John VII Palaiologos: 'A holy and just man'", în *Byzantium State and Society: In Memory of Nikos Oikonomides,* (ed.) Anna Avramea, Angeliki E. Laiou și Evangelos Chrysos (Atena, 2003), pp. 205–217.

DeVries, Kelly, „Gunpowder weapons at the siege of Constantinople, 1453", în *War and Society in the Eastern Mediterranean, 7th–16th Centuries,* (ed.) Yaacov Lev (Leiden, 1996), pp. 343–362, retipărit în Kelly Devries, *Guns and Men in Medieval Europe, 1200–1500* (Aldershot, 2002), nr. X.

Dirimtekin, F., „La fortresse byzantine de Selymbria", *Actes du X. congrès international d'études byzantines (Istanbul, 15–21, IX, 1955)* (Istanbul, 1957), pp. 127–129.

Djurić, Ivan, *Le Crépuscule de Byzance* (Paris, 1996).

El Cheikh, Nadia Maria, *Byzantium Viewed by the Arabs* (Cambridge, MA, 2004).

Fine, John V.A., *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest* (Ann Arbor, MI, 1994).

Ganchou, Thierry, „Le rachat des Notaras après la chute de Constantinople ou les relations 'étrangères' de l'élite byzantine au XVe siècle", în *Migrations et diasporas méditerranéennes (Xe–XVIe siècles),* (ed.) Michel Balard și Alain Ducellier (Paris, 2002), pp. 149–229.

Geanakoplos, Deno J., *Constantinople and the West: Essays on the Late Byzantine (Palaeologan) and Italian Renaissances and the Byzantine and Roman Churches* (Madison, WI, 1989).

Gibb, E.J.W. și Browne, Edward G., *A History of Ottoman Poetry,* 6 vol. (Londra, 1900–1909).

Gibbons, Herbert Adams, *The Foundation of the Ottoman Empire* (Oxford, 1916).

Gill, Joseph, „The freedom of the Greeks in the Council of Florence", *University of Birmingham Historical Journal*, 12 (1969–1970), pp. 226–236.
Gill, Joseph, *Personalities of the Council of Florence and other Essays* (Oxford, 1964).
Gill, Joseph, *The Council of Florence* (Cambridge, 1959).
Gjuzelev, Vasil, „Die mittelalterliche Stadt Mesembria (Nesebâr) im 6.–15. Jh.", *Bulgarian Historical Review*, 6/1 (1978), pp. 50–59.
Gouma-Peterson, Thalia, „Manuel and John Phokas and artistic personality in late Byzantine painting", *Gesta*, 22 (1983), pp. 159–170.
Haldon, John, „Limnos, monastic holdings and the Byzantine state: ca. 1261–1453", în *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, (ed.) A.A.M. Bryer și Heath Lowry (Birmingham, 1986), pp. 161–215.
Harris, Jonathan, „Byzantine medicine and medical practitioners in the West: the case of Michael Dishypatos", *REB*, 54 (1996), pp. 201–220.
Harris, Jonathan, „A worthless prince? Andreas Palaeologus in Rome, 1465–1502", *OCP*, 61 (1995), pp. 537–554.
Harris, Jonathan, *Constantinople: Capital of Byzantium* (Londra / New York, 2007).
Harris, Jonathan, „Demetrius Leondaris: Constantinople to Otranto", *The Patristic and Byzantine Review*, 18–19 (2000–2001), pp. 27–40.
Harris, Jonathan, *Greek Émigrés in the West, 1400–1520* (Camberley, 1995).
Harris, Jonathan, „The Goudelis family in Italy after the Fall of Constantinople", *BMGS*, 33 (2009), pp. 168–179.
Harris, Jonathan, „Two Byzantine craftsmen in fifteenth-century London", *Journal of Medieval History*, 21 (1995), pp. 387–403.
Harvey, Alan, „Economic conditions in Thessaloniki between the two Ottoman Occupations", în *Mediterranean Urban Culture, 1400–1700*, (ed.) Alexander Cowan (Exeter, 2000), pp. 115–124.
Hocquet, Jean Claude, „Ships, sailors and maritime activity in Constantinople (1436–1440)", *Journal of European Economic History*, 30 (2001), pp. 533–567.
Housley, Norman, *The Later Crusades from Lyons to Alcazar, 1274–1580* (Oxford, 1992).
Inalcik, Halil, „Greeks in Ottoman economy and finances, 1453–1500", în Halil Inalcık, *Essays in Ottoman History* (Istanbul, 1998), pp. 379–389.
Inalcik, Halil, „Ottoman methods of conquest", *Studia Islamica*, 2 (1954), pp. 103–129.

Jacoby, David, „Cretan cheese: a neglected aspect of Venetian medieval trade", *Medieval and Renaissance Venice,* (ed.) Ellen E. Kittell și Thomas F. Madden (Urbana și Chicago, IL, 1999), pp. 49–68.
Jacoby, David, „Late Byzantium between the Mediterranean and Asia: Trade and material culture", *Byzantium: Faith and Power (1261–1557): Perspectives on Late Byzantine Art and Culture,* (ed.) Sarah T. Brooks (New York, 2006), pp. 20–41.
Jacoby, David, „The silk trade of late Byzantine Constantinople", în *550th Anniversary of the Istanbul University: International Byzantine and Ottoman Symposium (XVth Century),* (ed.) Sümer Atasoy (Istanbul, 2004), pp. 129–144.
Kafadar, Cemal, „A death in Venice (1575): Anatolian Muslim merchants trading in the Serenissima", *Journal of Turkish Studies,* 10 (1986), pp. 191–218.
Kahane, Henry și Kahane, Renée, „The western impact on Byzantium: the linguistic evidence", *DOP,* 36 (1982), pp. 127–153.
Kahane, Henry, Kahane, Renée și Tietze, A., *The Lingua Franca of the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin* (Urbana, IL, 1958).
Kastritsis, Dimitris J., *The Sons of Bayezid: Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402–1413* (Leiden, 2007).
Kidwell, Carol, *Marullus: Soldier Poet of the Renaissance* (Londra, 1989).
Kislinger, Ewald, „Johann Schiltberger und Demetrios Palaiologos", *Byzantiaka,* 4 (1984), pp. 97–111.
Klopf, Margaret, „The army in Constantinople at the accession of Constantine XI", *Byzantion,* 40 (1970), pp. 385–392.
Kresten, Otto, „*Correctiunculae* zu auslandsschreiben byzantinischer Kaiser des 15 Jahrhunderts", *Römische Historische Mitteilungen,* 41 (1999), pp. 267–310.
Laiou, Angeliki E., „The Byzantine economy in the Mediterranean trade system: thirteenth–fifteenth centuries", *DOP,* 34–35 (1980–1981), pp. 177–222.
Lane, Frederic C., *Andrea Barbarigo, Merchant of Venice, 1418–1449* (Baltimore, MD, 1944).
Lane, Frederic C., „Le dernier gouverneur byzantin de Constantinople. Démétrius Paléologue Métochite, Grand Stratopédarque", *REB,* 15 (1957), pp. 196–206.
Lane, Frederic C., „Le vrai surnom du patriarche de Constantinople Grégoire III", *REB,* 14 (1956), pp. 201–205.

Lane, Frederic C., *Venice: A Maritime Republic* (Baltimore, MD, și Londra, 1973).
Lappa-Zizicas, Eurydice, „Le voyage de Jean VII Paléologue en Italie", *REB*, 34 (1976), pp. 139–142.
Laurent, V., „Un agent efficace de l'unité de l'église à Florence: George Philanthropène", *REB*, 17 (1959), pp. 190–200.
Leontiades, Ioannes G., „Die griechische Delegation auf dem Konzil von Ferrara-Florenz", *Annuarium Historiae Conciliorum*, 21 (1989), pp. 353–369.
Lock, Peter, *The Franks in the Aegean, 1204–1500* (Harlow, 1995).
Lowry, Heath W., „The island of Limnos: A case study of the continuity of Byzantine forms under Ottoman rule", *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, (ed.) A.A.M. Bryer și H.W. Lowry (Birmingham, 1986), pp. 235–259.
Lowry, Heath W., „Portrait of a city: the population and topography of Ottoman Selânik (Thessaloniki) in the year 1478", *Diptycha*, 2 (1981–1982), pp. 254–292.
Mallett, Michael E., *The Florentine Galleys in the Fifteenth Century* (Oxford, 1967).
Marinesco, Constantine, „Contribution à l'histoire des relations économiques entre l'empire Byzantin, la Sicile, et le royaume de Naples de 1419 à 1453", în *Atti del V Congresso Internazionale di Studi Bizantini*, 2 vol. (Roma, 1939–1940), vol. I, pp. 209–219.
Matschke, Klaus-Peter, „The late Byzantine urban economy, thirteenth–fifteenth century", în *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, (ed.) Angeliki E. Laiou, 3 vol. (Washington DC, 2002), vol. II, pp. 463–495.
Matschke, Klaus-Peter, „The Notaras family and its Italian connections", *DOP*, 49 (1995), pp. 59–72.
Mergiali-Sahas, Sophia, „A Byzantine ambassador to the west and his office during the fourteenth and fifteenth centuries", *BZ*, 94 (2001), pp. 588–604.
Mergiali-Sahas, Sophia, „An ultimate wealth for inauspicious times: holy relics in rescue of Manuel II Palaeologus's reign", *Byzantion*, 76 (2006), pp. 265–275.
Millingen, Alexander van, *Byzantine Constantinople: The Walls of the City and Adjoining Historical Sites* (Londra, 1899).
Necipoğlu, Nevra, *Byzantium between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire* (Cambridge, 2009).
Nicol, Donald M., „A Byzantine emperor in England: Manuel II's visit to London in 1400–1401", *University of Birmingham Histo-*

rical Journal, 12 (1969–1970), pp. 204–225, retipărit în Donald M. Nicol, *Byzantium: Its Ecclesiastical History and Relations with the Western World* (Londra, 1972), Nr. X.

Nicol, Donald M., „Byzantine political thought", în *The Cambridge History of Medieval Political Thought c.350–c.1450,* (ed.) J.H. Burns (Cambridge, 1988), pp. 51–79.

Nicol, Donald M., *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations* (Cambridge, 1988).

Nicol, Donald M., *The Byzantine Lady: Ten Portraits, 1250–1500* (Cambridge, 1994).

Nicol, Donald M., „The Byzantine view of Western Europe", *Greek, Roman and Byzantine Studies,* 8 (1967), pp. 315–339.

Nicol, Donald M., *The Immortal Emperor: The Life and Legend of Constantine Palaiologos, Last Emperor of the Romans* (Cambridge, 1992).

Nicol, Donald M., *The Last Centuries of Byzantium, 1261–1453* (ed. a 2-a, Cambridge, 1993).

Oberländer-Târnoveanu, Ernest, „Moldavian merchants and commerce in Constantinople in the fifteenth century in the 'Book of Accounts' of Giacomo Badoer", Études Byzantines et Post-Byzantines, 2 (1991), pp. 165–180.

Obolensky, Dimitri, „A Byzantine grand embassy to Russia in 1400", *BMGS,* 4 (1978), pp. 123–137.

Obolensky, Dimitri, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500–1453* (Londra, 1971).

Oikonomides, Nicolas, „The Byzantine overlord of Genoese possessions in Romania", în *Porphyrogenita: Essays on Byzantine History and Culture and the Latin East Presented to Julian Chrysostomides,* (ed.) Charalambos Dendrinos, Jonathan Harris, Eirene Harvalia-Crook și Judith Herrin (Aldershot, 2003), pp. 235–238.

Oikonomides, Nicolas, „Notes on the participation of the Genoese in the defence of Constantinople", *Macedonian Studies,* 6/2 (1989), pp. 48–58.

Oikonomides, Nicolas, „On the date of John VIII's letter to Saridja Beg (April 1432)", *Byzantion,* 34 (1964), pp. 105–109.

Olgiati, Giustina, „Angelo Giovanni Lomellino: attività politica e mercantile dell'ultimo podestà di Pera", *La Storia dei Genovesi,* 9 (1989), pp. 139–196.

Öney, Gönül și colab., *Early Ottoman Art: The Legacy of the Emirates* (Istanbul, 2002).

Peschlow, Urs, „Mermerkule: ein spätbyzantinischer Palast in Konstantinopel", *Studien zur byzantinischen Kunstgeschichte:*

Festschrift für Horst Hallenleben zum 65. Geburtstag, (ed.) Birgitt Borkopp, Barbara Schellewald și Lioba Theis (Amsterdam, 1995), pp. 93–97.
Philippides, Marios, „Giovanni Guglielmo Longo Giustiniani, the Genoese condottiere of Constantinople in 1453", *Byzantine Studies/Études Byzantines,* serie nouă, 3 (1998), pp. 13–53.
Philippides, Marios, „Urban's bombard(s), gunpowder and the siege of Constantinople (1453)", *Byzantine Studies/Études Byzantines,* serie nouă, 4 (1999), pp. 1–67.
Pistarino, Geo, „The Genoese in Pera – Turkish Galata", *Mediterranean Historical Review,* 1 (1986), pp. 63–85.
Reinert, Stephen W., „The Palaiologoi, Yildirim Bayezid and Constantinople: June 1389–March 1391", *To Hellênikon: Studies in Honor of Speros Vryonis Jr.,* (ed.) John S. Langdon și colab., 2 vol. (New Rochelle, NY, 1993), vol. I, pp. 289–365.
Robinson, W.R.B., „Sir Hugh Johnys: A fifteenth-century Welsh knight", *Morgannwg,* 14 (1970), pp. 5–34.
Roccatagliata, Ausilia, „Con un notaio genovese tra Pera e Chio nel 1453–1454", *Revue des Études Sud-Est Européennes,* 17 (1979), pp. 219–239.
Ronchey, Silvia, „Malatesta/Paleologhi: un'alleanza dinastica per rifondare Bizanzio nel quindicesimo secolo", *BZ,* 93 (2000), pp. 521–567.
Ronchey, Silvia, „Orthodoxy on sale: the last Byzantine and the lost crusade", în *Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies, London 21–26 August 2006,* (ed.) Fiona K. Haarer și Elizabeth Jeffreys, 3 vol. (Aldershot, 2006), vol. I, pp. 313–342.
Roxburgh, David J., *Turks: Journey of a Thousand Years, 600–1600* (Londra, 2005).
Runciman, Steven, „Lucas Notaras, gambros tou basileôs", în *Polychronion: Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag,* (ed.) Peter Wirth (Heidelberg, 1966), pp. 447–449.
Runciman, Steven, *The Fall of Constantinople, 1453* (Cambridge, 1965).
Runciman, Steven, *The Great Church in Captivity* (Cambridge, 1968).
Russell, Norman, „Palamism and the circle of Demetrius Cydones", în *Porphyrogenita: Essays on Byzantine History and Culture and the Latin East Presented to Julian Chrysostomides,* (ed.) Charalambos Dendrinos, Jonathan Harris, Eirene Harvalia-Crook și Judith Herrin (Aldershot, 2003), pp. 153–174.
Ryder, Alan, „The eastern policy of Alfonso the Magnanimous", *Atti della Accademia Pontaniana,* 28 (1979), pp. 7–25.

Schreiner, Peter, „Venezianer und Genuesen während der ersten hälfte des 15 Jahrhunderts in Konstantinopel (1432–1434)", *Studi Veneziani*, 12 (1970), pp. 357–368.

Setton, Kenneth M., „The Byzantine background to the Italian Renaissance", *Proceedings of the American Philosophical Society*, 100 (1956), pp. 1–76, retipărit în K.M. Setton, *Europe and the Levant in the Middle Ages and the Renaissance* (Londra, 1974), nr. I.

Setton, Kenneth M., „The Emperor John VIII slept here...", *Speculum*, 33 (1958), pp. 222–228, retipărit în K.M. Setton, *Europe and the Levant in the Middle Ages and the Renaissance* (Londra, 1974), nr. VIII.

Setton, Kenneth M., *The Papacy and the Levant (1204–1571)*, 4 vol. (Philadelphia, PA, 1976–1984).

Sevcenko, Ihor, „The decline of Byzantium as seen by its intellectuals", *DOP*, 15 (1961), pp. 169–186.

Spufford, Peter, *Power and Profit: The Merchant in Medieval Europe* (Londra, 2002).

Stavrides, Theoharis, *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelovic (1453–1474)* (Leiden, 2001).

Trapp, Erich și colab., *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, 14 vol. (Viena, 1976–1996).

Troelsgård, Christian, „Tradition and transformation in late Byzantine and post-Byzantine chant", în *Interaction and Isolation in Late Byzantine Culture*, (ed.) Jan Olof Rosenqvist (Istanbul, 2004), pp. 158–169.

Turner, C.J.G., „The career of George-Gennadius Scholarius", *Byzantion* 39 (1969), pp. 420–455.

Turner, C.J.G., „George-Gennadius Scholarius and the Council of Florence", *Journal of Theological Studies*, 18 (1967), pp. 83–103.

Vacalopoulos, Apostolos E., „Les limites de l'empire byzantin depuis la fin du XIVe siècle jusqu'à sa chute (1453)", *BZ*, 55 (1962), pp. 56–65.

Vacalopoulos, Apostolos E., *Origins of the Greek Nation: The Byzantine Period, 1204–1461*, trad. Ian Moles (New Brunswick, NJ, 1970).

Vickers, Michael, „The Byzantine sea walls of Thessaloniki", *Balkan Studies*, 11 (1970), pp. 261–280.

Vryonis, Speros, „The Byzantine legacy and Ottoman forms", *DOP*, 23–24 (1969–70), pp. 253–308.

Vryonis, Speros, „The Ottoman conquest of Thessaloniki in 1430", în *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman*

Society, (ed.) A.A.M. Bryer și Heath Lowry (Birmingham, 1986), pp. 281–321.

Wilson, N.G., *From Byzantium to Italy: Greek Studies in the Italian Renaissance* (Londra, 1992).

Woodhouse, C.M., *George Gemistos Plethon: The Last of the Hellenes* (Oxford, 1986).

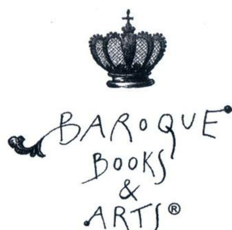
Zachariadou, Elizabeth A., „Europe and the Ottoman Empire around 1444", în *550th Anniversary of the Istanbul University: International Byzantine and Ottoman Symposium (XVth Century)*, (ed.) Sümer Atasoy (Istanbul, 2004), pp. 69–74.

Zachariadou, Elizabeth A., „Süleyman Çelebi in Rumeli and the Ottoman chronicles", *Der Islam*, 60 (1983), pp. 268–296.

Zakythinos, Dionysios A., *Le despotat grec de Morée*, (ed.) Chryssa Maltezou, 2 vol. (Londra, 1975).

INDICE

CUPRINS

CEA MAI GREA ÎNCERCARE LA CARE
A FOST SUPUS CREȘTINISMUL ÎN CĂLĂTORIA
LUI ERUDITĂ PRINTR-O EPOCĂ BARBARĂ

Umbra sumbră a strălucirii apuse, evocare și emoție, destine personale și manevre diplomatice, acte de sfidare și viclenie, suferință, trădare și lăcomie, o frescă bizantină ce deschide noi perspective asupra motivelor necruțătoare care au dus la căderea unui fascinant imperiu, o saga lucidă și captivantă ce readuce la viață bizantini, turci și latini dispăruți demult, într-un spectacol istoric încărcat de fler descriptiv, care dezvăluie că nu a existat niciodată o ruptură definitivă între Răsărit și Apus, și nici între musulmani și creștini.

ISBN 978-630-6522-05-7

www.baroquebooks.ro